Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

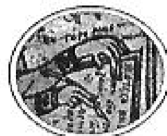

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредицата
„БЪЛГАРСКА КЛАСИКА" излиза
благодарение на любезното
спомоществователство на

МИНИСТЕРСТВО
НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА
и
НАЦИОНАЛЕН ДВОРЕЦ
НА КУЛТУРАТА

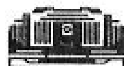

1000 екземпляра от всяко заглавие
са предназначени
за библиотеките в България.

ИЗДАНИЕТО Е ОДОБРЕНО
И ПРЕПОРЪЧАНО ОТ **МОН**

ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?

Под общата редакция
на ИВАН ГРАНИТСКИ
и ПАНКО АНЧЕВ

Издателство
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
София, 2004

На корицата:
бронзово лъвче от калпака
на български въстаник;
работническа стачка

ISBN 954-739-242-5

ВАСИЛ ЛЕВСКИ – ДЯКОНА

ЧЕРТИ ИЗ ЖИВОТА МУ

Посред възпяването на генералските еполети, посред френетическите ура и проливането на горещи сълзи над чуждите гробове и величия не би било зле, ако тук-там се мяркаше и нещо за наши работи, за наши хора. Най-после и ние сме народ, Боже мой, и ние имаме национален егоизъм, человеческо достойнство, което трябва да тържествува над чуждите авторитети, трябва да ни характеризира като народ, а не бъзсъзнателна, самоунищожающа се тълпа... Доволно сме кадили тамян пред ония идоли, за които никакъв спор е немислим, че те можат да бъдат един ден наши. Каквото и да правим, техните истински почитатели знаят, че нашите сълзи са фалшиви, да не кажа нещо повече. „Признателност и братски чувства" – викаме ние и литературно, и дипломатически, и част помежду си. А нима нашите собствени братя, нашите херои (каквито и да са те), най-после нашата гордост не заслужват горните почести? Ако мнозина доброжелатели желаят да ни докажат, че ние сме прости смъртни, без минало и без велики хора, то трябва ли българската интелигенция да потвърди тоя горчив факт, трябва ли тя да замижи и да утвърждава, че това е в наш интерес? Време е вече да погледнем наоколо си.

Ако нашите велики мъже не са можали да достигнат величието на европейците, то и в тоя случай не те са криви, а обстоятелствата и средата, които са препятствували на първите, а спомагали на вторите. Смело можем да предположим, че ако на Левски на мяс-

тото беше който и да е, то неговият кураж и надеждите му щяха да се разбият още в началото на неравната борба.

Човек, който захваща от а, б, против когото е всичко – такава смелост, такава вяра в бъдещето!

При скудните сведения, които имаме на ръка за живота и гигантската деятелност на славния наш патриот, с името на когото е озаглавена настоящата ни книга, ние решихме да дадем гласност на онова, което знаеме за положителна истина. Аз правя начало, за да дам повод на ония, които знаят може би повече за живота на безсмъртния Дякон, така щото да имаме един ден възможност за съставянието на пълното му животоописание.

Задачата е една от най-трудните. За да се напише биографията на Васил Левски, значи да се състави историята на ония български тайни общества, в които участвуваше всичката българска интелигенция, които се наричаха комитети и на които деятелността се захваща от 1870 – 1875 година. Наистина, че Левски умря по-рано, но независимо от всякакви централни и частни комитети той е работил предварително на своя глава, докато съедини духовете, цели пет години (1865-1870). Ни библиотека, ни вестници, ни възпоминания, ни някакви си архиви съществуват, към които да може да се обърне бъдещият биограф на Васил Дякона.

Но що говорим ние? Човекът, името на когото се е произнасяло и в най-бедната колиба, за когото са се приказвали толкова анекдоти, който е бил известен и в Бабаалието, който ставаше предмет на разговор и в заптийските одаи, не само, че се е вардел да напише някое писмо, не само че е унищожавал всякакви отправени до него писмени документи, с които да украсим страниците на биографията му; но е мислел още денонощно по кой начин да скрие и своите чърти. Днес черноок, с шопски дрехи, събира се да купува добитък на плевенския Сърпазар, после няколко деня с шаячно даскалско палто и с жълт девит на пояса той купува училищни буквари от Дановата книжарница в Пловдив. В тиха дълбока нощ, когато са свидетели само ясната месечина и дребните звезди, верните му приятели, да кажем, от Карлово например, изпращат го отвън града към Троянската пътека. На другия ден Иван Арабаджията от Царацово известява на карловските братя, че о н з и, кешишът, едвам можал да избяга от заптийските касатури в Т. Пазарджик, от хана на Червен Стоян. Освен това неустрашимият български бунтовник, който е носел на гърба си цяла България, който с две неосторожни думи е можел да метне въжето на хиляди българи, от всякога се е вардил да говори за своите велики планове и тайни намерения. А унизителното самохвалство: „Аз това направих, тъй и тъй мисля" – е било чуждо на нашия херой.

Възможно ли е да се напише така лесно биографията на тоя човек? Всичките негови другари, които са го познавали отблизо, които са знаели пътеките на Левски, не живеят днес. Где е Любен Каравелов? Где е Ботйов, Ангел Кънчев, Димитър Общия, Колю Ганчов, Коли Райнов, Димитър Горов и пр.? В черната земя, в устата на балканските орли! За да се разбере колко-годе що за човек е бил Левски, трябва да се посетят следующите няколко градове: Букурещ и други градове из Румъния, Карлово, Ловеч, Т. Пазарджик, София, Орхание, Пловдив, село Царацово, село Войнягово, гр. Видин, Гложене и Извор. Хората, с които трябва да се срещне човек в тия градове, излязват на няколко стотини. Всеки разбира, че тук се иска труд, познавание на хората, а найглавното материални средства. Кой ще ги даде? И в двете свободни Българии, на които в основата на съ-

ществуването има турено и нещо от Левски, не е настанало още онова време, щото да се признае и той за народен труженик. Доказателство за това е неговият почнат уж паметник в София, който се състои от няколко очукани камъци. Тук, под тия камъци, почива скромно славата на България!...

Същата почти мъчнотия се среща и при събирането на материали за биографията на другите наши народни дейци: Хаджи Димитър, Караджата, а най-много за буйния герой на Радецки – Ботйов, който в последните дни на живота си е водил такъв образ на живот по различни румънски и руски градове, щото никакви следи не е оставил за потомството. Колкото за Л. Каравелов, Бенковски, Волов, Каблешков и други, не се явяват подобни мъчнотии за съставянието на животоописанията им, защото първият от тях, освен че ни е оставил 5-6-годишни течения от своя политически, а после литературен вестник, описал е и една част от живота си в своите възпоминания „Записки за България и българите". На последните деятелността се състои само от по три месеца: февруари, март и април 1876 година, а подобен период не е мъчно да се изследва. Наистина, че на Бенковски миналото се губи в недостъпна Азия и Африка; но тая епоха от живота му не е твърде важна.

За нашия херой досега се е писало по-напространно само във в. Селянин, издаван в София, 1882 г. Безименният автор се е коснал твърде повърхностно до живота и деятелността на Дякона, за което и той сам се признава; но при това пуснал е в ход и някои противоречия, а именно – като говори за някакъв си „Букурещки централен комитет", от който Васил приемал заповеди и наставления. Разбира се, че всичко това произтича от нямание на точни сведения и че почитаемият автор, като не е бил запознат с делата на революционните комитети, основава се на официалните слухове, разпуснати най-напред от цариградските шпиони, че комитетът заседава в Букурещ. Така би постъпил всеки на негово място, непосветен в тайната.

Никакви любовни сцени няма да срещнат читателите в живота на Левски. Няма да срещнат те за това, защото ги няма; а аз от себе си не исках да ги създавам, не пожелах да правя фалшификация, защото ни един бунтовник не зная да се е лигавил с „ах" и „ох", да се е пленил от черни очи, при всичко че мнозина автори, когато захващат да описват някой въстаник, срам ги е, ако техният херой остане така сух, без нежни погледи. Аз казах за моя херой онова, което е положителна истина и което е той вършил; а комуто се вижда грубо неговото поведение и характерът му, то нека го облагородява отпосле по вкуса на своята публика.

За всички погрешни и неточни факти, които би се срещнали, аз моля приятелите и другарите на покойния да ги поправят. Публично благодаря на Господа: Христо Иванов, Иван Арабаджията, Т. Попов, К. Даскалов, доктор Рашко и пр., които ми доставиха някои сведения за живота на Левски.

I

Васил Левски – Дякона, се е родил в Карлово, Пловдивски окръг, два-три деня пред или после Петровден 1837 година, от родители чисто българи, хора от средна ръка. Баща му се е казвал Иван Кунчев, а майка му – Гина Караиванова. Той имал и други още двама братя, Христо и Петър. След смъртта на баща му майката на Левски останала в твърде бедно положение. Малкият Васил, дете на 8-9 години, бил прину-

ден да ходи с майка си за дърва в Балкана.

В местното карловско училище Левски е ходил няколко години, гдето успял вече да се научи на тогавашното черковно четмо. Според свидетелството на тогавашните му другари съученици той се отличавал в приеманието и твърде скромно поведение имал както в оградата на школото, така и по улиците. Това несъобразно поведение с последния бурен живот на Левски се обяснява по това единствено обстоятелство, че дрипавите и сиромашки синове от самото свое незавидно положение са принудени да благоговеят малко, против волята си, пред бъдещите наследници на селските чорбаджии и капзамали; а всичко това най-много е трябвало да разбира Левски.

Наскоро Левски трябвало да се прости с родния си градец Карлово. Когато той стигнал на 13-14-годишна възраст, вуйка му хаджи Васил, архимандрит, го взел със себе си и го завел в Стара Загора, гдето го употребявал като слуга, а в същото време го изпращал и в тамошното българско училище. Освен училищните предмети, които според тогавашната метода не са били твърде от естество да привлекат младата душа, Левски изучил в късо време и псалтикията. На това му спомогнало най-много неговият ясен глас. Цели три години прожибял Левски в Стара Загора, в разстояние на което време редовно посещавал училището, а после се завърнал заедно пак с вуйка си в Карлово. По всяка вероятност в Стара Загора, дето са блещукали по-развитички хорица, впечатлителната натура на Васил Левски е научила много неща. Научил е той и това, че калугерството не е така свято и божествено, както си го тълкували старите баби.

В Карлово Левски се главил у Стояна Кръстев да се учи на занаят – абаджилък. Той не закъснял да покаже своите способности в черкова, като изпял една неделя херувикото, от което се трогнали карловските набожни първенци и пожелали да имат занапред Левски псалт на черковата си. За възнаграждение на труда му пущали един дискос из черкова, определен нарочно за него, и събраните няколко петачета били неговата заплата. Наскоро той отишъл да слугува при Никола Пулев с условие, че тоя последният ще да го изпраща и в училището. Всекиму е познато поведението на нашите чорбаджии спрямо беззащитните слуги, поведение, което няма нищо човеческо. От това общо правило не правел изключение и Н. Пулев, който принуждавал бъдещия български герой да му чеше коня, да храни кокошките и пр., което възмущавало неговата душа. Ето защо той скоро напуснал къщата на Пулева и пак се завърнал при първия си господар Стояна Кръстев; но и у тоя последния не можал да стои повече от една седмица. От една страна, вуйка му – архимандрит хаджи Василий, го безпокоял да го покалугери, от друга, че и сам Левски не можел да се помири със своите господари, които гледали на него не като на человек, но като на подвластен роб. Не твърде лесно и от един път сполучил хаджи Василий в своето желание да види внука си в расо.

– Не притежавам аз всичките качества да стана калугер – говорел нашият херой, което може би да е служило от негова страна само за просто средство на отказване, защото в тригодишното си пребиваване около калугерите той е имал възможност да се запознае, както казах, с техния живот и да се убеди, че не е мъчно нещо да бъде човек калугер, доволно е да има дебели очи. Левски предлагал на вуйча си да го изпрати най-напред в някоя семинария да свърши, па после вече да се покалугери. Вуйчо му продължавал обаче да отказва, защото нему не трябвало учен внук, а трудолюбив и верен просяк – да ходи от село на село да събира

милостиня от православното стадо, а за тая скромна мисия не са потребни никакви канонически правила. Съгласил се Левски; борбата за съществуване играла найглавна роля за неговото по-нататъшно роптание; той бил поставен между две морета – от една страна, грубия господар, а, от друга – черното расо и „господи, помилуй“. Вуйчо му хаджи Василий надвил и с това, че се обещал да изпрати Левски на учение, като му праща по 1000 гроша, и след смъртта си ще завещае нему всичкото си богатство, стига да го види един път, че се е подстригал.

Когато Левски склонил вече да се покалугери, то хаджи Василий го посъветвал да не говори никому за това, даже и на майка си. Тая предпазливост хаджи Василий е употребил не за друго, освен да не побъркат на плана му някои сродници или приятели на Левски със своите съвети, че не е добро да си почерни човек душата. Всичко било вече готово. Актът на подстригването щял да се извърши в сопотския манастир „Св. Спас“. Тогава чак хаджи Василий известил на майката на Левски и на някои техни сродници, които така също отишли да придружат младия Василя до речения манастир, гдето и присъствували на тържеството със сълзи на очи. Това се е случило навръх насами деня Св. Екатерина, 24 ноември 1857 година, когато Левски бил на 18-19 години.

Като подушили карловските граждани, че техният любим певец е заведен в сопотския манастир да се отрече от м и р а с е г о – от човечеството, изпратили една депутация от двама души граждани – Пею Красев и Ив. Г. Пеева, да го вземат назад. Било вече късно. Когато те пристигнали на сопотския манастир, обредът бил вече извършен.

– Вие търсите псалта си Василия Иванова, но той е вече И г н а т и й – казал архимандрит хаджи Василий на карловските пратеници.

Тук съм длъжен да ви кажа, че нашият херой е бил наречен Игнатий в подстригването.

После няколко деня почерненият Игнатий се е завърнал в Карлово, разбира се, не сам и не без пазители. Цели четиридесет деня престоял той в светогорския калугерски метох. Не се знае дали излизанието му по улиците и срещанието му с грешните миряни е било запретено от калугерския катехизис, докато борбата между черното расо и буйната душа се помирят окончателно, докато изгасне съвършено всичко човеческо и младо в тая душа с помощта на молитвите и нощните бдения, или пък сам смирений Игнатий си е наложил тая мярка. Така или инак, но тежко е било в тия четиридесет деня на неговата душа. Ако Левски не беше на 18 години, ако неговото подстригване е било отложено към 1862-1866 година, когато и между българите бяха посеяни тук-там по-светли и прогресивни идеи от скептицизма на XIX век, то ние не щяхме да описваме сега българския херой в черно расо и в дълги коси.

Казах, че той бил принуден да послуша вуйка си от голяма нужда, нужда за лично съществувание. Немислимо е, не може да се предположи даже, че той е бил жертва на монашески мистицизъм, поклонник на аскетичния живот и на задгробното блаженство. Това не може да се докаже ни с духа на епохата, ни със средата, в която е живял Левски, ни с неговия характер и темперамент. Следующият факт, извършен от него, когато той бил вече черен калугер, говори в полза на моето предположение. Един от прозорците на карловския протосингел гледал към пътя. Когато Левски минал една вечер покрай къщата на тоя последния, надникнал през прозорчето. Божият човек лежал на скромната си постеля, а едно младо момиче го гъделичкало по краката... „А бе, стар пръч, ти като правиш това,

то ние трябва да тръгнеме по бели гащи из улиците..." – казал той.

На другия ден протосингелът се оплакал и няколко души почетни старци отишли да събират ума в главата на немирния безбожник, който се подиграл така дръзко с черковните служители. Когато те наближили до вратата на килията, то Левски ги посрещнал с ятаган в ръцете. Съветниците отстъпили мълчаливо.

Вуйчо му е желал да го покалугери по две причини: първо, да има верен човек, който да събира милостиня, а, второ, че според неговите светогорски понятия, когато всяка година пъплели към Хилендарския манастир за успокоение на своята кална съвест не само благочестиви българи, но и богати руски помешчици и влашки чокои, едва ли не калугерството е било най-блестящата и почетна кариера. Нямало тогава българско учителско тяло; тия последните се считали селски измикяри, на равна степен с владишките слуги и селските кехаи.

Дали нашите виводи са правдоподобни, на това ще ни помогне сам Левски да подкрепим заключението си със собствените негови дела и поведение. Всички тия митарства: калугерска килия и черни броеници, абаджийската игла и напръстникът, чуждата врата и „чорбаджийските поучения", наместо да убият и задушат буйната натура и нейните пламенни мечтания, нещо, което е възможно само с обикновените смъртни и слаби същества – напротив, още повече укрепили Василя и го въоръжили към всичко, що пъпли и се стреми да угнетява неговите бедни братя. „От деспотическите държави излязват най-големите защитници на сиромашта и най-горещите свободолюбци" – говори Мил, а това е поразителна истина и според нас. Защо само италианци и поляци бързат да увеличат редовете на въстаналите за свобода и човеческо право народи, когато англичаните и други свободни нации симпатизират на борците само докато прочетат вестниците? Затуй, че поляците и италианците знаят що ще каже богопомазана крепка десница и папска индулгенция.

И така, наш Васил бърже крачел към пълната си възраст, лицемерничел калугерски, показувал се, че храни ненавист към мирското грешно блато; но под черното расо горял силен огън. После четиридесетдневен затвор той почнал да посещава изново карловското училище, в което се славел по него време за добър преподавател даскал Ботю. Това не се продължило за много време. Практичният отец хаджи Василий, комуто било длъжност християнска да ревизира всичките българските села, щом чукне пролетта, не се забавял да вземе и Левски подире си да му помага в събирането на милостинята, да се запознае с първата обязаност на своя духовен чин. Левски се покорил, но вътрешно възнегодувал и захванал да мисли по кой начин да се освободи или от вуйка си, или пък изцяло от черното расо. Неведнъж неговото човешко достойнство бивало оскърбено и унижено в забикалката им по селата с козеньови дисаги през врата. Срамувал се Левски, нямало още перде на неговите очи и тенеке на лицето му, липсувал от него куражът да иска това и онова от селяните, без никакво право, без труд и мъки, само с едно благословение, с „господи, помилуй". Отец хаджи Василий заплащал на внука си с груби поучения и с калугерска безочливост.

Един път, когато двамата во Христе братя се намирали в с. Арапово, архимандрит хаджи Василий предложил на подчинения си дякон Игнатий да си съблече от гърба расото и да увие в него сеното, което им бил подарил един селянин от Арапово за конете. Това сено Левски трябвало да пренесе през селото по пладне, за да го занесе на друга една къща, гдето били се установили. Всеки може да си въобрази в какво трес-

каво положение се намерил нашият самолюбив херой, когато бил поканен да изпълни просяшката заповед на вуйка си. Той отказал.

– Светът да се провали, вуйчо, но аз пак няма да се унижа дотолкова и като човек, и като дякон – казал той.

Няколко неприятни думи се разменили помежду им посред пътя, които не останали чужди и на присъствуюшите там селяни. Малко останало, те щели да се сбият помежду си.

Не само от точка зрение да запази своето човеческо достойнство е направил тоя отказ Левски. И други причини го накарали да постъпи така. Под черното расо, на същото онова място, гдето трябвало да виси светогорски кръст, черна броеница и требник, стоял скрит и един револвер, който навярно щял да се види, ако Левски си е съблечал расото.

Тоя факт – носението на револвер от страна на едно духовно лице – е в състояние да ни убеди, че Левски е бил поколебан, не е служил с присърце в кръга на званието си, турил бил вече намерение да се впусне в по-бурен живот. От ден на ден отношенията между отца Василия и дякон Игнатия ставали по-обтегнати.

– Аз, вуйчо, не съм турил на гърба си черното расо да ми служи само като средство да простирам ръка по проситба – говорил той.

Оплакал се няколко пъти и пред родителите си, че му е много тежко да обикаля по селата с вуйка си; но тоя последният не искал даже да чуе, знаел той и от свещено предание, и от практика, че един вчерашен дякон трябвало да бъде като роб; заради това останал неумолим пред сродническите застъпничества, ни на йота изменил своята линия на поведение към ученика си и роднината си.

II

В 1860 година през месец декември архимандрит хаджи Василий заминал за хаджилък. По всяка вероятност той е задигнал със себе си крупно богатство да запуши алчните уста на своите ерусалимски събратя, лойни калугери; но на сестриния си син, с когото събирал тия богатства, не оставил ни една пребита парица за прехрана.

– Проси и се храни – казал той на тръгване. – Защо носиш това дълго расо?...

Немилостивият вуйка оставил още и коня си на Левски, който бил длъжен да го храни от своя собствен залък. Разбира се, че той прибягнал под стряхата на майка си, с която разделили скромните няколко гроша, спечелени от предение чужда работа. От ден на ден Левски ставал мрачен и наежен и към турци, и към калугери и чорбаджии, и към всяка дармоедна твар, която не придобивала своята вечеря с честен труд и правда.[1]

Макар той и да не бивал в тесни съприкосновения с турците, но техните всекидневни кепазелъци не му били чужди. Всеки знае, че турците не вършат нищо тайно, както това става в цивилизованите държави, гдето угнетенията и хищничествата стават потънко и неосезателно, по дипломатически начин. В Турция няма това. В Европа казват например: „За благоприличието, авторитета и честта на страната така и така постъпеме.“ Турчинът говори обратното, той е пт кавалерин в действията си: „За правото на ножа

[1] Казват, че В. Левски служил при турските юшурджии като писар; но тоя факт не се потвърдява от домашните му. Освен това той не знаел никак турски, а в такъв случай какъв писар е бил?

си, за бабаитлъка ти и името ти ти не трябваше да се криеш от никого."

В отсъствието на вуйка си Левски не стоял запрян в килията си, както видяхте по-напред, да чете акатистите на пресветая Богородица и молитвите на св. Василия. Той не закъснял да събере около си първите свои приятели като: Христо В. Пулев, Иван Тюрмето, Георги Рачев, Генко Стойнов и пр., с които заедно той пеел народни песни, които са предшествуващи елемент на всяко по-сериозно дело, развивал помежду им идеята за придобиване свобода на България, произнасял се против калугерите и чорбаджиите и въобще против всяко тогава зло в България. По тоя начин той сполучил да придобие много последователи между по-събуденичката младеж, с които по-насетне е почнал и да работи.

Неизвестно коя година именно Карлово е било посетено от едничкия тогавашен учен и патриот български Г. Раковски, с когото Левски не закъснял да се запознае. Повече от предположение, ние можем да утвърдим, че искрата за народна свобода и патриотизъм е била разпалена най-много у младия Васил от Раковски. Вижда се работата, че тяхното познанство не е било само на улицата, защото според уверението на домашните на Левски той вземал някакви си ръкописи от Раковски, които преписвал на скрито. Твърде е възможно, че тия ръкописи са били някои от съчиненията на тоя последния – „Показалец" или „Горският пътник", които жадната душа на Левски е гълтала пламенно.

На следующата година (1861) дядо хаджи Васил се завърнал живо и здраво от светите места. Оголен и оскубан до последна парица от хищното гръцко калугерство в Ерусалим, той се заловил от един път да поправи своите разстроени финанси от неизчерпаемия калугерски източник – просията. За тая цел той повикал Левски и му поръчал да се отправи немедлено по селата. Левски, който бил докачен вече от по-първите обноски на вуйка си, отказал му категорически, че ни расото, ни роднинските им свръзки, ни неговото положение не са в състояние да го накарат да тръгне втори път по селата с подобна позорна рол. Вследствие на това те се скарали помежду си и скъсали всякакви понататъшни свръзки.

Левски се върнал пак при майка си, при която останал да живее през цялата зима до настъпването на пролет (1862). В това време в неговата глава се въртели различни планове, един от други по-неосъществуеми. Нему се искало да остави Карлово и да си вземе очите в далечни страни. Ни пустото безжизнено калугерство, ни тихият град Карлово можели да наситят и осъществят неговите велики планове, които и той сам едва ли е можел да определи. Нему се искали приключения, бурен живот и широко поле за работа. От само себе си се поражда въпрос – защо само Левски не е можел да търпи грешките на своите съвременници, лицемерното калугерство; защо само той да се въоръжи толкова против угнетението на турския ятаган, когато с него заедно са въздишали и теглили ако не и повече милиони други същества? Тук е тайната, в подобни само явления може да се определи границата между обикновеното и необикновеното, между слабото и великото, между низките създания и високите характери, които са рядкост във всеки народ и които предшествуват смъртната тълпа. Другояче ние не можем да обясним появяването на Левски в шестдесетата година. Ни възпитание, което е смешно да поменаваме, като говорим за хора като Левски, ни образование, ни пък някаква си среда са повлияли на него. Казах, че хиляди съвременници на Левски с неговото образование и попътия са ядели на ден по петдесет пръчки по пе-

тите, но никой не се е възмутил така геройски. Ако Левски се беше родил не в мрачната епоха на нашето минало, то той щеше да бъде друг човек, а не бунтовник, към други неща щеше да употреби своя талант. Естествено че както всичките наши по-живи младежи отивали да търсят храна и осъществяване на своите мечти най-много в близката Румъния, Русия и Сърбия, така също и нашият херой отдавна мислел да се пропъди по из тия земи, гдето ще може и да хвърли от раменете си омразното вече черно расо.

Случаят му се представил твърде наскоро. Хора, които от сърце и душа преследват една цел, не закъсняват да я постигнат рано или късно. През Карлово преминал някой си Иван[1], татар-пазарджичанин, за когото разказват, че бил изпратен уж из Букурещ да кани населението за въстание, което ние не вярваме, защото по него време в Букурещ едва ли се е чувал българският език. Иван е искал само да се продаде на по-висока цена пред простодушните карловци, което се е практикувало дълго време от всеки честит българин, който е пил вода от мътната Дъмбавица и който, като се е завръщал в отечеството си, разказвал е небивали чудесии.

Както и да е, но тоя Иван е насърчил за пръв път Игнатия Левски да се не бави, но да върви към тихия бял Дунав; много братя имало да го чакат оттатък. Но това само не било достатъчно. Трябвало са парични средства, тескере, което било като ангел-хранител за всеки българин, и разни други подробности. И започнал нашият герой да се приготовлява за дълъг път. В

[1] И Панайот Хитов споменава в своите записки, че същата година се явявал в Сливен някой си Иван Каратанчев, който така също проповядвал да се дигне народът на оръжие. Не е чудно, че тоя Иван е един и същи.

качеството си на смирен дякон той намислил най-напред да приведе в действие следующия план, който е в състояние да го характеризира като с какви идеи се е въодушевлявал още по него време, докато не бил видял как живеят хората, докато на гърдите му висял черен калугерски кръст. Той намислил да открадне коня на вуйка си архимандрита, на своя благодетел, от светогорския метох. Това свое намерение той не криел ни от карловци, ни от самия си вуйчо. Публично един път сред кафенето, в присъствието на мнозина граждани, казал пред очите на хаджи Васил, че щял да му открадне коня, за да си хване заплатата за слугуване при вуйча си, който не му бил заплатил пукната пара за толкова години. Разбира се, че никой не повярвал на думите му, всеки мислел, че това е шега.

За пътни разноски зет му Андрея му дал 120 гроша, на друго място си заложил калугерското джубе, срещу което така също получил 180 гроша. Оттук, оттам, той е сполучил да се приготви надве-натри за път. Със съдействието на сродниците си можал да тури на ръка и едно кефилеме за изваждание на пътно тескере. Оставало само да се прекара на ръка храненият кон на отца архимандрита, който чинел около 3000 гроша. Ето по кой начин можал Игнатия да се покачи на вуйчовия си кон.

Един ден, на 3 март 1862 г., когато наближило да се мръкне, той влязъл в черковния двор на „Св. Богородица" и се скрил в една килия. Там той чакал, додето се притъмни добре, за да се затворят портите от клисаря. Когато останал той сам господар на черковния двор, излязъл полекичка от килията и отишъл да опита дали е отворен комшулукът на метохския двор, гдето живеел вуйка му и гдето се намирал конят. Това било единственият начин, за да изпълни той своето желание.

Посред нощ било, когато Левски влязъл в метохския двор и с прехапана устна приближил се до обора. Най-напред той посипал пътя до портите със слама и боклук, за да не се чуе тракането на конските стъпки; после влязъл да отвърже коня, превел го през черковния двор и излязъл на мегдана благополучно. Разбира се, че револверът и камата са заместяли кръста и молитвеничето.

След като си прибрал едно-друго от къщата на зетя си, той се яхнал на хранения кон и хванал пътя за с. Дъбени. Не бил Левски от лекомислените хора, от оння, които обичат да тържествуват и при най-малките победи. Не се отправил той от един път да пътува, в който случай твърде лесно можеха да го хванат като крадец хората на архимандрита или конашките заптии. Не, Левски се спрял в с. Дъбени при своя приятел и единомисленик Котов, комуто разправил вкратце своя план, и го изпратил на другия ден да отиде в Карлово с мисия, а той останал в Дъбени скрит заедно с коня си. Мисията на Котова била да се научи като какви мерки е взел архимандритът за хващането на Левски, да го разубеди, доколкото е възможно, да прежали своя кон и да му даде криви сведения, че внукът му заминал за Калофер.

Вуйката на Левски бил вън от себе си. Той скачал от земята и говорел, че ще да накаже лудата глава, загдето се одързостила да извърши подобна противозаконна постъпка. Котов го оставил да му трепери брадата и се върнал в Дъбени да даде отчет за ходенето си в Карлово.

Рано на другия ден нашият пътник бутнал коня си към Пловдив. Първата му грижа била да си извади тескере. Никакво препятствие не срещнал той на конака, защото селското му кефилеме, което извадил още с време, било твърде редовно. По него време пътни тескерета се давали само в Пловдив, а не и в малките околни градовце. Щом той сгънал тескерето в пазвата си, най-сигурен другар за всеки пътник, нощно време, без да се обади някому, хванал татарпазарджишкия път.

След четири-пет деня пътуване той поздравил една вечер старите развалини на града Ниш. Първата му длъжност била, щом пристигнал на хана, да съблече от гърба си омразното расо и да се разстриже, което, разбира се, безпрепятствено извършил. На другия ден той крачел вече из улиците не Игнатий дякон, а Васил Иванов. Продал коня на вуйка си заедно с калугерските дрехи и захванал да дири вече средство как да премине в Сърбия. Двама души сърби, с които той можал да се запознае в Ниш и пред които открил намерението си, спомогнали му в това. В едно сръбско село, близо до границата, той преседял около две недели да си почине, а после се отправил за Белград.

В Сърбия именно е отишъл нашият херой за това, защото през същата тая година, както е известно, положението на сърбите с турския в Белград гарнизон бяха твърде обтегнати. От ден на ден все повече растяла враждата между двата елемента и сърбите се приготовлявали да нападнат един ден на своите господари, защитени от белградските калета.

Разбира се, че това приготовление на нашите братя не било чуждо и на българите (не на целия народ, но на оння, които се наричат нехранимайковци и които са оставили своето отечество да участвуват в различни сражения ту с гърци, ту с руси и сърби). Още през зимата много наши българи, надошли от разни места, се разхождали по улиците и чакали уреченния час, а сръбското правителство, както винаги, обещавало им златни гори. Тук бил и Раковски, който издавал своя „Дунавски лебед“, Ив. Касабов, който превеждал на български език „Освобождението на сърбите“, и пр. Сам

Раковски бил главатар на българските доброволци. Всяка вечер събирал той по-развитичките измежду тях, на които държал различни патриотически лекции из българската история.

В числото на жадните слушатели е държал първо място и Васил Левски. Тук той можал да се запознае с българските войводи Илю и Цеко и с други още посъбудени българи, с които горещо разисквал въпроса за освобождението на България. Всички гнили обещания и прекалени хвалби на старите войводи той слушал с възхищение и ги приемал за чиста монета.

На 11 май 1862 г. стълкновението между сръбските пандури и турския гарнизон се захванало. Находящите се в Белград българи не се забавили да се затекат към Стамболската капия, когато сръбските пандури и солдати продължавали да се крият из белградските кафенета.[1]

Ето как разказва за това събитие Христо Иванов, бивши тогава доброволник при бомбардирането на Белград и един от най-старите апостоли, комуто съм обязан за повечето сведения за живота на Левски:

„Една вечер, когато отивахме в театъра, дето се представляваше „Косовска битка", стана тревога по улиците и народът се впусна бежешком към Стамболкапия. Отидохме и ние; но що да видиш? Гледаме, че речената капия затворена, никого не пущат да излезе. Минахме през къщата на Коларца, слушаме глас от пушки към калето; а от вътрешната страна на Стамболкапия стои нареден турски аскер с пушки. Юзбашията им с гола сабля в ръката, обърната с върха нанадолу. Излязохме на пияцата; „код кафенето Милоша" имаше стоварени дървета, от които взехме по едно и

[1] Това потвърдяват и самите сърби (гледай очерка на Н. Попова под заглавие Сербия и Порта).

се отправихме към оная страна, отгдето се чуваха пушките. Като пристъпихме няколко крачки, гледаме, един сръбски жандарин бяга насреща ни гологлав и вика, колкото си може: „Връщайте се назад, люди гинут!"...

Вълнението из Белград се увеличаваше от минута на минута. Гражданите бягаха един през други, кой да се скрие, кой да си вземе оръжието, а турци и кадъни се затваряха в джамията. Ние, българите, останахме отвън града и не можем да намерим място да се върнем. Излязохме до делийската чешма, но и там, като бяха затворени дюгените, не можехме да преминем. Хванахме пътеката, която е покрай Теразия под шанса; но като дойдохме до турския топ, гдето вардеха турски солдати, тия последните отвориха насреща ни огън. Ние ударихме на бяг, понеже не можехме да стоим насреща им без оръжие. Куршумите им свиреха над главите ни. Най-после влязохме във френското консулато и като прескочихме шанса, излязохме на Господска улица.

По-нататък из улицата срещнахме нашата българска чета въоръжена, начело с Раковски и дядо Илю войвода, които отиваха към калето (Стамболкапия). Дадоха и на нас оръжие, за да ги придружим. Нощта се приближи вече и според съветите на войводите трябваше да отидем откъм друга страна, защото железните врата, каменната стена и многобройните мазгали на калето, пред които бяха насочени турските пушки, правеха невъзможно всяко наше по-нататъшно опитвание. Тогава Раковски потегли към Варошкапия, която беше много по-слаба и лесно можеше да се развали дървената – постройка. Четата се раздели на три отделения: едно поведе дядо Илю, друго – байрактарят му Стоян Македонеца, а третото – сам Раковски. Никъде не се виждаха сръбските пандури.

Прескочихме през шанса и нападнахме от три

места. Отделението, с което бях аз, влезе в една сръбска къща, от която хората бяха избягали и на която прозорците гледаха към турските солдати. Пламнаха няколко пушки от страна на нашите момчета през прозорците и турският юзбашия падна на земята заедно с други двама нефери. Турските солдати удариха на бяг и ние се впуснахме подире им. Гонихме ги чак до Калемегдана. В бягането си те връхлетели върху едно наше българче от градинарите, което бяха надупчили със сюнгиите си. Подир нашата чета вървеше други един байряк българи-градинари и дюлгери с брадви, търнокопи и мотики, които разсипваха где що им се попадне по пътя турско здание.

Страшно те викаха и псуваха на всичко, що е турско и мохамеданско. Варошкапия беше станала вече от тях на прах и пепел, която и остана в наши ръце. Раковски и дядо Илю изкомандуваха на момчетата да се отправят на Савакапия. Ония от момчетата, които имаха оръжие, наредиха се наоколо, а дюлгерите и градинарите с брадвите в ръка нападнаха на капията. От трясък и плюсък потрепера целият град. В няколко минути страшната тая капия, която е плашила християнския свят цели векове, преобърна се на прах и пепел под краката на нашите българи.

Като превзехме и тая капия, войводите поведоха четата към делийската чешма на джамията, която беше пълна с турци и кадъни. Тя беше обсадена откъм царската бахча от капитан Джока, човек с една ръка и с един крак; а нашата чета я заобиколи откъм френското консулато. Войводите направиха съвещание с капитан Джока и се реши да превземем джамията с юруш. Няколко от нашите момчета се нахвърлиха през дувара в гробищата, за да нападнат на прозорците. В това време се блесна на небето, понеже валеше дъжд, което даде възможност на обсадените турци да изгърмят направо върху ни, и едно от нашите момчета се рани твърде опасно. Пушка гръмка от височината на минарето. Тогава няколко от нашите момчета се залепиха на прозорците и изпразниха своите пушки вътре в джамията върху натъпканото множество. Отчаян вик и крясък, който излязваше от устата на стотина гърла, гръмна в джамията:

– Капитан Джока! На твоите господарски ръце ставаме теслим – викаха те.

Тогава се провикна Раковски, че ако те желаят да се предадат, трябва най-напред да запалят свещи в джамията и да отворят вратата. Заповедта на Раковски се изпълни на минутата. Вратата на джамията се отвориха и най-старите почтени мюсюлмани, с бели бради, излязоха да се поклонят. Заобиколени от конвой сръбски жандарми, те се изпроводиха почтено до в калето.

При пукването на зората ние се намирахме при Стамболкапия, която искахме да превземем с юруш; но не бе възможно, защото само от едно място можеше да се напада. Битката се продължава чак до обяд на другия ден. По едно време турското трампе удари на мир. Колкото турци и кадъни имаше на пияцата, издигнаха бял байряк и тръгнаха към калето, което беше вече отворено. Ние ги изпратихме мирно. Събраха се падналите убити и от двете страни, сръбското правителство издаде заповед: всеки да отиде на мястото си и да повърне назад всичко, щото е взето от турците. Мир настана вече.

На втория ден обаче, рано сутринта във вторник, белградското християнско население, повечето жени и деца, на тумби-тумби тръгна да бяга из улиците вън от града. Дюгени и къщи оставаха отворени. Всеки гледаше да спаси само себе си. Докато се слушаха само пушки да гърмят, ето че зареваха и турските

топове от калето, гюллетата на които падаха в града върху здания и хора. Събраха се пак нашите българи под началството на своите войводи. Сега те изглеждаха по-войнствено, защото бяха въоръжени с белгийски пушки и с тенекиени левове на калпаците, които Раковски беше поръчал да изработят в Топчидере. Нашата чета завзе най-отвореното място, гдето се сипеха турските гюллета, да пази влизанието на неприятеля, който насилваше да влезе. Три деня и три нощи пазихме ние на това място. Нашето юначество и участие в бомбардирането на града вижда се работата, че беше дошло и до ушите на княза, защото тоя последният сам лично ни посети на третия ден и ни поздрави с благодарителна реч..."

Тук ще да прекъснем ние разказа на Христа Иванов, защото не ни е в предмета да се впущаме в дълго и широко описание на белградското бомбардиране в 1862 г. Моята цел е не да покажа участието на българите в сръбските работи, а да дам нагледна и обща картина на едно събитие, в което е участвувал и нашият херой, който отдавна се намирал вече в Белград. Когато българските доброволци доближили до Стамболкапия, Левски бил първият, който се метнал на калето с гола сабля в ръката, като същински лев. По-напред доктор Рашко го видял с очите си, когато той си извадил пищова и промушил в гърдите един турски юзбашия близо до Батал-джамия. Българската чета в Белград е помагала с такова присърце на чисто сръбските работи с цел да се изработи и нещо за тяхното поробено отечество, което е пъшкало под османлийския ятаган.[1] Според свидетелството на мнозина тогавашни съвременници лично сръбското висше правителство е обещавало на Раковски и на другите находящи се там български войводи, че то ще да подпомогне да се въоръжи силна българска чета, която да нахлуе през границите в България и да почне святото дело. Така уверявало сръбското правителство, но дотогава, докато имало нужда от здравите български мишци, които искало да употреби в своя полза.

[1] Според уверението на мнозина тая чета се е състояла от 800 души българи. Нейното поддържание и въоръжаванието се дължи на княз К. Богориди. Той подарил около 5000 минца, които се дали на Раковски чрез доктор Рашко.

След бомбардирането обаче, когато то не закъсняло да се помири с турското правителство, нашите българи останали пак на пясъка, захванали да дотягват всекиму. Всеки ден българските войводи настоявали да им се даде оръжие; но правителството отлагало днес за утре и за да се отърве от немирните гости, изпратило ги в Крагуевац, уж оттам да им се даде исканото оръжие. После няколко деня раздали им само за очи няколко ръждиви и стари пушки, останали от Карагеоргевото време. Чакали момчетата дълго време, но не им се разрешава да се мръднат наникъде. Осем души от тях, като избрали по-добри пушки, побягнали една нощ от Крагуевац с цел да навлязат в България. Щом сръбското правителство се известило за това, на часа телеграфирало по границите да пазят строго и да хващат всеки българин, който би се появил и иска да влезе в Турско. След три-четири деня нашите непокорни юнаци били докарани вързани като престъпници, на които ударили и по един дисциплинарен бой. Награда!

От Крагуевац всичката чета се върнала пак в Белград с цел да помоли негова светлост лично да позволи минуванието през граница на българските емигранти. „Високи задължения ме принуждават да не можа да изпълня желанието на братята българи" – казал князът. Нямало що да се чини. Събравшите се патриоти в Бел-

град, които не били дошли за гечинмек, а просто да помогнат на народа си, трябвало да се пръскат, да хлопат на друга врата. Голи и боси оставили те земята, върху която проливали кръв, върху която делили юнашки мегдан с неприятеля. Дрехите си продали те, за да съберат по някоя пара за пътни разноски. Най-голямата част от тях преминала в свята Румъния. И сам Раковски бил принуден да остави Сърбия по заповед на правителството.

По-напред, преди да се бомбардира Белград, Левски се настанил при един господар в тоя град абаджийски чирак не да печели пусто богатство, но да изкарва дневна прехрана. Когато господарят му се научил, че новият калфа е бил дякон, то захванал да се отнася с него по-човешки, отколкото с другите си слуги. На тая служба го настанили неговите сънотечественици Никола В. Чаушов и други. Абаджия той стоял само няколко месеца, докато се опознае с по-първите български емигранти.

Разказват очевидци, че когато един път сръбският княз отишъл на смотр на българската чета (вижда се работата, преди бомбардирането на града!, запитал някои от момчетата каква е целта на тяхното военно обучение. Раковски, който имал най-голям интерес от благоволението на правителството и който освен чистия патриотизъм знаел и дипломатическите тънкости, отговорил верноподанно на сръбския господар, че целта на момците не е друга никоя, освен да помогнат сами на себе си, частно.

– Изверг! – извикал нашият херой и турил ръка на револвера си, без да вземе пред вид височайшето присъствие на светлата особа, дисциплината и лицемерното благоприличие.

Свободата и благоденствието на неговото отечество, чистосърдечието му и непривикването му да се лигави пред високите особи принуждават ни да потвърдим истинността на тоя факт, който аз не можах да заверя, както се следва. Ако човекът, когото видяхме преди една година да отдава равни почести на револвера заедно с кръста, човекът, който се реши в качеството си на дякон да оскверни черковната килия, за да открадне коня на вуйка си и да зареже бедна майка и семейство, който не потрепера, когато тури ръка на дългите си косми, неприкосновена светиня и до днес за всекиго, то не е чудна и тая му неблагоразумна постъпка.

Шест деня стоял Левски затворен за тая си дързост в белградската тъмница. Трябва да ви кажа, че той е изгърмял против Раковски, но не можал да го сполучи.

III

Разбира се, че когато и най-малко компрометираните момчета бягали от Сърбия, то и нашият герой е направил това същото. За къде той е заминал от Белград, остава за нас дълбока тайна. По всяка вероятност той е отишъл в Румъния – в Букурещ – да търси хора и помощ, с които да приведе в изпълнение своите високи планове. Как той се е посрещнал тук, дали е намерил поне скромни средства за прехрана, аз съм в положение да докажа ако не фактично, то поне виводно. Трябва да знаете, че Букурещ в това време не е бил още огнище на българската идеална младеж, на ония интелигенти емигранти, които бягаха от турския сатър, но много по-после. В това време в румънската столица живеели само безчувствени богаташи: грудовци, колоневци, евлогиевци и пр., които са се трудели още как по-добре да изговарят гръцката буква „н“ и какво окончание да притурят на своята фамилия, която да не личи никак, че е дебело-българска! Ако не цели румъни

или гърци, букурещките тогавашни българи били православни християни. За тях все едно било болница, колцо ли се поправя, фенерската патриаршия ли проси помощи за изплащането на своите дългове, ерусалимски хитри калугери ли искат помощи за поправянието на светите места... Никакво българско общество не съществувало по това време в Букурещ, не съществувал и оня калъп, който се наричал Добродетелна дружина и в който се претопявали грешните пари на мнозина благочестиви покойници, подарени уж за богоугодна цел...

Освен това, ако Каравелова, Ботйова, Стамболова и други деятели много по-късно (1870-1875) букурещката богаташка дружина наричаше чапкъни, вагабонти и бозаджии и не искаше да ги срещне по улицата, то можете да си въобразите като каква цена е трябвало да има Левски в очите на тия хора – бедно и скромно момче, ненавикнало да казва на бялото черно, на черното бяло, незапознато с никаква пуста и фалшива етикеция. Не говоря за раздяконванието му, което, ако някой от тия благочестиви християни научеше, на часа щеше да доложи работата на патриаршеския свети наместник в Румъния.

Ето защо Левски не е останал дълго време и в Румъния, а е побързал да се завърне в България, да бъде по-близо при своите угнетени братя. От най-напред, когато той чувал отдалеч, през стотина уста, за двете християнски столици – Белград и Букурещ, съвсем други понятия имал за хората, въобразявал си, че като няма там турци – всичко тече по мед и масло, няма подлост, калпазанство и лъжа. Колко е трябвало да тежи на душата на горещия български патриот, когато той се сразил с горчивата практика и наскоро се убедил, че по-голяма искреност и патриотизъм съществува в неговите карловски другари – кундураджии, отколкото в облечените със скъпоценни кюркове богаташи и надути учени педанти, които туряли много по-високо своя гечинмек, отколкото благоденствието на своето отечество. Разбрал той, че тук хората се хранят и лъжат повечето с незаслужени хвалби и пустофразьорство – „тъй и онъй“ ще да направим, а на дело – положително нищо.

Трябвало да бяга Левски от подобни хора. Той можал да разбере най-рано от всичките тая проста и непонятна за мнозина истина, че ако иска човек да помогне на своите братя, то трябва да отиде помежду тях. Инак ние не можем да си обясним неговото завръщане в България толкова скоро, отгдето той избягал преди една година, като си позволи да извърши и кражба. Не може да се предположи даже, че той е оставил Румъния и Сърбия, защото не можал да намери средства за живеение. Когато хиляди обикновени същества са намирали добър гечинмек в тия страни, то за пъргавия Левски е било десет пъти по-лесно да направи това.

От друга страна, не можем да кажем, че само едни горчиви тъги и отчаяние е изпитал Васил Иванов в чужбина. Той видял как охолно живеят хората, гдето няма турски ятаган, а това още повече го наскърбило, че неговите братя са осъдени на вечна погибел. Така също и срещата му с Раковски и другите български войводи не била просто събитие за него. От всичко чуто и видяно извлякъл той съществена полза. Колкото за това обстоятелство, че когато Левски се завърнал в България, бил изпратен от някакъв си Централен букурещки комитет като емисар, нещо, което утвърдяват мнозина неизвестно на какво основание, това е чиста химера. Никога и с никой работник в България не е имало нищо общо между Букурещ и България. Любопитно ще бъде да кажат тия господа кога е съществувал тоя комитет, от кои хора се е състоял той? Да не бъде букурещката Добродетелна дружина със своите орга-

ни „Отечество" и „Стара планина" и с шкембестите си членове? Или пък подкупените Касабов, Грудов и пр. от румънското правителство[1], които подадоха мемоар на всемирния деспот Наполеон III? Чуло ли се е нейде или видяло, щото богати хора и надути учени педанти да са направили добро на своя народ? Допущаме изключения, но твърде микроскопически.

Васил Левски, както ще да се види по-нататък, е работил в Букурещ само с Каравелова и с други някои млади хора, повечето ученици от медицинското училище. Разбира се, че мнозина са го познавали по улицата, но това не е достатъчно. Букурещките централни комитети „добродетелни дружини" не само че с нищо не са помогнали на българските движения, но, напротив, били са даже и против тях. Та и другояче може ли да бъде? Разликата между Хр. Георгиева, Панарет Рашева, от една страна, и нашия хаджи Иванча хаджи Пенчович и Григорий Доростолочервенски, от друга, е тая, че първите живеели в Румъния, а вторите в Турско. Всъщност те са екземпляри от един катехизис. Четата на Хаджи Димитра, на Ботева и на Тотя, апостолите в 1876 год. преминаха в България без знанието на букурещките нотабили. Още повече когато четата на Хаджи Димитър и на Стефан Караджата се бореше на 8 юли 1868 година във Вардинското кално блато, Христо Георгиев и неговата чорбаджийска дружина протестира официално, че хората на Хаджи Димитра са хайдути, не действуват в името на българския народ!...

Тия редове аз написах, да предизвестя всички поклонници на старото, безжизненото и на химерното да се не обръщат към Букурещ, когато говорят за българските нови въстания; да не смесват те богатото,

[1] Гледай записките на П. Хитов, с. 69.

ситото и бездейственото – с угнетеното, честното и идеалното!

И така, наш Васил Левски се завърнал пак в България, в своето родно място, отгдето беше излязъл с такава опасност едвам преди една година време. Според неговия безименен биограф[1] той останал в Габрово цели осем месеца, гдето работил за въстанието (1862), а после се занимавал с абаджилък. Тоя факт аз не можах да проверя по никакъв начин. Освен това, доколкото ми е известно, българското въстание в 1862 година беше едновременно с бомбардирането на Белград, така щото Левски не е можел да бъде в едно и също време на две места. Може би така просто да се е бил спрял в Габрово, като е искал да се опита да работи, с голяма предпазливост.

След завръщането на Левски в България ние стъпваме на дирите му едвам в Калофер. Това било есента на 1863 година. В тоя последния град те пристигнали заедно с някого си Христа Иванов, калоферец. В Калофер той се скрил и тайно изпратил по един човек известие до родителите си в Карлово, че се е завърнал и скоро ще да си дойде. Само три дни преседял той в Калофер, отгдето нощно време се прибрал в Карлово, при майка си. Първата грижа на нашия херой е била да си запази пак името Игнатий , за да не даде повод да се безпокои общественото мнение, да се покаже пред съгражданите си, че нищо не е отстъпил от своя духовен сан. Затова той поръчал на майка си, прави що струва, да му приготви дяконска одежда, докато не се е разчуло, че се върнал.

Когато се научил хаджи Василий за завръщането на внука си, не закъснял да го посети заедно с калугера Кирила. Те се били приготвили да му четат свети

[1] Гледай в. „Селянин".

Василевите молитви, но Левски е обърнал другия лист. На въпроса къде е той ходил в разстояние на толкова време Левски не пожелал да скрие нищо и така хладнокръвно и откровено говорил пред двамата лицемери, щото вуйчо му малко по малко излязъл из търпение.

– Ще да те предам на турците – казал той в гнева си.

– Аз ще да кажа, че ти си ме изпроводил да викам московците – казал още по-гневно Васил Иванов и погледнал прямо в очите на някогашния си благодетел.

Архимандрит хаджи Василий опулил очи. Той се уплашил не на шега и отложил своето пастирско намерение да направи предателството.

– А що ти направи със своята коса и с дрехите си? – попитал го втори път архимандритът, за да тури край на разговора върху предателството.

– Хвърлих ги в Дунава – отговорил нашият херой, без да му мигне окото.

Архимандритът поклатил злобно глава и си излязъл. Като видял той, че планът му да предава ударил на твърде чувствително място, т. е. че ако той направеше това, то и двамата с внука си трябваше да попаднат в затвора, пуснал в ход друго едно средство – интригата. Отдалеч съветвал той роднините на Левски, а най-много зетя му Андрея да го не прибират в къщите си, защото щял да им навлече някоя беля на главите. Той не можал да успее обаче да го отклони от своите родителски и роднински обязаности. Чудно! Хора с деца, жена и къща не се бояли от нищо, а един стар скъперник калугер, който нямал на тоя свят ни дете, ни кот-, който се бил отказал от всичко – треперел над своята уж богу обещана душа!

Скроили и ушили надве-натри един кат калугерски дрешки на Игнатия, които той навлякъл на гърба си и захванал да излязва по улиците. За да заличи и оно-

ва подозрение на съгражданите си, което вуйка му бил така добър да разпространява, той започнал да ходи в черкова и ясният му глас пак захванал да се раздава под сводовете на „Света Богородица“. Така той преминал зимата до месец марта. Разбира се, че тук-там много тайно посъбирвал своите най-верни приятели като Тинка Пулев, Ивана Тюрмето и пр., пред които проповядвал словото Божие не с кръста, а с камата. Според свидетелството на Иван Арабаджията от Царацово, впоследствие един от най-верните му другари, той го чул един път в Карлово, когато стоели на Митко Тачевия дюген, да казва: „Ние трябва да се посъбирваме сегиз-тогиз“, т. е. да почнат работа.

Но дързостта на Левски с коня на вуйка си и със собствената своя коса не останали така ненаказани. Тахир, сеизин от по-напред при архимандрит хаджи Василий, който в това време се намирал в Пловдив, като се научил за завръщанието на Левски, известил на турското правителство, че дяконът, който бил открагнал коня на хаджи архимандрита, се е завърнал вече в Карлово[1]. От Пловдив не се забавили да изискат Левски. Като се получило това известие в Карлово, полици-

---

[1] Христо Иванов, който по това време се намирал книговезец в Пловдив, уверява, че Левски е бил предаден от същия си вуйка. „Като се научихме, че в затвора е докаран Дякона – говори той, – то събрахме се няколко души и отидохме да молим г. Н. Герова и доктор Рашка да го пуснат под поръчителство. Те се обещаха. После посетихме Дякона в затвора, който ни каза, че вуйка му хаджи Василий го предал на турците, че бил бунтовник и ходил в Сърбия. На общината привикаха хаджи Василий, когото осъдиха да не носи патрахил една година и му казаха да отиде на конака и каже на турците, че той е наклеветил Левски заради коня си само, а не че бил бунтовник. След три месеца затвор Левски се освободи...“

ята бастисала бащината къща на Левски, гдето го и хванала. Затворили го в конака при всичките молби на зетя му да го оставят под поръчителство, за да отиде сам да се представи в Пловдив. Както сам Левски, така и ближните му роднини се силно съмнявали, че работата не е само за коня на вуйка му, но и за политически работи го е предал някой. На основание на това съмнение той поръчал на зетя си да му достави в затвора отрова и нож, с които той искал да посегне на живота си в случай че захванат да го мъчат да изказва политически работи.

Когато бедната му майка се научила за всичко това и го посетила в затвора със сълзи на очи, Левски я осъдил жестоко да не жали тя за него. Той искал да направи от слабата и милозлива жена студен камък! После няколко деня той бил изпратен за Пловдив заедно с още един българин от Сопот, който така също бил затворен за тескере. Майка му и зет му се впуснали да отидат подире му да го придружат до Пловдив, но ударили из друг път и не можали да ги достигнат. За да не бъде съвсем с голи ръце, тя се помолила на съгражданина си Ив. Фурнаджиев да даде в заем 100-200 гроша.

– С подобни хора аз не искам да имам нищо общо – отговорил благоразумният гражданин, като че на парите, които щял да заеме, било написано неговото име.

Никой не помогнал на Василевата майка; а това показва, че ситите и ония, на които било охолно около врата, били против Левски. Та и другояче не може да бъде. Той имал на страната си само бедната и угнетена младеж.

Чак до с. Черпелии, два часа надалеч от Пловдив, нашите двама пътници достигнали заптиите, които карали Левски и другаря му. Отдалеч те поздравили героя с кимване на очите си скритом от заптиите. До Пловдив те вървели подир конвоя на 100-200 крачки разстояние назад.

Когато влезли в града, той срещнал на моста Тодораки Кесякова, комуто извикал:

– Нямам нищо! Помогнете ми!

Кесяков не се отказал да подействува отпосле за освобождението му.

В Пловдив Левски бил турен в затвора. Брат му Христо, който се намирал това време в Пловдив и който се научил от майка си за съдбата на Дякона, затекъл се при ефендетата да узнае по какви причини е затворен брат му. Зарадвал се той, зарадвала се и майка му, когато чули, че единствената вина на Левски не е за друго за нищо освен за открадването на вуйчовия му кон.

Дълго време сродниците на нашия херой се маяли из Пловдив; на много ефендета, кетипи и на наши мемлекет чорбаджилара хлопали те вратата, но отникъде помощ. Нямало помощ не за това, че работата била много сложна, но за тая проста причина, че с голи ръце отивали да молят там, дето се трябвало пари, а не человеколюбие. Видяхме ние колко пари е искала сиромашката майка на Левски от Ив. Фурнаджиев. Не заминали те и портата на Цока Каблешкова, тогавашен български намлия чорбаджия в пловдивския конак. Но помогнал ли е Цоко Каблешков на нашите просители? Трябва ли питане и за това? Нужни ли са обяснения? Аз апелирам към всички съвременници: който от тях знае, да е чул или видял, че някой конашки българин е направил нещо добро, то нека ми каже някого, да му запиша името със златни букви. Ако хаджи Иванчо хаджи Пенчович прибърза най-напред да подпише смъртната присъда на нашия херой; ако Стефан Карагьозов в Търново употреби най-голяма строгост и хитрина върху му, за да признае писмата си с подпис Кешиш, че нему принадлежат, то можем ли да искаме противното от по-

малките чорбаджии като Цока Каблешков? Присъствал съм на повече от дванадесет истиндака в България по разни градове, видял съм много чорбаджии, срещал съм се и със стотини приятели, които са ги виделе, всичките едногласно потвърдяват: „Пази Боже от нашите конашки ефендета!“ Ако турският мюдюрин пита приемаш ли си редовно храната, чорбаджията отговаря нископоклонно: „Не трябва да се дава хляб, ефендим, на тия кучета.“

Та и другояче не може да бъде. После танзимата, когато и българите имали вече право да имат свои хора в конашките работи, то какво са направили турците? Събрали всичките кепазета из България, които нямали ни съвест, ни Бог, ни вяра, и ги поставили из конациите да казват само евет и да цапат имзите без никакво по-нататъшно съпротивление. Те били слепи оръдия в ръцете на агите. Не говоря за старите чорбаджии, които са съществували допреди 40-50 години, докато на българите не било позволено още да носят фесове и да заседават в конака. Те били ако не български родолюбци , което било немислимо тогава, то поне благочестиви християни. Колко манастири, черкови, па даже и училища тук-там се дължат на тия наши първенци! Идете на „Света гора“, на Рилския манастир, на Бачковския и пр., и вие ще да се уверите кой е ктитор и приложник. Мрачната епоха на чорбаджилъка е нова. Но за това – друг път. Щастлив се считам, че само един факт можа да констатирам, гдето и в душата на турско ефенди се е проявила висока и благородна черта. Аз говоря за Илийчо ефенди от Видин.

Когато турското съдилище в Русчук през 1876 година осъди на смърт 18 души борци, повечето от четата на Ботйова, в числото на които бяха и двама души апостоли, Обретенов и Заимов, Илийчо ефенди се отстъпи в качеството си на защитник и такава патетическа реч произнесе в полза на осъдените и в щета на правителството, щото заседающите български ефендета, които бяха ударили преди малко имза, затрепераха на местата си, а подстриганите бради на турските съдници заиграха от яд. Смъртното наказание се замени с пожизнено заточение.

От къщата на чорбаджи Цоко Каблешков сродниците на Васил Левски отишли при Найдена Геров. Старият български патриот, комуто Дякона бил известен вече, приел просителите твърде учтиво.

– Нямаше ли за Василя да бяга в Сърбия и Румъния? Не знае ли той, че в турското царство като него хора не можат да живеят? – казал Н. Геров.

После той се обърнал към зачудената майка, която за пръв път в живота си чула подобен отзив за сина си и на която казал, че тя трябва да се гордее, че е родила такъв син. Няколко още съчувствени думи от страна на Н. Геров, който се обещал и лично да подейства за Левски, ободрили убиената майка.

В Пловдив бил повикан от страна на турското правителство и вуйката на Левски, архимандрит хаджи Василий, в качеството си на тъжител, който и не се забавил да се яви. Но слава богу, че той тука се показал повече човек, от страх може да му не навлече Левски някоя беля, за което беше му казал вече в Карлово. Правителството полюбопитствувало да знае къде е ходил Левски в разстояние на една година, на което той отговорил, че търсил случай да постъпи в някое училище. Запитали го и за тескерето му, за което, като се научили, че той го оставил уж във Видин, поискали да го изпратят за последния тоя град етапним порядком, но като видяло правителството, че други причини няма за обвинение, освободили го.

IV

В Пловдив Левски останал за няколко деня. Тук той можал да намери достатъчно число приятели, които съчувствували на неговите идеи. Малко по малко той станал известен. Вуйчо му отказал вече категорически да го приеме още един път при себе си, под предлог че като бил извършил вече една кражба, не заслужавал никаква милост. По настояването обаче на някои пловдивски граждани пред вуйча му тоя последният едвам склонил да спомогне на Левски, за да остане в пловдивското училище.

Неизвестно по какви причини той не останал в Пловдив повече от един месец, при всичко че никакво препятствие нямало за това. Може би че той не е намерил поле за деятелност между пловдивската младеж. Върнал се Левски в Карлово и пак захванал да служи в черкова като дякон със съгласието на вуйка си. Трудил се той да поддържа добри отношения между себе си и почетното общество, но късно било вече. Отдавна между него и между алъшверишкото общество била препречила черна котка. Укори; хули и гласове от негодувание започнали да се сипят върху му, че той е вече нетърпим, дал е достатъчни доказателства, че няма да стане човек, не обича пар-та. Ако Левски по примера на вуйка си ходеше да бели ортаклъка с немилостива проситба, ако той беше изял правото на няколко вдовици, да стане парасайбия човек, то няма съмнение, че карловското висше общество щеше да го запише в числото на умните си и достойни хора!...

Вуйчо му, архимандритът, на когото най-много натяквали, че държи още Левски при себе си, решил да вземе по-строги мерки за изкоренение на злото.

– Ти трябва да отидеш за няколко време в Рилския или Хилендарския манастир – казал той.

Левски отговорил:

– Да помисля.

Но вътрешно той се решил вече, че е време да дойде до крайности, да хвърли маската на калугерското лицемерие и да обяви борба против своите глупави съвременници.

Било тържествен ден – Възкресение вторият ден, 1863 година, когато богобоязливото карловско християнско население се натискало в храма „Света Богородица“, за да чуе словото Божие. Отдавна събравшите се забележили, че дякон Игнатий не се явявал още в черкова, за да завземе своето място в качеството си на певец. Тоя последният не се забавил да се яви, но не дякон Игнатия, облечен с черно расо, с капа на главата и дълги косми, а Васил Иванов, с остригани коси, с еснафски костюм, какъвто носят карловци! Всички били поразени от постъпката на Левски: той привлякъл вниманието и на мъже, и на жени, на старо и на младо. Свещеникът даже, който в това време кадял из черкова, принуден бил да се обърне и да спре за няколко минути маханието на кандилницата. А Левски изглеждал спокойно, мъчел се да запази пълно хладнокръвие, като че нищо не е ставало[1].

Защо той решил да се разкалугери именно на такъв тържествен ден – Великден, когато хората най-малко били заняти със своя работа и най-много обръщали внимание на чуждите погрешки и недостатки, никой не е в положение да знае. Аз се осмелявам да предположа при нямането на верни сведения, че той искал

[1] В границите на българския характер е било, щото набожните карловци да бяха се впуснали върху Левски да го изпъдят от черковата. Защо това не е станало, аз не зная. По всяка вероятност Левски е бил успял вече да докаже на своите съграждани, че не е цвете за мирисане.

да произведе по-голямо впечатление, да покаже на мало и голямо доколко калугерството е пусто, как той го презира и не се бои от неговите правила. Освен това в тая постъпка на Левски се заключавало и нещо агитационно. Той желаел да докаже на съгражданите си, че калугерството и неговите ръждясали понятия са отживели вече своя век: нови хора и нови идеи са нужни на България...

Няколко деня хероят на деня в градеца Карлово бил дяконът Игнатий. Във всяка българска къща предметът на разговора бил неговото расо и косата му. Когато излязвал по улиците, тълпи от любопитни се трупали по портите да го гледат.

– Господ няма да се стърпи. Той ще да отвори небето да изсипе върху главите ни огън и камъци – говорели хаджиите и светогорците, които се хранели от даване пари с тежка файда.

– Ще да потопи той най-напред нашия град, в който се е родил такъв дявол – говорели втори и въздишали от сърце и душа.

– Камък и дърво да е родила майка му! – допълняли старите баби и се прекръстяли набожно.

А Левски плувал херойски над безсъзнателните и заблудени свои съотечественици. Подсмивал се той над техните верования и понятия, смело вървял по своя начертан път, ред никого не лицемерничал, от нищо с в я т о и заветно не се боял.

Вуйчо му не бил ни на небето, ни на земята. Той си късал парцалите и сам не смеел да се подаде из града за постъпката на своя внук. След няколко деня Левски посетил един ден училището, но учителят даскал Димитър, за честта на заведението и за името на града, не приел отстъпника! За Левски нямало вече живот и поминък в Карлово. Той напуснал наскоро родния си град и излязъл да търси прехрана по околните села между простолюдието, гдето обичаите и понятията не се ценят до фарисейска степен. В село Войнягово, два часа далеч към югозапад от Карлово, той сполучил да се условии за учител, която длъжност изпълнявал около една година.

От деятелността на Левски в с. Войнягово ни е известно само това, че неговата скромна даскалска стая била преобърната на свърталище, в което намирали покровителство всички волни (безделници), преследвани от разни агашетини и компрометирани пред правителството хора. Един от неговите приятели, Петър Попов, който го посетил по това време във Войнягово, разказва, че вратата на неговата стая не се затваряла ни дене, ни нощe, нещо, което в турско време бе почти невъзможно. Всеки можел да влезе при него, което време пожелаел. В това време из калоферската планина ходела чета юнаци, която била в тесни сношения с войняговския даскал. По няколко деня той се изгубвал от селото и ходел в планината при юнаците, на които носел едно-друго. Твърде начесто събирал по-събудените селяни около си, на които разказват издалеч разни патриотически сказки, трудел се да възбуди в тях чувството на патриотизма. Отдавна войняговчани имали спор със съседите си, дъбенчани, спор за мера. В едно сборичкване помежду им Левски се турил начело на войняговчани и такова поражение нанесъл на съседите им, щото мнозина паднали ранени и от двете страни, между които имало и турски заптии. Разбира се, че Левски малко го е боляло сърцето за царската мера, принадлежала тя на дъбенци или войняговчани, но от нямание по-сериозни занятия той е предпочитал да се меси в чисто селските работи, искал да приучи българите да се бият и сражават.

Неустрашим човек е бил той. Неговата решителност и дързостта му са баснословни. Дотук аз съм се въздържал да го характеризирам с голи думи, защото

по-нататък самите му дела ще да говорят за това.

Турското правителство, колкото и да беше послабо и заспало по тия времена, не закъсняло да обърне внимание на войняговския даскал. Много заптии, които посетявали Войнягово, оплаквали се на своето началство, че селяните вирнали глава, нетурят по много масло в яйцата, за което бил причина даскалът. Левски бил подозрян. Това той знаел от всички най-добре и един ден (1865) той заминава набързо в Добруджа, вероятно да бъде по-далеч от Карлово. В с. Еникьой, Тулчанско, той се условил пак за учител, гдето стоял не повече от 6-7 месеца. И тук деятелността на нашия херой не се е ограничила само с даскалския дивит и с безжизнения буквар. Всичко младо и идеално, каквото е можело да се намери по него време в едно село, обиколило наш Василя. В тая епоха именно нашето отечество беше нападнато от хищните черкезки банди, които нашите братя руси ни бяха изпратили, като че турските капасъзи да бяха малко. Левски е организирал българска чета, с която е искал да противодействува на черкезите. По сборовете, сватби и други увеселения, които ставали по околните села, той не е изпущал простия случай да се яви във своите ближни другари. И със слова, и с действия се трудел той да разбуди заспалите свои сънародници. Устроил игри в надхвърляние на камъци и в надскачване между младите, които той надминавал във всяко отношение. И до днешен ден на поляната отвън село Еникьой се виждат забити колове, за които жителите на селото разказват, че пространството между тях е прескочено от някогашния им даскал Васил!

„Това е левска крачка" – говорели присъствующите. Твърде е вероятно, че нашият херой от това сравнение се е възползувал да се нарече Левски, който прякор не е съществувал ни във фамилията му, ни в рода му. Догдето той живеел свободно в Карлово (1865-1866), това име не се е чувало. В 1868 година мнозина го знаели вече Левски.

От с. Еникьой Левски е отишъл в с. Конгас, така също Тулчанско, гдето не живял повече от 3-4 месеца. После това той се връща същата година (1866) в Карлово, отива до Пловдив, но скоро трябвало да бяга, защото турското правителство не било забравило още делата му в с. Войнягово. Най-напред бил повикан на конака брат му Христо, който живеел в Пловдив, и когото питали за брата му каква работа върши и накъде се намира. Левски бил известèн в Карлово за разпорежениятa на правителството и скоро взел мерки да се запази. Като не можал да остане дълго време в Карлово, гдето не било възможно да се крие, той тръгнал за Румъния през Габрово и Шипка.

В Румъния пристигнал благополучно нашият херой в тая именно минута, когато всеки град бил препълнен с млади патриоти, емигранти от България. Сега той намерил румънските българи, не добресковци и колоневци, както тия били в 1862 година, а чисти българи. Много те били отишли нанапред в разстояние на 4-5 години. Различни общества, тайни и явни, каквито и да били те, пак сполучили да въздигнат българщината на доволно висока степен. Издавали се вече няколко български вестници, работил твърде деятелно и Раковски със своите охтичави гърди, имало мнозина български студенти из румънските училища, с една реч – българщината и българският език отдавна се ползували с право на гражданство. От друга страна, Критското въстание, за успехите на което тържествували всяка вечер из Румъния разпалените елински патриотчета и което немалко стресна балканските православни народи, вдъхнало кураж и идея и на нашите емигранти.

Приготвили се две чети да минат през Дунава в България, едната под предводителството на Филип Тотя, а другата – на Панайот Хитова. В дружината на тоя последния влязъл и нашият херой. Той бил избран за байрактар на четата, която се състояла от тридесет души момчета.

В края на месец юни 1867 тя преминала Дунава под малкия градец Тутракан срещу най-буйния Делиорман, гдето турското население употребява най-дебелите шишенета. Минали край селата Кусой, Турлак, Попово и набили непроходимото Герлово. Наш Левски бил един от най-пъргавите и решителни момчета. Та ако не беше той такъв, избрал ли се би за байрактар! Гдето четата намирала малко спокойствие и безопасност от страна на многобройните потери, той поверявал байряка другиму и отивал по селата да проповядва всеобщо въстание. Когато четата дошла в Карловския балкан, късно една вечер той се отделил от нея и тръгнал за Карлово, като оставил оръжието си в една нива. Облечен в сливенски гайтанлии потури, влязъл незабележено в къщата на Христо Райков. Дордето не бил се приближил до града, на пътя, близо до мястото Гюрешкър, той ударил случайно върху един турски караул от трима души. Преспокойно се хвърля в хендека на един гюл и без да стане нужда да употреби оръжие, можал да пропъди турците. Уплашени, те известили на мюдюра, че видели странен човек (думата комита нямаше тогава право на гражданство), който идел за града. В Карлово Левски донесъл някакви си писма за Михайловски и поискал различни потребности за четата. П. Попова той изпратил до Станчо кожухарина за 12 чифта мешинени цървули.

Преди няколко деня били откарани за Пловдив двама души от приятелите на Левски, Иван Тюрмето и Хр. Пулев, заподозрени, че давали барут на момчетата. Присъствующите в дома на Христа Райков с прискърбие съобщили това произшествие на Левски.

– Всинца ви да бяха затворили, още по-добре щеше да бъде – отговорил той.– Това е знак, че нашето дело успява.

На другия ден в тъмни зори нашият херой оставил Карлово. Той преминал през Шаммахала и направо през нивята поел балканските пътеки. Карловският мюдюр изпратил същия ден потеря под началството на Дженджи Хасана и хаджи Мустафа, които се върнали, без да направят нещо. Левски достигнал четата в Златишката планина.

„В това време един турски офицер – Панайот Хитов в своята книга говори, – помолил правителството да му даде дозволение да иде на планината и да занесе главите ни. А байрактаринът (Левски) се известил за това и побърза да ни яви. Като седях един ден на един камък и гледах низ полето с телескопа си, то видях тоя офицерин, че дойде при едни овчари, които не бяха българи, и замръкна при тях. Аз отидох вечерта в мандрата, улових едного от овчарите и попитах го какво е търсил при него турчинът. Овчарят ми рече: „Турчинът дохождa при нази да му дадем овчарски дрехи, с които иска да преоблече дружината си, за да ги не познаете и да дойде при вази да ви излови." „Дайте му дрехите си, но после да се не оплаквате, когато ви ги донесат изпродупчени с нашите куршуми" – казах аз и заминах си. След три деня, ето че иде офицеринът, преоблечен с овчарски дрехи. Тоя турчин мислеше, че ние го не познаваме, и вървеше към нас съвсем свободно. Наредих момчетата си и заръчах им да не пушкат, дордe им не дам знак. Турците трябваше да минат покрай нас, следователно ние можехме да ги ударим твърде лесно. Пътят се намираше 15 крачки далеч от нази. Всичкото това беше добро, но когато на един човек е

съдено да умре, то ни един дявол не може да го спаси. Турците се приближиха до нази, без да знаят, че ние сме се скрили в тревата и че ги чакаме с нетърпение; дойдоха срещу нас. Аз запретих на момчетата да пушкат, защото нямах намерение да нападам; но турците търсеха белата си и приготовляваха се да нападнат на нас. Трябваше да се бием. Всяко мое момче си избра по едно дърво, скри зади него тялото си, запна пушката си и приготви се. „Гледайте да удряме офицерина, защото турците ще се разбягат без своя предводител и ще ни оставят на мира." Щом изрекох тия думи, пушките на момчетата припращяха и удариха офицерина и още двама низами. Останалите се разбягаха. От това място ние се упътихме към Троянския манастир и дойдохме близо до Тетевен при река Рибарица..."

После това четата имала малко сражение с турските потери около Златица и без да извърши нещо посериозно, през Пиротските планини влязла в Сърбия.

V

В Сърбия отишъл и Васил Левски. Разбира се, че нему съвсем не е било по волята да живее между сърбите; но нямал що да се прави. Пътят му за България бил вече заграден. В същата тая година (1867), през зимата, сръбското правителство дозволило съставянието на една българска легия в Белград, в която да се учат на военно обучение българските емигранти. Условията били, че това обучение ще да трае до напролет, а после момчетата ще да минат в България. Находящите се в Белград емигранти разпратили известие до своите приятели в България, че желающите освобождението на своето отечество трябва да побързат да дойдат в Белград, за да увеличат числото на учениците. Скоро българската легия брояла вече до 200 души момчета из разни градове в България. Приемали се само ония, които знаели да четат. В тая легия се записал и Левски. Христо Иванов, който пристигнал около Никулден в Белград заедно с някого си Греков, разказва, че намерил Левски вече там облечен с войнишка униформа.

Наскоро той се разболял от опасна болест. Лежал няколко месеца на болницата и от нередовно гледание дошъл до умирание. Другарите му българи сполучили чрез сръбския министър да го извадят от болницата и поместят в особна къща. Болестта му от ден на ден вземала все по-лоши размери, трябвало да стане операция. Двама частни доктори се наели да направят операцията; те му разпрали стомаха и благополучно извършили операцията, по причина на която той останал дълго време още на леглото, така щото много малко можал да служи в легията.

Между това тая легия, както е известно, не можа да се удържи за дълго време, да принесе ожидаемите плодове. Скоро между българските ученици и сръбските професори се разгоряла отчаяна препирня. Военните преподаватели не закъснели да покажат своя квасен патриотизъм пред нашите момчета. Хулели те всичко, що е българско, определяли и границата на своята държавица не до Пирот, Ниш или Видин, но до Велико Търново и София.

– Вие сте дошли в Сърбия не за друго, а за парче хляб – говорели учените глави във време на преподаванието.

Разбира се, че буйните млади глави, зад гърба на които не се чувало ни гласът на любезна съпруга и дечица, които били напуснали своето бащино огнище не да ги оскърбяват лигави професори, не да чакат някакви си дипломи – средство за прехрана, а да търсят

приключения и свободен живот, не са помислили да заплатят със същата монета. Те хвърлили и география, и пушка и плюли на всичко. Дълго време тръбата свирила да излязват на учение, но те се излягали по кафенетата.

По следствие на това военната дисциплина се приспособила на непокорните. Много момчета били арестувани, на някои ударили по 25 тояги, трети избягали нàполе и така легията се разпръснала, както и в 1862 година.

До това време Левски не бил оздравял още добре от операцията. Едвам две недели след убиванието на княз Михаила той потеглил за Румъния, снабден с черен (траурен) паспорт. Повечето момчета така също отишли в Румъния. 1868-1869 година са най-тъмните от деятелността на Левски. Както е известно, той не мина с четата на Хаджи Димитър в 1868 година. Защо той не е взел участие в тая чета, която и по число, и по състав стоеше много по-горе от четата на Панайот Хитов в 1867 година, нам е положително неизвестно. Според събраните ми сведения три главни причини са въздържали Левски да не придружи Хаджията и Караджата: първо, че по това време Панайот Хитов, който бил щастлив да чуе няколко съчувствени слова от сръбския министър и от букурещките нотабили, които били противни на всякакво движение в Турция с оръжие, защото щял да се разсърди Наполеон, бил изпратен по румънските градове да сее раздор между момчетата – да не слушат Хаджи Димитра. Твърде е вероятно, че той е употребил своето влияние и над Левски, който почитал още дългите мустаци и надутите войводи. Второ, че той е бил още болен от операцията и не се е решил да потегли по Балкана, който не е майка на слабите и болни натури; и, трето, че според разказванието на Иван х. Димитров, който се срещнал с

Левски същата година в Бургас, няколко деня после заминуването на Хаджи Димитровата чета тоя последният идел за в Тракия да събере друга чета, която да присъедини на Хаджи Димитровата и да го посрещне около Сливен. До кои места е ходил Левски, с кого се е срещнал, нам е така също неизвестно.

Есента същата година ние го срещнахме пак в Румъния, в с. Кампусин, гдето той си продава телескопа, за да хване адвокатин в съдилището, в което имало да се съдят осмина души българи, негови другари по сръбската легия. През зимата той събира решителни момчета из Румъния, да ги води в Букурещ, за да убият Христа Георгиева.

Може би на някои строги моралисти да се подигне жлъчката от това действие на Левски, но ние ги предупредяваме да погледнат на въпроса не от точка зрение на царско-калугерския катехизис. Ако кръвожадният монарх, който коли и беси само затова, защото се намерили хора да оспоряват неговата божествена санкция, ако той извършва всичко това за собствено свое удоволствие, то, кажете ми, не е ли имал и това право човекът, който се е мъчил за доброто на милиони поробени създания? Левски, който се бил посветил да работи всичко за благоденствието на другите и във вреда на себе си, който бил сам и против когото било всичко, според нас бил е в пълното си право да жертвува не едного мерзавеца, който му пречел, а стотина. А за да посегне на живота на Христа Георгиева, имало е сериозни причини. Тоя последният това време е минувал за представител на българския народ във високите кръгове. Нему са се изпращали твърде крупни суми, наймного от православна Русия, които суми са се гълтали от неговите дебели каси. Той е пречел със своето влияние на всяко революционно движение. Освен това фактът, че той и другарите му бяха подбудили руския кон-

сул в Букурещ, Офенбаф, да протестира против четата на Хаджи Димитра, беше още нов.

За тая цел Левски бил наел и къща в Букурещ, гдето се приготовлявало убийството, но Л. Каравелов с големи молби и убеждение едвам можал да го склони да не извършва подобно страшно престъпление.

Маял се Левски още дълго време из Румъния, минувал в България и пак се връщал, съветвал се с войводи, подканял учените да захванат по-сърдечно работата, но нигде не намерил истинска поддръжка. Трябва да ви кажа и това, че после поражението на Хаджи Димитровата чета, когато думата комита се произнасяла с ужас и от кадъните, старите войводи изгубили вече своята храброст. Хубавата Стара планина, която била окървавена вече с юнашка кръв, ставала за тях недостъпна. Ето защо ние не виждаме баснословните войводи да фигурират ни в едно от нашите нови и самостоятелни движения.

Панайот Хитов се оттеглил в Белград под височайшата милост на правителството, хвърковатият Тотю станал кръчмар в Одеса, Желю почнал да лее керемиди в Браила, баснословният Дишлия вардел кръчмите да не наливат във виното вода. Раковски отдавна почивал в гроба, Касабов публикувал официално, че той е Касабияно, а не Касабов – с една реч, всички били разочаровани, всеки търсел да се сражи не с Турция, а със собственото свое съществувание. Сърбия се намирала в изрядни отношения с Турция, Румъния се отървал от Кузата, който, подбуден от Наполеона, искал да стане богопомазан и дал обещание на султанските комисари, че няма да позволи вече на втори Хаджи Димитра да премине границите – така безцеремонно. Навсякъде апатия, страх пред турското величие и самопризнание, че българите трябва с търпение и молби пред босфорския великан да изкупят своите грехове. Един Левски не искал да направи компромис с духа на епохата. „Ще да се боря – казал, – до последната минута на живота си.“ Намерил той човек в румънската столица, който разделил неговите възгледове и който го насърчил в предприятията му, да върви и да се не бои. Тоя човек бил Л. Каравелов, който се бил установил вече в Букурещ и издавал своя революционен орган – Свобода.

Каравелов и неговите близки приятели подкрепили Левски нравствено. Тия млади хора, които не благоговеели ни пред Наполеона, ни пред велика Русия, нито пък се кланяли на мустакатите войводи, че те трябва да поведат народа, а не народът – тях, разчитали на самия български народ и на неговата интелигенция, че те са най-главните фактори, с които може да се работи успешно.

Неоспоримото право на Каравелова било признато от всичките, че той трябва да буди народа печатно, другите не познавали България и българите и така на нашия херой се паднало да носи тежкото време – апостол в България, разпространител на святата идея – свобода. Той сам взел тая тежка длъжност отгоре си. Както виждаме, работата била твърде проста, свършила се без знанието на никакви белоръкавични сингери с високи шапки, без участието на въображаеми централни революционерни комитети, които съществували само в главите на Али пашовите шпиони.

В края на 1867 година ние виждаме вече Левски да крачи тук-там из Румъния, за да убеждава някои от своите познати приятели да минат в България, гдето оттук нататък ще да се почне сериозна работа. Така например той отишъл при Христа Иванов в Турну Мъгуреле, който държал там кръчма, накарал го да продаде едно-друго и да се отправят в България. От Гюргево те се качили двамата на парахода и излезли в Рус-

чук с чужди имена. Тук те търсили Стоила Попов, някогашен техен другар от Белград, когото не можали да намерят. От Русчук Левски заминал за Ловеч, препоръчан до Станя и до Марин П. Луканов, а Хр. Иванов останал в Русчук, за да служи като комисионерин между Румъния и България.

Оттук нататък се захваща вече най-отчаяната деятелност на Васил Дякона. Той ходел от село на село, от град на град в България да проповядва словото Божие, да буди духовете. До средата на 1870 година той не се е ползувал с грамаден успех, защото, колкото и да бил вече опитен, пак не можал да се срещне с народа непосредствено. Той началал най-напред своята пропаганда от градовете; не отишъл при ония, които имали най-голямо съприкосновение с турския сатър, които говорят и работят без участието на никакви авторитети и доктринерства. Подкачил той навсякъде с по-видните и авторитетни хора, както едно време направил дядо Никола (Капитанино), Раковски и пр., като мислел, че те ще да го разбират най-много. Както видяхме, в Русчук той търсил Стоила Попов, редактор на вилаетския вестник Дунав, в Пловдив отишъл при някогашните си благодетели: Найден Геров, Т. Кесяков, д-р Рашко и пр., в Пазарджик – при Г. Консулова, хора, които се радвали малко-много на завидно положение. От най-напред те го приели, разбира се, сърадвали го в трудната мисия, обещали се да работят, дали по някоя пара според силите си и нищо повече. А Стоил Попов в Русчук, комуто открил работата Хр. Иванов, разтреперал се на мястото си и не пожелал вече да се срещне с някогашния си белградски другар. Та и другояче не можело да бъде. Човек, който се титулирал ефенди, който имал всеки ден среща на русчукското слънце, немислимо било да вземе участие и в комитетските работи.

Останалите приятели на Левски по другите градове, макар и да приели участие, но желаели да държат пасивна рол. Когато разбрали, че трябва да се натоварват и с извършването на различни обязаности, съпрежени с известна опасност, да приемат и изпращат различни пощи, да се запознават и със селяни, което никак не било в техния интерес, то отказали на Левски. Тодораки Кесяков, с когото Левски нарочно отишъл да се срещне на Хисарските бани, чистосърдечно се признал пред тоя последния, че той съчувствува на неговото дело, но като човек с къща и семейство не може да работи открито. Това същото направили и другите, а с Найден Герова работата дошла до скарване.

Наскоро се върнал Левски в Букурещ и дал отчет за своите дела. Докато бил още в Тракия, той пострадал в Сопот. Не можали да го хванат, но се компрометирал вече окончателно пред турските власти. Това се случило така: той имал на гърба си шаячено палто, което взел от Румъния и което се оказва, че било откраднато от притежателя му, разбира се, без негово знание. Като стоял накрай селото, гдето се помайвал да чака другарите си, които щели да му извождат коня, приближил се до други двама-трима души да си запали цигарата. Един от тях, Иван Цоков, си познал палтото и без да му каже нещо, приближава се до него и го дръпва за скута. Левски си извил ръцете и съблича палтото, което останало у непознатия, а той станал невидим напреде им. В джобовете на палтото имало някои писма и други съмнителни книжа, от които можало да се констатира неговата личност. Той сполучил да избяга, без да го види някой, а двамата души, които щели да му изкарват коня, върнали се назад, като видели, че го няма. През нощта спал в един издънен турски гроб.

Полицията в Сопот и карловският мюдюрин, кой-

то бил известѐн още начаса, подигнали на крак всичката правителствена сила. Узнало се вече, че избягалият човек не е други никой освен Васил Дякона. Къщата, в която живеела майка му, и ония на близките му приятели били бастисани. Свикали на едно място по-първите карловски граждани, като Д. Нестор Софтов, Р. Патев, Иван х. Цочев и други, които така също употребили като полиция да търсят, но всичко напразно: майката на Левски говорела на заптийския чауш Шериф, че наместо те да търсят сина -, тя трябвало да го иска от тях, преди всичко че го била видяла преди малко. За тия – дръзки слова един от заптиите я ударил с плесница, а после я арестували в къщата на поп Христа, гдето престояла няколко деня.

Когато всички тия строгости ставали в Карлово, Левски поздравлявал средногорските върхове от Стара планина. От Калофер той взел тескерето на някого си Стойно Башикташа, с което и преминал границата.

Турците го записали вече в черната книга не само в родното му място, но във всеки град из България. Оттук нататък имената Дякон, Левски Васил Иваноолу, Кешиш, Дервиш и пр. захващат да вървят из уста в уста между заптиите и бюлюкбашиите. Захваща турското правителство да гони Левски не като човек, а като сила, която заплашва отоманското величие. Левски, скромното дяконче, псалтът, войнеговският даскал, който не притежавал друго нищо освен твърд характер, решителност и горещ патриотизъм, колко силен и славен станал той!...

VI

В Букурещ нашият херой бил посрещнат, както подобавало на един апостол като него, чрез устата на когото трябвало да говори цял български народ. Онова, което той съобщил за своята деятелност в България, дало надежда на приятелите му, че по тоя начин ще да може да се дойде до по-възможни добри сетнини. Разисквали и нареждали много въпроси. Дошли до заключение, че ако се яви човек пред простолюдието малко потържествено, с шарено пълномощно, украсено с печати, написано вътре с левове, полумесеци и сабли, с билети и пр., изпратени уж от някакво си привременно правителство или Централен български революционен комитет, то ще да има по-голяма цена в очите на всеки отсам Дунава българин.

И поръчали тогава голям печат колкото един турски часовник, с разярен лев по средата, който тъпче немилостиво в краката си полумесеца, наоколо с големи букви написано: Привременно българско правителство, I. О. от Ц. Б. Р. К.; напечатали билети, издадени от привременното правителство, подпечатани със същия печат и приподписани от председателя на правителството под знак кърваво дете, напечатали прокламации и правила, излезли уж от Женева, а всъщност писани и печатани от Л. Каравелов в неговата печатница на Strada Virgulu . И така сам Левски, Каравелов, Ценович и пр. съставили страшния Букурещки централен комитет! Те били и привременно правителство, и председатели, и всичко. Така го изисквали тогавашните тежки обстоятелства.

Ето два от горепоменатите документи, с които Левски е ходил из България, с първия да иска пари, а с втория да кълне новопостъпившите членове:

БРАТИЯ[1]

Всеки въобще българин иска днес своето добро и желае да се освободи от агарянското робство, следователно и вие, ако сте само българин и честит човек и ако желаете добро на отечеството си, трябва да се предадете с всичкото си сърце и душа на народното дело и да покажете, че сте достоен син на България и свободолюбив човек. Повтаряме, ако сте вие родолюбец, християнин и мъж, то трябва да изпълните долеказните наши и на всичка България желания; а ако ли не, то честните и родолюбивите българи ще да ви прокълнат и твърде скоро ще да ви изпроводят при... сещайте се. Предателите, чорбаджиите, изедниците и турските подлизурки ще да висят на едно дърво с нашите неприятели – страшно ще бъде народното отмъщение. Който днес не желае да бъде свободен, той не е българин и не е човек! И така, вие сте свободни да изберете за себе си път и да вървите по него, т. е. – или с назе и с народа, или с турските джелати и кръвопийци. Прибързайте да запишете името си на страниците исторически със златни или с черни думи и постарайте се да явите по-скоро: черно робство ли искаме, или златна свобода.

Нашите желания са вам известни, но ний пак трябва да ви ги повторим. Ние желаеме да се освободиме изпод турското иго и да бъдеме хора. Пригответе се и вие и очаквайте оная минута, която ще твърде скоро да избие. Но за да извършиме това велико дело, нам са потребни две неща: хора и пари. Хора ние имаме, а пари нямаме, но с Божията помощ ще да найдеме твърде скоро и тях. Нашият главни народни комитет е избрал нас за събиране потребните за нашето освобождение пари и ние ще да ги събереме. А отгде? Ние ще да ги събереме оттам, отгдето са ги събирали и другите народности, т. е. от самия народ. И така, ние предлагаме и вам да пожертвувате веднъж завсякога щото можете и колкото можете. Всекиму из вас ще бъде даден билет от Българското привременно правителство; а това правителство ще да отговаря за дадената му сума пред народа, т. е. пред Българския народни революционни комитет, който така също ще да отговаря пред бъдещето българско свободно правителство. Привременното българско правителство ще да държи подробни сметки, отдека колко е вземало, дека ги е употребило, колко българи са погинали, как са погинали и пр., и пр. Щастливи са ония наши народолюбци, които повдигат ръка за своята свобода – техните имена ще да се славят вечно; а страшливите, изедниците и хладнокръвните ще бъдат проклети во веки веков. Който е българин, когото е България родила и който не иска да бъде турски роб, той трябва да жертвува всичко, за да може после да добие много. „Да продадем имането си, да заложиме жените си и децата си и да откупиме отечеството си" – рекъл Минин.

Господине! Ние искаме да ви кажеме много, но засега стига и толкова – от вас самите зависи да притурите това, щото ние не сме...

Вам ще да се покаже чудно нашето предложение, защото то ще да дойде до вас ненадейно, но за чудение време не остава – историята нас не ще да чака да се чудиме. Всичко това вие трябва да държите тайно – и вашите най-ближни приятели не трябва нищо да знаят, вие трябва да отговаряте сами за себе си. Гледайте да не кажете после: „Аз исках да помогна, но нямаше отде да се науча на вярно кому да дам и как да дам." Ние имаме хора навсякъде и познаваме всекиго из вас,

[1] Тая покана, която се прочиташе на всеки новоогласен, е написана от А. Кънчев и Левски.

познаваме състоянието ви и даже духа ви, следователно ние ще да намериме възможност да ви явиме... Но вие може да кажете: „Нямаме пари." Вземете назаем, продайте стока, заложете къщата си и дайте първия билет, един знак, а тоя знак ще бъде вашето спасение. Когато нашите юнаци станат под байрак (а това ще да бъде твърде скоро), то тежко томува, който им не покаже билета и знака си! Който не приеме участие в нашето народно движение, той ще да се счита за предател и за неприятел на народа ни и ще да се разплати за греховете си, а фамилията му ще бъде укорена пред света. Повтаряме, ако дадете доброволно щото сте длъжен да дадете, то ще бъдете честити и заедно с вашето домочадие ще бъдете под нашата защита чак до онзи ден... А ако постъпите с нас варварски, т. е. ако предадете писмото ни или човека ни, когото ви пращаме да се разберете; ако изнесете навън нашите желания и ги разкажете на някои наши български изроди или ако търсите причина, за да не дадете това, щото искат от вас, с една дума, ако злоупотребите нашето доверие, то страшно ще да ви се отмъсти. Вземете си на ума, че ония мъже, които стоят като главатари в народното движение и които съставляват временното правителство, не се боят веке от никого и решили са се да вървят напред, без да се обръщат назад. Ние се не боиме вече нито от турското беззаконие, нито от турските мекерета. Всичките турски мъки, бесилници, пращания в Диарбекир и пр. са пред окото на българските юнаци нищо. Всеки юнак има своето предначертание в главата си, а народният комитет и Привременното правителство ще да предварят всяко зло и ще да награждават всяко добро. На нашето чело е написано: „Чиста свобода или юнашка смърт!"

Решайте се сега по-скоро да ни кажете „сназе ли сте", или „против нас", защото хиляди юнаци очакват отговора ви.

(?) 1871 год. Марта 10

Надпис на печата:
„ПРИВРЕМЕННОТО ПРАВИТЕЛСТВО В БЪЛГАРИЯ.
ЛЕВ
I ОТД. ОТ Б. Р. Ц. К.
В БЪЛГАРИЯ"

НАЧИН НА КЛЕТВАТА[1]

Новооглашеният ще се изправи пред една маса, на която ще има сложено едно евангелие или един кръст, един нож и един пищов, и ще си тури лявата ръка на сърцето, а дясната ще си дигне нагоре и ще следува да дума следующите думи:

Заклевам се своеволно в честта си и в отечеството си пред бога и пред честното събрание на съзаклятието, че от всичко, което ми се яви, няма да кажа и открия никому нещо до смърт и до гроб.

Заклевам и обещавам, какво ще работя с всичките си способности за освобождението на отечеството си България.

Заклевам и обещавам, какво полагам за светата тази цел живот и имот.

Заклевам и обещавам безусловна покорност на

[1] Тая клетва беше формална за всичките членове на тайното общество, на която те се кълняха. Според уверението на мнозина тя е написана от ръката на Левски. Настоящият екземпляр принадлежи на частния комитет в Турну Мъгуреле, който ми се достави от г. Коцова във Видин.

законите и на заповедите на съзаклетия, Тайния централен български комитет, съвършено мълчание и тайност на делата.

А в противен случай, ако бъда предател или престъпник, съгласявам се да бъда прободен от оръжието на това съзаклятие, което има дължност да ме брани, а право да ме съди.

Заклевам се.
От Ц. Р. Б. К. в България
За Ч. Р. Б. К.
В Т. Мъгуреле, 1872.

Надпис на печата:
„ПРИВРЕМЕННОТО ПРАВИТЕЛСТВО В БЪЛГАРИЯ.
ЛЕВ
I ОТД. ОТ Б. Р. Ц. К.
В БЪЛГАРИЯ"

Левски се връща изново пак в България и почва деятелна пропаганда. Сега той захваща вече работа не с богатите и учени, но с простолюдието, с хора еснафи и занаятчии, земледелци и пр., които едвам знаели да си запишат името. Така например в Търново се съставил комитет от Ив. х. Димитров – бакърджия, Хр. Караминков – халачин; в Стара Загора от К. Ганчев и Господин Михайловски – кундураджии; в Русчук от Н. Обретенов, Р. Иванов, Т. Кърджиев и пр. хора от долня ръка; в Пловдив от Матевски и Хр. Търнев, първият – учител, а вторият – бакалин, и т. н. Закипяла бърза работа от двете страни на Балкана. Съставили се комитети, избрали се председатели, секретари и касиери, наредили се тайни пощи и полиция, определила се изпълнителна власт, сипнали се пожертвания, името на Дякона станало по-популярно, отколкото на султа-

на и на вселенския патриарх. Най-голямата деятелност на Левски в Северна България е Ловчанският окръг. Село Български извор е било главният пункт на неговите действия; а в Южна България – село Царацово, един час разстояние от град Пловдив, на северозападна страна.

Най-много се е трудил Левски да организира тия комитети така, щото тия да станат едно общо дело, да се съобщават помежду си по лесен и удобен начин, за да можат в дадения случай да се известяват по най-бърз начин и да можат да укриват находящия се в опасност работник, бил той апостол, или друг някой работник. За тая цел Левски сполучил да привлече на своя страна много съдържатели на ханища по главните пътища, на някои от тях давал капитал и ги поддържал във всяко отношение. Така например в Ново село, на пътя между Търново и Севлиево, той подбуди отец Матея, негов помощник, да направи ново здание в това село, уж хан, а всъщност свърталище на апостоли и тайни куриери. Фалшиви тескерета, паспорти и печатите на всички градове из България за подпечатване на пътни тескерета били в разположението на Левски. В скоро време той можал да основе, доколкото ни е известно досега, революционни комитети в следующите градове и села: Търново, Ловеч, Русчук, Шумен, Разград, Плевен, Троян, Извор, Гложене, Орхание, Тетевен, Етрополе, София, Пловдив, Карлово, Сопот, Калофер, Аджар, Сливен, Стара Загора, Хасково, Татар Пазарджик, Батак, Перущица, Царацово, Конаре, Войнягово, Дъбени, Панагюрище, Марзан, Карнофоля и пр. В някои места като Русчук, Шумен, мисля, и Хасково той не е ходил лично, а изпращал своите помощници като Димитър Общия, Ангел Кънчев, отец Матей Преображенски, Сава Младенов и други. Доколкото ни е известно, той е ходил при следующите лица из България: в Ловеч

– при братя Луканови и др.; в Търново – при Ив. х. Димитров и Христа Иванов; в Тетевен – у Марина; в Лясковец – при Марин Станчев; в Пловдив – най-напред при доктор Рашко и при Найден Геров, а после при Христа Търнев, Матевски и други. В Пазарджик – при Г. Консулова, Ръженкова и Червен Стояна; в Батак – при Петра Горанова; в Перущица – при Петра Бонев и отец Тилева; в Карлово – у Ганя Маджарина и Недю Тачев; в Царацово – при Иван Арабаджията и Божил Георгев; в Ръжево Конаре – при Кара Боня; в Стара Загора – при Коля Ганчев; в Троян – при някого си Ганко (който му предаде оръжието в 1876 година); в Б. извор – при Димитра (на когото често вземаше тескерето) и пр.

Кореспонденцията между новосъставените комитети се водела с шифровани букви и условни знакове и думи. Писмата се надписвали до най-продадените българи в града, а човекът, който ги е носел, е знаел кому да ги даде. Така например в Търново писмата са се адресирали до Стефан Карагьозов; в Русчук – до Димитра Селвели и П. Златов; в Стара Загора – до хаджи Господина; в Сливен – до Саръиванова, и пр. Това се е правело от точка зрение на предпазливост, така щото, ако се случи да пропадне писмото, то като се е прочитал неговият адрес, правителството се е доверявало и на писмото, и на човека, който го носи. Така също и градовете са носели други названия. Търново и тамошните работници са се наричали асеновци; старозагорчани – атиловци; Русчук – братя Кубратови; Сливен – Славомир, и пр.

Както видите, в Турция е съществувало и друго едно правителство освен султановото, наистина привременно. Съзаклятниците, които се наричаха братя помежду си и които се гордееха, че участвуват в святото учреждение, много повече се бояха от изпълнителната власт на комитета, отколкото на правителството. Едно отделение, наречено тайна полиция, членовете на която не бяха известни никому освен на председателя, наблюдаваше делата и поведението на всеки един работник отделно[1]. Че комитетът не се е шегувал със своите недобросъвестни членове, аз мога да укажа на няколко факти, които напълно потвърдяват нашите думи. Някой си Стоян Пенев, словослагател при Л. Каравелов в Букурещ, докато се накани да предаде приятелите на своя господар в Турско, намери се една нощ заклан и обезобразен сред улицата в Диш-Варош. Дякон Дионисий, тъй също предател, биде убит една нощ в Орхание с пушка.

Над всичките работи на комитетите наблюдаваше Левски; когато най са се ненадеяли, той е пристигал нощно време да ги ревизира. Ако се е намирал в Т. Пазарджик, когато се научавал, че някоя опасност заплашва търновския комитет, той се намира за два деня в Търново, за да предвари злото. Ако работниците са се бояли да предприемат някое трудно дело, той се решавал сам да извърши това, стига да не пострадае работата. Карловският капзамалин Ненко, от когото пищяло населението, той сам взел на себе си труда да го накаже. Два деня го чакал заедно с Ивана Арабаджията на Гьопценския мост, но не се случило да мине. С няколко още другари той наказва някого си хаджи Мустафа от с. Асакърово за това, че тоя последният, както и брат му страшно мъчели българите. Левски беше навсякъде и нигде. Цяла върволица заптии, шпиони, бюлюкбашии и пр. вървели подире му, но във всеки случай той можал да избегне тяхното преследване с разни хитрости и решителни постъпки. На колко шпи-

[1] За всичко това съществува комитетски устав, който аз не намерих за нужно да публикувам по причина на големия му формат.

они, на бабаити и всякакъв род правителствени агенти избягвал той из ръцете, когато тия последните напълно вече тържествували, че обещаното награждение от правителството е в ръката им.

Трябва да забележа и това, че турското правителство било обещало 500 лири на оногова, който може да убие Левски; а 1000, ако го хване жив. Разбира се, че тоя факт е мъчно да се потвърди, но заптиите и чаушите говореха открито за тая награда и ето защо толкова деятелно преследваха нашия херой. Само той, а никой други можа да ходи из България цели пет години. Колкото вида костюми, турски и български, са съществували на Балканския полуостров, той ги е видял на гърба си във време на своето пътуване в България. Принуден е бил още да си менява и цвета на косите.

Но не само Левски е бил преследван. Много други лица, които знаели много повече за устройството на рая, отколкото на революционерните комитети, бивали хващани и запирани за по няколко деня, дордето се направи нужната справка. Иван Моллов, прочут книжарин из България, който имаше с Левски само това сходство, че притежаваше руса коса и жълти мустаци, щом пристигнал в Заара, бил хванат от множество заптии от дюгена на Колю Ганчев и заведен в конака. Него припознали за Левски.

Безбройни са случаите за борбата на Левски с турските власти и предателствата. Във всяко село, във всеки град, гдето е стъпил неговият крак, днес се приказват анекдоти из живота му, как избягал, какво говорил, как шпионите тичали подире му като кокои и пр.

Една вечер – това било в Сопот, когато той бил свикал тамошните патриоти на заседание, подушил работата и един шпионин, който, като се възлагал на могъществото на своите приятели турци, вмъкнал се в заседанието и седнал наред с другите честни работници. Тия последните, които познавали сънотечественика си отблизо и които на другия ден щели да се гледат по улицата, смутили се и поискали да си излязат. Левски забележил това и знаел коя е причината на безпокойствието. Без никакви забележки, без употреблението на някакви хитрости той се приближил до шпионина и такава плесница му ударил, щото низката и продадена твар започнала да трепери из стаята. Събранието се разпиляло, Левски бил принуден да вземе неявнощ няколко часа място, но и шпионинът не дръзнал да се възползува от случая. Вижда се работата, че той бил поразен от смелия герой. Обикновено има такива случаи, щото калните и низки твари против волята си са принудени някога да благоговеят пред смелите и необикновени таланти, когато тия последните излязат напреде им във всичкото свое величие.

Други един път – в Ловеч – Левски отишъл да иска пари от един богат българин, който се обещал на местните работници, че само тогава ще да пожертвува нещо и ще да се запише работник, когато види с очите си бъдещия български освободител.

Левски не закъснял да му се представи.

Бъдещият работник бил от оная категория хора, които желаят да се запознаят с някого или да научат нещо само за просто едно любопитство. Когато дошло време да брои определеното количество, то нему се не щяло, та затова отложил за други ден. На уречения ден Левски се явил пак при него в къщата му; но жадният за пари богаташин прибягнал до хитрости. Той поставил слугата си да пази на двора с поръчение – че като се яви такъв и такъв човек, да му каже, че няма никой, и да не го пуща да влезе. Левски върви напред и не иска да слуша що му говори слугата. Тоя последният, дордето говорел най-напред, както се след-

ва, захванал да вика нависоко: „Вън!" – и поискал да се трогне до оногова, който бил неприкосновен за цяло едно царство. Левски пламнал вече, но не иска да повдигне шаяченото си палто, под което се криели револвер и кама. Глупо момче, възползувано от неговото смущение, и вика ли, вика. Тогава Левски стиснал чирена на своята остра кама и забил острилото – в гърдите на момчето, което рухнало на земята, прегънато на два ката. Хитрият господар, който до това време гледал през прозореца, излязъл на двора и изревал като заклана крава: „Дръжте го!" – но Васил Иванов станал вече невидим.

Това било по пладне. Заптийските касатури се дрънкали вече по улиците, съседите се трупали около къщата, гдето се търкаляла в кръвта си издихающата жертва. Всеки пита за автора на престъплението, никой го не чул и не видял.

Друг един път той дошъл в Карлово с кон, под седлото на който имало разни брошурки и броеве от в. Свобода, които той раздавал по приятели. Слязъл в къщата на Станю Славчев, един от неговите другари, който по това време бил запрян в конака за бунтовни работи, а къщата му била запечатана от правителството. Начаса той избягал през махалата за сопотския манастир, а конят му бил прибран от сродниците му, които взели книжата.

Стотина още такива приключения е изпитвал Левски, които засега аз не можа да поднеса на читателите; но занапред се обещавам да ги събера с най-малките им подробности.

VII

Не било достатъчно само труд, решителност, юначество и патриотизъм за осъществяване великата задача на нашия херой – освобождението на България. Тук се трябвало и пари, без които нищо не било възможно. А где трябваше да вземе Левски тия пари, когато той, както и другарите му единомисленици бяха хора от долня ръка? Богатите, били те в Румъния или България, не дават пребита пара, при всичко че тяхна милост обичат да говорят понякога след богатата си вечеря, че те държат света, от техния гръб се храни сиромашта. Това е прах в очите на простите. Между златния телец и патриотизма не може да има нищо общо.

За тая цел Левски намислил да взема насилствено пари от ония богаташи, които не давали с добро.

– Гдето ще да ги вземат турците, да се въоръжават с тях против нас, по-добре да ги вземем ние – говорел той.

В Карлово живеел някой си даскал Митко, човек не с празни ръце. Една прекрасна нощ Лески повел цяла дружина, състояща от Димитра Общия, Ив. Арабаджията, Макавей Хайдутина и Кузман Гатев, за да нападне даскал Митка. Д. Общия, който в много случаи е развалял плановете на Левски, и в тоя случай побъркал работата, така щото нападението не можало да стане. Чрез подобни средства, които ние напълно одобряваме в отношението на човек като Левски, той можал да събере достатъчно количество пари.

Лицемерните фарисеи, ония, които белят света през всичкия си живот само от жажда за богатство чрез разни спекули, базиргянлъци и фаизчилъци и които са най-безсъвестните крадци, вероятно ще да възнегодуват от тая постъпка на Левски. Да се не стряскат!

Левски е събирал един вид данък, много по-законен, отколкото обикновения. Нощно време се е разчитал той със своите данъкоплащачи само за това, че е бил Левски, а не султанът. Освен това оня, комуто вземали парите, волею и неволею ставал бунтовник, така щото две цели се достигали от един път. „Който е против нас и целта ни, то нека някой от вас се преправи на турчин, да му удари един бой и работата е свършена" – говорел той. Тая мярка е била най-сгодно средство за заспалите робове.

Събраните пари са се употребявали за купуване на оръжие.

Казах, че Царацово беше едно от най-главните свърталища на нашия херой. В това село е живеел Иван Атанасов Арабаджията, един от верните другари на Левски, с когото се е познавал още от 1864 год. Щом Левски се явил в Царацово в качеството си на апостол, бай Иван Арабаджията захвърлил своята тесла и тръгнал подире му. Той го е съпровождал по целия Пловдивски окръг, та затова знае много подробности за делата и живота му.

Бай Ивановата къщица е край селото откъм Пловдив. Малко настрана има високи брястове, под които расте мека зелена тревица, която никой утруден пътник не би заминал в нетърпимата лятна жега. Един ден, когато бай Иван с попотено чело дялал главини, известили го децата, че непознат човек лежи под брястите и се вижда да не е здрав. Бай Иван от общи човеколюбиви стремления затекъл се под брястите да види страждающия, без да попита даже дали той е християнин, или неверник турчин. В лицето на непознатия бай Иван узнал нашия херой, когото не бил виждал отдавна и който се тръшнал върху зелената морава, прегънат на два ката.

От дума на дума разбрали се един други. Мъченикът български апостол, като идел за Царацово, заболял внезапно от сърцебол, болест, от която той често страдаел. За да не произведе по-голямо внимание на жителите с болезненото си състояние, от една страна, а, от друга, че едвам можел да се крепи вече на краката си, той предпочел брястовата сянка до настъпването на нощта. Бай Иван го прибрал в къщата си и чрез разни практически медицински средства можал да го повъздигне на другия ден.

Оттук нататък село Царацово станало за нашия херой безопасно прибежище. Къщата на бай Ивана, а по-после и на Божила Георгев служели за негово прибежище цели три години. Ако той се потърсел отнякъде, ако избягвал от шпионската клетка, то в Царацово намирал прибежище, гдето стоял по 10-15 деня, според времето. Доколко Левски е привличал на своя страна приятелите си и единомисленици, може да се види най-добре от следующия факт. Къщата на бай Ивана се състои само от една стаичка, така щото онова, което той говорел и вършел с Левски, бивало чуто и разбрано и от стопаницата на бай Ивана. Тя знаела вече Левски, кой е той и по каква работа ходи. Като майка на няколко дребни дечица, тя не можела да гледа хладнокръвно как мъжът – оставя своята работа и къщата си без ока брашно, та ходи подир страшния човек.

– Ти си намери другар като тебе, без жена и без деца – говорела тя на Левски и започнала да го ненавижда.

– Да я очистим – казал един ден нашият херой на бай Ивана.

– Съгласен съм – отговорил той, без да изпитва по-надълго причините.

Ако бай Иван беше от съсловието на богатите гюбрета, то той най-напред щеше да осигури своя алъш-вериш, та тогава се решаваше да вземе участие

в народните работи. А бай Иван, освен че не помислял даже за дребнавите гечинмеци, но готов бил да пожертвува и децата си. Само сиромаси хора, които не е заробило богатството или дипломата – така също средство към благатки дни, могат да се решават тъй смело да работят за другиго. Ето защо в българските нови движения, когато е ставало пазарлък с душицата, ние не виждаме да блещукат ни богати, ни учени: ето защо и Левски е имал такъв голям успех в своето дело, защото е поискал ръката на средната ръка хора, на презрените и обявените от благоразумните за нехранимайковци. Освен еснафите и земеделците между най-близките другари на Левски са се намирали и така наречените от целия свят – хайдути. Между тия последните са се намерили хора с идеал, отколкото между богатите и учените!...

Планът между Левски и бай Ивана бил скроен. Първият щял да дойде рано една заран да извърши престъплението, а бай Иван по обикновено ще да извика: „Тичайте, съседи, нападнаха ни душмани!" Прилагането в действие на тая мярка обаче не се извършило на дело по желанието на Левски, който бил повикан да извърши друго по-важно дело.

Освен ненавистта си към турците Левски мразел още от душа и други няколко елемента в България. Те били: богатите, т. е. чорбаджиите; учените, калугерите и мустакатите бабаити, които били юнаци само на слова.

– Когато България се отърве от турците, то трябва да се бори още дълго време, да махне от себе си кръстените турци, владиците и омразните калугери – говорел той. – Те мъчат народа заедно с турците и пречат на освобождението ни. Владици и патрици, царьове и князове и богати чорбаджии са народните пиявици.

– Кой ще да ни бъде цар, когато изгоним турците? – попитали го един път няколко души от работниците, като желаели да чуят името на бъдещия свой християнски господар.

– Цар, княз! Где се намирате вие? – отговорил нашият херой, като че бъдещият владетел на България идел вече за Велико Търново. – Ние се мъчим да се отървем от един, а вие желаете да поставите на мястото му други? Но бил той християнин, ако щете, и наш българин? Все едно; разликата ще бъде само тая, че единът е с фес, а другият със златна корона, украсена с кръстове!... Ако аз знаех, че България ще да се управлява от царски скиптър, то отдавна бих отишъл да служа при някой владика; ние ще да си се управляваме помежду си, по републикански...[1]

– А ти какъв ще да станеш, бай Василе, когато се освободим? – попитал го един път Божил Георгев в присъствието на други трима апостоли: Ангел Кънчев, Димитър Общия и Сава Младенов.

– Когато се освободи България, за мен не остава вече работа помежду ви – отговорил той. – Тогава аз ще да ти отида в Русия да съставлявам комитети,

---

[1] За бъдещата форма на управление в България най-много е говорил А. Кънчев. Навсякъде той е говорел и писал, че България ще да се именува Балканска република. В едно заседание на комитета в Русчук, гдето е участвувал и сам Кънчев, е протоколирано следующето: „Днес, 17 декември 1871 г., решихме: първо, главното задължение на Ч. К. (частния комитет) е да се доставят хора за работа. Заради това отсега нататък действителните членове се задължават да се запознаят и да убеждават своите приятели, познайници и пр., да ги приготовляват във всеки случай за помощници на народното освобождение и Балканската република.

Следват подписите с цифри.

защото там, макар и да няма чалми, но народът е притиснат от нас повече.

В качеството си на дякон, учител, певец, слуга и пр. Левски имал възможност да се запознае най-добре и с лицемерната набожност, под маската на която се криели най-големите кепазета. Ето защо той нямал никакво вземание-даване с Божите работи и с оня свят.

– Разправете ми най-напред: ходи ли тоя човек често на черкова и има ли намерение да посети Света гора? – питал той предварително, когато му обадели, че еди-кой желае да се запише за работник.

– Кога ще да се освободим поне от гърците и нашите чорбаджии? – попитали го един път в събранието, частно, в хана на Червен Стояна в Пазарджик.

– Когато захванете да ядете месо и през великите пости – отговорил той.

Късно една вечер, когато пристигнал той в Т. Пазарджик заедно с бай Ивана Арабаджията, срещнали на пътя няколко калугери на коне, които кръстосвали наоколо на проситба. Левски пламнал. Щом той видял тия отвън света хора, които ходели между простото население да го лъжат и заблуждават, наумил си минали години, когато и той ходел така и бил принуден да кисне в килийските развратни вертепи.

– Безсрамници, харамоедци! Не ви е срам да крадете и лъжете в името на бога, да ходите да се храните от потта на народа, като че турските бюлюкбашии и заптии му са малко!

– Да бъдете проклети во веки веков! Още повече че вие имате пълна възможност да извършите големи добрини!...

Така поздравил Левски някогашните свои во Христе братя, които не се обадили ни черно, ни бяло, а навели глави и заминали. Треперещият тон на Левски, не-

говият огнен поглед поразил манастирските бикове.

Въобще той се е пазел твърде много, когато предлежало да се приеме за работник някой поп или калугер.

За да се въоръжи Левски още по-много против всичко, щото не е било с народа, и да бъде до такава степен демократ, освен че естествено е бил наклонен към това още от млади години, по-после са му повлияли немалко Каравелов, Ботев и Ангел Кънчев, които, както е знайно, не хранеха особена симпатия към духовенство, към богати и авторитетни лица. Само ония, които са си предначертали да поживеят охолно на тоя свят, да не оставят наследниците си с голи ръце, са най-ярките защитници на големите и силните, макар и против волята си. И турските всесилни султани даже, които са имали най-малко нужда от подпорка и лицемерни съюзници, разбрали тая истина и щом покорили разкошната Византия, оставили пълна свобода на фенерската патерица, за да я имат на своя страна. Много богопомазани щастливци, които не се бояли ни от бога, ни от ада и които отдавна били изгубили всякакъв образ и подобие на човек, мляскали лицемерно десницата на пияния поп, при всичко че го мразели от сърце и душа. Тем трябвали съюзници, за да поддържат слепотата в своята богодарувана империя. Скиптърът и патерицата са два фидана от едно и също дърво.

Ако целта на Левски и на неговите другари беше да лъжат и да работят за свои скрити сметки, то навярно биха написали на знамето си корона и патерица.

Горчивата практика и трудният опит научили Левски да може да познава хората още с първо виждане, само по външните черти. Поп Михал от с. Черпелий отдавна говорел на бай Ивана, че и той е българин, и той желае да се види с прочутия Дякон. Един прекра-

сен ден нашият херой слязъл от коня си в двора на поп Михаля, придружен от бай Ивана и Георги Данчева, тъка също негов верен другар. Светиня му го нямало дома. Поканили гостите в наредената стаичка, гдето брадатият стопанин си е държал калимявката обвита с чисто пешкирче и новото джубе, покачено до светогорските икони. На стената висял и портретът на отче попа с требника в ръката. Докато бай Иван се занимавал с разтоварянието на конете, наблюдателното око на Левски сполучило вече да изгледа всичко критически.

Зърнал той и портрета.

– Развързвай конете да вървим! – говори той на Ивана и излязва с дисагите в ръка из поповата къща.

Бай Иван, който не чакал по-нататъшни обяснения, захванал да оглежда пътните врата, но като не виждал нищо освен зачудения Данчева, попитал:

– Какво има?

– Попът, когото ми препоръчваш, не е добър човек, познах го по портрета – казал Левски и се метнал на коня си.

И действително после се оказало, че светиня му не чини нищо, само за любопитство искал да види Дякона. Страхливите и слабодушните натури били за Левски един вид Божии същества, на които той гледал като на безполезни Божии създания.

– Дайте им да плетат чорапи, па ги оставете да мируват – говорел той.

Извънредно е обичал Левски децата, с които често се е запирал да говори, да ги милва и да ги разпитва за едно-друго.

– Те ще да ни умият нас очите – говорел той. – Ние, старите, колкото и да се префиняваме, все пак не можем да бъдем чисти българи, да изгоним от себе си турчина, който седи на сърцето ни с чибук в ръката.

Един ден, като се връщал от Каратопрак, минал покрай две малки овчарчета, които пасели своето вакло стадо до пътя.

– Всичко добро, малки момчета, но само едно ни бърка нас – турците бият – казал той.

– Но и ние ще да биеме тях, защото сме по-много – отговорили горските пилета и се изкикотили, без да знаят, че говорели с величието на България.

– Видите ли? – казвал отпосле Левски. – И в малките деца, прости овчарчета, се появява човешко достойнство, жажда за отмъщение, когато учените глави и богатите не разбират тая проста истина и следват да пеят химни на изгнилия труп.

Той е бил още весел и засмян; но аз мисля, че всичко това не е било естествено. За да се покаже на всички, с които се среща, с които пътува случайно и с които говори, че той е обикновен човек, не ходи за друго за нищо, освен по алъш-вериш, принуждавал се е да бъде за винаги весел, да показва една лекост в поведението си, като човек, който е задоволен от всичкия свят. Малко по малко тая негова преструвка, това изнасилване на чувствата се е превърнало в обща привичка. Всички негови другари потвърдяват едногласно, че никога не го виждали умислен, когато е вън от заседанията, тъка щото, който не го е познавал, мъчно можел да повярва, че напреде му стои Левски. Щом се качел на коня си, отведнъж запявал песен обикновена, свирел с устата си, говорел нависоко с другаря си, смеел се с глас, като че се връщал от някой селски сбор или от осветяване на черкова. Кога минувал покрай хоро или млади жетварки, които да пеят, той се провиквал, колкото му е силата, в знак че е трогнат от робската унила песен, поздравявал ги с „поможе Бог“ и в награда на това съчувствие приимал едно: „Добър ти път, батьо!“ О, колко е велик бил Левски!...

Един път, когато с бай Ивана влязвали в Пловдив откъм Кършияка, край града се пощел гол арнаутин халваджия.

– Ако питаш за Ивана Арабаджията от Пловдив, който иска да стане комита, то ето го него същия – казал той, смеещ се, като сочел бай Ивана.

С тая откровеност и весел характер Левски е печелил твърде много. От един път хората се прилепяли до него и вземали участие в делото, тъй като от думите и обноската му виждали, че тук не е някоя страшна работа. Но щом се почвало вече сериозна работа, щом дохождало дума да се разисква нещо за свободата на България, неговата физиономия приемвала друго настроение, смехът се превръщал в звънтението на горещо и решително слово, всяка дума поразявала присъствующите, които започвали да благоговеят като пред свръхестествена сила и узнавали в Левски двама души – Левски като човек и Левски като апостол.

Божил Георгев, който бил с Левски в много близки отношения и който чувал от него много шеги и отвлечени работи, позволил си един път във време на занятие да го попита за неща твърде фамилиарни и интимни...

– Още го помня, Бог да го прости – разказва Божил. – Щом аз издумах, той ме погледна така страшно и разсърдено, щото аз замръзнах на мястото си. Друг път не бях го виждал в подобно положение.

Въобще хората, с които Левски е имал най-близки съприкосновения, научил ги да го не питат, докато той не заговори най-напред.

Друг един път Левски, придружен пак от бай Ивана Арабаджията, отивал в Карлово; като наближили до градините карловски, по мръкнало, откъм града се задали няколко души турци насреща им, а друг един турчин, който от по-напред вървял напреде им, като се срещнал с другите турци, спрял се и се обърнал назад към двамата пътници, като сочил и с ръка.

– Тук има нещо – казал Левски и поискал да остави пътя, за да вземат позиция зад плетищата.

Бай Иван забележил, че стомахът и гърдите на Левски се вдигали и слагали до такава степен, щото той представлявал не обикновен човек, а нещо съвсем страшно, когато преди малко той пеял по обикновено.

Оказало се отпосле, че тук нямало никакво нещо, а просто турците били излезли да срещат говедата.

Всичките други апостоли, които излязоха подир Левски или които бяха негови съвременници като: Общия, А. Кънчев, С. Младенов, Узунов, Стамболов, Волов, Бенковски, Каблешков и пр., доколкото ги аз познавам, ни един от тях не е приличал на Левски в своите действия, не е работел така чистосърдечно. Всеки от тях си позволяваше да говори, че ние не сме сами. Русия и Сърбия ще да ни дадат топове, щом се разбунтуваме, ще ни се притечат на помощ, при всичко, че тия две държави нямаха никакво известие. Те бързаха да вдигат въстание, въображаваха си, че в един-два месеца всичко може да се приготви. Не така постъпяше Левски.

– Никому не се надявайте – говореше той. – Ако не сме способни да се освободим сами, то значи, че не сме достойни да имаме свобода; а който ни освободи, той ще да направи това, за да ни подчини отново в робство...

Да вдига несвоевременни въстания никога и не помисляше даже. Неговото дълбоко знание на народа му служеше за доказателство, че тая блажена минута не е настанала още. Главната му цел е била да се снабдява народът с оръжие, да се нареждат комитетите, върху което си е посветил всичкия живот.

Колкото пъти дохождал той в Царацово, ни един път не дошъл с едни и същи дрехи. Кога с потури, кога

с шаячени панталони и палто, понякога със селски дрехи, где както изнася...

В началото на 1872 г. той не беше вече сам. Освен стария му другар Димитър Общия (македонец) той прибра за другар и А. Кънчев, човек със систематично образование[1], нещо, което е рядкост във въстаническите движения. А. Кънчева Левски щеше да остави на свое място, а той мислеше да се оттегли за определено време в Румъния, защото ставаше вече явен навсякъде. Той продължаваше да ходи още, за да запознае Кънчева с работата и хората. Тържество беше за Левски, когато той тръгна из България, придружен още от двама-трима апостоли, които слушаха и питаха него. Гордост беше за Левски да отговаря, когато го запитваха за новия му другар, че той е свършил военно училище преди една година. Освен това А. Кънчев беше до такава степен представителен момък, щото и в днешно време той можеше да произведе впечатление във всяко село и град.

В Царацово Левски се явява един ден, придружен от двамата си адютанти, всичките на коне. Левски говорел на смях, че единът му е хазнатар, а другият – секретар. Сега неговата шега повече минувала на Кънчева, когото той подигравал и му се присмивал на учените теории и доктрини, от които, разбира се, Кънчев не е бил още освободен.

– Я погледни няма ли решението на тоя въпрос да е писано в някоя от твоите книги или военни карти – говорел той на А. Кънчева, като разисквали някоя работа, защото тоя последният обичал да гледа много карти и различни описания на Турция.

Той посетил и Пловдив със своите другари, които представил на тамошните работници: Хр. Търнев, А. Батолов, Матевски и пр., в Търневия хан на Кършияка.

[1] Учил се в Русчук, Табор, Болград и Белград. В последния град той беше свършил военно училище с чин офицер.

Към Д. Общия Левски не хранеше твърде взаимни чувства и доверие. Много пъти той е искал да го накаже, но при няманието на по-решителни хора, които да завземат мястото, отлагал е своето намерение. Когато на Общия се падна жребието да убие орханийския дякон Дионисия, то той е маял изпълнението на това решение няколко месеца, като не се е решавал да пристъпи към делото. Левски беше принуден да го уведомлява няколко пъти, че ако не изпълни решението, ще да бъде наказан със смърт.

На едно място в гората, гдето Хр. Иванов отишъл да търси Общия с няколко още момчета съвсем за друга цел, когато тоя последният видял, че се изправили напреде му толкова въоръжени хора все от тайната полиция, затреперал на мястото си, като мислел, че те са проводени да го накажат. Това беше преди убийството на орханийския дякон.

Левски не можеше да се помири с това просто обстоятелство, че когато Общия изгърмял да удари дякона, не можал да се качи от един път на коня си от страх, за което се бе разчуло по всичките комитети.

– Това е срам и унижение за мене – говорел той.

Че Левски е имал право да подозира Общия в безхарактерност, това се доказва най-добре, както ще видят читателите по-нататък.

Когато А. Кънчев тръгна да ходи с Левски, по това време именно уставът на Българския революционерен комитет беше съставен и двамата апостоли го носеха от град на град, за да го показват на комитетите за одобрение и потвърждаване. Тоя факт е достатъчен да потвърди доколко българските патриоти са ценели народната воля, доколко те са задържали право за себе си, на което никой нямаше да им попречи. Та и така трябваше да бъде. Там, гдето няма изедничес-

тво, тирания, дребнав интерес, пусто доктринерство и богопомазана ръка, никой се не бои от народната воля и широката свобода. Народите не са зверове, на които като отслабиш юздата, да хапят...

С Левски е ходел твърде начесто и Сава Младенов из Тетевен, който е познавал и военно упражнение. И до днешен ден още в къщата на бай Ивана Арабаджията личат дърветата на тавана, разрязани и окълцани от върховете на ножовете, когато Левски и Младенов правели упражнение със сабли и ножове.

Най-после аз съм длъжен да кажа, че Левски не е бил само революционерен апостол и бунтовник. Той е учел селяните в разстояние на всичката своя деятелност на много полезни неща: да си отварят училища, да изпращат децата си в тях, как да живеят и пр.

Твърде начесто, през два-три месеца, Левски е отивал в Букурещ да се среща с Л. Каравелов и да участвува в събранията, на които присъствували много делегати от България, изпратени от тайните комитети. Тия събрания ставаха в къщата на Каравелова и на Д. Ценовича.

Каравелов е обичал твърде много Левски. Той е бил за него идеал. Както е знайно, Каравелов не е излязвал от своето писалище в разстояние на шест месеца, ни пък се е обличал за пред хора; но когато е пристигал Левски, той е посетявал за негов хатър и Чешмеджиево, и булевара, и други публични места. Един път е ходил и до Гюргево, за да го изпроводи, придружен с други още приятели. Много сведения из България, които се поместяха в С в о б о д а и Н е з а в и с и м о с т , се дължат на Левски. За винаги той носеше със себе си по няколко екземпляра от тоя вестник, както и други Каравелови съчинения, които раздаваше на отсамните братя съзаклятници. Левски носеше и отрова при себе си във вид на петелка; от дясна страна на дрехата си той държеше постоянно голяма доза отрова, за да може да я глътне, когато се види в опасно положение.

Знакът, по който се разпознаваха работниците и който Левски бе дал на всичките, беше: А. Т. С. К., което значи: а з и т и с м е о т е д и н к о м и т е т.

ПРЕДАТЕЛСТВО

I

Мисълта на Левски да се оттегли за няколко време в свята Румъния не можа да се осъществи. Скоро той бе разочарован от ред горчиви събития, които дойдоха едно подир друго да развълнуват още повече неговата душа. Годината 1872 беше най-злощастна както за Левски, така и за българския комитет. На 2 марта, часа в 9 по турски, А. Кънчев разби своя череп на русчукската скеля, когато се впуснали да го хващат, а той не поиска да се предаде, понеже беше давал клетва. Освен че Левски изгубваше в неговото лице един от добрите свои помощници, от друга страна, турското правителство потрепера, нагледно констатира то факта от постъпката на Кънчева и от намерената в него кореспонденция: че в България се е съживила отново опасната комита, която според уверението на верните чорбаджии била загинала уж окончателно на бузлуджанските върхове в 1868 година. Полето за действие на цариградските шпиони, които имаха за центрове Букурещ и Белград, сега те преместиха вече своя щаб около София и Русчук. Левски бе техният идеал.

Същото лято през месец август Левски се изгуби от Северна България за дълго време. Според Христа Иванов той се маел най-много в Сливен, гдето бил отишъл да настанява за апостол Атанаса Узунов. През ме-

сец октомври по подбуждението на Димитра Общия комитетите в Тетевен и Орхание удариха турската поща с цел да вземат парите, които тя носеше. Турското правителство се наостри още повече. Освен в поменатите села в много други градове станаха претърсвания и запирания на младежите, припознати за патриоти, а това показваше, че турското правителство не действуваше на вятър. Скоро после това падна в ръце и сам Димитър Общия.

Следующето писмо, изпратено от Търновския до Русчукския комитет, ясно определя тогавашното положение на комитетските работи.

Господине Петър Златев,
в Русе

Тоя час приех известие, че от братята паднали някои и други в неприятелски ръце. Вземете нужните мерки за всеки случай; писма и други работи прегледайте и късайте, защото излезли няколко момчета слаби в приказките си (истиндаците). Прекъсайте сношенията привременно, докато известиме за всичко, с една реч, нищо недейте праща, дордето не ви разясним работата. Ако сте пратили нещо наскоро, то побързайте да ни явите, но дано не сте. Много от момчетата са хванати и според слухове и сам Общия е паднал в ръце.

Без повече засега ви поздравлявам.

Търново, 30 октомври 1872 год.

Ст. Карагьозов[1]

[1] Петър Златев е Никола Обретенов, а Стефан Карагьозов – Иванчо хаджи Димитров.

При всичко това обаче комитетите в България не забравили да се погрижат за нашия херой, пред когото зеела вече пропастта. Най-много те се безпокоели, защото никой от Търново и Ловеч не го знаел где се именно намира и в какво е положение. Няколко тайни куриери потеглили от Търново за разни страни нарочно него да търсят. Отче Матей Преображенски напълнил своите калугерски дисаги с „Приказките" (негово съчинение) и потеглил за Тракия, а Христо Караминков отишъл за Ловеч. Комитетите освен че го търсели от точка зрение на предпазливост, да му кажат да се крие, или пък да го поканят да се върне към Дунава – неизбежно нужно било да го намерят и затова, защото две писма са вече получили от Л. Каравелов из Букурещ, който пред вид на софийското приключение пишел на Левски да издигне знамето на революцията.

Едното от тия писма, което се е запазило в оригинал у Никола Обретенов, ето що гласи:

Брате Василе!

По-преди ви писахме и подканяхме на подвиг, но някак си опитом.

Сега ви обаждаме, че обстоятелствата извикват без друго кураж в нашата страна и повдигане на революцията. Причините, които и ти можеш да познаваш, не щеме да ги разказваме, а обаждаме ти само, че трябва да вървиш на бой, без да губиш ни минута. На всичките тъдявашни юнаци се писа, които ще да заминат за насреща. Надейте се за помощ и от С. и Ч. (Сърбия и Черна гора).

Букурещ, 9 ноември 1872 год.

(под.) Кара Мустафа Бучукоглу (Каравелов)

Куриерите пристигнали един по един в Търново с противоречащи известия за Левски, когото лично не можали да видят. Христо Караминков узнал в Ловеч много странни сведения за неговото пребиваване в тоя град. Едни говорели (разбира се, от съзаклятниците), че виждали Левски да ходи с мотика на гърба по лозята и хвърлял писма пред портите на работниците, да му дадат комитетските тефтери и писма, защото се боял вече от предателство, а други говорели съвсем противното.

Отче Матей след дълги скитания из Тракия по Сливенско и Заарско стъпил на дирите на Левски в Стара Загора, но докато успее да се срещне с него, той заминал за Пловдив, накъдето и отишъл да го гони.

В едно писмо из Търново до Русчук, с дата 25 ноември (1872) писмо от Ивана х. Димитров се говори така:

„Нямаме още точни сведения за приключението (софийското). Тия дни очакваме да дойде главният книжар (Левски), когото намерили в Заара. Като се споразумеем с него, ще да ви пиша..."

Чак към Перущица отче Матей Преображенски можал да намери нашия херой. Говорил му той надълго и широко за работите в Софийско, разправил му, че Общия предава вече, убеждавал го да се върне в България и да бяга за Румъния, но всичко напразно. Левски бил смутен. Едно, му се искало да отиде за Ловеч, за да спре предателството, а, от друга страна, кроял планове, за да организира дружина от тракийските съзаклятници, за да завардi софийския път около Пазарджик, да освободи осъдените затворници, като ги карат за Цариград.

На отче Матей той дал препоръчително писмо до едно лице в Карлово, там да го чака няколко деня, отгдето заедно уж щели да пътуват за Търново. Чакал отче Матей в Карлово ден, чакал два и три, а Левски не се явява никакъв, дордето най-после полицията и хората в Карлово захванали да изглеждат по-внимателно калугерското му расо. Трябва да ви кажа и това, че отче Матей беше от ония оригинални хора, които не само в Карлово правеха впечатление, но и в многолюдния Лондон би привлекли подире си ако не друго, то поне уличните деца. Неговите габровски калеври, окърпени отгоре и отдолу с различни околчести ями, скъсаното му расо, по раменете на което се намираше кал и през петровите сухи пости, най-после охлузената му калугерска капа, която от черна бе станала като жълт мешин, не го препоръчваха за чист човек. Драгоценна рядкост беше отче Матей и мене ми е жал, че мястото ми не позволява да дам тук няколко епизоди от бурния му живот. Нему би позавидели и най-отчаяните руски нихилисти, при всичко че той не бе ходил по-далеч от Преображенския манастир, гдето беше и приел свято подстригване. В тъмни нощи той се е катерил по стръмния търновски дервент, за да лепи остри сатири по стените на същия тоя манастир, в които осмиваше немилостиво своите во Христе братя.

И така отче Матей бил принуден да тръгне за Търново, а Левски наместо в Карлово отправил се за Т. Пазарджик. Колко деня тук се е маял той, с кого се е срещал и какво е действувал, нам е положително неизвестно. Около средата на месец декември той се наготвил вече да тръгне, викнал при себе си старият си верен другар бай Ивана Арабаджията, за да му даде някои наставления, как да постъпи в негово отсъствие, ако би да се открият работите и в Тракия. За другар през планината той взел Никола Ръженкова от Т. Пазарджик, който по собствено свое желание искал да отиде, понеже имал гръдна болест и като се чувству-

вал, че наскоро ще да умре, казал, че предпочита да стане това умирание поне на въжето.

Ивана Арабаджията оставил в селото му, защото по това време се бил хванал в Карлово някой си Станю, за когото имало опасност да направи предателство, а в такъв случай според бай Ивана щял да пострадае и сам Левски.

Твърде трогателна станала раздялата между Левски и неговите другари, нещо, което тия последните не били виждали друг път от негова страна. Той бил много нажален и едва не покапали сълзи от очите му, като да е знаел, че това било последня раздяла, че няма той да види вече своята мила Тракия, нейните равни полета, хубавата Средна гора и бистрата Стрема, която го свързвала с толкова велики възпоминания!...

– Сбогом... Досега бяхме в рая, а оттук нататък ще да отидем в ада – казал той и въздъхнал, когато потеглили вече конете.

Под думата рай той разбирал Тракия, а ада наричал Северна България[1], от която се страхувал.

Двамата наши пътници пристигнали до в Троян благополучно. Тук Левски си оставил игленага пушка и

---

[1] Понятието на нашия херой в отношение на двете Българии има неопровержимо правдоподобие. В продължение на нашите въстанически движения аз не зная в Тракия да е станало някое предателство с изключение на Ненка Балдевчанина. Не е така обаче и в Северна България. Освен Левски Северна България е издала още: А. Кънчева, Общия, Ю. Раковски, Волов, Бенковски, Икономов, Каблешков, Н. Славков, Заимов, Обретенов, Г. Апостолов, всичките апостоли. Не говоря за други по-стари предателства; не споменавам имената на други братя. Само в Троянско са предадени (от българите) около 30 души. Но за всичко това на друго място.

сабълята[1]. Щом той пристигнал в Ловеч, нощно време, най-напред се срещнал с Николча Сирков, един от съзаклятниците, когото разпитва подробно за всичко, станало в негово отсъствие в разстояние на четири месеца.

В това време в Ловеч са се били извършили доволно важни събития, които във всеки случай трябвало да имат лоши сетнини. На всичките патриоти в града къщите били бастисани и претърсени от правителството, няколко души имало вече затворени, между които бил и Марин поп Луканов, ония, които не били побутнати още, от минута на минута очаквали да ги нападнат, защото Общия следвал вече да издава в София.

Преди да пристигне Левски в Ловеч, още станало и следующето замечателно произшествие. Председател на революционния комитет беше по това време поп Кръстю из Ловеч, на когото комитетът от признателност беше му подпомогнал да си направи една къща. Той бе лице твърде много предадено на комитетските работи. Между другите лица, които беше предал Общия в София, разбира се, че на първо място трябваше да държи и поп Кръстю като председател на найголемия комитет. Вижда се работата, че Общия не е поменувал името „поп Кръстю", защото, като се приело известие от София да го хванат, уловили най-напред поп Лукана, когото и изпратили в София пред изпитателната комисия.

– Не е тоя поп – казал Общия, като му представили поп Лукана. – Оня е по-млад и дребен.

---

[1] В 1876 г. видях с очите си това оръжие в ловчанския конак, което беше предал след четири години някой си Ганко не че му го искаше някой, но от верноподанически чувства. Както пушката, така и сабълята са кавалерийски.

Тогава хванали поп Кръстя. Но чудно: после няколко часа той бил пуснат на свобода; а това турско благоволение трябваше да отвори очите на всичките работници и най-много на нашия херой.

– И самата природа да въстане против мене, то пак не може да ме задържи да се не срещна с него – викал Левски вън от себе си, когато го увещавали приятелите в дома на Величка П. Луканов да се не среща с поп Кръстя, защото е опасен, не е сега време.

– Аз искам да го видя, желая да знам какво той ще да ми се оправдава, как ще да ме погледне в очите!... Той е отговорен и пред мене, и пред вас, и пред целия български народ...

Никой и нищо не било в състояние да надвие на разярения Левски. Той се сърдел на всички, викал, скачал, целия свят искал да разруши само и само да спаси своето свято дело, за което бил работил толкова години. А за себе си нищо не говорел, никакви предпазливи мерки не искал да вземе при всичките съвети и убеждавания на приятелите. Най-много той искал да се срещне с поп Кръстя, да вземе от него тефтерите, копията на писмата и крупните суми пари, които били поверени на неговите ръце.

– Аз не искам да се зачерня пред лицето на българския народ, да ме обвинява потомството – говорел той.

На 24 декември той написал дълго писмо на поп Кръстя, с което му определил в същото време и място, где трябва да се срещнат лично.

Тук съм длъжен да дам няколко разяснения за в полза на читателите, за да можат да вникнат по-добре в приготвеното вече гнусно предателство. Когато турското правителство освободило поп Кръстя след няколко часа, никой освен него не е присъствувал пред каймакама, та затова мъчно е да се узнае какви именно условия са се извършили между предателя и правителствения човек. Две главни причини обаче са подбудили най-много светиня му да вземе образа на Юда. Първата осезателна причина е била, че за да отхвърли той въжето от врата си, което щеше да му се падне като председател на комитета, то естествено беше, че това въже той трябваше да го метне другиму; а това последното лице не можеше да бъде друго никое освен нашия херой. Дали той е наумил най-напред турското правителство за това, или пък турците от само себе си му са предложили предаването на Левски, за мене е тъмно. И двата случая са възможни; обаче според уверението на мнозина, в това число и Христо Цонев, другар на Левски чак до София, преди да се освободи поп Кръстю, между ловчанския каймакам и софийската изпитателна комисия се разменили няколко депеши и найпосле правителството дало на поп Кръстя тържествено обещание, че ако той извърши сполучливо своя подвиг, не само че ще бъде освободен, но трябва да се надява и за награда. Правителството започнало да туря в действие своето обещание, като освободило още на минутата поп Кръстя. Сега тоя последният оставало да извърши своето обещание и пастирската си длъжност. Писмото на Левски, което той получил няколко деня след освобождението си, било вече първа крачка. Втората причина, която е подействувала на отец Кръстя да стъпи на Христовото тяло, е била златният телец. Както казах, у него имало дебели комитетски суми, които нему щели да останат след предателството на Левски.

Писмото на Левски до предателя, в което той обозначавал мястото за срещание, най-напред било прочетено от ловчанския каймакам. И се засмели тогава всичките конашки пиявици – от каймакамина до чибукчията. Юзбашии, мелиязими, чауши, онбашии и прос-

ти нефери били в необикновено движение. Кроение на планове и разни стратегеми в по-горните кръгове, шушукание в заптие-одалар, пълнение на пушки и пищови с пресен барут, даване ниски теманета из конашкия двор, което показвало готовност и самопожертвувание, викание ту тоя, ту оня бабаитин, които имали вече каква-годе известност, дрънкание на касатурите по конашките стълби, с една реч, приготовлявал се вече дързостен поход, който се забележил и от гражданите; но никой не знаел истинската негова цел от страна на българското население освен отче поп Кръстю, който в това време стоял в една от конашките стаи коляно срещу коляно с ухиления до ушите каймакамин.

II

Било тържествен ден за християнския свят – 26 декември 1872 година, вторият ден от светло Рождество Христово. Всичкото българско население в град Ловеч с изключение на няколко души компрометирани съзаклятници празнувало господските празници, яли и пили до насищане. Чаршията, на която по-голямата част принадлежи на еснафлии българи, била затворена. Туктам по улиците се виждали най-много малки деца коладници, които се преследвали от немирните турчета и се мъчели да ги нападнат, за да им ограбят едно-друго, което им било подарено по българските къщи. Нарядко се срещали възрастни хора из града. Българите отговявали около хранените шопари с бъклицата в ръка, а правоверните мюсюлмани надували своите дълги чибуци из миризливите кафенета и берберници. И те празнували заедно с християните волею и неволею, защото ги е бил гняв да се разтакат надолу-нагоре по улиците и да миришат пърленето на свините. Те били мрачни и наежени като през рамазана; който българин им се попадал пред очите, ако бил от сиромашката класа, псували го на вяра и кръст, а богатите не поздравлявали и шепнели нещо на нисък глас, докато ги поотминат.

Мраз и сух коледен студ, от друга страна, принуждавали ловчанското население да пази повечето топлите стаи и задушните кафенета, отколкото да се наслаждава от замръзналия Осъм и от топлите води на Башбунара. Жива душа не се подавала вън от линията на града с изключение на няколко гладни ловджии, които излизали от града, прегънати на два ката и придружени от своите още по-гладни кучета. Дебел сняг покривал земната повърхност, който придавал на града още по-голяма монотонност. Студена, прозрачна мъгла висяла над хоризонта, която се извивала като змия по замръзналата повърхност на Осъма и лепнела по синия лед като на мокро кадифе. Всичко изглеждало мрачно и настроено, повехнало и унило от немилостивата балканска зима.

Глухото ехо на градския часовник, който ударил четири по турски, се раздало измежду голите ловчански скали, когато двама пътници българи, единият селянин, а другият облечен с еснафски дрехи, минали големия мост и хванали севлиевския път. Те вървели ни бърже, ни полека, като обикновени пътници, които са тръгнали по своя частна работа.

Ако градът Ловеч беше квартал от цивилизования Париж или от северния студен Петербург, гдето тайните агенти от полицията в тия два града притежават обонянието на халепски кучета, то навярно деликатата ръка на тия последните би опънала абичката на нашите пътници и най-напред от всемирното „пардон“ щяха да захванат да ги питат къде отиват те в такъв

свят ден, когато целият свят се весели...

Няма нужда да ви обяснявам, че единът от тия пътници, със селските дрехи, беше нашият херой Васил Левски, а другарят му – Николчо Бакърджията. Левски отиваше за Търново, а вечерта щеше да се спре на къкринския хан при Христа Цонев, три часа далеч от Ловеч, гдето мислел да се срещне с поп Кръстя. Трябва да ви кажа, че тоя хан е бил определен за среща. Дали Левски сам е избрал това място за по-безопасно, като е писал още писмото на поп Кръстя, или пък тоя последният по съвета на турците е направил това, аз се признавам със съжаление, че не можа да констатирам. Според уверението на Христо Цонев, който чул от устата на Левски, когато стигнал вечерта на хана му, поп Кръстю отговорил на Левски писмено, че само в Къкрина на хана може да дойде при него.

Така или инак, но турското правителство от Ловеч знаело вече напълно, че под скромната стряха на къкринския хан ще да нощува на 26 вечерта нашият херой. Той не бил потеглил още от Ловеч, когато чауш Бошнак Хюсеин и други още преоблечени заптии заминали за Къкрина да снемат практически плана на поменатия хан. Като дошли нашите двама пътници до Пазимост, срещнали двама души заптии, които идели откъм Къкрина по пътя. Левски се отбил от пътя и ударил откъм южна страна къде лозята, уж че отива по работа. Едното заптие, което било твърде наблизо, попитало Левски кой е и накъде отива.

– Аз те познавам много добре, а ти мене не познаваш – отговорил той. – От Ловеч съм родом и отивам на лозето си.

Заптиите си заминали удовлетворени към града, Левски ударил през лозята, а Николчо Бакърджията следвал севлиевския път. По-нататък те се събрали пак близо до гьола и вървели заедно от Къкрина. Освен двамата заптии срещнали по пътя тук-там и други хора – турци и българи, които били така също заптии, но преоблечени. Няма съмнение, че тия последните са се усъмнили върху нашите пътници, но от страх или по особена заповед не са се решили да ги нападнат. Поп Кръстю се е потрудил между друго да обясни пастирски кой е Левски и как той пипа.

Вечерта те стигнали живо и здраво на Къкрина. На Христовия хан било пълно с весели селяни, които приказвали всичките от един път и на които лицата едвам можели да се виждат от дима, произведен от печението на тлъстите кебапи. Нашите пътници минали наред около пияните селяни съвсем незабележено. Един само от тия последните попитал Христа Цонев:

– Кои са тия момчета?

– Аз съм дядо Ивановият син – отговорил Левски и работата си останала така.

На два и половина часа вечерта селяните си отишли един по един по къщите и в хана останали господари само тримата единомисленици. Вечеряли те, що дал Господ, поговорили за едно, за друго, а попа го нямало да се яви никакъв. Почакали до среднощ и като си отбили надеждата, че никой няма да дойде, легнали си да спят, като се наговорили, че сутринта ще да станат много рано да вървят за Велико Търново. Нашият херой искал да минат през Севлиево, дето той имал работа, но Николчо Бакърджията, който щял да ги придружава, както и Христо Цонев посъветвали го да ударят през селата, защото в Севлиево може да се случи някоя опасност.

Така спокойно се разговаряли тримата единомисленици, без да подозират ни най-малко, че от Ловеч им идат скъпи гости.

Легнали те да спят. Никакъв шум се не чувал отвън освен бучението на вятъра в широкия комин, лае-

нието на няколко гладни кучета в селото и пиянските песни на някои селяни, които посрещали още от вечерта утрешния свети архидякона Стефана.

После няколко часа Николко Бакърджията се събудил цял-целеничък разтреперан. Треперел той, защото видял твърде лош сън, сън необикновен. Сънувал Николчо, че от тавана на къщата висели някакви си страшни чудовища, които не го пущали да излезе навън. Станал той на леглото си и вика на другарите си:

– Хайде да вървим!

Христо Цонев запалил кибритена клечица и като погледнал часовника си, казал, че е още рано. Освен това пътя, из който щели да пътуват нашите приятели, Христо Цонев го е знаел само до два часа, та затова не трябвало да бързат толкова рано. И Христо Цонев щял да придружи пътниците до известно място. Легнали те втори път, но Николчо не заспал вече. После два часа Христо Цонев излязъл от хана и отишъл в селото да се обади на къщните си, че на другия ден ще отсъствува от хана, а ако пита някой, да кажели, че е отишъл за свине по близките села.

Левски не станал в това време; той казал само на Христа Цонев „по-скоро" и дръпнал ямурлука през главата си. Външните врата на хана скрипнали и Христо Цонев излязъл. Десетина минути след неговото заминуване тая същата врата дотолкова силно се похлопала, щото цялото здание се залюляло чак от основата. Левски и Николчо трепнали от най-напред, но после се успокоили, като помислили, че Христо Цонев може да се е завърнал, и Николко отишъл да му отвори. Докато той тури ръка на дебелата дървена ключалка, грубият и разтреперанuят глас на едного от гостите му отворил очите:

– Ач капуи бре, ханджи (отвори вратата)! – изревал той.

Николко имал смелостта да познае от тия думи гласа на онова същото заптие, което питаше Левски през деня до лозята: „Кой си и къде отиваш?" За да се увери той по-добре в качеството и количеството на нощните гости, турил си окото на една дупка и погледнал навън. Що да види, Боже мой! Синджир заптии се групирали около хана със запрегнати пушки в ръцете, с натикнати байонети, които пристъпяли предпазливо, с поемане на душата си, към стените на оградата, която криела техния осемгодишен заклет враг, Василя Левски Дякона, гордостта и славата на злощастна България!...

Каква ужасна мисъл! Какво тържество на неприятеля, който е треперал при всяко помръдване на крака си да не би да изпусне опетляната вече жертва в примките на предателя, примки, които се състояли от патрахил, от черна капа и от черковен требник...

– Предателство, бай Василе! Заптии настъпят! Познах едного по гласа! Ставай, бай Василе! Целият хан е заобиколен от щикове!... – пришепнал Николчо на нашия херой, без да се обади на заптиите.

Няма нужда да ви разказвам като как са се отразили тия думи на сънливия човек, на човека, който сънувал и бълнувал в разстояние на десет години заптии, щикове, предателство и пр. Той скочил, като че забили в сърцето му остър нож, и ямурлукът, с който бил завит, хвръкнал настрана, подигнат като от вихрушка.

– Истина ли е? Позна ли ги? – попитал само той Николча и се приготвил за настъпающата борба.

Велик станал нашият херой в тая критическа минута! Силно забило неговото юнашко сърце, дихането му се увеличило, ни на минута се той замислил що трябва да прави, грабнал със себе си единственото свое богатство – чантата с разни документи и

планове, – разровил огъня, в който заровил други някакви си писма, въоръжил и двете си ръце с два верни другари – шестоогнени револвери, помолил Николко само да му отвори задните врата и да се оттегли настрана...

Като страшна буря, като крилат ангел, като същински лев изскочил той на двора между два реда байонети и два огня светнали от ръцете му, които осветлили накривените лица на заптиите и на които куршумите свирнали на въздуха. Гръмогласен кучешки лай се подигнал в селото, при който се съединила и грубата команда на неприятелите:

– Вурун! Тутун!

Героят печелил вече равната поляна, уплашените заптии чистели път напреде му, но на пътя му стърчи още висок плет с подострени колица, който той трябва да прескочи. С обикновената си бързина той се метнал като кошута на плета, но когато кръшнал на върха му – най-сгодна позиция за замерване, изпоплашените и налягали на земята заптии покрай същия плет отворили насреща му страшен огън. Около 20-30 пушки изгърмели от един път, разбира се, повечето на вятъра, защото в подобна минута и найдобрият мерач не чини нищо. Юнакът пак бил спасен посред тая глутница кеседжии, ако две важни обстоятелства не му побъркали. Един от неприятелските куршуми сполучил да скъса лявото му ухо, от която рана той бил зашеметен вече, но пак е можал да следва. Когато обаче поискал да скочи на земята от вънкашната страна на плета, цървулът му се закачил на един от острите колове и той повиснал на вратника, обесен с главата надолу! Няколко минути мъченикът херой стоял в това положение. Чупил той ръце и на четири страни, увивал се нагоре, пищял като ястребова птица за братска помощ, докато най-после

костеливата ръка на торошкия помак не го стиснала за гърлото.

Турците не се впуснали от един път да го хванат. От най-напред те следвали да гърмят отгоре му с цел да го добият, понеже мислели, че той е паднал от техните куршуми. Тъмната нощ го спасила обаче. Страшна шумотевица и радостни викове подигнали заптиите, когато видели вече хероя напреде си, вързан и държан от десетина-двадесет ръце.

Да се върнем пак в ханчето. Когато Николчо отворил вратата на Левски, бързо се завърнал пак на леглото си, наметнал ямурлука си и се престорил, че спи. Чул той всичко, щото станало навън, но вярвал, че Левски е сполучил да избяга, защото заптиите се замаяли твърде много. Селските чорбаджии заедно с Христа Цонев, разбудени от гърмежа на пушките, пристигнали вече около хана. Викове, псувни, заповеди, команди всякакъв род се умножавали от минута на минута около хана. П" на заден план, на няколко крачки разстояние, стоели наредени селските кучета като почетен караул, които лаели с всичката си сила. Всичко това показвало, че не един само човек се е хванал, не на едного е нанесена победа, а на цяла неприятелска армия. Тук присъствували всичките заптии и бабаити от Ловеч, а това показва доколко високо се е ценил талантът на нашия херой.

Втори път се похлопала вратата още по-силно, а наш Николчо спи спокойно под ямурлука.

– Чупете, сечете, палете! – викали гърлестите онбашии и ритали с краката си вратата и стените на хана.

Чак когато извикал Христо Цонев, който бил хванат вече навън, тогава едвам Николчо станал да отвори вратата. Около пет-шест заптии с щикове в ръцете го посрещнали на вратата и го взели наоколо си.

Запалили свещи и кандила из хана и претърсили от игла до конец где щото се намирало.

– Донесете тоя гяурин вътре – казал началникът на заптиите и скоро до стената се изправил човек с наведена глава, гологлав и раздърпан.

– Аз помислих, че това лице е някой селянин, хванат от заптиите около хана – говори Николчо. – Но като доближиха свещта до непознатия, що да видиш?! Той бил Левски! Познах го само по дрехите, защото всичкото му лице беше обляно с алена кръв, косата му и дрехите му тъй също омацани и отъркаляни в снега. Не си дигаше той главата да погледне никого от присъствующите. Ръцете му бяха извити и вързани отзад в пояса му, гащите му – развързани, и ухото му повиснало на страната!...

– Елате ме опашете – каза той на български, а никой от нас не смее да се доближи до него.

– Опаши тая свиня бе, пезевенк! – каза ми едно от заптиите и аз се приближих до него. Тогава той си подигна главата и каза:

– Прощавайте, братя българи, и ти, о мило отечество!... За теб отивам...

– Ние ще да те простим тебе – отговориха заптиите, които до един знаеха български.

Покрай огъня лежеше друг един заптия, наранен от куршума на Левски.

И в това ужасно положение нашият херой не забравил слабите и беззащитни свои братя. Той намерил време да каже на Христа Цонев да се не боят те от нищо, а само да отказват, защото той ще вземе отгоре си всичката вина.

Въобще заптиите са се отнесли твърде благородно с Левски. Ни бой, ни псувни, ни други безобразия – неща обикновени в подобни случаи – не били употребени. Това същото се е случило и по другите градове, както ще се види по-надолу. Мнозина говорят, че херoят е претърпял нечувани мъки; но това са патриотически прибавки. Сами заптиите вързали главата на Левски, т. е. раната му, преди да тръгнат за Ловеч.

Когато всичко било свършено, потерята ударила да се весели за спечелената победа. Много оки ракия и вино се изпило на Христовия хан, които били заплатени на тоя последния от парите, намерени у Левски. Забравих да кажа, че когато го хванали, кесията му била разпиляна до вратника върху снега. Черен котел бил турен на огъня, в който претопили няколко оки сняг, за да дирят разпилените пари. Няколко заптии един по един носели на ръце големи топачи, които нацеждали в котела.

БЕСИЛКА

После това заптиите не останали за дълго време на Христовия хан в Къкрина. Мисълта, че те ще вървят в Ловеч, че до моста ги чака с нетърпение цялото мюсюлманско население заедно с белобрадатия кадия и каймакамина, на които известили предварително, безпокояла тяхното бабаитско честолюбие. Те тържествували, още повече че карат жертвата жив, а не само главата му.

Докарали от селото една талига, в която турили двамата ранени – нашия херой и заптието, които, седнали един до други, трябвало да се гледат в очите! Христа Цонев и клетия Никола вързали с едно козеньово въже, които подкарали подир талигата. Щом пристигнал конвоят до първата долчинка, дръпнали вътре Николчо, комуто ударили един бой, който му служил за предисловие. Питали го те да каже правото – наисти-

на ли са хванали Василя Левски Дякона или друго някое лице е минало на ръката им по погрешка[1]. Николчо дигал рамене и казвал:

– Не знам.

После него дошло ред на Христа Цонев, когото така също поступали надве-натри.

Колкото пътници срещнал конвоят по пътя за Ловеч, всичките ги задържал, че и те уж били съучастници, изпратени да известят в града какво е станало на Къкрина. Къде пладне на 27 декември, трети ден на Коледа, конвоят се приближил до Ловеч. Накрай града било почерняло от народ, повечето бели чалми, и всичките ефенгета и кетипи, които нарочно били излезли да посрещнат нашия херой. Като мравки се те трупали около талигата да го видят по-добре, а после захващали да псуват. И нежните даже кадъни, черните очи на които не са твърде щедри за всекиго, трупали се по плетищата и дуварите да чакат хероя на деня, когото поздравлявали с обикновените тем „ханзър" и „домус", „кяфироглу". Заптиите стъпяли на парà. Важно и гордо вървели те; мустаките им били подсукани на кръв във вид на кравайчета, с обърнати краища нагоре към очите им.

Талигата се спряла в конашкия двор и тримата другари били заведени пред каймакамина, който ги разпитал на подробно отгде са родом, какви са и пр. – неща обикновени в подобни случаи. Най-напред попитали нашия херой. Той бил поканен твърде учтиво да седне на стол и казал следующето:

– Родом съм от Велико Търново, но баща ми и майка ми са се преселили преди 25 години в Румъния.

– А защо си ги ти оставил и си дошъл тук в нашата земя? – попитал каймакаминът иронически, поне-

[1] Левски не се е изказал на заптиите в хана.

же знаел цялата биография на Левски.

– Търговец съм, за прехраната си събирам и купувам всичко, а това мисля, че не е забранено от никакъв ваш закон – отговорил Левски не без достойнство.

– Я погледай тоя портрет да видим дали ще можеш да го познае кому той принадлежи – казал каймакаминът и подал собствения портрет на Левски.

Той сложил портрета на масата и не отговорил нищо на каймакамския въпрос. После това същият портрет бил подаден и на двамата другари на Левски, които така също подигнали рамене срещу зяпналия каймакамин. Събравшите се там ефенгета и кетипи хвърлили още по един поглед върху страдалците и почнали да дават помежду си заключения, че баш комитата е вече напреде им, той е Васил Левски, а не други, той води борба против дин исляма и неговия босфорски представите.

– При всичко това, но аз мисля, че ако тия момчета си кажат по права бога за всичко, щото знаят, то милостивият падишах ще да ги прости великодушно – казало едно голо ефенди, което приличало в лицето на одрана лисица и което мислело, че има работа с някой изпаднал юшурджия.

Левски не бил твърде съобщителен в ловчанския конак. Причината на това е била или неговата рана, която студът правел още по-чувствителна, или че още не бил се успокоил от страшната сцена, или пък че не приемал да влиза в дълги и широки обяснения с ловчанския каймакамин.

След свършването на тия предварителни изпитвания тримата другари били заведени в затвора, наречен Парцал[1], гдето го обковали в дебели пранги на

[1] Най-отвратителното отделение от Ловчанския затвор, което познават мнозина бунтовници.

краката, с лалета[1] на вратовете и със синджири, краищата на които завързали от вънкашния прозорец. Не се преминали 2-3 часа, и Левски бил изваден сам на изпит в тиха и дълбока нощ, гдето го маяли дълго време. Извадили и двамата му другари, които изново заковали пак в студените железа. Из конашкия двор пречели множества заптии с пушки на рамо и с коне, което показвало, че ще да се пътува нанякъде. Скоро впрегнали празни талиги пред портите, в които турили Левски и другарите му.

Талигите, които носели нашия херой и другарите му, дотолкова бързо вървели, щото аз се не посвенявам да кажа, че в заспалата Турция до него време ни едно пътувание, било то поща, царски бомбашир и прочее, не е вземало такова грамадно пространство в няколко часа. Достатъчно е да предложа на читателите само тоя факт, че от Ловеч до Търново е отишъл конвоят за 5-6 часа, когато разстоянието между тия два града е 12 часа.

В талигите са били впрегнати по четири коня, които променявали на няколко места по пътя. Пътуванието е ставало тайно, посред нощ, със силен военен и заптийски конвой, а това показва още един път доколко високо е ценило турското правителство нашия херой, доколко то се е бояло от българското население, да не би това последното да въстане и освободи своя юнак. Инак аз не зная като какви причини му би препятствували нему, ако пътуванието ставаше деня. Напротив, доколкото аз познавам нашите петстотингодишни господари, за особено удоволствие считат те, когато хванеха някоя комита, да го прекарат през града доколкото е възможно по-тържествено и през най-мно-

[1] Желязна халка, която се заключа на врата и през която прекарват синджира.

голюдната улица. Каблешкова например и Найден п. Стоянова, когато ги хванаха в 1876 година, докараха ги в Ловеч по пладне с няколко цигулки и зурни; а главата на Бенковски през същата година, която бяха накичили с лев и паунови пера, предвождана от поп Кирила с кръст в ръка, носеха парадно през Орхание и я показваха на затворниците даже, и тем да произведе впечатление. Шест души поборници от Ботйовата чета: Н. Обретенов, Сава Пенев, Руско Робърт, Иван Кожухарчето, Димитрето и други, които караха множество заптии за Търново, нарочно се спряха още от пладне на Балванската махала, така щото на другия ден да влязат в Търново, когато е пазарен ден, за да може да ги види всеки.

Но това се правеше тогава, когато ръкавицата беше хвърлена вече, когато десет души българи са ценели за един фишек барут. В 1872 година обаче не бе така. Турция пазеше още своя авторитет, не бе престанала да счита българите, че те са нейни верни и благонадеждни поданици.

Когато се хвана Левски, общи сърадователни телеграми се изпратиха от Ловеч до всичките вилаети, мютюсарафлъци, каймакамлъци, мюдюрлъци и прочее. Бях в Русчук, когато се получи една от тия депеши, още на 27 декември, след хващанието на Левски. Случило се, щото тая депеша да я получи едно българче, телеграфист, на име Петър А... Начаса съобщава той тая новина на едного от съзаклятниците на комитета Иванчо И..., без да го знае, че и той е комита. Неверният телеграфист пристъпи своята клетва не от патриотическа точна зрение, а просто затова, защото искаше да жени сестра си за Иванча, та затова гледаше по всеки начин да му спечели благоволението. Разбира се, че Иванчо на минутата още извести на своите единомисленици, които взеха предварителни мерки.

В тиха дълбока нощ, часа на четири по турски, потеглили нашите пътници от Ловеч, придружени от 20 заптии, всичките на коне, и по няколко из талигите. Жива душа от града освен конашките хора не усетили това ненадейно пътуване. Христо Цонев и Николчо Бакърджията били турени в едната талига, вързани и уплетени с тежки синджири, а в другата бил поместен Левски, при когото седнал и ловчанският милязимин. Часа на седем през нощта конвоят пристигнал в Севлиево, гдето са маял до един час, докато се променят конете, и пак потеглил за към Търново.

Защо именно са карали Левски в Търново само на 2-3 деня, когато в София заседаваше вече комисия, аз не можа да определя.

От Севлиево конвоят се подкрепил още с няколко души заптии, защото турците се бояли, че в Калиа кория може да ги нападне някоя българска чета, което не е било възможно по много причини, а най-главното, че студената зима не благоприятствувала за подобни подвизи и че никой не е знаел още от околните села за хващането на юнака.

Талигите не вървели към Търново, а просто хвъркали като орли по замръзналия път. Те осъмнали зад Калиа кория и чак тогава поотдъхнали.Минали покрай Ново село, родното място на отче Матей Преображенски, гдето Левски е бил толкова пъти, поотминали и с. Леденик и настанали търновските лозя. В последния тоя град се знаело вече за пристиганието на скъпия гост. Отдавна обръснатите вратове на пияните ефендета се кривели към Марино поле, отгдето трябвало да се подаде конвоят. Турските кафенета, които са покрай севлиевския път, отдавна били пълни вече с бабаити, които сърбали своите горчиви кафета едно подир друго.

На края до лозята чакали нарочно два шеркета (пощенски коли), изпратени да вземат Левски и другарите му. Но не били само двата шеркета. За голямо чудо турското правителство с всичкия свой ум изпратило в лозята около половин табор войска, конница, която посрещнала нашите пътници, заобиколила ги от четирите страни и потеглила тържествено за града. Трима души или по-добре един човек, всичките вързани, и двеста души войска, с револвери и с винчестери пушки! Вижда се работата, че турците са се плашели и от великотърновчани, да не би и те да поискат да отърват юнака, а тия последните не знаели още дали наистина Левски е хванат, или отче Матей.

Талигите преминали през търновската чаршия, заобиколени от войската. Мало и голямо се трупало из Бяла Бонината улица и по Баждарлък, за да гледа на страдалците. На първа линия стояли малките турчета и кадънчета, които си вадели малките езичета и викали:

– Комита гяурлар!

На втора линия държали място агите, които си плюели брадите да псуват, а после тях идели нашите българи, от търговската класа, които си подавали през дюгенските врата само главите.

– На мястото си замръзнах – говори Христо Иванов, – когато познах, че единът от вързаните беше брат ми, вторият братовчедът ми, а третият Васил Левски. На тоя последния вчих погледа си, да го изгледам за последен път. Той беше усукан в един ямурлук, а главата му вързана. Щом ме съзря измежду множеството, клюмна полечка с главата си в знак на поздравление и очите му се напълниха със сълзи...

Право отпред конака спрели талигите. Прозорците били почернели от кетипи, ефендета и чибукчии, които решавали съдбата на юнаците още отсега.

В Търново изпитите били много по-строги и под-

робни, отколкото в Ловеч. Не само нашия херой държали по няколко часа, но и другарите му така също мъчели да се признаят, че те са негови единомисленици. И тук правителството не било уверено наздраво, че същият Левски е хванат. Христо Цонев говорел, че той като ханджия прибира в заведението си всякакви хора; а Николчо се верел и кълнял, че той е еснафлия човек, идел за Търново да си купува бакър и като дошъл в ловчанските лозя, непознатият човек го достигнал на пътя.

Три пъти един подир други водили нашия герой на дълги изпити, той продължавал да отказва, че е Левски. Най-после бил принуден да каже истината.

– Изповядах правото – казал той на своите другари, когато го довели една нощ при тях в затвора. – Пашата притежава такива силни документи за моята личност, щото всяко по-нататъшно отказване ставаше безполезно. Най-много ме мъчи Стефан Карагьозоглу и още един българин.

– Ако не вярваш мене, че съм турчин – говорел пашата, – то тия чорбаджии са ваши българи, нека те те уверят, че царското правителство няма лошо намерение спрямо тебе.

Карагьозоглу и другарят му направили ниско темане и почнали да се лигавят красноречиво, за да убеждават хероя. Разбира се, че той е погледнал с презрение на техните полупотурчени кални физиономии и ако се е признал, то не тяхното красноречие е било главната причина, документите, както казах.

След признаването си Левски казал следующето на пашата.

– Аз съм Васил Левски, мене казват Дякона. Не съм хайдутин, както ме вие наричате, но човек като всичките ваши раи, с тая само разлика, че обичам народа си, което не е грях за никого. Времената, теглилата на тоя народ и нахлуването в земята ни на различни европейски спекуланти, които малко по малко завладяха вече Отоманската империя с железници и фабрики; от тях се предпочитат доктори, инженери и прочее, когато толкова наши българи има достойни, но правителството ги презира – принудиха ме да тръгна измежду народа, за да му отворя очите пред пропастта, която отдавна зее вече[1]. Правителството, наместо да ме подпомогне, захвана да ме преследва като разбойник и хайдутин. Оттам гонен, оттук преследван, малко по малко взеха ме на очи, станах човек, опасен за всекиго, когато всъщност аз не правя никому зло, а само поисках да свестя народа си, докато не са го купили хитрите европейци. От най-напред имах намерение да изляза пред султана, да му кажа болките на народа, но щом ми излезе лошаво име, напуснах се от тоя мисъл. Тая е моята цел, така мисли целият български народ, а ако всичко това е престъпление, то вам остава да се разпоредите...

Това казал Левски и клюмнал глава на рамото си.

Разбира се, че той не изказал напълно своята цел и убеждение, желаел е може би чрез това да се покаже не чист български патриотин и бунтовник, а космополит и приятел до някоя степен на босфорското слънце, за да може по тоя начин да избегне въжето. Пред софийската комисия обаче ние виждаме, че той говори съвсем друго.

Търновският паша му отговорил, че той е напълно съгласен с неговите възгляди с тая само разлика, че докато в страната съществува редовно правителство, ни той, ни пък друго частно лице има право да се

[1] Где е да се подаде сега из гроба българският патриот и да погледне на какъв хал е неговото отечество, когато няма вече ни султан, ни търновски мютесарифин...

грижи за тия работи.

– Това е работа на девлета и на Бабаалието, чоджум – прибавил той.

Ние поздравляваме търновския паша с неговите либерални взглядове. Ако на негово място беше някой християнски управител или губернатор, когото интересът на службата е научил да мисли и съди по буквата и статията на закона и на циркулярните предписания, то негова милост щеше да се възмути от отговора на Левски и на минутата бе готов да му извика: „Малко по-голямо уважение и благоприличие към правителството."

До това време нашият херой бил гологлав, защото шапката му останала при вратника на Къкринското ханче. Пашата му поискал най-напред извинение, а после го помолил; ако приема, да му купи фес или калпак.

– Фес желая аз – казал Левски.

Няколко феса от различни форми били донесени, за да си избере Левски, какъвто желае. От вечерта на 26 декември той не бил хапвал нищо. Един чаушин с калайдисана синия на главата, върху която имало разни съблазнителни ястиета, кускуси, пилафи и соуклуци, влязъл в затвора и сложил синията пред хероя.

– Това ви го изпраща н. превъзходителство паша ефенди – казал той и се оттеглил.

Левски хапнал два-три пъти от богатата трапеза и престанал. Той мълчал повечето, въздишал жално и не си подигал очите да погледне наоколо си. Да не си помисли някой, че той е бил уплашен от бесилката, която е стояла вече напреде му във всичката своя грозота? Далеч такава мисъл от всекиго. От нищо не се е боял В. Левски, но просто го е било срам да влезе жив в неприятелски ръце, да го разкарват от град на град, да тържествуват отгоре му пияните кетипи и кръстените турци, най-после боляло го е него на сърцето, че пропада святото дело, отлага се робството на България още за много години. Всичко това аз не говоря виводно, но притежавам и няколко факти от страна на другарите му, които потвърдяват моите заключения.

После чаушина в затвора влязъл юзбашията, който заповядал на затворниците да стоят мирни, да не говорят с тримата души и да ги не безпокоят[1].

В същото това време нашите съзаклятници в Търново свикали извънредно заседание с цел да размислят по кой начин да освободят юнака, ако това е възможно. В заседанието обаче се явили само трима души: Христо Иванов, Иванчо хаджи Димитров и Христо Караминков. Разисквали и решавали те много неща, но като не било пълно събранието, решили да подпалят само конака. Двама души ходили уж да хвърлят запалителни вещества около правителственото здание, но за щастие те паднали на празно място. На втория ден се свикало по-голямо събрание, но Левски нямало вече в Търново, хвърчал той с царския шеркет към Кална кория.

III

Рано пред тъмни зори, когато столицата на старите Асеневци спала спокойно и само бистрата Янтра била господарка на историческата Трапезица, водите на която тихо шумолели под прозрачния лед, по Марино поле се търкаляла колесницата с нашия херой. Двайсет души заптии, които се групирали около талигата,

[1] Турците не смееха да оставят Левски в особена стая, защото се бояха да се не самоубие. И за това поп Кръстю се постарал да им даде инструкции!

вървели мълчаливо и негодували в себе си, че за един гяурин им нарушили сладкия сън. Няколко от тях опинали от време на време дебелите си цигари, за да се разсънят, които светили като звезди в нощната тъмнина. Техните усукани в шалове физиономии придавали още по-голяма мрачност на картината. Когато талигата достигнала чак до Сарафидевата фабрика, тогава нашите пътници познали, че пак обратно отиват за Севлиево.

На Светаго Василя, на новата 1873 година, пътниците осъмнали в град Севлиево. Тук те постояли няколко часа, докато се отморят конете, и пак тръгнали на път със същата бързина. В Ловеч останали до среднощ. Ни в тоя последния град, ни в Севлиево имало вече тежки истиндаци. Часа на четири през нощта по турски потеглили те от Ловеч със същата тайнственост, както и от Търново, а на осем пристигнали в Плевен. Трябва да ви кажа, че във всеки град раната на Левски е бивала преглеждана от специалисти доктори или от практически турски джехари. В Плевен правителството довело едного от тия последните, който в присъствието на няколко от горня ръка ефендета старателно умил и прегледал раната на хероя. Ни груби псувни, ни лична ненавист не показвали те към него. Всеки се считал за щастлив да се приближи до Левски, да му каже няколко думи, разбира се, не злобни.

На 2 януари конвоят пристигнал в с. Луковит, гдето е преспал, а оттам потеглили за Орхание. Маршрутът бил устроен така, щото в тоя град пристигнали тъкмо в четири часа, т. е. в дълбока полунощ. Отдавна чакали тук 200 души войска, конница, която трябвало да съпровожда юнака през гористите места, пак от страх, разбира се, да не стане нападение на конвоя от страна на комитите. Разпоредил се така също и орханийският каймакамин да отдаде приличните почести на героя, за когото слушал толкова анекдоти от своите подведомствени заптии и който твърде често посещавал поверения му каймакамлък. Докато си починат конете, той изходатайствувал от началника на конвоя да остави на няколко минути „комитите" да влязат в конака, за да си отпочинат и да се постоплят в стаята. Гостолюбивият камайкамин не излязъл с празни ръце пред тримата гости. Той наредил нещо като закуска или по нашенски кафалтия. Най-напред едно младо кетинче в черно алатурка сетре и с обръснат врат, който лъщял като брус, подало една черна табличка, върху която имало три готови цигари и три чаши с черно кафе, които можели да събират по сто драма всякаква жидкост. Левски изпил кафето, но от цигарата се отказал, защото той не употребяваше тютюн.

После това каймакаминът, който си кривял отдавна устата, за да влезе в разговор с хероя, захванал най-напред от личните обяснения.

– Тебе ли казват Васил Иванов? – казал той и опънал брадата си като тетива.

– Аз съм – отговорил Левски.

– А Левски пак на тебе думат? – повторил н. благородие.

– Да, на мене.

– А Дякон?

– Пак съм аз – потвърдил Левски.

– Вей! Че много имена си имал ти – казал каймакаминът и поклатил главата си. – Ти имаше един добър ат, какво го направи? – прибавил той, като че Левски не бил арестантин, а някой мемлекет-чорбаджия. – Помня те един път, когато се зерна напреде ми с него и отиде да се не видиш като орел. Очите ми останаха тогава на тоя кон!

– Минали времена – отговорил нашият херой на

тия каймакамски любезности и се обърнал на друга страна.

Докато това ставало вътре в конака, навън се приготовлявало деятелно по какъв тайнствен начин да се нареди нощната експедиция през Балкана, гдето имало най-голям страх за нападение от страна на комитите. Били докарани две талиги, които обиколила войската като стена, за да не може да проникне наоколо им никое любопитно око от града. Па кой ли е бил тоя любопитен, който да се рискува нощно време да наближи към конашката ограда, около която прихали хранени коне, светели цигари, зад които се криели мрачни фигури и дрънкали дългите кавалерийски сабли! Всичко това, взето изедно, гарантирало тайнственост на похода, но турците са строги, когато работата се касае до болното им място, разбирали те значението и важността на оногова, за когото били изпратени. Посред тия стени от хора, коне и жълти винчестери шест костеливи ръце държали нашия херой под мишниците, когото турили в едната от приготвените талиги. Забележете, че това е станало тайно и от двамата му другари, които чак до София не знаели где се намира той! Вътре при него в същата тая талига влезли трима заптии със запретнати пушки, които трябвало да държат краищата на синджирите. На гърба на Левски бил наметнат заптийски ямурлук, което така също имало своето значение. Николчо и Христо били турени в друга една талига.

Часа на пет по турски, през нощта, конвоят потеглил за София, придружен от 250 солдати отпред и отзад страните на талигите. Стъпването на хилядата конски крака по замръзналия път тресели земната повърхност. Грозно и страшно ревял балканският хребет, който заглушавал конския тропот. Всички мълчели. На талигаджиите даже било запретено да подканват своите коне с обикновените тем „хайде!“ и „де-е-е!“... Рано сутринта на 4 януари, часа на 12, конвоят поздравил калната София. Тук Левски бил отделен окончателно от своите двама другари. Разбрал той вече, че за него няма спасение, та затова намерил свободно време да даде някои поръчки на Николча Бакърджията.

– Аз отивам вече! – казал той. – Страшно е да не пострада и Христо Цонев, понеже и него познава Димитър Общия, а ти ще останеш свободен. Много здраве на всичките братя и приятели. Кажи им да ми простят, ако в нещо съм ги докачил и разсърдил!... Кажи им, че моята обязаност беше твърде тежка. Нека никой от тях се не бои, защото аз много повече ще гледам тях да запазя. Гледайте да вземете от поп Кръстя комитетските писма и парите, които са народен пот. Разправи на Николчо Сирков, че 3000 гроша аз изпратих за купуване на пушки; а другите събрани комитетски пари да им търси средството, за да се върнат на сиромасите, от които са взети. Колкото за другите комитетски принадлежности, печати, книжа, писма и пр., да им търси лесното да ги изпрати на Каравелов в Букурещ. Те ще да ви потрябват пак... Сбогом!

Едри сълзи се спускали по измъченото лице на хероя, когато той свършил.

IV

За софийското приключение по това време, което наруши афионното спокойствие на босфорските брегове, в София бе изпратена нарочна комисия да изучи и изпита работите на мястото. Освен Мазхар паша в тая комисия участвуваше още и един наш сънотечественик, познатият по своя развален характер хаджи Иванчо хаджи Пенчович ефенди, родом от Русчук. С неговото назначение в тая комисия правителството пе-

челеше две неща. Първо, че той като българин по-добре можеше да разположи към себе си хванатите и набедени в комитаджилък българи, а освен това и на Европа се запушваше устата, тъй като в изследването е имало и българин, който никой път няма да помисли злото (?!) на своите сънародници. Второ, че правителството, което познаваше подлата натура на своя чиновник, че той отдавна търси сгоден случай да се възвиши в чин, софийското приключение му отваряше път да достигне замислите си, т. е. че той ще бъде по-строг и по-недобросъвестен към обвиняемите, отколкото самите турци.

Пред тая комисия нашият херой говорил по-смело отколкото го видяхме в Търново. Тук той представил страданията на българския народ във всичката своя голота.

– Ако мене покачите на въжето, то подире ми ще да се появят стотина души по-смели и по-дързостни – говорел той.

Когато извадили Димитра Общия срещу лицето на Левски, той го заплюл в присъствието на комисията, загдето предавал, като го нарекъл в същото време прост хайдутин. Цял един месец нашият херой е бил подложен в София на строг изпит. Питали го него за хиляди въпроси, за много лица в България и Тракия, доказвали му документално, че той има участие с тогова и оногова, но Левски останал непоколебим в своята клетва. Всичката вина слагал на себе си и въобще на целия български народ.

По-пространни подробности за неговите изпити в София ние не знаеме. Лицето, което го е изпитвало, по всяка вероятност знае най-много, живее още и до днешен ден и пак в същия град решава съдбата на българския народ, каквото и във времето на полумесеца, когато бесеше своите братя. Аз говоря за хаджи Иванчо хаджи Пенчович ефенди, който подписа обесването на хероя.

Дълго време се мислих да поискам някои сведения от него, мъчих се да забравя миналото, борих се в себе си да се примиря с онова начало, че каквото и да прави човек, ако не е разсърдил висшето си началство, от което приема заплата, то всичко му е просто; но напусто. Представи ми се грозната бесилница, стори ми се, че гледам сянката на покойния, който ми викаше: „Не ме осквернявай! Не искай помощ от оная ръка, която е оцапана в моята кръв!...“

Освен това аз не мога даже да си въобразя, че тоя кръстен турчин, това кално кепазе ще да даде добросъвестни сведения на оногова, който би пожелал да научи от него нещо за последните минути на живота на нашия херой. Той ще да ви се яви най-горещият патриот, ще да аха и оха от вас повече за участта на юнака, когото уж съжалявал и на когото се мъчил да спомогне нещо.

Рано сутринта на 6 февруари 1873 година около конака се забележило извънредно движение. На една страна се нареждали на права линия едно отделение заптии, облечени и стегнати, като да вървят на път. После малко от затвора излязла позорната кола, в която бил турен нашият херой, заобиколен от стотина щикове и голи сабли. Колата отивала към приготвената вече бесилница, но в лицето на джелатите наместо радост изобразявала се скръб. Причината на това била, че наместо гърченето на юнашкото тяло върху бесилницата, наместо разкривения поглед на орловите очи студен и безчувствен труп без никакви движения щял да повиси, а това не можело да принесе ожидаемото удоволствие на кръвожадните палачи. Трябва да ви кажа и това, че нашият херой се е самоубил. Щом той чул решението на комисията, че ще бъде обесен, като

го вкарали в затвора, ударил си главата от каменната стена няколко пъти и се повалил на земята безчувствен. В такова положение го намерила стражата, когато отишла да го вади за бесилницата, той бил изгубил вече чувства и много малки признаци показвали, че душата не е оставила още многострадалното тяло... Смъртните останки на юнака са погребани в София...

Вечна ти памет, велики мъченичe! Приеми от твоя горещ обожател настоящите няколко редовце...

НАД БЕСИЛНИЦАТА НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ[1]

Сбирайте се, моми, булки
и млади ергени!
Да чуете барем една
песен и от мене...
Събрахте се. Знайте сега,
че моята песен
не весели младо сърце -
мирише на плесен:
Слънце ярко, слънце светло,
зайди, помрачи се;
а ти, ясна месечинко,
бягай, удави се!
Не светете на турските
кървави тирани,
които са телата ни
покрили с рани;
не светете на гръцките
духовни търговци,
които са изпояли;
своите мирни овци;
не светете на нашите
дебели хаджии,
които са най-първите
хорски кеседжии;
не светете на нашите
кални вестникари,
които са съвестта си
за кокал продали;
не светете на нашите
писатели черни,

[1] От Л. Каравелов

които са на турците
чада мили, верни;
не светете на нашите
учители-крави,
кои носят изгнил мозък
във кратуни здрави.
Слънце ярко, слънце светло,
небесно светило!
Не нагрявай веч старото -
то е мъртво, гнило!
Месечинко виторожко,
не свети богато
над гюбрето, над боклука,
над хорското блато!
Събирайте своите лучи,
разкошно изгрейте
над младото, пролетното,
свет Христов пролейте;
осветлете българската
бесилница света,
която е въздигната
от ръка проклета.
Тука виси добър юнак,
или млада сила,
която е возкресила
свойта майка мила,
която е пробудила
свойто мило племе,
която е посеяла
ново здраво семе.

Васил Левски е умрял на 35-36 години от своето рождение. Той имаше почти среден ръст, пълен в снагата, с извънредно широко чело, с продълговата приятна физиономия, очи сини, мустаки тънки, ясножълти (почти бели), коса тоже жълта. От понапред, докато той не бил се още компрометирал, бил много по-снажен и здрав, но отпосле захванал малко по малко да изпадва. Той разбирал своята важна задача, та затова живееше по строги правила. Ракия, вино и тютюн не туряше в устата си; за нежния пол и други земни щастия дума не отваряше и другиму забраняваше да говори в негово присъствие за това. Говореше езици: български, сръбски, румънски и твърде малко турски. Покрай другите свои трудни занятия той обичаше в празните си часове да се занимава и с четение. Най-много е четял вестниците на Л. Каравелов, които му носели тайните куриери, и „Македония“ на дяда Славейкова.

Големите смутове, на които бе свидетел България три години после смъртта на Левски, една голяма част се дължи на тоя последния. Ако не беше той да събуди най-рано заспалите духове, то ние не щяхме да имаме Априлско въстание. Участвувах в приготовлението на това последното и видях доколко народът беше приготвен още от времето на покойния Дякон – от бащата на апостолите.

– Познаваш ли ти Василя Дякона? Той говореше така и така – казваха селяните навсякъде, на които из паметта не беше изчезнал още хероят.

В IV въстанически окръг (Панагюрище) апостолите през 1876 год. тръгнаха наготово из пътеките и старите конаци на Дякона. Нему се дължи учреждението на всичките тайни комитети из България, той образува първите български борци за свобода и пр. Аз моля всички български историци, които пишат по новата ни история, да си вземат думата назад, когато говорят за тайните комитети, че те били уж наредени от Раковски и пр. – това не е истина. Както Раковски, така и други още някои лица, които са ходили из България с агитационни цели, срещали се само с някои

по-забележителни първенци, някога и с владиката, поговорели измежду си за това и онова и нищо повече. Масата, същият български народ нищо положително не е знаел за разменението на тия няколко думи. Раковски е печатал наистина в Румъния и Сърбия различни балкански закони и прокламации, но те са се чели само от няколко румънски българи.

На безпристрастния историк, разбира се, който ще изучва епохата на Левски след изминуването на тридесет години, остава да определи приличното място на тоя последния в страниците на нашата история. Нему казвам аз просто по тая причина, че тогава само една проклетия може би да се чува за паметта на ония, които гонили и предавали героя, когато днес тях ги считат за „благоразумни и честни граждани" напук и инат на честното и неокаляното...

Засега обаче читателите да не търсят от мене строго безпристрастна оценка. Колкото и да се предвардях да бъда само прост тълкувател на факти и верни картини, не можах да се стърпя, за да не изпусна на някои места по две-три думи мои съждения и заключения. Не е да не признавам вредата на тая необективност, но що да се чини? Прости смъртни сме. В днешното кално блато, когато е въпрос в някои сфери дали честният мъченик за идея и убеждение е херой, или подкупеният шпионствующи подлец, който е излъгал и бога; в днешно време, казвам, когато е страшно да не би наскоро да се учреди орден с надпис „За шпионство"; когато целият свят нарича хаджи Иванча, че бил обикновенен човек, Григорий Доростолочервенски – пастир, Арнаудова и Севастакя – патриоти, твърде странен ще да бъде оня съвременник, който стисне очи пред тоя позор и извика френетически: „Да живей България!"...

Пловдив, 10 декември 1883 г.

ЧЕРТИ ОТ ЖИВОТА И СПИСАТЕЛСКАТА ДЕЯТЕЛНОСТ НА ЛЮБЕН С. КАРАВЕЛОВ

Реч, дадена на 3-и март, по случай на вечеринката на списателя в Пловдив

Позволете ми най-напред, почитаеми господа, да изкажа две думи дълбока признателност за ревността ви, която ви е подбудила да удостоите с присъствието си скромната тая вечеринка. Да не ви се види чудно тая моя любезност. Припомнете си, че после пет години, откак ние се наричаме свободен народ, народ с мислещи сили и интелигенция, тоя вечер е първият, дето ние сме се събрали на чисто – народен празник – да празнуваме паметта на едного от нашите велики мъже. Наистина, че ден се не минува да не викаме ура и да живей, но трябва ли да ви казвам, че тия ура са били на вересия, че ние сме изнасилвали своите чувства само за угодата на тогова и оногова силни, само за чужд хатър или политика, както се виражават нашите държавни мъже. Тук тая вечер няма да има политика и любоугодничество, следователно няма да има и продадени чувства, и ура. Ние ще да си говорим като българи, ще да правим онова, което е вършил нашият скъп съотечественик Л. Каравелов. Повече нищо.

Героят, виновникът, който ни е събрал тая вечер в това интернационално здание, се е родил в чисто българско село Копривщица от родители Стойко Любенов и Неделя Доганска.

В 1837 г. през месец ноември е видял той за пръв път тоя Божи свят. Раснал Любен, развивал се, учил се в тогавашното българско школо, готвел той себе си, с помощта на своите родители, не за български литератор, белетрист, поет, революционер, а за бъдещи бег-

личчия, за селски капзамалин, па може би и за пловдивски мемлекет-чорбаджия.

Трябва да ви кажа, че по онова време славата на малкото селце Копривщица беше захванала да блещука, особено в Пловдив. Копривщени, роднините на Л. К., ако щете, са съставлявали най-горната ръка в тоя град. Тяхната дума се е слушала при пашата, те са ръководели пловдивската аристокрация, най-после те са били застъпници официално на бедните и угнетените.

На 18 години бил той, когато неговите богати родители и роднини решили и намислили, че е време вече да се поодяла Любен, да се запознае с големи и богати хора, да види какво става от Копривщица навън. Каквито били родителите, такъв трябвало да бъде и синът, т. е. ако те били първи бегликчии и чорбаджии в Копривщица, то и синът им трябвало да бъде такъв, па и нищо повече. Според тогавашните взглядове и понятия градът, в който трябвало да се учи на ум и на разум покойният, не можел да бъде друг, освен нашият Пловдив, освен неговата гръко-цинцарска цивилизация. Нашите по-богати хора от онова време имаха заблуждението да мислят, че който не знае гръцки, който не може да се разговаря с фенерския деспот-ефенди на неговия матерни език, той е говедо, той е половин човек.

И така, един прекрасен ден виновникът на това събрание потеглил за Пловдив от своето родно село. Това свое пътуване, както и пребиваването си в цивилизования Пловдив, той го е описал на руски, а после на български под заглавие З а п и с к и з а Б ъ л г а р и я и б ъ л г а р и т е. Времето и мястото не ми позволява, а аз ви би запознал, почитаеми господа, с това оригинално описание, с тънката наблюдателност, с юмора и поетическите дарби на покойния. Най-голямо внимание той е обърнал на тогавашния гръцки елемент, а особено на

неговата първа и образована класа, така да се каже. Тук той не е забравил ни прочутия Бунарджик по онова време, с неговите горчиви кафета и с песните на пловдивските ханъмки; ни сбора на св. Петка в Тепалтъ, със своята бачковска нравственост; нито пък павликянските върби и манастира „Св. Кирик", където е убивала своето време гръцката аристокрация от тепетата.

Тежко и несносно е било на неговата чисто българска душа, на неговите невинни копривщенски понятия, когато той е дошъл в Пловдив, когато я захванал да се учи да изговаря добре: кира кокона и кир Янко. Тук съм длъжен да ви кажа, че неговите родители, с цел да го оцивилизоват и отънчат – да не остане по него нищо българско и копривщенско, дали го да живее в гръцка къща, сред гръцка махала, около черквата „Св. Богородица". В дома на Янка Ушаклията именно бил заведен той. Сам кир Янко и неговата честита кокона се задължавали да направят от него човек по гръцко-пловдивски калъп. За да не се произведе лошо впечатление от пръв път в тая аристократическа къща, родителите на Любена се разпоредили, щото още отвън града да му дадат по-благородна форма: „На Кършияка аз трябваше да си хвърля копривщенските потури и контохчето, които замениха с гръцки каравани, със сини чорапи и морав фес", говори сам покойният в своите възпоминания. Когато той влязъл най-напред в дома на кир Янка, то тоя последният седял като паша на мендерлика, облечен с жълт халат и наргиле в ръката. „Ти си длъжен да слушаш коконата, да не отвръщаш никому, да си отваряш очите, ако искаш да станеш ч о в е к", казал кир Янко Ушаклията и надул маркуча на своето наргиле.

По-първите длъжности на покойния били в дома на Янка: 1) да купува на котките дроб от каршияка-

лийските касапници; 2) да чисти наргилето на господаря си, да му носи огън; 3) да върви по улиците подир кокона Янковица; 4) да – купува дренки за сладко; 5) да стои диван-чапраз пред гостите и пр... „Тия високообразовани гърци или гъркомани гледаха на мене като на улично кученце, на което имаха воля да въдворят, да ощастливят, т. е. да ходи на задните си нозе, да върти кебап и да се еглендисват с неговата натурална невинност и пр."

Но щастлив бил той да чуе и някои благи думи не от тежката комерция и от сбръчканите устни на някоя стара поклонница от Бачковския манастир, но от няколко черноокй комшийки на кир Янка, в това число и голямата му дъщеря. „Ах, защо ти не знаеш гръцки, защо си се родил българин? Тия черни вежди и алени устни са харам на българите – говореха младите клеопатри, а аз седях около им като петел в калчища", разказва той. А покойният е притежавал и едното, и другото, т. е. и алени устни, и черно-вити вежди.

Родителите му разказват, че когато той се завърнал в Копривщица, то намерили в бохчата му скъпоценен пръстен и няколко други любовни принадлежности. Имало страх, че малко останало да се промени неговото име от Любен на Леонидис, ако той да бил малко по-малодушен, ако да не чувствувал отвращение от наргилето на кир Янка и от широкия малаков на неговата кирия.

В две години разстояние той е посещавал гръцкото училище, но доколко то му е било присърце, може да се познае от това, че говоримия език не можал той да изучи даже. Но в други отношения обаче Пловдив, неговата разкошна митрополия, нейните подбръснати дякони с атлазени раса, комшийките му от тепето и пр. са оставили в душата му дълбоки впечатления. Тук и нийде другаде е имал той възможност да се запознае с чорбаджийската нравственост, с гръцкото благоприличие и въобще с градската деморализация. Тук той е направил сравнение между чистото и неокаляното още свое село Копривщица; тук той се е запознал с притворната византийщина; а всичко това не е било без полза. Доволно е да ви припомня, че благодарение само на Пловдив, на бачковските калугери и на бунарджикските теферичи той е написал пет-шест повести, които се свършват или захващат все от Пловдив. Такива са: Божко, Сирото семейство, Тук му е краят, една част от Маминото детенце и пр. Ако той не беше живял в Пловдив, ако той не беше обязан да върви подир кир Янковица и да чисти наргилето на нейния благочестив стопанин – то ние не щяхме да имаме кир Гушу Сотираки Симитчиооглу и отец Дионисий. Даровитите таланти само тогава биват пълни и неедностранчиви, когато те видят и изпитат всичко, когато изучат човешката натура и сърце не в библиотеките, не в салоните, гдето всичко е фалшиво, а в чистата и грубата действителност.

После Пловдив Л. Каравелов е отишел при баща си, заедно с когото е посетил цяла България, част от Македония, Сърбия, целия шоплук и всичките по-прочути панаири. В тая забикалка той е бил сербез бегликчия, с шал на главата, с чепкен, с чифте кобури и с беглийски ат. Овни и брави купувал той, но пак му оставало време да се погрижи и нещо за общо добро. От тая забикалка именно ние сме длъжни за оная скъпоценна сбирка от песни, гатанки, пословици и пр., които той обнародва по-после на руски под заглавие „Бит болгар". Чудно и необяснимо е – кой го е него подсторил в ония още мрачни времена да изучава той българския живот, когато Пловдивската школа далеч е била да му внуши такава идея. Освен това в това пътуване той е можал да изучи най-отблизо българския народ с всички-

те негови тънкости. Това се случило в 1857 г.

Неизвестно по какви съображения и причини, ние виждаме Любена и след гръцкото азбуки да стои в Одрин, в една от абаджийските умирисани стаи, да се навежда надве, да си боде ръцете с тънката игла и избода на потурите си. Тук той бил абаджия, в което занятие може би да се е приготовлявал по родителско решение, за да стане отпосле тежък караабаджия в някой от заглъхналите азиатски градове. О, какво нещастие за българския народ, ако беше се осъществила тая еснафска идея! Тогава ние не щяхме да имаме ни Свобода, ни Независимост, ни Знание, ни Стана, ни Главчо, ни пък цяла една епоха, епоха идеална, епоха на самопожертвуване, епоха най-после на най-блестяща страница от народната ни история!...

После караабджийския напръстник и тежките габровски ножици ние срещаме покойния в столицата на османлиите – да стои той в търговската кантора, да пише на касовата книга дал и взел . Вярвам, почитаеми господа, че това дал и взел да ви е известно от повестта Маминото детенце, при което е притурено още: „Дал Колю, взел Колю.“ Както виждате, талантливият наш писател е извличал полза и от сухите нули, и от дебелите тефтери, и от търговските гешефти.

В Цариград му хрумнало нему на ума или по-добре – тук той чул и разбрал, че е възможно да отиде човек в чужда земя, гдето има училища по-добри, отколкото Пловдивската школа на даскал Ксантоса, от които училища излизат не опитни търговци, но нещо по-високо. Какъв е бил тогава духът на епохата, кой е бил идеалът на тогавашните ламтящи за наука, по кой начин е успял Любен да сполучи и отиде в Русия – това аз няма да обяснявам, защото не е време и място, както казах вече. Ще кажа само това, че и тук малко оставало да го изгубим, защото протестантските мисионери от английското училище на остров Малта били го взели вече на своя ръка. Да не би да помисли някой, че като казвам „щели сме да го изгубиме“, аз разбирам в ограничена смисъл протестантизма. Не. Натури като Любена не протестантизъм, но будист да стане, той пак щеше да си остане Любен Каравелов. Думата ми е, че в о. Малта, гдето бяха са събрали от кол и от въже различни левантинци и разни други бездарности, които се готвели само за проповедници и тълкуватели на библията, то Любен щеше да пропадне между стиховете и главите на тая последната. А същото това не беше и в Русия. Тук, като ще да разкажа по-нагоду, той попадна навреме, бил погълнат изцяло от най-благородното, честното и интелигентното общество на руския велик народ.

Но да се повърнем пак към сухите факти и дати. В месец август 1858 г. Любен Каравелов, възпитаникът на Янка и Янковица Ушаклийката, одринският абаджия и пр., поздравил отдалеч белокаменната Москва с нейните високи черкови и камбанарии. Както той, така и неговият другар, който бил родом из Пловдив, горели от желание да постъпят във военното училище, найблизкия тогавашен идеал за всеки млад българин, съвременник на Кримската война. Ходили двамата другари из многолюдний град, питали, давали екзамени и найпосле било им казано да си намерят частен учител, който да ги приготви за руски език, да ги запознае с някои елементарни предмети, най-много с математиката, светилото на военната наука.

Тоя частен учител на нашите гладни за наука млади не е бил друг никой, освен панагюреецът Теодоров, известен на мнозина в Москва по своята строга икономия и по своето дълбоко знание на математиката. Другарят на Любена, който бил човек от практи-

ческите хора, издържал докрай, но нашият бъдещ писател не направил същото. Щом той достигнал до алгебрическите задачи и геометрически формули, изстинало му от сърцето и военният мундир, и славното му бъдеще. Когато другарят му слушал вече лекции по фортификацията и тактиката, Любен стоял затворен в своята бедна стая и приготовлявал материали за своя труд Паметници за народний бит на българите .

Трябва да ви кажа, че после това той не е посещавал редовно ни гимназия, ни университета. Мнозина пишат и говорят, че той бил свършил уж историко-филологически факултет, но това може би да се казва от благоприличие – да не се рече, че покойният е човек без образование. Истината е тая, че неговата гимназия и университетът е бил само Теодоров.

Ближните му другари разказват, че той не държал никакви екзамени, а в университета надникнал само няколко пъти за адет и за очи. Не бил благодарен той от сухите професорски лекции, от датите и от голите събития, от пустата обективност, а за всичко това сам той ни обажда в следующите стихотворения, които носят заглавие:

БРАТУ Я. К....

...Ти се пусна да печелиш
в търговския Содом;
а пък ази? Ох, не питай! -
Отидох в Русия
да потърся между ръжта
чиста загария...
Не намерих. И тамо те
професорът лъже...
За него са Тит и Август
добри славни мъже;

а Брут, Катон и Касий
са гнусна помия,
защото са заклали
римската бекрия!

За да се породи тая ненавист в душата на Любена, едва ли ще бъде нужно да се обяснява, че той не е бил първият да каже, че професорите лъжели, че това е било вече стара история, че са се намирали вече хора, които по-отдавна са проповядвали това същото. С тия именно хора наш Любен се е сдружил, от тях се е възхитявала неговата буйна и балканска натура, техен последовател е станал той, и такъв си е останал до надгробната плоча. Разбирам, че сдържаните хора, благоразумната и нероптаюащата смирена среда завинаги ще обвинява нашия писател – защо той не е свършил бляскаво, защо се е повел подир някои лекомислени младежи, защо, най-после, не си гледал уроците и пр. А каква полза би имал българският народ, ако Любен беше свършил с успех, ако той бе станал юрист или офицер? – питаме ние. Другарят му, например, с когото той отиде в Москва, и до днешен ден е жив. И той е лице заслужило вече, участвувал е в няколко сражения, гърдите му са покрити с всякакви ордени, но сравнете го с Любена, и вие ще да видите голямата несъразмерност.

Освен това, ако покойният наш писател имаше каква-годе специалност, ако той излезеше от Москва дипломиран, то неговата обществена деятелност едва ли щеше да излезе по-надалеч от чертите на неговата диплома. Това свое заключение аз ще да покажа с грамада факти, но не тука, разбира се. Покойният Ив. Тургенев в своите възпоминания за Белински говори, че ако знаменитият критик е имал специалност, то руският народ не щеше да има цели 12 тома, написани с

кръв и с нерви, дълго време още полицейските писатели Булгарин и Греч щели да жънат славата на първенство. Едно само не ни обажда славният руски романист, а именно – как е било възможно за хора като Белински да учат сухи правила и голи теории, когато тях ги е викало живото, угнетеното и подрастающето общество? Подобни светила като Белински, Каравелова и пр. от самото провидение са предназначени да правят епоха, да оставят бури и вълнения след себе си и подир стотина години, независимо от тяхната специалност, от дълбокото им знание на този или онзи предмет. Голямо е сходството, много общо съществува между тия два писатели, Белински и Каравелов, но тук не му е мястото да се правят сравнения. Аз препоръчвам на бъдещите Любенови биографи да имат това пред вид.

В гимназията, гдето се е учил Белински, и досега още се вижда в архивата следующата бележка: „Изключен за недобро поведение и за недохождане в гимназията." Когато Гогол излязъл да чете историята в едно училище, гдето бил преподавател, то учениците кихнали да се смеят. Това незнание именно на неща прости и понятни за всеки ученик е една от главните причини за оригиналността и типичността на великите писатели. Ако Шекспир можеше да чете Софокла и Еврипида в оригинален текст, то цялата вселена не щеше да има сега „Цар Лира", „Хамлет" и пр. Ако Белински знаеше немски, то аз държа парола, че той щеше да се залови с превождането на своя любим автор – Хегел; а ако Гогол знаеше що-годе френски, то кой би помислил, че той щеше да описва двора на Коробочка, слугата Салифана и самовара на Иван Иванича? Същото това ние ще да кажеме и за нашия писател Любена. Ако той беше юрист, например, то Бог знае колко блудкави преводи щяхме да имаме от него за собствеността, за обичайното право и пр. Разбира се, че моите заключения са едностранчиви, но правдоподобието им никой няма да откаже.

Девет години е живял покойният в Москва. В това време единственото негово занятие е било литературата. Той е писал в разни руски журнали за България и българите; но е търпял в същото време и ужасни нужди, защото и родителите му били изпаднали малко от състоянието си по това време. Понякога обаче бил честит и той да дочаква щастливи минути. Един ден, след като бил написал вече няколко статии, потърсили го от една редакция. Дълго време той се колебал – дали да се яви, или не, срам го било още, че дрехите му не били за пред хората. Но когато се явил вече в редакцията и когато един от сътрудниците на журнала го посрещнал със засмяно лице и му стиснал ръката еснафски, като прибавил, че му е драго, дето се е запознал с един български писател, то Любен забравил на минута своето бедно положение голите си лакти.

Още повече подскочил той, когато му се обявило, че е викан да получи награда за своите трудове – сумата 250 рубли. Тоя ден наш Любен бил първото щастливо и задоволно лице. Той тържествувал и морално, и материално, па и авторски още, ако щете.

В 1867 г. Любен напуснал Москва. Чисто литературните занятия и строгото художество не можели да напълнят буйната и революционната душа. Той искал борба, бури, живот, пълен с разнообразия, за което свидетелствуват следующите стихотворения:

Кога умра, не копай ме
между мъртви люде,
гдето няма борба, живот -
тежко ще ми бъде.
Закопай ме край Дунава,
в лозята Свищовски,

гдето цъфтят цветя, треви,
всякакви овошки.
Кога вехне тихий ветрец,
кога шуми Дунав,
то тогава аз ще кажа:
сега не съм мъртъв.

А тая борба и тоя живот той е не можал да намери в Русия, гдето е силен жандарминът, гдето е страшен станови пристав, гдето се чува Сибир. Ето защо той е заминал за Белград, гдето е мислел, че ще намери лек на своите рани.

Тук съм длъжен да ви кажа, че преди да остави той Москва, знаел е вече на пръсти Белински, Гоголя, злочестия Чернишевски, Александра Херцена и пр. Списанието „Современник" и неговите редактори Добролюбов, Писарев и пр. са били негов идеал. Техните именно демократически тенденции са повлияли на него в Москва да остави военното поприще и университета, за които говорех по-горе.

В Белград скоро той се запознал с редакторите на сръбския журнал Млада Србадия. Чудно и необяснимо: в 6 месеци или една година той не само че говорил сръбски, но писал статии, критики и повести на тоя език. Между другите написал повестите: Je ли крива судбина и Из мъртвого дома. Сръбската Омладина е била във възторг от тия повести. Когато той стоял един път в публичната градина, скромно и безпретенциозно, публиката случайно узнала, че той е Любен Каравелов, и веднага буйна демонстрация била устроена в негова чест. Викове „живио Любен Каравелов" заглушили въздуха. Но отеческото правителство, главната задача на което е да бди против въвождането на всякакви нови идеи, не закъсняло да поклати отведнаж глава против българския демократ. Най-много се възмутило то от една статия под заглавие „Сърбский министър Цукич", която покойният публикувал в един руски вестник.

Убийството на княза Михаила дало най-добър повод на правителството да тури своята ръка на нашия списател. Той бил обвинен като съучастник в това убийство и маджарските власти в Пеща го хвърлили в затвора, гдето престоял шест месеци. След освобождението от затвора и след като се убедил вече покойният, че и в Сърбия свободата много пъти се държи на жандармските шашки, че и там не може да се живее без поклони и теманета, той похлопал на други врата. Да се върне в своето отечество – за него е било невъзможно, тъй като литературната му деятелност била вече известна и на гръцкия митрополит в Пловдив, и на цензурските власти в Цариград.

Любен отишъл в Румъния, и именно в Букурещ. Той се допитал по-напред, разузнал и разбрал, че румъните ще бъдат дотолкова благородни, щото ще го оставят на спокойствие, ако той почне от тяхната столица да бомбардира Турция, да напада общия враг. И не се излъгал. Макар Румъния и васална на султана, то нейните държавни мъже били дотолкова доблестни и почитатели на чуждите убеждения, щото в 6-7 години оставили нашия списател да живее на тяхната територия, с някои изключения. Това прави чест на Румъния и ние сме длъжни да – бъдем признателни не само за нашия списател, но и за други наши деятели, като Ботева, Левски и пр., които са действували от Румъния.

Каравелов пристигнал в Букурещ в тая именно епоха, когато българите били разочаровани от четите на Тотя, на Хаджи Димитра и Панайота, когато всякой се бил убедил, че е невъзможно с оръжие да уплашим султана, а всичко трябва да очакваме от ху-

манната политика на Наполеона и цивилизаторската политика на Али паша. Не погледнал обаче така на работите и Любен... „България за българите, ние сами трябва да се освободим, нашите мишци трябва да ни извоюват нашата свобода, който се надява на другиго, той не трябва да съществува" – казал той и издигнал знамето на в. „Свобода". Първият брой на тоя вестник излязъл на 7-и ноември 1869 г. Свобода излязла тържествено, с неговия подпис, с ясна програма и със строго определено направление. „Целта на Свобода е да защищава българските интереси и да показва пътя на българския народ – как трябва той да добие свобода и политическа независимост", се говори в тая програма. Както виждате, нищо гръмогласно, никакви исторически задачи, никакви обаятелни фрази. „Свобода и политическа независимост", неща уж скромни, но българският народ и до днешен ден не ги е добил.

Скоро Свобода гръмнала с потресающи трясък и по двата бряга на великия Дунав. Скоро всичко честно, но убито, всичко високо и идеално подало ръка на новия месия; скоро неговото име захванало да се произнася с благоговение по всичко Българско. Мен ми е жал, че много факти и събития трябва да изоставя, които немалко ни би обяснили тогавашната епоха и деятелност на покойния.

Няма нужда да казвам, че и противната страна била стресната от смелия букурещки публицист, от неговото огнено слово. Аз говора за Босфорските дебели сенки и за тяхната шпионска глутница. От най-напред докъде 20-и брой на Свобода всеки мислел, че Л. Каравелов е само против поганците и техните заптии, че той ще да се мъчи да съсипе султана и русчукския валия, а на тяхно място ще да минат християни със същите правдини, че беювците и агите ще да бъдат пропъдени и заместени с богати чокои и мушиери и т. н.

До това време, казвам, вестникът му се приемал без разлика на млади и стари и той бил на почит при богати и сиромаси, безразлично му подавали ръка и от богатите салони, и от простите колиби. Но захванало малко по малко да замирисва във в. Свобода на нещо нечуто и невидено до онова време, заговорило се на сиромашки език, направило се разлика между брашното и триците, между ледената студенина на железната каса и топлото чувство на ламтящия за свобода хъш. Най-после песента

Пази, Боже, от зла среща
и от зла жена!
Пази, Боже, от калугер -
от бясна свиня!
Пази, Боже, от мюхлюзин
и от хаджия!
Пази, Боже, от клисав хляб -
от чорбаджия!

турила край на недоразумението. Тогава богатите и доволните чувства, които желаели свобода на България само за еднообразие, които се готвели за бъдещи паши в Търново и Русчук, обявили война на смелия поборник:

– Ние нямаме кръв за проливане, нека се бият голаците, които нямат хляб да ядат, нам ще помогне Русия и Европа – казвали доволните и още по-сърдечно стискали възела на своето злато.

– Народ, който не придобие свободата си със своите попукани ръце; народ, който се обляга на другиго – той трябва да загине, защото, който му помогне, той ще го пороби изново – отговорил покойният.

– Ти си поляк, ти си сръбски агентин – извикали с

дрезгав глас благоразумните чрез своя нов орган Отечество и почнали да клеветят наляво и надясно, нещо свойствено на хората, които не се ръководят от идея и принципи.

Не било шега да се бори човек с Л. Каравелов, и още човек без чувства, без идеал и без идея. Той напрегнал своето перо по всичките линии на „Свобода" и направил да потрепери всичко, где що се намирало подло и спекулативно. Всички шпионства, интриги и клевети, които били пуснати отгоре му от различни базиргянски кантори, скоро били принудени да млъкнат. И сам редакторът на чорбаджийското в. „Отечество" захвърлил своето подкупено перо и преминал без време на поклонение при русчукския валия. А Любен продължавал да воюва на публицистическото поле честно и непорочно. Цели четири години е бил той вестникар, цели четири години е излизал неговият вестник редовно два пъти, а после веднъж на седмицата, цели четири години е работил той по една и съща програма, с едни и същи начала. Неговият вестник „Свобода", а после „Независимост", дълго време ще служи като образец на нашите журналисти не само по своето съдържание, но и по външната си наредба. С каквато програма е излязъл 1-и брой, с такава е бил и последният, след четири години. На първо място са се печатили уводните статии, после политически преглед, стихотворения, някоя повест, подир идат дописките, след тях подлистникът „Знаеш ли ти кои сме"? и разни новини. В разстояние на четири години той не е написал ни една дума за Румъния и румъните, при всичко, че е живял в столицата им, гдето са се случвали и някои важни работи.

Издавал той вестник в чужда земя, условията били десет пъти по-мъчни, отколкото сега, имало се голяма нужда от двусмислени фрази, от гладене и мажене, но той е удържал бляскаво своята публицистическа непорочност. Още повече: от година на година вестникът му ставал все повече и повече смел и остър. Тогава България, както и един вестникар, много повече имали нужда от високи поддръжки, много трябвало да се хвали и кади тамян, но покойният не е направил ни едното, ни другото. Напразно търсихме ние в неговия вестник да се правят поклони на Европа и нейните самодържавци, напусто ние търсихме да се апелира към цивилизацията и към XIX век, да се премълчават погрешките на тоя или оня консул от дълбока политика, да се гали и не безпокои тоя или оня владика, за да не пострадало православието и за да не се били възползували уж нашите неприятели.

Подлият и безчестният, бил той владика или патрика, на равна степен е получавал своята награда. „Който търси свобода, той трябва сам да си я спечели", говореше той. „А журналистиката е немилостива мащеха. Тя трябва да бъска наляво и надясно не само нашите приятели, но и нашите ближни, и нашите братя. Инак тя се преобръща на непотребна пачавра", казва той.

Едно само той съветвал българите – да направят с чуждите народи съюз за придобиване на своята свобода, без да пострада тая последната. Това е била неговата Балканска федерация, между българи, румъни, сърби, даже и гърци. „Съдбата на тия народи е една с нашата. Само с тях ние можеме да гарантираме нашата свобода и политическа независимост" – е казал той. Тая негова идея едвам след 10-15 години намери подражатели в един от тия народи, именно у гърците, които са почнали да издават в Атина политически вестник под заглавие „Източна конфедерация".

Като републиканец по убеждение, като горещ демократ и революционер, по начало той не е можел да апелира и да иска ръката на монархически държави.

Аз казах по-горе, че той не е бил само против османското тиранство, но въобще против всички деспоти по вселената, както са били и неговите последователи Левски, Ботев и пр. Тия именно негови широки принципи го възвишават още повече, тия са, които ще да го укрепят да бъде той велик между нас и въобще между человечеството на стотини години. Ако той беше чист патриот в ограничена смисъл на тая дума, ако той беше наострил своето перо само против едни турци, то отдавна името му щеше да бъде турено в архивата наравно с други негови съвременници.

Да ви кажа още и друго по-осезателно. Аз зная горещи патриоти, които са били заклети врагове на турците, но днес, когато няма вече турци, когато ние сме свободни, тия същите патриоти упражняват ролята на шпиони, много по-опасна, отколкото при турците. Бедните! Тях ги подритнал векът, те мислели, че само турците са тирани!...

В късо да кажа, идеите и принципите, които покойният е проповядвал смело преди 12 години, в чужда земя – днес ние всинца се боим от тия идеи, със срам и с унижение го казвам, нас ни е страх от тия идеи. А като негова вестник – да не ставам пророк, но такъв вестник, такъв смел публицист ние не сме имали още, няма и да имаме подир много години.

А при какви средства е издавал той тоя вестник? Попитайте за това тогавашните българчета в Букурещ, ученици и студенти, които се намират помежду ни и които ще да ви разкажат ужасяващи неща. Като поклонници на покойния, те отивали по собствена своя воля да му помагат в сгъвания и експедиция, а когато отивали на училището, минували покрай редакцията и вземали пакетите с вестниците – да ги носят на пощата. Навсякъде дишало сиромашия. В една и съща стая се готвела гозба, там била машината, там било писалището! Съпругата на покойния по цели часове била длъжна да върти тежкото колело на машината!

В това ужасно положение нашият списател се вдъхвал от собствената своя сиромашия и писал:

Нека ходя дрипав,
нека ходя бос –
все моята съвест
е як абанос;
не кланям се низко
ни пред един вол –
а за подлеците,
имам буков кол...

Заедно с издаването на „Свобода“ и „Независимост“ закипяла жива деятелност и в революционните хъшовски кръгове. Всичко честно и полуубито до това време, което е мислело, че нашето щастие се крие из богатите салони и в дипломатическите ноти на консулите – обиколило Каравелова. Тук бил Левски, Ботев, Волов, Стамболов и пр. Написали се устави, пуснали се огнени прокламации, организирали се тайни комитети, почнала се борба, борба по убеждение и свещен идеал.

Не забравил покойният и чисто литературната работа. Той ни написал следующите повести и разкази, всичките взети от жилите на българския народ: „Богатият сиромах“, „Мъченик“, „Нешо“, „Божко“, „Сирото семейство“, „Горчива съдба“, „Дончо войвода“, „Турски паша“, „Неда“, „Стана“, „Слав“, „После отмъщение“, „Тук му е краят“, „На чужд гроб без сълзи плачат“, „Записки за България и българите“, „Хаджи Димитър“ (драма), „Пътуване по Стара планина“, „Хаджи Ничо“, „Маминото детенце“, „Главчо“, литературното списание „Зна-

ние", „Българи от старо време" и пр. Всичките тия повести са имали една и съща цел. В тях са представени теглилата на България, в тях е вдъхната омраза против турци, чорбаджии, богати и калугери. Много надалеч е отишел покойният с тия разкази. Повечето герои в тях, на които той симпатизира и от които се възхищава, са хайдутите.

Но да не забравяме и това важно и историческо обстоятелство, което е предшествувало, което е създало тия герои. И най-скромните и чисто художествени списатели и поети, колкото и да се вардят от съвременните настроения на своите съотечественици, не могат да останат чужди на тия вълнения. А покойният не е бил само белетрист, както казах вече.

Пълно право е имал той по онова време да се възхищава от народните хайдути. Когато съвременниците хъшове четели тия негови повести, когато се описвало как народний хайдутин, начело на своята дружина, кърваво отмъщава на тираните за своята майка, за своята грабната сестра и брат, то книгата треперела в ръцете му, а той сам подскачал от мястото си. Съгласни сме ние с нашия списател, че не е можал той да симпатизира на дядо ходжиевци, на българите чиновници при В. Порта, които са били най-яките дереци на турското царство и на различни други студени разсъдници. По онова време народните хайдути, които са скитали по Стара планина да отмъщават, са били най-идеалните хора.

Казах, гдето му беше мястото, че за него е нямало авторитети, но е имало желязно убеждение, принципи и идеи, пред които той е принасял жертва всекиго. Той възпроизведе Левски, Ботева, Бенковски, Волова, Каблешкова и пр.; той е виновник, нравствено, на ония ред събития от 1870-1876 г.,които са най-блестящата страница в нашата история.

Но какво ще още той да произведе за в бъдеще? Аз се осмелявам да предскажа, че ще дойде такова едно време, когато хората ще се ценят по Любена. „Четеш ли Любена?", „Възхищаваш ли се от него?" – ще пита бъдещото потомство и ще узнава друг другиго. Но това ще стане тогава, когато се издадат на бял свят неговите съчинения, които споменах по-горе. Ние сме запознати само с неговото списание „Знание", но богатството, онова, което е написано с кръв и нерви, то не е още популяризирано, на твърде малцина е известно. Достатъчно е да ви кажа, че само два екземпляра зная аз от неговите съчинения, и двата в София, а в нашата област – ни един. За бъдещото потомство аз не желая друго нищо в нравствено отношение: да четат Любена, па да вървят напред!

Мнозина говорят, че покойният бил поет своего рода. Аз не разбирам – що искат да кажат тяхна милост, като че и за поетите да има някой строго определен кодекс. Питам аз: не е ли той възпроизвел и олицетворил в себе си една цяла епоха? Не е ли той пял и плакал по арията на онова племе, правдините на което е защищавал? Но нямало сива мъглица, лятна гургуличка, вити вежди и тънко кръстче? Кажете ми: кой се е тогава занимавал с крилца и тънки вежди, когато тия тънки вежди са били блокирани от позорно робство?

Най-после да оставим това. Може ли да бъде съмнение, че дядо Любен, хаджи Генчо, Главчо, хаджи Ничо, Таню и други още негови герои не са типове, не са били живи хора, взети от действителността, от нашата среда? Ами неговият огнен стил? Ами сатирата му, хуморът му? Сравненията му и пр.? Всичко това, вярвам аз, че ще се има предвид от бъдещите негови биографи, всичко това тържествено свидетелствува за неговите поетически дарби. Няма да говоря за съдържа-

нието на неговите съчинения, или по-добре за мисълта, която е главното достойнство на всеки списател и която е притежавал покойният. В белетристиката той е подражавал на Гоголя и на Марка Вовчок; в критиката на Белински, Добролюбова и Писарева; в описателната форма той ни напомня Хайне и Александра Херцена. Съчинението на тоя последният: „Былое и думы" има голямо сходство с неговите възпоменания „Записки за България и българите". Аз казах, че той създал епоха в нашия политически живот. Не е само това. Той е направил революция и в литературата ни, той е дал направление, на което аз определям срок на съществувание: един век.

В 1877 год., във време на Руско-турската война, той замина в България. Първата му длъжност бе да посети своята любима Тракия, Копривщица и Пловдив, в които той е прекарал своето детинство и за които въздишал толкова. В Търново си пренесе печатницата и почна издаването на в. „Знание". После се премести в Русчук през зимата на 1878 г. заедно с печатницата.

На 21 януари 1879 г. като гръм се разнесе из Русчук: „Любен Каравелов умря!" Умря той вследствие на гръдна болест; па и трябваше да умре. Доволно бяха толкова мъки и страдания, толкова борби и деятелност. Всички герои от една епоха, само тия биват същински герои, които се затрупат под развалините на онова здание, което са се мъчили с години да разрушават. Погребението му стана едно от най-славните, каквото не беше виждал Русчук. Руските тогавашни окупационни власти, военни и граждански, взеха горещо участие в погребението, което им прави чест. Целият град беше окичен с черни знамена, всичките дюкяни бяха затворени. От сутринта още пред дома на покойния застанаха около 50-60 души славяни, повечето сърби и далматинци, да отдадат последните целувания на онова, когото те знаеха и познаваха твърде добре. Те тръгнаха най-напред с погребалната процесия и държаха погребален хор. Едно отделение руски солдати без оръжие вървяха от двете страни на носилото. Трима души вървяха начело и носеха на ръцете си по един брой от вестниците „Свобода", „Независимост" и „Знание". Отвън крепостта в г. Русчук, в българските гробища, стърчи днес черен дървен кръст, почти равен с тревата. Всяка събота жена, облечена с черни дрехи, застава около тоя кръст, скуби наоколо тревата и прелива гроба. Тая жена е съпругата на покойния, а под дървения кръст лежи славата и величието на България, там лежи Люб. Каравелов!...

ФЕЙЛЕТОНИ

ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?

„От учените светът ще пропадне“ – говори българската пословица; и ако приемнеме, че калугерското учение „глас народа, глас сина божия“ е неоспорима истина, тогава трябва, щем не щем, да преклоним колена пред тая народна присъда. Вие говорете кой какво ще, а аз ще кажа, че нам не трябва школа, защото из школята излизат учени, а от учените светът ще пропадне, говори Ганчо Пукала на селяните, които се бяха събрали да се поразговорят за училище.

– А защо от учените ще пропадне светът, пита Кольо Късия, който се почиташе за най-умен в селото.

– Как защо? – възрази Пукала. – Нима не знаете защо? Я погледнете сина на Пенчо Дългия, който е дошел сега от наука? Каква надежда хранеше към него нашето село, какво очакваха от него нашите селяни и баща му, а какво излезна той сега?

– Защо продаваш от овцете си, бай Пенчо? – питам го аз.

– Трябва да проводя пари на сина си в Париж – отговаря той.

– А какво прави той тамо?

– Учи се и ще да дойде учен – отговаря.

– А каква полза имаш ти от него, ако бъде той учен? – питам аз любопитен и прост.

– Каква полза ли? Тогава нивите ми ще раждат повече, овцете ми ще ягнят по-добри агнета, ще дават по-тлъсто мляко и сиренето ще бъде по-мазно; кобилите ще ждребят по сой кончета, кравите ще отел-

ват по-добри телци, свинете ще опрасват по-добри прасета и...

– Е... е доста – му извиках аз, – всичко в тебе ще потече (по) мед и масло. А кой ще да направи всичко това? – го попитах аз.

– Син ми – отговори Пенчо, – и то с науката, защото тогава ще бъде учен и ще знай какво да работи, за да направи всичко това.

– Ако син ти направи това с неговата наука, то той ще надмине в чудесата и св. Онуфрия чудотворец – му казах аз и си отидох.

Е, мой брайно, нали син ти има биволска глава, воловско чело, мечешки крака, кокоши мозък и лисичи очи, то той яко няма да прокопса, но да видиме и това нечувано чудо.

А какво сега? Излезнаха ли моите думи истини, питам ви аз? Я го погледнете на какво е заприличал. Капата му прилича на баба Ацкината кофа, очите му ослепели, ръцете му окелявели, обръснал си мустаките, за да изгледва млад, и пуснал брада като на дяда Върбановия сурия козел; говори французки и забравил български.

– Какво, какво, дядо Пенчо – попитах оня ден Пенча, – какво отиват нивите, овците, кравите, кобилите и свинете?

– Недей ме пита, бай Ганчо – отговори той. – Язък за париците ми, които похарчих по него. Той отиде паметен, а върна се луд, отиде теле, а върна се вол. Цял ден се разхожда по градината, въздиша и говори нещо непонятно. Иди бре, синко, да видиш какво работят ратаите, иди при козите и при овцете, иди в ергелето и в сюрека да видиш какво се работи, нали за това харчих по тебе. Той ми отговаря нещо непонятно и се смее. Язък за моите парици, кучешки сине – му казах и си отидох.

– Видите ли – продължаваше Пенчо Пукала, – каква е науката?

А само той ли е такъв? Познавате ли сина Нейчов, който се такожде учи, сина на Коля и много други; а я прочетете вестниците, които се пишат от учените, и вижте псувни и думи, каквито и баба Коца хлевоустата не би знаяла да ги говори. Аз пак казвам, от учените светът ще пропадне.

И колкото повече говореше, толкова повече ставаше по-красноречив, а селяните го слушаха най-внимателно и заключиха най-после да не ценуват много скъп учител.

Пак повтарям, тая пословица не е измислена от един човек, от едно село – тя е произведение на целия български народ и в онова време, когато и между нас почнаха да никнат учените цанцугере като гъби; и ако не можем да наречем калугерското учение „глас народа, глас сина Божия“ лъжовно, тогава още по-малко смеем да назовем тоя глас народен неверен, неправеден и пристрастен, но трябва да се съгласим, че тоя глас е глас на праведно отвращение, глас на праведна и свята присъда, произнесена от нашето общество против развалените мозъци и деморализираните сърца на нашите преучени цанцугере.

Нека говори кой какво ще, а аз съм убеден, че по нас истинно образовани, положително научни люде са съвсем рядко. Нашите преучени синигери заели са от Запад само онова, което е истинската и положителна наука отдавна осъдила.

Кой подкопа нашите местни занаяти?

Кой нанесе смъртен удар на нашата бедна индустрия?

Кой внесе в нашето непорочно отечество очилата, ръкавиците, бастуните, цилиндрите, фраковете, казмирените дрехи, белилото, червилото, корсетите,

помадите, парфюмите, шуповете, капелите и др. западен боклук, кой внесе и разпространи венерическите болести?

Не всичко ли това се внесе, не всичко ли това се проповядва, употребява, разпространява и защищава от преучените наши синигери? И така, пак казвам, ние нямаме хора сериозни, хора умни и хора с възвишени идеи. Ние сме всички луди, всички идиоти!

Ние заемаме и внасяме от Запад само онова, що е лошо, само онова, що е на нас вредително, и само онова, що е чуждо и противно на народния дух; а всичко онова, което би ползувало народа, всичко онова, което би възвишило и душевно, и материално народа, всичко онова, което би му показало истинния път към напредъка, не само крием от него, но и всеки, който би се осмелил да го внесе, наричаме го луд и с болен мозък.

Ние презираме нашите шаяци, ние презираме нашите обичаи, ние се смеем на нашите обреди, а баловете, фраковете, белите ръкавици, очилата, наполеоновските бради, белилото, червилото и други лудости употребляваме, ако и да виждаме, че това няма нищо общо с истинската наука, и при това се наричаме учени. Не сме ли луди, не сме ли идиоти?

Ние имаме закони, ние имаме съдилища, които са длъжни да бранят слабите срещу силните, които защищават честта, имота и живота на гражданина; ние пишем тия закони, ние препоръчваме всекиму да се обръща към съдилищата и да вика на помощ закона за своята докачена чест, за своето ограбено имущество и своя нападнат живот, а сами ние, ние, преучените, презираме тия закони, плюваме на тия съдилища и за това, че еди-кой ни нарекъл интригантин и идиот, ние го викаме на дуел. Ние лъжем народа, а ние се назоваваме „учен човек“. Не сме ли идиоти?

Ние знаем, че всеки човек умен, човек от истинска и положителна наука, човек със здрав разсъдък и човек от закон и порядък на Запад за своята докачена чест, за своето ограбено имущество и за своя нападнат живот не би търсил сам за себе си удовлетворение, но би се обърнал към съдилищата и повикал би в помощ закона, но ние сме преучени синигери и усвоили сме и искаме да присадим в България дуела, който е принадлежност само на изобилните с пари, спечелени от сиромашки сълзи, потъналите в разкошност, разтленните от разврат, бедните от ум и разсъждение западни принцове, барони, лордове, контове и пр., пр. западен боклук.

Ние знаем, че дуелът като чедо на глупешкия средни век е осъден от всичкото умно човечество и във всичките образовани държави е забранен и се преследва по най-строг начин, но ние, преучени, искаме да ощастливим нашите селяни и с това западно гюбре.

Ние знаем, че величието на един истинно образован човек се състои в това не да накара противника си с юмрук да млъкне, но с думи, основани на логическа истина, и с делата си; но ние сме преучени богослови, философи и затова искаме да запушим устата на противника си с куршум.

„Ние сме всички луди, всички идиоти и народът има право в своята присъда!“

Не зная кой какво е помислил и заключил, но аз дойдох до такова убеждение и заключение, когато прочетох в 88 брой на „Български глас“ от 26 октомври т. г. писмото, което е писал г. Тодор Икономов на г-на Каравелова и с което го вика на дуел по тая причина, че Каравелов пред Даскалова и Д. Стоянова го нарекъл интригант и идиот.

Ако г. Петко Каравелов е изказал тия думи, той е направил едно от двете: или е казал цяла неопровержима истина, или е пък, напротив, казал неосновна лъжа.

Ако е изрекъл цяла и неопровержима истина, тогава г-ну Икономову, като умен и от наука человек, не оставаше нищо друго освен да се труди да се поправи.

Ако ли е пък изрекъл неосновна лъжа, тогава г. Икономов, ако беше учен, както се нарича, а не преучен, трябваше да постъпи едно от двете: или да оставеше с делата си да докаже, че той не е интригантин, не е идиот, и трябваше да апелира на общественото мнение, или пък ако беше человек от закон и порядък и ако хранеше и най-малко уважение към нашите съдилища и нашите закони, трябваше да се отнесе в съдилищата и щеше да повика в помощ закона, за да умие нанесеното му безчестие; а не сам, като бабаитин, да иска с оръжие да опере безчестието си. Това правят само лудите, варварите и болните в мозъка преучени философи.

Ако съм аз истина интригантин, истина идиот, то не само да убия Петка или Драгана, но и целия свят, пак няма да се излекувам, защото горните болести са душевни, а душевните болести са неизлечими. Ако ли пък аз не съм интригантин и идиот, то не само Петко или Драган да ме нарече такъв, но и целият свят, пак не би можали да ми дадат тия болести.

И тъй, пак казвам, нека говори кой какво ще, а аз ще заключа, че ние разваляме своя народ с дуелите и другия западен боклук: ние нямаме хора сериозни, хора умни и хора с възвишени идеи, а народната пословица остава свята истина дотогава, докато нашите учени не бъдат истинно и положително учени, а не преучени синигери, и докато се не убедим, че „кормчията" и „песни над песней" не могат направи человека философ, а само извеян богослов.

ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?

„Някога злодейците висели на кръста, а днес кръстът виси на злодейците", казва една латинска пословица.

Ние и друг път сме казвали, и сега пак ще потвърдим, че пословиците не са произведение на един человек, не са творчество на един ум, те са произведение и творчество на цял един народ. Пословиците не са съчинение на някой потънал в изобилие и разкошност поет цанцугер, който, както Соломон, като изкусил всичките блага и разкошности, които може да даде тоя грешен свят, написал най-после своите „Песни на песните" и можал да каже, че всичко е суета. Пословиците не са произведение на някоя луда и буйна глава, на някой блюдолизец подлец, който, за да угоди на някой силен „мира сего", плете му венцехваления. Те са произведение и творчество на оня слой от человеческото общество, който, притиснат и угнетен от разните венценосци, папи, патриарси, калугери, синигери и пр. силни изроди мира сего и слаб и безсилен да се бори с тях, задоволявал се с разни пословици или песни да жигосва техните действия. А ако приемнеме, че гласът на тоя слой от человеческото общество е гласът на оня велик състрадател на слабото человеческо общество и божествения основател на християнската и вечна религия, който обикна именно тоя слой и жигоса със своите божествени притчи гнилите и развратните книжници, фарисеи и садукеи, силни в онова време, то тогава трябва да признаеме, че пос-

ловиците съдържават в себе си неоспорима истина.

Такава неоспорима истина съдържава и тая латинска пословица.

Който се съмнява в това, нека разгърне историята и да прочете животописанието на римските папи и техните действия; нека прочете действията на йезуитите, нека прочете действията и живота на цариградските патриарси и нека прочете живота и действията на владиците гърци в нашето отечество, и той ще се увери, че тая пословица съдържава в себе си неоспорима истина. Нека прочете и види как папите са държали по цели хареми от моми и жени, как са живели разкошно и блудно, как са мъченически убивали своите противници, как са газили с крака всичката чистота на християнската религия и как са плювали всичко, що е честно и свято; той ще се съгласи с тая пословица и ще се убеди, че те са същи най-лоши злодейци и че те могат всичко друго да се нарекат само не наместници Божи на тоя грешни свят. Който се съмнява, че тая латинска пословица съдържава истина, осветена от историята, нека разгърне листовете – и да прочете тамо, дето се описват действията на инквизицията, от която е треперело человеческото общество, нека преброи жертвите, сторени от нея, нека проникне в нейните тайни мъчилища и изучи разните видове на мъченията, нека проучи калния, блудния и разкошния живот на инквизиторите, и той ще се съгласи с мене, че съдържанието на тая пословица е положителна истина. Нека изучи калното йезуитско общество и види тяхното шпионство, гнуснавия им живот и зверските им и страшни действия, нека погледне най-после на калния живот на цариградските патриарси и гърците владици, нека погледне на техните жени, парамани и олане, с които е пълен Фенер, нека види тяхното шпионство и предателство, което са някога упражнявали в нашето отечество, а и днес упражняват в злочеста Македония, тяхното подиграване с всичко, що е честно и свято, и той ще се съгласи с мене, че тая пословица е необорима истина. С една дума, който има и най-малко съмнение, че тая пословица съдържава свята, необорима и положителна истина, той нека с внимание проучи живота и действията на всичките римски папи, на всичките патриарси, владици, йезуити, инквизитори и калугери – въобще на черното духовенство, което претендира, че представлява бога на тоя грешен свят, и той ще се съгласи с мене, че ако би имало съд и правосъдие, то всичките тия би трябвало да висят на кръста като злодейци, а не кръстът да виси на тях.

Нека говори кой какво ще, а аз ще кажа, че днешното черно духовенство е толкова далеч от оная чиста религия, която проповядваше великият и божественият – основател, и от ония дела, които той вършеше, щото, ако бе възможно да дойде втори път на земята, то навярно щеше да се обърне към същото духовенство със същите думи: „Горе вам, книжници и фарисеи лицемери, които се явявате на человеците отвънка праведни и вътре сте пълни с лицемерие и беззакония", а то, духовенството, сам" първо щеше да извика: „Разпни, разпни его."

Тая пословица и тия разсъждения ми дойдоха на ума, когато прочетох в 95 брой на „Български глас" ония няколко редове, напечатани като отговор на отвореното писмо, отправено на едно преосвещенство от няколко негови близки приятели и напечатано в 23 брой на „Независимост" от 16 ноември т. г.

Ние не искаме да знаеме кой е писал тоя отговор и към кого се относеше онова писмо. Ние храниме голямо уважение към всичките наши старци, но верни на нашата програма, ние не можеме да пропуснеме тоя отговор без критика. Това го правиме не из каприция.

Истина да ви кажа, щом прочетох тоя отговор, аз усетих такова едно отвращение, щото едвам се стърпях да не плюйна. Опрости, читателю, че се тъй грубо изражавам. Подлите, гнусавите, безчестните и нелепите мисли, които се изказват в тоя отговор, не могат да удържат човека равнодушен.

Според тоя отговор целомъдрието, честността, набожността, родолюбието и всичко онова, за което се бори умното человечество, е нула.

Да се обясниме.

В тоя отговор, като се говори за оная част на писмото, гдето се споменава, че някой си в Цариград е обезчестил жената на един от най-честните и първите български търговци и с това съсипал цялото му семейство, в отговора се казва, че това обвинение не е доказано, а после като че се признава и говори: частните дела на гражданите, от какъвто разряд и да бъдат те, не влизат ни в областта на журналистиката, ни в областта на публичните разисквания. С други думи казано: ако и да безчести чужди жени като калугер, то това не е ваша работа. Видите ли премъдрост, видите ли нравственост и архипастирско поучение!? Нека говори и кой какво ще, а аз съм убеден, че това лице, което е писало тия редове, трябва да бъде голям злодей. Според неговото нравствено поучение папа Сергей III, който е блудствувал със знаменитата блудница Теодора и двете ѝ дъщери; Йоан XII, който бе направил латеранския дворец в пълния смисъл публична къща и който бил убит от ръцете на един човек, комуто тоя развратен папа е съблазнил жената; Бенедикт IX – това 12-годишно дете, който е имал три харема с моми, който е имал на разположението си по цели женски манастири; инквизиторите, на които калният, срамотният и отвратителният живот би засрамил и самите най-прочути блудници – всички тия са наместници Божии, защото техните частни дела не влизат ни в областта на журналистиката, ни в областта на публичните разисквания. Според поучението на тоя небългарски глас всичките цариградски гръцки патриарси, на които с жените и децата е пълен Фенер; всичките гръцки владици, които със своите парамани, кокони, олане и други гнусотии разпространяваха турското и византийското образование и мемишпашовско нравоучение между нашия народ, всичките те са праведни и целомъдрени старци, защото тия техни деморализаторни действия са техни частни дела и не влизат ни в областта на журналистиката, ни в областта на публичните разисквания.

Не зная кой какво ще каже, но аз съм убеден, че всичките тия папи и патриарси, всичките йезуити, всичките инквизитори, всичките гръцки владици със своите гнусни, кални, срамотни и отвратителни дела, ако и да са техни частни дела, пак са същи злодейци; защото те разсеяха деморализация и подкопаха основанията на божествената Христова религия и те са осъдени от здравомислящето человеческо общество да висят на кръста, а не кръстът да виси на тях.

Да, „Български глас"! Ако някой като калугер, който се е отрекъл от всичките разкошности, наслаждения и блага „мира сего", беше имал шест жени, което е забранено и за миряните, ако беше имал олане, което е забранено от естеството, признавам, това би била негова частна работа и светът не би трябвало да говори за тях, но с това той би сеял разврат и деморализация и подкопавал би основата на православието, на което би трябвало да бъде стълб незиблем; а тоя калугер, ако бе духовник, трябвало би да бъде отлъчен и никога да не служеше свята литургия. Това го изискват каноните. Всичко това би било съвсем малка и незначителна работа.

Но ако тоя калугер като духовно лице влезне в една къща като възпитател на децата и с неговите йезуитски маневри успее да обезчести жената на тоя домовладика и с това убие семейния му живот, разсипе фамилията му, тогава знаете ли какво е той направил? Може би за вас, преосвещений „Български глас", това да е нула, защото вие сте кални, но попитайте един селянин и той би ви отговорил, че тоя калугер духовник според закона като прост грешен би влачил с години окови, а като духовник трябвало да виси на кръста като най-грозен убиец, а не кръстът да виси на него.

ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?

Кажи ми, кажи, бедни народе,
кой те в таз робска люлка люлее?
Тоз ли, що Спасителя прободе
на кръста нявга зверски в ребрата,
или тоз, що толкоз годин ти пее:
„Търпи и ще си спасиш душата"?
....
....
Той ли? – кажи ми. Мълчи народа!
Глухо и страшно гърмят окови,
не чуй се от тях глас за свобода:
намръщен само с глава той сочи
на сган избрана – рояк скотове,
в сюртуци, в реси и слепци с очи...
....

С тия няколко редовце е искал великият наш поет мъченик Ботев да удуши оная скръб, която е усещала неговата душа, когато е видял, че всички, които бяха в сюртуци, които бяха в раса и в калимявки и с очила, всички бяха дясно коляно на турците и заедно ядяха месото и пиеха кръвта на убития български народ. Тия стихове пееше тоя голям патриот тогава, когато в сюртуците, в ресите, в очилата, в белите ръкавички идиоти разпространяваха между народа дервишко благонравие и нравоучение, фанариотско елеопомазание, нравственост и мемишпашовско учение и родолюбие. Тия стихове е пял тогава, когато в сюртуци-

те и в расите, с очилата и белите ръкавици шарлатани, лъжци и подлеци проповядваха на българския народ, че султанът е Божи помазаник и че провидението го е пратило да спаси своите поданици.

С тия стихове искам и аз да удуша оная голяма и дълбока скръб, с която се изпълни душата ми от втората част на отговора, напечатан в 95 брой на „Български глас". С тия няколко редове исках да изоблича оная голяма нелепост, онова безмерно шарлатанство и оная огромна подлост, изразени в последните редове на тоя отговор.

Във втората част на тоя отговор лицето, което пише тоя отговор, като признава, че обвиненията, изказани в отвореното писмо, напечатано в 95 брой на „Независимост" от 16 ноември 1880 год., са основателни, най-после пита: „Може ли да му се докаже, че някой от високопоставените българи не е дарувал коне и пари на турското правителство и не е изказвал думи за победи над неприятелите?" Той при това още ни приказва като баба на децата, че той трябваше да действува тъй, а не инак, не за своя собствен интерес, но за интереса на народа; защото, ако пропаднеше тоя владика, щяха да пропаднат цели семейства. Той не е бил прост калугер, а обществен деятел , който е имал да запазва повече нещо от себе си.

Като прочетох тия няколко редове и като знам какво работеха някои от нашите владици, някои от нашите калугери, някои от нашите попове и някои от нашите чорбаджии – високопоставени българи – тогава, когато в Русе бяха издигнати на всичките мегдани бесилници, на които висяха народните мъченици за оная свобода, която днес е осъществена; като знам какво добро правеха на народа тия шарлатани, тия лъжци и тия подлеци тогава, когато теглилата му бяха достигнали до устрашаващ начин; като знам какви обществени деятели бяха тия харамоедци и тия изедници тогава, когато Тракия плаваше в кръв и когато тъмниците бяха пълни с мъченици, и като знам най-после колко пазеха и защищаваха беззащитното население, колко защитиха вдовиците тия предатели и низки души тогава, когато всичко, що имаше българинът, бе предадено на произвола на турчина, тогава, когато честта на българката се газеше ненаказано от азиатския идиот, сърцето ми се облива в кръв. И аз нищо друго не желая освен да възкръснат ония мъченици, които измряха по бесилките и изгниха по тъмниците и зандандите; нищо друго не желая освен да оживеят Раковски, Левски, Каравелов, Ботев, Х. Димитър, Стефан Караджата, Тотю и други мъченици, които посеяха семето за независимост и които или изгниха по тъмниците, или бидоха избесени и удушени, или паднаха храбро на бойното поле за българската свобода, а които тогава пред очите на тия владици, чорбаджии и високопоставени българи бяха вагабонти, нехранимайковци и чапкъни. Искам, казвам, да оживеят тия мъченици и да видят в свободна България днес в сюртуци и в раса, с очила и бели ръкавици шарлатани и подлеци какво проповядват на българския народ в своя пасквил. Да, искам да се вдигнат всичките наши мъченици и да видят, че според учението на нашите днешни чорбаджии Вашингтон и другите, които измряха за американската свобода; Мацини, Гарибалди и други, които паднаха за италианската свобода и за италианското съединение; Кара Георги, хайдут Велко и други, които измряха за сръбската независимост; патриарх Григорий, когото обесиха в Цариград, и разните други мъченици, които паднаха за гръцката свобода – всичките тия са нищожни хора, а всичките други шарлатани, лъжци, изедници и подлеци са обществени деятели.

Да, искам и желая, но това мое желание е невъз-

можно, затова нека продължим своето обозрение и потомството поне да види, че ние сме изпълнили според силите си своя дълг и не сме оставили мълчешката шарлатаните да сеят лъжа.

Аз признавам, че положението на всекиго българина бе в турското време, а особено във време на Турско-сръбската и на Руско-турската война такова, щото животът на всекиго едного висеше на косъм. Признавам, че всякой от българите беше принуден да дава пари и коне на турското правителство. Признавам и това, че ни един от българите не смееше да проговори добро за русите. Това е всичко истина.

Но нека ми бъде дозволено да помоля автора на тоя отговор да признае и той следующето:

1. Че това духовно лице можеше да даде атове не за 15 000 гроша, а за пет хиляди и останалите 10 000 гроша да беше проводил в потъналата тогава в кръв Тракия и да бе облекчил положението на няколко вдовици и на няколко сирачета.

2. Че ни един от тогавашните владици, негови во Христе братя, не направи това, което направи това духовно лице.

3. Че турското правителство не го е принудило да даде тия атове, а не други.

4. Че всичките владици бяха не прости калугери, но обществени деятели.

5. Че това духовно лице не прати ни пет пари за пострадалите вдовици и сирачета в Тракия.

6. Че това духовно лице работеше тъй единствено за това защото очакваше нишани, а никак из лицемерие.

Тъй ли?

Аз признавам, че ни един от българите не смееше да изкаже ни дума за добро на русите, но и авторът трябва да признае следующето:

1. Че никой от българите не се е молил богу тайно дома за победа над русите освен това духовно лице и другите чорбаджии, ефендета, изедници, шпиони и предатели, които виждаха, че ако победи Русия, те ще пропаднат – поне така мислеха.

2. Че ни един свещеник не служеше литургия, за да победят турците, освен това духовно лице и неговите мекерета.

3. Че ни един от владиците не заповяда по своята епархия да се молят богу за победа над северния неприятел.

4. Че всичките владици бяха обществени деятели.

5. Че никой не принуди на това духовното лице.

6. Че ни една фамилия не е видяла помощ от това духовно лице ни колкото косъм.

Тъй ли е? Отговорете.

Доволно е толкози. Трябва един път завсякога да се убедите, вие, шарлатани и подлеци, че додето има и последен от младите и честните души, които знаят вашите дела, няма да ви оставят да се размятате с вашия патриотизъм, който се е състоял в това: да подписвате присъдите на нашите мъченици, да плювате в очите на нашите мъченици и да лижете саханите турски само за да нахраните вашето гнусно чувство и да окачите „Османие“.

Долу подлостта, шарлатанството и лъжата!

ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?

„Не щат го в селото, а той пита за попа" – говори българската пословица.

Ние и друг път сме казали и сега пак казваме, че пословиците народни нямат нищо общо ни с дервишкото благонравие и родолюбие на нашите чорбаджии, ни с фанариотската нравственост на някои от нашите калугери, нито със здравомислящия разум и с логиката на редакторите на „Български глас", нито пък с учеността и непродажността на „Българин". Пословиците могат да се вземат като математическа истина.

Подобна математическа истина съдържава и горенаведената народна пословица.

Чудни наистина хора има на тоя Божи свят!

Ти му казваш, че той няма граждански права, а той ти се показва като представител на едно общо мнение. Ти му казваш, че той няма ни това право да бъде и повереник, а той ти отговаря, че ще стане председател на не знам кой си съд.

Ти му казваш, че той е осъден, защото е злоупотребил едно огромно количество държавни пари, а той ти отговаря детински, че съдът не е произнесъл резолюцията.

Ти му казваш, че с миналото си той е кален, а той ти отговаря, че сега миналото трябва да се забрави.

Ти му казваш, че той не е приет в никакво общество, а той става редактор.

Иди после всичко това и кажи, че в нас се не случват чудни работи.

В други земи, в други държави и в други уредени общества човек, който е злоупотребил едно огромно количество правителствени пари, человек, който е осъден от един редовен съд и който е лишен от всички граждански и политически права, тоя човек не е приет нигде в никакво общество и презира се от всекиго, а при нас такъв человек става редактор на вестник и изразява обществено мнение!

Нека говори кой какво ще, а ние ще кажеме, че онова общество, в което се случват подобни чудни явления и в което се търпят и приемват подобни вестници, трябва да се намерва в голямо нравствено падение.

Ние знаем, че задатъкът на един вестник, ако иска да отговори на своето звание съвестно, трябва да брани интересите на народа, да защищава невинността, да проповядва прогрес и да показва пътя, който води към благоденствие, а да преследва всичко онова, което е вредително за обществото, щетно за народа, всичко онова, което заслепява народа и което стреми да го тиранисва. Това е поне задатъкът на честните вестници.

Кажете ни сега, молим ви, какви народни интереси ще брани, каква невинност ще защищава, какъв път към народно благоденствие ще показва и какъв прогрес ще проповядва оня вестникар, който е ограбил огромно количество правителствени пари, който е бил безчестен в най-висока степен и който няма в себе си съвест и чест ни за строшена пара. Кажете ни, молиме ви, как ще преследва шарлатанството, лъжата и тиранството оня публицист, който като правителствен служител показал се в най-висока степен такъв и който погазил клетвата, която е дал.

Да дойдеме на предмета си.

С настъпването на новата 1881 година българс-

ката журналистика бе честита да се обогати още с един нов сатирически вестник, който носи наименование „Дяволското шило“. Редакторът на тоя вестник е Михалаки Стефанович. Има една хубава поема у Шекспира: сумашедшия дански принц са проводили да живее в Англия по тая единствена причина, защото неговото разстроено умствено състояние няма да се забележи в една страна, гдето са всичките умствено повредени.

Тая поема ни дойде на ума, когато видяхме първия брой на „Дяволското шило“, и ние не можехме да се стърпиме да не кажеме същото: „Михалаки Стефанович, бивш русенски митарствен управител, затова е станал редактор в България, защото неговите безчестни дела и кален характер няма да се забележат в една страна, дето има общество, което се намерва в голямо нравствено опадване.“

Дозволи ни, любезни читателю, да те позабавим с една много кратка и много повърхна биография на тоя преславен редактор. Ние го правиме това с голяма горест. Има причини, по които искахме да бъдеме милостиви към тоя нещастен отец, и даже бяхме от ония, които се трудехме да се забрави калното му минало. Но какво да правиме, когато ни вика по-голяма и по-строга длъжност – длъжност на публицисти, длъжност на книжовници; вика ни срамът и петното, нанесен на днешното честно общество, и викат ни укорението на потомството, с които ще ни обсипе, че не се е намерил ни един глас против това чудно явление в днешния ни обществен живот. Ние трябва да бъдеме строги.

Ние няма да те забавиме, любезни читателю, с живота и с обществената деятелност на редактора на „Дяволското шило“ във времето на турското правителство, защото человек, който всред такава кална обществена деятелност от освобождението ни насам, когато пак се е наел да издава вестник и да поучава народа, то може би той ще има още и тая дързост и да ни иска доказателства, а пък нам не ни се иска да идеме да разтърсваме архивата на Дунавския вилает, че не знаеме още где се и намира сега.

Ние ще те позабавиме с обществената деятелност на бившия „русенски митарствен управител“, а настоящия редактор на „Дяволското шило“.

Като се освободи Русе, направиха Михалаки Стефанович управител на митницата. Работата отиваше много добре, но един ден се случи голямо злощастие за великия редактор на „Дяволското шило“, т. е. настоящи. Ако не знаеш, любезни читателю, трябва да ти кажеме и това, че в Русе се случват много често страшни вихрушки, каквито другаде няма. Един ден, кой именно не помня, случи се такава една вихрушка, която събори и много къщя. Прозорците на митарственото здание бяха отворени и на масата имаше няколко торби с разни златни монети: с английски лири, с руски полове, с турски лири, с австрийски минцове и с французки наполеони. Знаеш, че във военно време разни пари се намерват. На същата маса бяха и тефтерите. Дигна се вихрушката, и о, злощастие, торбичките със златните монети заедно с някои най-нужни книги изчезнаха. Има много хора, които са видели даже във въздуха няколко от монетите.

Какво да се прави. Злощастие само с тия ли торбички се е случило? С какви ли още не неща.

Но душмани русенци, подушват това нещо и – хоп – ето ти ревизия. Извинявал се нашият управител, но нищо не помогнало. Предали го под съд, а тогава имаше в Русе военен съд, и при всичко че нашият редактор настоящи фактически доказал за своята невинност, защото вихрушката е виновна, и молил да се тегли тя под съд и да се осъди, но душмани съдници осъдили на-

шия настоящи редактор на вечно заточение в Сибир. Това наказание се омекчило на затвор и най-после биде помилуван от затвора.

Ето ти вкратце, любезни читателю, изложението на обществената деятелност на славния и велик днешен редактор на „Дяволското шило".

Извини, че ние това изложение го обърнахме малко и на смях. Асль е и смешно.

Нашият родолюбив редактор на „Дяволското шило", като злоупотребил толкова огромна сума правителствени или народни пари, в явното заседание съдебно не го беше срам да бае пред съда, пред прокурора и пред публиката, че парите са изчезнали от вятъра.

Ето такъв човек е днес редактор на вестник, такъв човек брани интересите на народа, такъв човек проповядва прогрес и такъв човек представлява общо мнение!

Какво, „Български глас"? Нали ти уверяваше, че в чорбаджийската или както я нарекохте сами, консервативна, партия не е имало ни един от бившите турски чиновници? Ето ти един турски чиновник, а още и редактор без граждански и политически права.

Ние честитиме на нашите чорбаджии тоя нов велик редактор, а на нашите едномисленици напомнуваме, че вестникът „Дяволското шило" трябва да отиде при отнетите от вятъра торбички със златни монети.

Далеч от подобен вестник.

НАШЕТО ОТЕЧЕСТВО СЕ ЗАСТРАШАВА!! БЪЛГАРИЯ ПРОПАДА!

Не вярвам, че ще се намери някой от читателите на в. „Работник", който да се не заинтересува от горното фаталическо заглавие на тая статия, диктувана от чист и непорочен патриотизъм, и да се не стресне, както г-н Ст. Д. Попов направи случайно, когато прочете 14 брой на в. „Работник", дето един изверг, уж интелигентин, се осмелил по един безобразен начин да каже свободно своите мисли, противоположни на неговите, когато за подобно престъпление аз зная, че в старо време умните монарси и Христовите наместници знаеха как да наградят такива безсрамници за пример на другите, т. е. или ги обесваха, или ги пък живи изгаряха. Ех, златни времена бяха тогава! Почит и уважение в пълна смисъл на думата съществуваше между хората; всеки трепереше и благоговееше пред големите лица не само на тези, що държаха скиптър и които носеха расо, но и пред ония, на които в жилите косвено течеше благородна рицарска кръв, наследие от славните им праотци, от майка или баща, които са били честити в царствуването на някой „богопомазан" – първата да помага на царицата да си обува чорапите, а вторият да подава пешкир на височайшата царска особа, когато е обядвала. Така щедро се награждаваха тогава ония верни и смирени поданици, които са се били удостоили поне един път през живота си да направят нещо добро за великите човеци, при всичко че това добро е било постигнато чрез умирането на хиляди души низки робове. Ако г. Стоил Попов живе-

еше в тия „златни времена“ или поне в дните на великаго завоевателя и деспота Наполеона I и на славния министър Метерних, то за награда на откритието, което негова милост направи в колоните на в. „България“, би получил по височайше съизволение „портфейла на камерфюрер“. Но аз се отдалечих от същността на предмета си и се увлякох в разказа си за златните времена, както се бил увлякъл и г. Оджаков, когато събрал цариградските българи в Балкапан да им прочете нещо из страниците на капиталното си творение „Наука за песнотворството“, без да съзре обаче, че в стаята не останал никой от слушателите на божественото слово освен слугата, който държал свещта. Прочее, на думата си.

Както съм бил уверен, че всяко патриотическо сърце ще трепне от ужас, като прочете горепоменатото заглавие, така също имам много данни да вярвам и противното, т. е., че ще се намерят и много скептици, по-неверни и от апостол Тома, които няма да повярват на думите ми, като знаят, че нашите върли неприятели понастоящем са заняти с други по-важни работи. Тъй напр. в дипломатическия салон на негово величество султана на дневен ред стои гръцкият въпрос; душата на българския приятел – Виконсфилд – пътува вече по сяйното небе над Батак и Перущица; Бисмарк, който държи в ръцете си целия свят и от едно негово махнуване треперят народите, сега пише закони за еманципацията на социалистите, в Австрия се намира един министър, който е добър залог за бъдещата – политика на Възток; румънските патриоти са обаяни от блясъка на царската корона, която държавната им „глава“ тури наскоро, най-после живущите в България турци са усмирени и не ще смеят вече да се възбунтуват, докато нашето жандармерийско тяло носи големите калпаци, които са в състояние да уплашат и Дели Неджиба, и пр., и пр. Но злото и опасността произходят измежду самите нас, мили братя българи; то се гнезди като змия усойница в цветята на нашите огнища и по тая причина неговите следствия са хиляди пъти по-страшни и разрушителни. Факторите на тая народна „психическа“ рана не са нито гърци, нито гагаузи, но наши родни братя българи, от православно вероизповедание. Тия български синове, изверги на майка България, още в турско време вирнаха глава за някаква си свобода и равноправност и станаха причина да се породи едно хладнокръвие между негово величество султана и покорната му царска рая, при всичко че много махзари и адреси се изсипаха на Високата порта, които бяха изпълнени с горещи слова от верноподанически чувства и които доказваха като две и две четири, че българските „хъшове“ и „комити“ са разбойници и нищо общо не може да има между ситите и гладните, между кехлибарените чибуци и ятаганите, между подпухналите от лой и от мас очи и почернелите от слънцето и вятъра лица и най-после между мрака и светлината. Всемилостивото султаново правителство се убеди по начало и с помощта и съдейстивието на тогавашните „благоразумни“ водители на българския народ, т. е. с нашите кръстени братя, които носеха черни сюртуци без яки и стамболски галоши, нехранимайковците и разбойниците бидоха поразени. Една част от тях умряха като псета по бесилниците, други оставиха костите си из анадолските темници, а трети саме-таме пропаднаха „без вест“. После това дойдоха русите, които освободиха България, отвори се Първото народно събрание в Търново и когато се вече пишеше проектът за съставяние сенат за благоденствието на нашето отечество по подобието на турската конституция, в който сенат щяха да блещукат известните „благоразумни“, които днес се групират

около „Гласът“ на отчаяните с по 150 000 гр. заплата за слава и благоденствие на народа; в тая скъпа за българския народ минута, казувам, извергите и разбойниците излязоха на трибуната и като хищни птици извикаха „конституция“, която се заби като стрела в благоразумните чувства и за голяма жалост и злощастие на бедното ни отечество разпокъса мрежата на народните „доброжелатели“. Оттогаз насетне тия черни думи не престават да правят всевъзможни злини за бедния селянин. Тъй напр. те изгониха от България един деликат френец на име Хогде, който от голямо жантилменство и от обич към българския народ беше се условил с „доброжелателите“ на него народ да разполага с нашата хазна, за което щяха да му се плащат 400 000 гроша в годината. За голяма щета на народа те същите изпъдиха от камарата един народен поборник, Евлоги Георгиев, който в разстояние на 40 години неустрашимо и гордо е поддържал славата на своя народ в Румъния чрез продаването катран и брашно и който в 1878 г. начело на руските войски храбро премина Дунава да види своето отечество, пак за славата и доброто на което реши се да отвори няколко кантори за хлебопеченето заедно с варшавските евреи, като остави настрана всяка амбиция и пустославие, които неговата душа от рождението си още ненавижда, и мн. др. Няма нужда, братя българи, да ви разправям, че нашият народ много и много изгуби от постъпките на тия изверги. Целият френски народ е докачен от изгонването на Хогде; а румъните и всичките други народности по двата бряга на Дунава възнегодуваха за касирането на Евлоги.

Но само тия ли са злините, които претърпя нашето отечество? Не! Нова една неизлечима язва от скоро време се е появила и застрашава да зарази милата ни татковина. Който знае да се сеща, нека се сети коя е тя, а аз, като виждам, че моята слабост да се увличам и да говоря всичко сходно с моя предмет ще принуди читателите да им омръзне и да се наситят, както целият свят се е наситил на тлъстите обещания на силните, сир. на чорбаджиите, то оставям да си довърша у други ден приказката, като предупреждавам отсега българските велики умове да ми се не сърдят и лютят.

И тъй, любезни читатели, да ви открия коя е новата неизлечима язва, от която о т е ч е с т в о т о с е з а с т р а ш а в а – Б ъ л г а р и я п р о п а д а. Това е свирепият н и х и л и з ъ м, който от давно време се гнездеше из България, но в последно време явно вече започна да върлува и опустошава всичко, що е низко и скъпо за народа ни. Първите жертви на това омразно общество, както е известно вече от „Български глас“, е п л е в н и к ъ т в Г о р н а О р я х о в и ц а, който з а п а л и х а н а ш и т е н и х и л и с т и, и мъченикът Горбанов, който малко остана да стъпи на нитроглицерин, ако да не бяха юмруците, които го принудиха да отстъпи от бойното поле и да си направи засада в курника...

О, страшна яма се е отворила пред прага на милото отечество. Вярвам, че горните сърцераздирателни разкази са в състояние да възвълнуват всяко патриотическо сърце! Злото се увеличава от ден на ден, нихилизмът напреднува с гигантски крачки. Имаме вече верни сведения, които ни донесе тайната поща на блаженопочившия в. „Македонец“, че на ореховишкия пазар, дето стояли няколко жени от Самоводене, които продавали червен пипер и лукови пера, една непозната госпожа, облечена „инкогнито“, с цигара в уста, разказвала им нещо за „собственост“ и за „асоциациите“ по „летоструите“ на г. Данова, по о т о м а н с к и я н а к а з а т е л е н з а к о н, преведен от господина Стоил Д. Попов с подпомагането на г. С. С. Златов, и по „Митоло-

гията“ на покойнаго Ненова. Към Враца и Белоградчик нихилизмът намерил такава широка почва, щото една комисия се избра под председателството на дядa Цека, която се натоварила в най-късо време да преведе на български съчиненията на Ласала, политическата икономия на Чернишевски и други още книжки по социалната философия. Освен това и турците из Герлово и Тузлука не са чужди на това социално движение. Полицията хванала в ексиджумалийския боаз няколко души турци, които отишли уж да берат здравец, а в действителност те правили опит над една кратуна нитроглицерин. Към габровските колиби работата стои още по-зле; там излели няколко бомби в гаванките, от които една се проводила в редакцията на „Гласът“, а другата на г. Шишков във Варна. О, мили братя Недьо Якимов, Цанка и Манафов! Защо гледате хладнокръвно на тия адски машини, които се леят пред очите ви? Протестирайте в името на народа си пред всичките велики сили и пред Ермулах ефенди, турския шейхюлислямин! Твърде интересно ще бъде да се знае кои са причините, които породиха тая опасна язва и между българския народ; защото умните хора отдавна време са вече доказали, че нищо не живее и не съществува на тоя свят без причини, които са необходимо нужни и за приготвянието на всяко едно социално движение – другояче се не може...

След дълги и утомителни изследувания, които употребих за изучавание епохата на Българското възрождение в XIX век, като захванах най-напред от появяванието на Рибния буквар, „Царственикът“, периодическото списание „Обозрение“, издаваемо у Мала Азия в г. Смирна, „Митарствата на блажена Теодора“ от Х. Найден татарпазарджичанина и пр., и пр., то дойдох до заключение, любезни читателю (космите на главата ми настръхнуват), че единствената главна причина на днешния нихилизъм е нашата скептическа литература, която преобърна умовете на нашето мирно население и се подигра с най-светите му верувания; който се съмнява в искреността на моите думи, нека прочете с по-дълбоко внимание антитеологическите съчинения на покойния Кр. Пишурка „Кудкудячката“ и „Моминатa китка“; вечните календари на Пенчо Раданов, карловеца, и Петра Королеев, панагюрца; първия труд на Петра Василич Оджакова Цу-й Философ, в който той смело напада небесната китайска империя; „Камък падна от небето“ на Димча Великов книговезеца, а особено предисловието, дето негова милост се виражава по следующия атеистически начин: „Сия божественная книжка трябва да я купи и онзи, който не знае да чете, защото тя е в състояние да предпази човека от всяко зло!“ Най-после „Юнашката песнопойка“ на Христо Г. Данов (в меки корички 100 пари, в твърди корички 3 гроша), на която на първата страница е изписаню едно зелено барабанче, а на последнята – един топ, духовната „Слава“ на г. Станчев, която той пълнеше с теории от най-новата реакционна школа по индукционната метода; в. „Българин“, който в последньо време няколко пъти се подигра с народната гордост, тъй напр. той нарече един път нашите дунавски вапори „българска флотица“, а други един път, кога негово царско величество румънският господар посети Русе, пишеше така: „Вапорът „Гривица“ тръгна от Гюргево и нашите монитьори буйно цепеха талазите подире му.“ Е добре, читателю, подобна фраза не е ли в състояние да поколебае и всяко народно чувство, когато всеки знае, че нашите два и половина парахода не са монитьори или флотица, а просто удавници?

В името на народните интереси аз призовавам всичките български патриоти, Евлогия Георгиев, на когото познаваме вече щедрата лепта към редакцията

на „Гласът“ и към Бъчеварова, комуто спусна 6000 франка; героите от кървавото свищовско приключение, а особено главнокомандуващия Анев; господина Стоил Д. Попов, поборника Папанчов, келнера Юркевича, губернския секретар Оджакова; шуменската „ 8 дружина начело с майор Попов, който с неколкома там офицерушки своего рода изказа своята симпатия към идиотизма; тричленната разградска комисия, която ходи при министъра да го моли да се не дава голямата Ибрахимпашова джамия, находяща се в Разград, на турците, защото православното население ще дигне бунт, и пр., и пр. Да се въоръжим, мили братя, кой с перо, кой с други средства и пр., с адреси и махзари, против варненския дописник и в. „Работник“, който проповядва нихилизъм; някои неприятели на народа ни искат да кажат, че не струва да безпокоим с такива дребни работи, т. е. с една газета или по-добре с едно лице, н. в. княза; но недейте ги слуша – те ни желаят опропастяването. Напред, братя! Имайте предвид плевницата в Горна Оряховица и вземете мерки да не се повтори това другаде.

ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?

Мнозина ни обвиняват в непатриотизъм, в малодушие, в несамосъзнание, в нерешителност и въобще в неоценение на народните ни интереси и блага, като представят за това пример от последните наши народни движения, т. е. въстанията, дето, наместо да се присъединим и подпомогнем нашите бунтовнически чети, ние ги предавахме сами на турците, и че когато дойдоха русите да ни освободят и се образуваха нашите опълченски дружини, ние, наместо да увеличим техните редове, отворихме лавочки да продаваме хороший спирт и крепкий табак, или пък повече предпочитахме да правим обиски в оставените турски къщи, препълнени с разни вещи. Кой знае, това може да е донейде си право и според мене не може да се вземе за всеобщо правило и мерило; защото в други много по-удобни случаи, когато се е изисквало самопожертвуване и решителност, ние виждаме, че изпомежду българския народ са се намерили патриоти, които са трепвали и чрез храбрите си подвиги умивали са петното, което някои върли неприятели искат да ни припишат.

Ако тия наши заклети неприятели бяха се намерили в Русе на 28 април 1881 г., то навярно устата им биха се запушили еднаж завсякога. Тоя знаменит ден ще блещи в историята на българското освобождение, ще блещят навярно и героите на деня в г. Русе, които доказаха тържествено, че България живее и ще оправдае виновниците на нашето освобождение. Рано още

сутринта по специалното разпоряжение на някои патриоти мъже камбаната от църквата „Св. Троица“ загърмя по необикновен начин, чрез което се призоваха всички „четвероножни“, които обичат отечеството си, както го каза „Българин“ в извънредната си притурка, и на които душата само тогава усеща наслаждение и спокойствие, когато се завие камчикът около врата им. Отличният патриот и филантроп Дончо Георгев, който в последньо време прие живо участие в педантоидиотическите движения, щом се разнесе звукът на камбаната, на часа забрави всяка амбиция и частен интерес и на драга воля предприе една от най-трудните роли на деня, т. е. да отива из пазар да вика от всичкото си гърло: „Който обича отечеството и чорбаджилъка, нека затвори дюгена си и да върви в черкова!“ Да, казах по-горе, че освен патриот той е още и филантроп, защото покрай другите си народополезни дела той не оставя и бедните вдовици, които са на възраст от 32-35 години. Казвам, че предприе една от най-трудните роли именно за това, защото в други случаи, когато става нужда да се затварят дюгените, за това се натоварва барабанчикът, който удря едно малко тъпанче и който получава за труда си известна заплата. А нашият герой, Дончо Георгев Колелото, за доброто на народа си презрително се отказал от тия дребни награди. Но дали тия негови подвизи са се оценили напълно от българския народ?

Гьоте казва в една своя поема, че трудовете на великите мъже се оценяват след тяхната смърт. Който иска да се увери в това, нека потърси съчиненията на Гьоте, що ще намери у Коста Павлова, който ги познава дотолкова добре, колкото Георги Митхадпашов познава Канарските острови. Когато народният мъченик до банката, дето се свършва царството на благоразумните бръмбари, непризнателните русенски граждани, като го видели гологлав и препасан с бакалската си престилка, наместо уважение и почитание, изкикотили се безобразно и помежду им се започнал следующият разговор: „Аз от давно време ти казвах тебе, че на Дончо Георгев скоро ще му изскочи чивията. Ето, погледни го бедния на какво е заприличал.“ „Това аз вярвах, но не толкова скоро.“ „Пролетно време тая болест много се усилва“, възразила една стара жена, която си купувала репички на пазара. „Недейте го хваща, докато не захване да излиза пяна от устата му“, говорил жандармерийският старши на своите подчинени, които следили вече „спасителя на отечеството“, и пр., и пр. Най-много се възмутила душата на „горещия родолюбец“, когато неразбраната тълпа около Тузлубиберова кладенец и от двете страни на улицата започнала да му хука и подсвирва като на куче с вързана башика на опашката или като на Мемиш паша едно време, когато минуваше през чаршията с огледало на глава си, или же като на Ив. Сапунова, когато опърли руските копейки от Мавродиева хан. Поражен и замаян като куче във воденица, Дончо се оттегля в дюгена на един свой приятел, комуто предложил хладнокръвно следующия въпрос: „А бе, брате, против кого се е дигнала тая олелия по улицата?“ Не се знае какъв отговор е последувал от страна на тоя последния; но според разказванието на очевидци „спасителят на отечеството“ счел за нужно да отстъпи от бойното поле из една тясна уличка към Хумбата с такива лъвски крачки, щото палтото му взело хоризонтално направление, на което един сарафин свободно можел да брои рубли чистаго сребра.

При всички несполуки, които изпита Дончо Колелото и други още нему подобни, благозвучието на камбаната можало да привлече в черковния двор ако не мнозина, то поне цвета на русенското размесено населе-

ние. Между другите светила от царството на мрака блещял губернският секретар и юрист с декорация на гърдите III степен, старият вожд на гастрономията и на тъпоумието Коста М. Куркоювич, облечен с черен герок алатурка, на който имаше повесено султанско рудбе с надпис „за раболепие" (на) честния гражданин; Терзи Станчоолу, който се смеел като заклана овца, като гледал, че най-после великите му трудове, да шие турски антерии, се увенчават с венеца на „банкрутството"; Христо Бъчеваров Кукувицата, който, макар и да отишел фамилиарно, но бил малко смутен, като мислел, че и сега ако не сполучи, то трябва да отиде на Смил-панаир, да се продаде изново на мезат; турският ходжа Табакоолу; Коста Павлов, който удрял камбаната и се молел богу да го назначат изново околийски началник в г. Тутракан, защото 100-те рубли, които взе миналата година на Смил-панаир от арменеца Ампарцун вроде рушвет, се свършват. Немият с червената шапка, който крещял отчаяно и свалил на земята бялата чалма на Табакоолу, защото му разтълкували, бедният, че турците убили княза, когото Оджаков поканил да седне при себе си, само за това, за да покаже почит и уважение към шапката му, която беше колежка; дядо Райчо бакалинът, който дошел със свещи в ръката, защото разбрал, че камбаната бие на смърт; защитницата на православието баба Куна, на която Пенчо Мъглата казал да върви на черкова, защото владиката станал протестантин, и на която тоже се дало почетно място от дясната страна на Дончо Георгев; до баба Куна стояла една нежна, но заблудена като крава госпожица, за което живо свидетелствува четвероъгълната – физиономия, която прилича на кулелибургаски пъпеш и която (госпожицата) има слабостта да пътува по седмото небе, т. е. – по простому изказано – въображава си, че е достойна да тури корона на тъпата си главица; наред с тия замечтателности стояла и гордостта, и най-скъпоценният диамант на русенските граждани, Гено Йоси, за когото ни завиждат, че сме честити да си го имаме не само спестливите цинцари, но и евреите от Полша и от далечна Испания, който дотолкова бил готов и разположен към рискове, щото не му досвидяло да се облече с дрехите, които останали от покойния му брат и които той не бил обличал цели 10 години; най-после тук държаха почетни места и неопределено число старци, баби и дребни деца, които акуратно пазят черковните врата в празнични дни и които така също били разбудени от камбаната, като мислели, че ще има „Бог да прости!"

Дълго време тая шарена тълпа чакаше свещеника да дойде и отвори вратата на Божия храм, но наместникът на митрополита г. Арнаудов, за срам и унижение на младата ни държавица, осмелил се да откаже на това под предлог, че църквата не е в. „Българин", който да се продава за едно пражено кюфте и между колоните на който може да грачи всяка гарга. Негодуванието било всеобщо от тая атеистическа и „нихилистическа" постъпка на иконом Арнаудова. Благодарение обаче на П. В. Оджакова, комуто дошло на ума да се сети, че в каноническото право имало една статия, която казувала, че в случай на нужда християнското богослужение може да бъде извършено и от турски ходжа, стига тоя последният да не е либерал или къзълбаш. Правдоподобието на тая статия се потвърдило и от Корана. След като взели аптез всичките и наклякали на колене около ходжата, тоя последният си дигнал ръцете и казал едно словце, сгодно с обстоятелствата, в което било споменато името на н. в. султана и на Емрулах ефенди. Трогнат от тия отечески слова, Костаки М. Куркоювич застанал отпред ходжата, от когото взел благословение, закипяла патриотичес-

ката му кръв, въобразил си младите години, когато страдал за народност, като изядал по три порции тас-кебабъ, сторило му се, че се намира пред Абдул-Рахман паша и прави условие да закупува йошура по селата; измъчената му страдалческа физиономия от лой и масло приняла левскосвинско вираженuе, устата му се отворила и произнесла следующата реч: „Мили братя и единомисленици по кокошата слепота и по серсемлъка! Познавате ме, че аз съм от ония българи поборници, които за щастието на своя народ са посветили всичкия си живот (ръкопляскания на дясна страна, а на лява – Коста Павлов прави пазарлък с един чифутин дрехарин да му ушие началническа шинела). Знаете, че съм се трудил да си направя хубави къщи; посещавал съм всеки неделен ден черкова; успял съм да ми се запише един път името в черната общинска книга, за което целият град може да засвидетелствува; в разстояние на 50 години никой път не съм замръквал в сухоежбина, напротив, всякога се наядам до оригване и пр., и пр. Следователно, като притежавам тия качества, кой ще да ми откаже сега, в тая критическа минута, ако пожелая да развея трицветния байряк из градината на Швайцера?" Тук старият патриот проронил горещи сълзи и от изступление прекратил речта си. След като свършил Куркоя, думата се дала на друг един негов събрат, който говореше на турски. Боже мой, Боже мой! Защо музите не са ме надарили с една десета част поне от поетическия талант на губернския секретар, с комико-юмористическите способности на М. Стефановича или с логиката на в. „Българин", за да мога да изложа на бяла книга в първообраз и натура цялото слово, което има класическо значение за нашия дипломатически катехизис. Жълтата брада на оратора спасител затреперала като татарска талига, кадифената му жилетка, която той купил от телалите в Цариград, когато се воцарил султан Азис, от силно напрягание копчетата – изпадали; но той погледнал на всичко хладнокръвно и казал следующето: „Познати ви са моите дела при султановото управление и по тая причина считам за излишно да ви ги повтарям. Откакто се е освободила България, аз съм служил твърде малко; но и в това късо време доста добро съм направил за славата на България. Когато инсан кесатлънда бях член в един съд, случи се да гледам давията на един везирски син (имерек) за една кория. За честното изпълнение на службата си получих от тоя последния из Стамбул няколко коша с пресни портокали и др. разни фруктове, халва с кутии и риба първо качество; от противна страна 20-25 куркоя; един арабски ат, два вола, една биволица с малачето заедно, от текето Хюсеин баба и други още дребни подаръци, състоящи повечето в турски лири. Но за доброто на отечеството си, за да запазя авторитета на процедурата, освен ата, кравите и биволицата, които изпратих на чифлика си в Силистра да се плодят и развъждат като пясъка на морето, всичките други подаръци като курки, портокали и пр. доброволно продадох на Кефалова дюген, при всичко че децата не желаеха това." Трогнатите слушатели, след като аплодирали оратора, постановил и: „Да се уведоми държавата, че в случай на нужда К. М. Куркою е готов да си обуе стамболските галоши и да препаше сабя френгия върху турското сетре. Негови адютанти ще бъдат: Йоси Гено, Паско Изворов, Михаил абаджията, Илия Трифонов и всички други страшни харамии, ръцете на които са ранени от терзийските ножици." Следват подписите на 000 000 015 граждани. Нежната госпожица необяснимо по какви цели и съображения, когато подписувала адреса, наместо обикновения си подпис написала цялото си име, презиме и фамилия, които се състояли от двадесет и девет букви из кирилицата.

УР-РА!

Шарлатанските маневри, стремленията на народните душмани, неприятелите най-после на народния ни идеал са поражени чак в основата си. Техните злокобни и народоубийствени действия паднаха вече пред народната воля. Днес народната партия заедно с целия народ, начело със своите водители Гешов, Вазов, Величков, Бобчев (гл. дописката от Каратерзилери), тържествува: казано накъсо, днес народът, с изключение на предателите либерали, тези християнски читаци (гл. лекциите на народния), се готви вече да посрещне своя идеал – съединението. То е вече на път. Ако сведенията са верни, честта и гордостта на България, г. г. Гешов и Хр. Христов са на завръщание вече в милото ни отечество. Това наше мило отечество те го оставиха преди един месец турска област, гдето царуваше произвол и тирания под башибозушкото управление на Алеко паша (гледай „Народен глас", „Мисли по източнорумелийските работи"). Днес обаче, подир няколко дни още, ние сме честити да обявим на читателите си, че отиваме да срещнем съединението. Засега то се намирало в хотел „Morez" във Виена.

Колко смешни бяха нашите противници, когато народната партия под патриотическото управление на г. Д. Попова устрои Централен комитет и поби знамето, а те се смееха. Не им се вярваше, когато г. Величков каза в хотел „Люксембург": ще си пролее кръвта. За подигравка го считаха те, когато нашите оратори казаха: „Ако не е догодина, то до друга; ако не подир пет, то подир десет."

За още по-щастливи се считахме ние, че наместо двама души ще посрещнем трима освен съединението. Думата ни е, че г. Ив. Ст. Гешов покрай другите си политически занятия извършил е и една домашна грижа. В Париж той се е сгодил за музолюбивата щерка на г. Вълкович бей, което обстоятелство така също не е извършено с някои користолюбиви цели. Ако сведенията ни са верни, на втория ден после обручението на младите ни сънотечественици актът за народния ни идеал се подписал. Г. Бисмарк е бил трогнат твърде чувствително. „Идете и се плодете", казал той в една депеша, която била изпратена нарочно по случай на тържеството. (Ние ръкоплещим отдалеч на нашите млади.)

Немалко е спомогнал тоже за достиганието на идеала ни г. Хр. Христов със своите мускали гюлово масло. Чрез това благоухание той сполучил да запознае нашето отечество с много знатни фирми и аристократически салони. Но най-много е спомогнала за това г-жа Олга Киреевна.

Тук му е мястото да забележим, че читателите ни най-малко не трябва да се безпокоят за последните новини, че оттук нататък войската ни щяла да пее наместо „Шуми Марица" „Аман, аман, бадатлъ". Това обстоятелство никак не трябва да ни стряска, то е направено пак за нашето добро, защото чрез подобни отстъпчиви средства ще можем да привлечем на наша страна и Баба-Алието, което, като се научи за нашия османлалък, току-виж че султанът казал: „Хайде чираам олун! – Харизвам ви и Македония." Ама сега не можело да стане – догодина. Ще се молим. Като чуе например н. в. султана, че нашата войска пее следующата песен:

Сабах язанънда аман
Филбеден калктъм,
Акк капазлъ бучагъмъ
Белиме соктум.

Ава гидеджем аман,
Перущица юлуну тутум;
Баруманлъ Ахмедаа -
Юлла карши еттим.

Бре дин кардашлар
Мюсюлман бабаитлар,
Перущица гяурлар
Баш калдърмъшлар.

Урун уралъм аман
Тутун туталъм
Он илда късларъ
Ханъм япалъм.

Клиселери басалъм,
Папазларъ асалъм
Плячка сойгун еделим
Гяурларъ тюкеделим.

Буну деди Ахмедаа
Чекти коджа бучагънъ,
Урдук, кестик комита -
Аман, аман бадатлъ...

още повече ще се зарадва.

Е, добре! Тая песен лошава ли е? Колко хора ще се просълзят от нея. Ами да чуят министрите в Цариград? Олеле, майчице! Умират от радост тяхна милост. Види се, че съединистите желаят, щото тая песен да послужи и за бъдещия ни марш.

Но чакайте! Черната злоба пак ще възтържествува, братя. Когато бяхме пренесени да пишем горните редовце, ето каква депеша получихме от нашите хора из Европа: „Злобният Салабашев, върл казионен, е излязъл да ни гони и преследва като вълшебник. Той подкупил всичките келнери да ни отровят. Помощ, братя! Кажете на г. Величков, че ако желае да си пролива кръвта, час по-скоро да тръгва. Препис от телеграмата предайте на г. Бояджиева... На оръжие!"

Е, господа, кой е крив сега? Ние направихме, щото ни идеше отръки, но предателите либерали всичко развалиха, но ние пак ще се молим. Добър е Господ. Ако не сега, то подир 10 години, нека бъде подир 15.

ФЕЙЛЕТОННОТО МИ ПЕРО...

– А бе, аго, жива ли е кобилата, дето умря лани?
– Хич бива ли ако е умряла, да бъде жива?
– Нейсе, лаф олсун; я дай една лула тютюн.
(Огледало за Величкова)

Фейлетонното ми перо беше се покрило на три пръста с ръжда и без малко не заприлича на мозъчното чекърче на бае Манчовите драскачи, за които нищо не значи да си проливат кръвта, но много мъчно им е да си очистят мозъчния резервоар от всякакви нечистотии. Последният обаче брой на „народните драскачи" посели в мене едно весело настроение: като прочетох бае Величковите глупости по българските работи, аз инстинктивно подскочих и тутакси набарах в съдрания си куфар перото. Знаеш ли, читателю, че един нищо и никакъв глупак понякога става скъпоценен и древните царе ненапразно прибираха при себе си по няколко такива серсеми. Има минути в живота на всеки един човек, когато на най-глупавия се дава предпочитание пред най-умния. Йоан Грозний например имаше при двора си цяла сюрия серсеми; в минути мрачни и кахърни те го развеселяваха. Людовик XIV имал един серсемин вестникар, ударен малко на полуда. Жално е, че в нашето време серсемите вестникари излязоха от мода, инак ний можехме да се гордеем с такъв серсембашия, какъвто е тоя, който списва сега народния вестник. Наистина, такъв глупав член, какъвто моя милост благоволи да съгледа в последния брой на „народния", може да излезе от главата само на един серсемин, защото, ако се съгласим, че куфаницата на бае Величкова не е празна, то ще трябва да му прикачим други титли,

които стоят много по-доле от серсемлика. Последното е най-вероятно, тъй като бае ви Величков разбира от вестникарство толкова, колкото известното животно от портокали. Ти, любезни читателю, колко малко и да четеш, но пак не можеш да не знаеш, че Цанков сам ходил при „радикала" Каравелова да го моли да се помирят. Бае ти Величков обаче и това не знае. Той вика и кряска от радост като същински серсем, дето според него „Цанков не приел предложението на Каравелова да се помирят". Ех, бае Величков, теб трябва да те пратят на чаир; не ти е мястото помежду хората. Когато те видях да крякаш в Люксембург, аз си помислих, че мозъкът ти е вземал от тебе за малко време отпуск; но сега виждам, че сгреших: мозък у тебе хич няма. На чаир, на чаир, бае Величков, докато не се е минало лятото, инак и телесно ще изпаднеш.

Когато аз размишлявах така, изправи се отпреде ми един млад момък, когото един отчаян поет бе нарекъл „Напук на разума критик", а сам той се нарича „Босий критик". При все това, че той някак ми се вижда чуден, но аз го обичам и охотно си приказвам с него за текущи патардии. Той напълно сподели моето мнение за Величкова, но о, ужас, страшна врява дигна, когато му казах, че между Вазова и поета на Людовик XIV има много общо. Той протестираше и с ръце, и с крака и не ми позволяваше да продумам нито дума. Найпосле поуспокои се малко и взел да ми разправя за поетическите и политическите способности на Вазова, като се докосна и до произхождението му.

– Аз се чудя – говореше ми той, – как ти, който се мислиш за способен да преподаваш история, не знаеш, че Вазов сочи своето потекло от историческата фамилия на шведския крал Густав Ваза. Нашият народ трябва да се гордее, дето брои в редовете си такъв голям човек. Само, моля ти се, недей вика, да не би

да ни чуе наоколо някой немец: тогава всичко е изгубено; немците ще ни отнемат Вазова като свое притежание и тогава отиде на юх нашата поетическа гордост...

Моят приятел мислеше да продължава още своите аргументи по славното потекло на славния ни поет, когато изведнъж ни се изпречи отпреде Стефанаки Гешов. Той беше разпалено весел, така щото ний си помислихме, че той тича от конака, гдето му съобщиха радостната вест, че му връщат службата във върховното съдилище.

– А бе, чоджум – обърна се той към нас, – аз не ви познавам, но нали сте млади, трябва да сте казионни. Я ми кажете каква е тая работа: вашата „Южна", когато по-преди ме псуваше, казваше ми „Кир Щефанаки Гешов", а сега пустата взела да ме нарича просто Щефанаки Гешов. Язък за захмета и парите, които син ми похарчи да ви докара съединението от Европа. Поне малко ихтибар бе, братя!

Аз го утеших, като му казах, че щом излезе „Положение", ще подканя другаря му Папучева да възстанови чрез тоя вестник пълната му титла. Той коджа се развесели от моите думи и се опрости с нас.

– Отивам,чоджум – викаше ни той отдалеч, – да си събера лихвата. Пусти българи, евтино им давам парите си и пак нередовно ми изплащат лихвата.

Не сварихме да се отървем от Стефанаки Гешова, ето че се срещнахме с дядо Гервасий, който беше се упътил за сиропиталището. Гервасия аз сам желаех да го видя, за да узная от него какво понятие има той за казионните и съединическите солдати, както сам той беше ги класифицирал в лагера. Аз го попитах и поисках да ми отговори без забикалки.

– Чеда мои – отговори той, – както Исус Христос отделил доброто семе от плевелите, така и аз отделям съединистите от казионните. Даже повече, тия дни аз писах на святата Екзархия да ми позволи да изгонвам от черквата казионните, щом се произнесе от амвона: „Оглашенние елици оглашенние, изидите..."

Аз не можах да се стърпя и го прекъснах:

– Дядо Гервасий, остави ти настрана казионството. Я ми кажи защо съединическото управление на сиропиталището не обръща никакво внимание на тия нещастни сирачета. Почти всички се скитат боси из махалите и страдат от глад.

– Това не е нищо – отговори Гервасий. – Исус Христос казал, че който иска да влезе в царство небесно, трябва „да приемле на земле сей телесное наказание".

На прощаване Гервасий ни благослови, като изговори на свършек: „ваш теплий во Христе молитствователь", и като беше се забравил, попита другаря ми кога ще заминава за Швейцария, тъй като имал да изпраща до примаса на швейцарската църква някои свои богословски издирвания за одобрение. Но другарят ми се усети, че дядо Гервасий побъркал конците и го припознал за Бобчева. Но тъй като насреща ни идеше другарят му, то го проводихме до него за справка дали Бобчев е заминал. Ние с приятеля си решихме, че Гервасий е добър тълкувател на евангелието, а най-вече умее да го приспособява спрямо житейските явления. Породи се само едно разногласие, дали Гервасий така също приспособява евангелието спрямо себе си. Но тоя въпрос остана висящ, тъй като един висок глас, който се зададе откъм сиропиталището, викаше: „Аз ще ги арестувам и зад граница ще ги изпратя." Ний се прислушахме и скоро познахме из чие гърло излязоха тия думи.

– Чуваш ли какво говори тоя дипсоман – обърнах се аз към приятеля си. – Тая негова фраза е последна-

та дума на усъвършенствуваното управление.

И наистина, „в 24 часа зад границата" – това е последнята дума на науката. Скимне ти например да премахнеш някого, когото не аресаш, мигни на жандарма и беше! Моят приятел се обяви противник на тая „последная дума на науката", и то, види се, от състрадание към ония, спрямо които тя по няколко пътя се е приспособявала. Ний се разотидохме, замислени от „последнята дума на науката", хучеше в ушите ни като дяволски тъпан. „В 24 часа зад границата" – тая теория наистина е много дълбока; тя значи глад, хлад, нещастия и оплакване понякога дори и деня, в който си се родил. Да живее това начало за слава на неговите изобретатели.

ПЪРВИЯТ МИ ОПИТ НА ФЕЙЛЕТОННОТО ПОПРИЩЕ...

Всеки има право да бъде глупав, но никой няма право да злоупотребява с това право.

(Бьорне)

По-добре е да пишеш за лакеите с езика на един крал, отколкото за кралете с езика на един лакей.

Първият ми опит на фейлетонното ми поприще един наблюдател го оприличил на тъпанарско думкание посред една тиха и необитаема гора и аз напълно съм съгласен с това фигурално сравнение. Между невъзмутимата тишина и апатия на едно затънтено място и съвременното положение на нашето общество, току-речи, няма никаква разлика: и тук, и там всичко спи, прозява се и мълчи, като че нищо вече не остана да се прави. При такъво заспало и апатическо състояние никак не е за учудване, дето няколко синигери вирнали глава и продават сербезлик на всяко кьоше от името на целия народ, който надали има хабер за тяхното съществование. Иван Стефанов Гешов например преди малко е представлявал българския народ в парижките и лондонските таверни и с техните притежатели е водил преговори колко шилинга ще му костват вечерните веселби за сметка на измамените от Бояджиева простодушни сливненци и излъгани от Матакиева пазарджичани. Кажете ми, моля, излезе ли досега някой да каже очи в очи на тоя „народен поборник"[4], че милостта му прилича на щавена магарешка кожа, потопена в гириза. Уверен съм, че поне досега нищо подобно не е ставало. У нас преди всичко липсува самото съзнание, че унизително е да смълчаваш и по-

тулваш, когато виждаш, че в твое присъствие някой нахално лъже. През миналата седмица бях свидетел на следующата сцена, която от въображението ми надали някога ще изчезне. Предмет на горчива подигравка от страна на един развратен човек бяха няколко лица, когато те най-вече имаха право честно да изобличат своя си противник и ако не друго, то поне да го накарат да млъкне. Но тия безлични личности всичко време мълчаха и дори сегиз-тогиз се усмихваха и с това сами себе си унижаваха още повече. Тогава мене ми доде на ума известно изречение на Бьорне, че всякой има право да бъде глупав, но никой няма право да злоупотребява с това право. Има едно оръдие, срещу което никой не може да устои, и то е смехът. Когато видиш, че някоя дебела кожа не я хваща сериозната дума, тогава прескочи от горния кат на вестника в долния: тук се усещаш някак по-свободно на основание вековните традиции на фейлетониста, които не е в състояние да ги съкруши даже такъво уводно перо, каквото е Бобчевото, който пише за кралете с езика на един лакей тогава, когато фейлетонистът си има за правило да пише за лакеите с езика на един крал. Това е тяхното неоспоримо преимущество. Преди да изляза с другаря си на разходка, моля извинение, дето ще отбележа тука едно съгледано явление, което може да бъде притежание само на магарешката класа. Удивително нещо! Трябва да ви кажа, че съединистите страшно ме обичат, но и аз не по-малко ги обичам и при всеки случай се старая да им докажа това. Взаимните ни отношения са били тъй близки, щото един ден взех да ги не познавам, тъй като моя милост не обича да клати каук налявo и надясно на всеки един мерзавец. Но от няколко дни насам съгледах, че непознатите взеха да ме познават. Сам аз това не можах да си обясня и с нетърпение очаквах другаря си, който след малко доде и ми разясни съмнението.

– Както виждам – почна той, – ти си още новак. Трябва да знаеш, че партията на съединистите е съставена от хора, които един на други могат да нагадят и основното им начало е да клатят каук на всеки, който може да им подлее вода.

Съмнението ми изведнъж изчезна и ние излязохме на разходка. Първият, когото срещнахме, беше Лилов. Той стоеше посред градината сам-самичък и от време на време правеше във въздуха отчаяни зигзаги с показателния си пръст; лицето му беше бледно и показваше отчаяние. Погледите му бяха отправени към конака и изведнъж ненадейно за нас извика с пресипнал глас: „Трижди проклет да бъде онзи, който от днес нататък ще си дере гърлото да вика ура“. Ние го наближихме и го попитахме за причината на това отчаяние.

– А бе, братя, такава черна неблагодарност не съм очаквал! Два месеца наред не съм си доядвал, не съм си доспавал, препускал съм като същински копой по ханищата да събирам дечурлига за митинги, викал съм ура не само под стените на консулатата, но и на пловдивския полицеймейстер. Но какво излезе от това: аз сях, а други жъне. Справедливо ли е това? Да ви се обясня: имаше, братя, една вакантна службица в Дирекцията на вътрешните дела, за която много ум не се изисква. Помолих се на дядо Гервасий, направих няколко теманета и на оня ренксизин, потропах най-после и там, гдето си изпосъдрах гърлото да викам ура, и всички ми обещаха. Вчера обаче, се научавам, че тая службица е дадена на Димитра Попова. О, богове, слезте на земята и вижте как се тъпче правдата. Д. Попов, който нито веднъж не си отворил устата да викне ура, пожънал славата на моите трудове. Вярвате ли, в два месеца два чифта кундури съм скъсал. Кой ще ми ги плати сега?

Тука той се спря и хвърли един разярен поглед към онова направление, дето се намира конакът. Ний с приятеля си като хора състрадателни посъветвахме го да се отнесе до Гервасия и да му поиска препоръка, написана непременно на метрополийски бланк, та белки по тоя начин сполучи. Възползуван от нашето упътване, той тичешката хвана тепето към митрополията, толкова повече че откъм северната страна на градината се зададе Д. Попов, с когото той не щеше и да се среща. Последният стъпяше величествено и с пълно съзнание на своето достойнство; шкембето му вървеше напред, а той подире му. Приятелят ми, като добър физиономист, тутакси позна по сияещото му лице, че господството му трябва преди малко да е пуснал някоя интрига, та затова е много доволен от себе си. Ний го спряхме и го попитахме защо той отне хляба на тоя нещастен човек.

– Оставете поврага тоя лапни шаран – отговори отставният театрал. – Той мисли, че ако си е драл гърлото и късал кундурите, то коджа нещо е извършил. Неговата работа беше чисто хамалска. Аз ако и да не съм си драл гърлото, понеже с това бяха натоварени Вазов и Лилов, които за друга работа не ги бива, но съм направил толкова интриги, щото Лиловите заслуги пред моите бледнеят. Не забравяйте, господа, че аз не се посвених да пожертвувам дори с репутацията си – нещо, което Лилов и да би искал да направи, не можеше, понеже тоя елемент отдавна му липсува.

Тъй като Д. Попов ми се виждаше доста откровен човек, то аз пожелах да узная неговото мнение за Юрукова.

– За Юрукова, господа, какво да ви кажа: със стъкло той не се утрива, лоени свещи не яде и въобще е добър човек. В последната гюрултия той доста ни послужи като съветник по юридическата част на интригите. Повече за него нямам какво да ви говоря. Извинете, господа, аз имам работа и бързам. Нашият народен делегат утре на павликианските върби ще дава отчет за своето пътуване по Европа. Аз съм натоварен да залепя из града програмата на нещата, върху които почитаемият ни делегат ще говори. Ако обичате, ето ви един екземпляр.

И той ни даде един лист книга, на който беше напечатано буквално следующето:

Откровено признание

„Аз, народният делегат на Източна Румелия по въпроса за съединението, в пълна увереност, че съединението не може да стане сега, но възползуван от луди пари на глупави хора, посетих Париж и Лондон на чужда сметка и изиграх няколко канкана с госпожа Киреева. Парите ви похарчих, но аз не съм крив, че намерих село без кучета. Предупреждавам ви да не би да ми искате парите назад, защото, ако лондонският канкан не спомогна за съединението, то цариградският „кючек хавасъ“ навярно ще ви го докара.“

Гешевата прокламация беше написана на турски, за да може да я прочете и Топал-Исад-ефенди. Да живее сладострастният лондонски канкан за слава на цариградския кючек-хавасъ!

ОТВОРЕНО ПИСМО ДО ПРОЙЧА БЕЛАТА

Какво искате от Каравелова, който се е заобиколил от хора като Д. Петкова, псувач...

В. „Средец"

Старий друже! Горните думи на в. „Средец" ми дойдоха на ума и реших да ти ги напомня, когато видях 20 и 21 брой на твоето вестниче. Стига бе, братко! Не се ли насити вече на твоите престъпни дела, да псуваш и злословиш всичко честно и благоразумно, всичко интелигентно и благонадеждно, което нашата млада държавица е можела да създаде в разстояние на петгодишно съществование! Ех, Пройчо, Пройчо! Няма да станеш ти човек, старий друже. Когато си искал да издаваш вестник, то малко ли редакции има и в двете области на милото ни отечество, в които ти свободно можеш да вземеш участие и по-нагледно да осъществяваш патриотическите си стремления? Ако ти беше човек с истинска патриотическа душа, то отдавна можеше да похлопаш в редакцията на „Средец", на „Отечество", па и на „Марица", последния тоя вестник ти има неосторожност да го наречеш каxпия (как не потрепера от това слово?), но вътрешно в душата си, вярвам, че признаваш с национална гордост неговото настояще и бъдеще величие, което той е повикан да играе в отечествения ни бит. Най-после ти може да си слушал, че святата ни Екзархия, която не престава да се бори с поганското правителство и Македония (на синца ни там трябва да обърне погледа), има намерение да издава вестник. Ето място за тебе, ето почва за истински патриот, ето сфера, която ще подейст-

вува на твоята груба и необразована натура. Там ти можеше да се научиш още на приличие и уважение, две неща, необходими в днешния образован и цивилизован век за всеки човек, който иска да бъде петимен на стари години. Там живее още отец Кусевич, човек проникнат с идеи, каквито са нам нужни именно в днешно време. С него вие, седнали коляно до коляно, можехте да се прочуете чак до Победоносцева. Жално е, че на ваше място се наслаждава днес г. Генадиев. Ти си якоглав за всяка работа, но уверен съм, че в едно ще да ми се признаеш. Ти имаш нужда от учени и практични хора, които биха те научили на ум и разум, а за това има леснина. Още не мога да забравя оная глупост, която направи с в. „Светлина". Бе хей, глава непокорна! Защо си не наляга тогава парцалите? 300 таанета щяха да ти капят като айязма на всеки месец. Нямаше да се подписваш на ведомости, нямаше нищо; направи ги само на фишеци и ги спусни в патриотическия си джеб. Ето защо „Средец" има пълно право да те нарича псувач, нещо, което ти заслужаваш. Ако на твое място беше други, ако твоята глава да не беше корава, ти отдавна можеше да вземеш пример от бившите си другари в „Светлина" и „Средец", хора интелигентни, учени, гнили гърди по няколко години, срещали се с големи хора, слушали лекции, влизали във видни богати семейства, с една реч, хора с изтънчен вкус. Ти дебела глава, никой път няма да се смислиш и подадеш огън за чибучката на господаря си, но я гледай Франгя, Данева, Миларова! Такива хора кой няма да ги обича и уважава. Колко добре щеше да бъде да беше отишел поне една година във Франция да понадникнеш в някой факултет, дето се чете правоведството (другите не чинат нищо), и да беше се сдобил с някое парче книга, малко-много да прилича на диплома. Тогава ти сам щеше да се погнусиш от днешната си „Свирка". Що ти трябва да ходиш мно-

го-много. Огледай се в нашия сънародник Людсканов. Три години вардъ вармадъ, обърна се човекът и от мъченик за някаква си идея (с която е пълна твоята глава), изхвръкна из калта и сънува вече или агентин в Стамбол, или пък онова идеално кресло... Ти ме разбираш.

Язък, че Черната джамия не можа да ти изпълни главата. Такива като тебе аз ги зная много, които са се скитали гладни и боси и най-после умряха си само със своите псувни и голи идеи. Какво направи Л. Каравелов, като псуваше всичките ни видни хора? – Иди питай в редакцията на „Средец". Какво постигнаха ония, които той наричаше крадци, вагабонти, гюбрета (както ти, храни Боже, днес) и пр.? Като вървиш из софийските улици, дигни си главата и питай кому принадлежат най-високите къщи. Ти с твоите псувни и с яката си глава какво направи, колко кола си забил? Търкаляш се из Черната джамия и по кафенетата с една ръка. В такова ли положение са ония, които наричаш крадци и превратаджии? Срам, срам, бай Пройчо. Днес отечеството ни гори на огън, мало и голямо се е опълчило против разорителния радикализъм, а ти си седнал да свириш. Като кажеш на един имотен човек, че бил крадец, никой няма да те послуша, но щом отвориш гърди срещу радикализма, току-виж, че ти се усмихнали от някоя европейска столица, па угощение в някое консулато, па и пр., и пр. Днес крадци няма вече, те не са опасни. Страшни и опасни са: радикалите и псувачите като тебе. Европейските господари днес, като се събират, за какво говорят? За кои хора именно те устрояват международни съюзи? – За радикалите.

Появяването на твоята „Свирка" е осъдително и по друга причина. Днес ние имаме в отечеството си „светец", нещо, което не сме виждали, откогато се появи Ангелуш в Силистра (1863 г.), а ти дигаш врявата и не искаш да му отидеш на поклонение. Сбирай си ума, Пройчо! Ще ти изсъхне и другата ръка. Помни, че всичките тия беззакония, които ти ще изречеш против втория Ангелуша (Врачански), ще даваш сметка пред небесния съд. Ако той да не беше истински светец чудотворец, то Симитя не щеше да има сега чифлик, Т. Кърджиев – къща, а Юрдан Симеоновото семейство нямаше да се настани на служба заедно и с кокошките. Ти трябва да вземеш пример от стилистиката на в. „Комар". Ето що ще каже съвременен вестник. Не само че е благоприличен, но и нищо не можеш да разбереш от него, кого именно той иска да ужили. Но в замяна на това той е пък джюмбюшлия и понякога, без да си ще, жили и своя светец.

Надявам се, че моите практически съвети ще ти подействуват за в бъдеще. Крадците и превратаджиите остави настрана. Бори се против истинския враг на милото ни отечество – радикализма; върви по стъпките на Миларова и на Франгята, електрисвай се с убежденията и принципите на Балабанова и Икономова, па гледай как ще сполучиш.

Щях да забравя без малко една важна погрешка. А бе, кучи сине, ти с какъв ум се осмели да хвърлиш петно върху главата и името на Димитрий Александрович Славянский, когато той се намираше във Велико Търново, където бяха излезли и сенките на Асеновците да слушат как се славослови дръжката на онова славянско оръдие, което се нарича нагайком? Каква дързост, каква смела непризнателност от твоята дебела глава! Цяла България, цветът на интелигенцията ни паднаха коленопреклонно пред неговата богатирска мантия, патриотическото ни правителство, градските ни съвети с гордо чело му отвориха обятия и по погледите на черноокиме му нимфи се мъчеха да открият що желаят техните славянски желудки, а ти – изрод

на славянството, – ти единствен се намери да се провикнеш, че Димитрий Александрович бил шарлатанствующ спекулантин. О, български народе! Черви се сега пред лицето на цяла белокаменна Москва, отговаряй пред Победоносеца, който нарочно е проводил Димитрий Александрович да запознае българите с процедурата на становите пристави.

Твой Стоян Овчарът

ЗЕТЬО-ШУРЬО-БАДЖАНАКИЗЪМ

Тя не ще вече бутане; тя е на мястото си; тя се утъкми вече; тя тръгна като по мокро кадифе, като по мед и масло, както върви водата на г. Юруковия чифлик. Румелия днес се управлява от две или от три блажени фамилии. Слушайте сега историята на тоя троен съюз.

Шури. Иванчо Гешов и Коце Величков, първият председател на Постоянния комитет и редактор на в. „Съединение", а вторият – знаем го вече где е – млад директор на народното просвещение и редактор на „Народен глас".

Зетьове. Господин Хаканов и Данаил Юруков, първият достоен директор на Общите градежи, а вторият, както е известно, член на Постоянния комитет. И двамата редактори на в. „Съединение".

Баджанаци. Г-н Бобчев и симпатичният Михалаки Маджаров, първият директор на правосъдието, а вторият – директор на финансите. И двамата редактори на „Марица".

Миличкн, ами я ги погледни как са наредени като синджирче, да им се не нагледаш! Нека се въдят и плодят като пясъка на морето!

Всеки знае,че Частният съвет, гдето заседават директорите, представлява правителството, а Постоянният комитет служи да контролира това последното. Представете си сега заседанието на Частния съвет, гдето се разисква някой важен въпрос, за който се има страх да не би да пропадне в Постоянния комитет.

– Какво ще да кажеш, баджаначе, за тая работа? – пита да кажем, г. Маджаров своя баджанак Бобчева.

– А бе, баджанак, че какво да кажа? Белки ще да се деля от тебе – отговаря Бобчев и се приближава до Начо Начев да му тури юлара.

– Как ли ще да погледне Постоянният комитет на това решение? – пита Бобчев.

– Шурето е съгласен – отговаря Хаканов. – Снощи подир ядене имахме разговор за тая работа.

– А наш Данаил – отговаря Величков, – ме питаше още отдавна кога ще да им изпратим книжката по тоя въпрос да го претупат надве-натри. Г. Вазов е написал даже и антрефиле по тоя въпрос за „Народен глас".

– Какво се разговаряте, господа? – пита Дригалски паша по французки.

– Разговаряме се, че Постоянният комитет много ни върви контра, иска да ни нанесе блам, та затуй да се докараме малко меки – отговаря Хаканов и пипа копчета на Дригалски.

– Oui, Oui! – казва Дригалски и се оттегля на стола си с такъво убеждение, че трябва да се поддържат гладки отношения с представителното тяло, за което той чувал да му се говори още в Цариград, че това тяло прави много неприятности на правителството.

Съгласни. Решението се подписва, файтоните излязват из конака, книжката постъпят в Постоянния комитет.

Заседанието в Постоянния комитет (е) пълно. Иванчо Гешов стои до масата с подпрени на нея ръце, а мустачките му, да ги суче и опъва, заприличали като на едногодишно овненце рогчетата. Червените столове наоколо тежат от присъствието на господа членовете, хаджи Хвъркач си подава от време на време главата из вънкашната врата, поп Тилев му прави знак с глава да си смъкне шапката; редакторът на „Вестниче" шета извътре като у дома си. Иван Вазов пише уводна статия за „Народен глас", Ст. Стефанов разказва на д-р Калатинова какви доходи е получил от воденицата си, Кирков го подканя да отидат на Хисаря, а между Стамбулова и Юруков се води разговор глава до глава.

– Право да ми кажеш. Аз те питам като брат, колко си докарваш в месеца? – пита Стамбулов своя събеседник.

– Дивамсъс е бе, Митьо – отговаря Юруков със свойствения нему зевзеклък. – Слушай: оттук, да кажем, 21 таане на месеца; от адвокатското дюгенче – 31; от редакцията на в. „Съединение" – 15; от чалтика, кажи, 15 – прави им сега сметката.

– Хей-ей! Що ти трябва да бъдеш министър бе, Юруков – отговаря Стамбулов и не може да си прибере устата в прилична форма.

– И ти не си долу де. Тая годишният чалтик ще те подигне малко – отговаря Юруков. – Да живей дядо ти поп Стойко. Такъв дядо аз го не давам за товар злато.

– Заседанието е отворено вече, господа! – казва Иванчо Гешов.

– Чуйте ме какво ще ви кажа за казионните, какво мислят, па тогава си вършете вашата работа – прекъсва хаджи Хвъркач и почва да разказва как го плюли в една улица.

Иванчо Гешов отваря заседанието и докладва делото.

– Аз съм напълно съгласен с решението на Частния съвет, затова забележи ми гласа – отговаря Юруков. – Ние твърде не трябва да дохождаме в разногласие с правителството, защото казионните на прага чакат.

– Да – отговарят от един път всичките остана-

ли членове и въпросът се решава по братски.

Ама не е ли добро я? Да бяха други, чужди хора, сбирщина оттук-оттаме, колко щяха да се карат, какви омрази, несъгласие, препирни и караница. А пък сега, гледаш, всички се слушат братски, приятелски и домашно си решили работицата, управляват си като чифличец. Имат си и 4-5 вестници, сами си ги пишат, много-много не си издирят един на други. Г-н Величков например ще напише в „Народен глас“ за г. Гешов, че той е виден деец; а г. Гешов ще напише за г. Величкова във в. „Съединение“, че той, г. Величков, е симпатичен и енергичен директор. А гаргите, които четат навън, хапят устни и казват „Бре-ей! Че добри хора!“

И така, да живей зетьо-шурьо-баджанакизмът. Той ще да принесе спасителни плодове на страната. Но нека поживей по-дълго и Източна Румелия. Защото, щом тя се разнебити, тогава работата става смертию о смерти. Зетьо-шурьо-баджанакизмът ще да му се спука тогава кожухът. Всичките тия симпатични и видни няма да се чуят вече и видят. А колкото за съединението, то сега се научаваме какво значело това съединение. Ние мислехме, че с Княжество България съединение. Не, съвсем не! Съединението, съгласно с естествените закони и със заключенията на оня славен мъж, който се казва Жул Пудра, трябвало да се извърши най-напред в тройния съюз: зетьо-шурьо-баджанакизма. А тоя съюз ще почне съединението на своя глава. Първото му заседание ще стане на сирни заговезни.

ПАШАТА ПРЕД СУЛТАНА

Пашата го няма вече в конака. Той се намира вече в своето отечество, там, гдето е прекарал своя живот, гдето живеят най-добрите му приятели. В минутата, когато пишем настоящите редовце, пашата, с ален фес на глава, с алатурка сетре, с рудбета на сетрето, стои на колене пред босфорското слънце, пет пъти потрепервa, две думи казва. И се разговаря той коляно до коляно с господаря си за туй и за онуй, разбира се, все за Румелия, за Пловдив, за комитите.

Кой предмет най-много занимава господаря и слугата? Кога най-много първият от тях опъва своята броеница, а вторият прави теманета, като че се брани от мухите? Най-после защо и за какво е извикан нарочно в Стамбул пашата? За много и за всичко, но главното и най-важното е едно: да се увери господарят ще ли дълго да съществува още Румелия, няма ли един ден да се прости той с нея, както са се простили вече неговите славни праотци с Молдава, с калетата в Белград и пр. И ще да се утешават двамата събеседници върху възможността на по-дълъг период на властта им в коритата на Марица и Тунджа. „Аз не вярвам, Кръстевич ефенди, че тая шаркия ще да остане за дълго под мое крило. Още повече аз и сега не вярвам даже, че тя е моя, че моето име има какво-годе значение там. И в София гяурлук, и в Пловдив кяфирлик. Разликата е само тая, че в София моето име е забравено вече, когато в Пловдив се споменува още. Но защо се споменава? Само да произвежда различни неприятности, само да

служи за псуване" – ще да говори господарят.

А Кръстевич, който мисли, че има още нужда от Босфора, че там ще да сложи стари кости кога и да е, ще да продължава да прави отчаяни теманета. „Честити шефкетли падишахъм, да ти е честито царството! – ще да каже нашият паша. – Аз ви се кълна в моята вярност, в хляба и в солта, които съм ял на вашата капия цели четиридесет години, че Румелия е ваша. Неин стражар ще бъда аз цели пет години! Предадохте ми я на ръцете само с червени емении, аз ще да ви я върна, макар и с калпак, но наоколо ще да има и зелена чалма." „Ами какъв раваиш имат комитите в твоето юлке?" – ще да попита господарят. „По тоя въпрос, шефкетлю, аз можа да се туря на една дъска с моите предшественици Азис и Мазхар паша. Взел съм мерки не комита да премине, но птичка соколова да не може да прехвръкне. Зима беше още, сняг до колене, когато аз проводих силна войска да пази пътеките на комитаджилъка. Пусти комити, видяха и си попатиха. Те мислеха, че ще си играя с тях на прескочи кобила, че като съм проводил техни приятели и познайници да ги пазят, ще я вършат комшийски. А пък аз блъсках куршума на сермия. Някои и други вирнати глави казаха да продадат кабадаилък и в градовете. И на тях дадох запарта: пръснах ги като яребици. Вик, проклятия дигнаха отгоре ми, кой слуша? Карай през просото." „Ами туй, гдето го думат Генджаа, Генджаа, то какво е? Да не бъде на комитите нещо като гнездо?" „Не, падишахъм! Тоя Генджаа е чумата на комитите. Той е, храни Боже, като вашата темархана. Там, като влязат комитите, мозъкът им изстива малко нещо." „Ами какво правят съединистите, твоите директори, които бяха против всеки паша, които имаха на знамето си написано идеал?" – ще да попита по всяка вероятност падишахът. Какво ще да отговори на тоя въпрос г. Кръстевич? Ние обичаме да вярваме, че нему ще да бъде най-много приятно, когато му се случи да отговаря за съединистите. Каквото и да го питат за тях, каквото и да говори той, никога няма да се причерви. За винаги с гордост ще да произнася имената им. „Съединисти, падишахъм, съединисти! Аз моля бога, щото и вие да имате такива съединисти като моите директори, от тях да ви бъдат адютантите, съветниците и пр. Да не кажа голяма дума, но аз съм уверен, че тези съединисти мои директори десет пъти повече треперят над Румелия, отколкото вие самите. Верни хора! Услу акаллии поданици! Ако аз им кажа да хванат един комита, те хващат пет души. Ако аз отворя уста да се оплача от вас, те почват да треперят от мен повече." „Треперят те коджа, Кръстевич, но аз мисля, че не за мене треперят, но за своите маашюви. Във всеки случай да им подаря ли по едно рудбе?" „Сакън, падишахъм! Комитите туй чакат. Те ще да дигнат такова врангало, щото и Гервасий ефенди не може ги умири. Да си мълчиме по-добре."

А в. „Марица" и „Съединение" ще да пишат: „Ако сведенията ни са верни, честити се считаме да известим, че г. главният управител в своята среща с н. в. султана е разрешил много въпроси от общ интерес. Скарал се е даже със султана за някои работи..."

БАДЖАНАКИЗМЪТ

А знаете ли вие, че баджанакизмът не е нещо ново? Можете ли да повярвате вие, че той се е ценил и в минали времена, че той има историческа почва, че той бил предмет на щастие и на благатки дни и в частен живот? Слушайте. Преди 25-30 години имало двама унджии, Тодор и Иванчо, дюкянчетата на които се намирали на Ункапан, пак в Пловдив, в една чаршия, на една реда, комшии, демек, както е комшийско адвокатското дюгенче на Данаила Юрукова при Народното областно събрание. Герчек, дюгенчето на г. Юруков споменах, а че ми дойде друго на ума. Знаете ли, че г-н Юруков загуби много и много с новото Областно събрание? Загуби той и никога няма да прости за това на Иван Гешова. До старото Областно събрание дюгенчето на бай Юрукова беше 8 крачки, а до новото е 14. Освен това старото дюгенче беше насреща Областното събрание, тако щото, като дойдеше време да се подписват ведомостите за 21 туралии, бай Данаил на часа се намираше между своите колеги. Доволно бе да потрака на джама г. Кирков и да си потрие двете пръстета, като кога се четат пари. На часа г. Юруков отива гологлав в Постоянния комитет, а г. Янколов, който обича шегите, иска да го помъчи малко. „Не давам пари, Данаиле, зарьчай по едно кафенце" – казва той. „И по един вишнап" – повтаря г. Калатинов и работата се свършва по любовно. А за в бъдеще не е тако. Цели 14 крачки е до дюгенчето, джамовете гледат на друга страна. Тъй пропада човек.

Да, двамата баджанаци, Тодор и Иванчо, били комшии, само техните дюгенчета били комшийски. Но нали нямали помежду си съгласие, работата им не отивала добре, един други си правели зло, един другиму мислели душманлък, един от други теглели. Дойде някой мющерия на̀ дюгенчето на Иванча, дума не станало още за пазарлък, а Иванчо почва да клевети комшията си Тодора, че турял в брашното пясък, че продавал ексик, че не се опичало, и пр. „Той е антихрист" – свършвал Иванчо. Същият мющерия замине покрай Тодора, а злобният Тодор го чака на дюгенските врата. „Защо си хвърли парите в калта бре? Защо пазаруваш от него циганин? Знаеш ли, че брашното му е пълно с ръж, кукуруз и къклица? Той е чифутин" – свършва Тодор. А Иванчо, който слуша отстрана, показва лопатата и говори на противника си, че ще да му свети маслото. Начаса почват псувни, мръсни думи помежду двамата комшии и най-после заплющят лопатите взаимно. Следствията биват еднакви и за двамата.

Иванчо, който бил женен и който имал по-малка балдъза, един ден след църковен отпуск, когато допивал последната чашка ракийца на чикмата, хрумнало му на ума велика практическа мисъл. „Ще да го направя аз него баджанак" – казал той и налял още една ракийка повече от обикновените. На другия ден, когато той заминал покрай Тодорова дюген, казал му като никога „добрутро"; но Тодор, който нямал още хабер от подготовляющия се баджанакизъм, плюнал на земята. „Черен ми си пред очите като смърт, а още имаш сурат да ме поздравляваш" – казал той. „Ще те туря аз тебе в джеба си" – прибавил Иванчо и си заминал.

И действително, скоро време засвирили цигулките на едно от тепетата. „Днес се годява Тодор унджията за балдъзата на Иванча унджията" – се говорело в механата. Двамата заклети някогашни врагове, кои-

то не искаха да се видят, които си правеха един други зло на дюгенчетата, станали ортаци и на брашното, и на трицитe. Цели двадесет години е траял техният баджанакизъм, цели двадесет години са продавали те брашно на пловдивската фукария, както им скимне и на каквато цена пожелаят. Пловдивчани не са ги наричали другояче освен баджанаците. „Да ти са позлатени устата, баджанак, гдето ти дойде на ума да ми кажеш да станем роднина“ – говорел Тодор на Иванчо.

Представете си сега, читателю, ако двамата баджанаци с унджийски дюгенчета са направили такива чудеса, то какво би станало, ако те бяха двама директори, двама везиря, да имат под разположението си не няколко чували с брашно, но цяла Румелия, с рудници и с железници. О, Тодор и Иванчо щяха да плуват в масло!...

СЪДЕБНО-ЮРИДИЧЕСКИ ЗАДАВКИ

(По обичайното право на г. Бобчев)

Димитрий Попов, именуем Централния, който устрои и нареди комитетите на миналогодишните съединисти, който беше загатнал даже на карловското бюро, че то може да си нареди временно правителство (конвент), щом изпъди околийския началник, който вървеше между Вазов и Лилов (а днес, уви! – скарани с тоя последния! Какво не прави идеята и принципът!), като отиваха по консулатата, и викаше: „Долу Румелия!“; който за всичко това приемаше съвети от Кръстевич, в допълнение и на Александриди – тоя Димитър Попов – Централния, вместо изгонване и затвор назначава се секретар на главния секретар, препоръча се за депутат. Но чакайте! Какво сте видели още? Той, Димитър Попов – Централния, по препоръката на негово превъзходителство заслужившия ни главен управител Кръстевич наградява се със султанско рудбе, „меджидия“ първи клас, която се дава само на паши, на миралаи и мютесарифи. Много добре, не завиждаме, поздравляваме младия кавалер на меджидието, при всичко че г. Величков е патриотически докачен защо неговата люксембургска кръв да се не вземе предвид; но понеже нашата цел е друга, заключена в строго юридически рамки, то ние няма да обръщаме внимание на завистта.

Ще да забележим само, че за да се убеди Н. В. Султанът да благоволи и удостои Централния с милостта си, да се склони великият везир да подпише буюролтията, а Негово блаженство Шейх-Юл-Ислямът да бла-

гослови и издаде фетвата, и то за един българин, за някого си Централен, който не е посетявал ни един път Мека и Медина, който не е влязвал в кьошка на Долмабахче, който не е най-после клал комити, то се трябва голям труд. Не ще съмнение, че тоя труд е положен от г. Кръстевич, а може би и засвидетелствуван от Александриди. „Чоджук безимдър, нека се радва и насърчи, двойно и тройно ще да ви заплати меджидието" – е казал Гаврил паша. Тук му е мястото да кажем, че и сам пашата, който беше главатар на съединистите (симпатичните, разбирайте), се удостои с такъв бакшиш, с който са наградени само Дервиш и Осман паша. Думата ни е за табакерката, която според в. „Марица" чинела 1000 лири.

Да дойдем сега на предмета си. Когато Гаврил паша се награди така богато за своите патриотически стремления по съединението, то защо тоя същият Гаврил паша отчисли следните лица за същите тия стремления: Зографски, Кесяков, Барзов, Стоянов, Стоянович, Калеев, Стойчев, Куртев, А. П. Иванов, Турчев, Каблишков, Бенев, пет ученици от гимназията и пр., и пр. Защо той тури в Генджаа Куртев, Гатев, Гаргов, Костов, Дамянов, Спиро Иванов, поручик Атанасов? За какъв грях проводи за граница поручик Векилов, Дамянов, Божков и Куртев? Ами чирпанци и конарци? Защо те бяха нападнати в къщите си? От кого, по кой път и как трябва да потърсят удовлетворение всички горепоменати оскърбени и онеправдани? Да дадат под съд пашата – не може; да се оплачат в Стамбул още пò не може. Е, добре! Тогава значи, че няма правосъдие, че нашият паша е сатрап, а всичко това противоречи на Органическия устав на членове 491 и 46. Ето защо ние ще да прибегнем до обичайното право на г. Бобчев, на който, разбира се, ще да поискаме и съветите върху следующата процедура: не е ли възможно щото казаните онеправдания да се съберат и всеки за свой пай да изплющи по един път негово високопревъзходителство по голо?

Ние мислим, че това няма да противоречи на принципите на обичайното право. Чакаме да ни отговори почитаемият директор на правосъдието, но отговорът му да носи и подписа на г. Икономов.

ПРИЯТЕЛСКИ ПИСМА

Получаваме по-завчера следното писмо от София. Отварям го, гледам, чета, ни почерк познат, ни подпис, ни пък съдържание. „Кой ми изпраща такъв оригинален армаган?" – питам сам себе си. Трябва да ви обадя, че вътре в плика на писмото имаше приключен един лист от извънредната притурка на „Търновска конституция", Автентичното съглашение между Турция и България, лист, отдавна познат вече на читателите. Повзрях се и що да видиш? Работи съвсем комшийски: писмото от бай П. Кисимов, стария тоя наш познайник, с когото се карахме някога над гроба на покойния Любена Каравелов, с когото си и казахме даже някои горчиви думи. Но нали е стар приятел? – Ески дост душман олмаз, казват нашите стари господари, а сега съюзници – турци. Не ни забравил човекът в сегашните смутни времена, почел ни с краткото си писъмце, за което му високо благодарим публично.

За да се запознаят читателите както с моя отговор, така и със съдържанието на писъмцето на уважаемия си приятел П. Кисимов, аз давам гласност изцяло на това негово писъмце. То е приятелско наистина, но съдържанието му съвсем не е частно – „много ти здраве от тебе до мене и пр."

Ето писъмцето:

"София, 30 януари 1886.
Господин З. Стоянов!
В Русе.

Съжалявам, че когато бяхте вие тук, аз отсъствувах в Цариброд, заведующий тамошната болница на „Червен кръст"; можеше да си поприказваме за много работи и да се поразберем донейде за туй, за онуй, за минали и настоящи.

Провождам ви сега тука притворен един армаган: извънредната притурка на „Търновска конституция" с „Автентичния текст на турско-българското съглашение по Съединението". Отдавна може досега и да сте го чели и сте му се понарадвали, но ази ви го пращам армаган от мене, за да скриете този лист и пазите за вечно въспоминание! Това е плод от ваше дело, от ваши трудове, от вашите дълги страдания за отечествената свобода; да, това наше с турците съглашение почива на костите на 200 хиляди руски солдати, загинали във войната за освобождението ни от турците, и на кръвта на 100 хиляди народ, изклан за истата причина. Да, централното либерално бюро спечели славата на България и ликува в органа си своя триумф над всичките си врагове, външни и вътрешни; то тържествува за великото щастие на българския народ; то оздрави свободата на народа и непокътнатостта на конституцията му и прибра в ръцете си съдбата на България, усвои и монополизира даже и свободното печатно слово! Аз вярвам, че за всичките тези сполуки душата ви да ликува, нали? Аз вчера се завърнах от Цариброд и се научих, че си заминал за Русе, и ето защо те подирих там с писмото си, да ти пратя този армаган. Повтарям, пазете го, да си го имате и, дай Боже здраве, подир няколко време, кога се видим, ще поприказваме връх него, освен ако дотогава не започнат са-

мите събития да говорят и отбележват последствията на този фамозен исторически акт на нашите патриоти и дипломати.

Смея да се нарека ваш приятел:

П. Кисимов

P. S. Вероятно вие знаете, дето тукашният английски консул г-н Ласелс получи награда от правителството на нейно величество английската царица благородния титул „Сир франг", а тъй също и английският посланик в Цариград други някакъв по-висок титул на благородство. За положително тук се говори, че негово величество султанът съответствено наградил Габдан ефенди и нашия министър г-н Цанков с нишан Османие II степен, първия още и с парично възнаграждение. Следува факторите на днешното положение да бъдат щедро възнаградени от заинтересованите страни и няма съмнение, че още мнозина от нашите патриоти и дипломати ще бъдат също тъй декорирани, както и всичките други фактори на щастливото днешно положение на нашето отечество. А тези фактори са доста многочислени; в тях сме зачислени и ти, и аз, и... то барем по един червен фес не ни ли се пада? Аз казвам, че ще бъде обидно, ако само министър Цанов се награди, а другите негови другари, с министър-председателя начело, не; но Петко Каравелов е велик дипломат и велик патриот, както и покойният му брат Любен (или Лулчо) Каравелов, нали?

Ако получа отговора ви на настоящето ми, може да ви пиша пак, ако не се боите, разбира се, да се не компрометираме, като кореспондираме с не от своите; лукаво е днешното време под свободата на Търновската непокътнатата конституция и трябва – и трябва с мълчание да откупуваме дните и часовете си...

Истий"

Много остроумни и патриотически работи сте изказали вие в това ваше писмо, бай Кисимов. Смея ли да ви напомня, че главната ваша цел и желание е била да си разменим възгледовете в днешните тежки за България времена, да работим съгласно по народните ни работи. Инак аз не мога да си обясня вашето желание да ми пишете. С вас аз се не познавам лично, досега не сте ми писали никога, макар че да ви съм предизвиквал. Преди да вземете перото да ми пишете, по всяка вероятност вие сте си казали на само себе си така: „Чакай, ей сега ти намерих слабото място, да се научиш как се защищава Любен, братът на който, Петко Каравелов, се целуна с великия везир!"

Е, право да ви кажа, бай Кисимов, стрелата ви попадна и на място, и навреме. Как сте се усетили пък? Как сте избрали сгодния случай. Това показва – да го не вземете за хвалба и ласкателство, – че вие сте чедо на времето и епохата. Бе, братко, за теглене ли е тоя днешен позор, който се върши в Стамбул и София? Кое патриотическо сърце няма да се облее с яд и скръб, като гледа онова, което вършат нашите дипломати? Братко, дай ръка да се съберем и отидем да плачем в някое богоугодно заведение. Догде достигна нашата мила татковина, кукувица ли изпи ума на нашите държавници, как не трепнаха те, когато се побратимиха с проклетите агаряни? България, православна България, в която едвам-що бяха захванали тук-там да се чуват камбани, тая емблема на прогреса – ето ти, че съюз с петстотингодишния ни враг, с поганците, с червените фесове! За търпение ли е това?

Ние сме пропаднал народ вече. Няма ни по лицето на земята. Турската цивилизация, тънката – култура, колониалната – комерция, богатата – литература ще да ни убие най-напред нравствено. Колко училища ще да отворят те само из отечеството ни; какви

пропагандисти учители ще да пръснат изпомежду ни, които само инджиля да популяризират, и това е доволно. И как майсторски можаха да ни уплетат тия турци в мрежата си! Ние въставаме в една тяхна област, провождаме войски на границата, изпращаме им пашите под конвой, а те, дяволите, стоят и чакат! Кому идеше на ума да се усети, че те искат да ни извъртят. Право казва една наша пословица, че те, турците, ловят зайци с колата. Сега ми дохожда на ума какъв кюляф се е кроял на главата ни още от по-напред. Когато румелийските бунтовници изпратиха в Цариград Чомакова и Петрова с харзовал, то хитрите турци, наместо да ги затворят, както им се падаше, като техни поданици, то как постъпиха? Всичките агарянски министри ги приели с любезност, пред великия везир държали реч, в която му казали, че Румелия се уби икономически, а българският княз направил человеколюбие, че дошел да спази реда. Великият везир стоял в това време на крака и в отговор в своето слово нарекъл нашия княз принс хазретлери, казал, че той е млад, учен, благороден и пр. И тия хвалби от устата на един агарянец! Търпи ли се това, братко? На такава една съща депутация г. Гирс колко умно, покровителски и освободителски отговори. Г. Гешов захванал също да му разказва за икономически кризис и нам що си още. „Това е глупост, това вие разказвайте на инглизите" – казал умният човек. Гледай откровеност, виж покровителство и доброжелателство! Но кой да слуша? Умният човек не подал още ръка на всичките, а само на двама от тях. Ние, простите, ще кажем, че това е грубост и фелдфебелство. Не, не, приятелю. Тук се крие такава тънка политика, която ние, простите, не можем да разберем. Попитай Димитро Папазоолу от Казанлък, Порфирий Стаматова от София и тия ще ти разяснят надълго и широко.

И каква деморализация ще ни последва от тоя съюз с поганците! Всичките наши братя, които живеят в Турско (Македония и пр.) и които са повече от един милион и половина, ще почувствуват това, ще хванат да ги галят, санким. Гърци и сърби не ще можат току-така да разказват за миналото на Александра Македонски и за скиптъра на крал Душана. Току-виж, в някои разбъркани времена, че един полк българи отива в Македония. И на какво заприлича това? Где останаха трудовете на г. Нелидова, който се бори от една година насам за бератите на двамата владици и за една камбана в гр. Велес? Ах, радикализъм, радикализъм! Ах, Илийчо ефенди! Гробът ти да се провали!...

А знаеш ли кой е причината на всичко това? – Англия и нейната коварна политика. Солсбъри, който ни раздели в Берлин, сега ни станал благодетел. „Аз разделих Румелия от България, защото си мислех по онова време, че тя, България, ще бъде кираджийски кон на Русия. Но сега, като видях как българите си вързаха пашата, който беше човек на Русия, то да им е халал Румелия" – говори той. Гледай сега дявол хора! От деветдесет и девет дерета ти донасят вода.

Такава ли е политиката на нашите православни братя, покровители, защитници, роднини по кръв и вяра? Как те треперят над нас, като над писани яйца, как не ни оставят да похванем нищо, как се трудят за нас по християнски. И сега да ги оставим! О, майко славянска! Вразуми ни! Щом стана в септември, покровителката си оттегли хората. Защо? – питат някои кокоши умове. Затуй че ни обича като деца; затуй че иска да ни изпита ума доколко сме – признателни; най-после и затуй че нейните хора не трябваше да се бъркат в такива несмислени работи. Те са – потребни за други, по-важни работи, като за превземание-

то на Ташкент, за усмиряването на авганския емир и пр. Че що ни трябваше нам тоя 6 септември? Наша работа ли беше това? Защо си не налягахме парцалите? Защо не можахме да разберем, че за нас имаше кой да се труди? Т. Т. императорски величества, руският и австрийският, таман що бяха решили милостиво в Кремзе́р как да ни съединят, кога и пр. Но англичаните и много още други вестници ни се смеели, че сме били кираджийски коне да носим само камбани. Нека те ни завиждат. Коне сме, волове сме, но сме поне православни я? И представи си, любезни, колко са се наскърбили двамата императори, когато мирничко, тихичко и по евангелийски са ни решили съдбата, получават депешите от Пловдив! Е, моля ти се, това е вече предателство!

Аз и до днес си хапя още устните защо ние се заблудихме в Пловдив, та не изпратихме от страна на революционния комитет една депутация в Петербург, която да подвергне пред стъпките на покровителя нашия план, как ще да вържем пашата, как ще му обиколим конака и пр. Можехме даже да поискаме и нужното количество динамит. Щяха да ни откажат ли хората! Щом ни разберяха целта, току виж, че и молебен направили, че и със становой пристав ни запознали, че и някое орденче ни пожаловали.

Грешни сме ние. А грешниците знаеш колко поклони, покаяния и мъки трябва да претърпят, дордето получат прошка. Може да си чел за блажената Теодора, през колко баждарници премина тя, на колко терзии я туряха, дордето стигне в рая. Но ще да кажат някои хора, че и султана не питахме, когато му влязохме в земята; а днес ни прощава и башладисва тая земя. Той е султан, той е друга вяра, той не се води по евангелието. Нали знаеш, че Господ, нашият Господ, православният, обича ония, които изкушава и мъчи? А императорите какви са, та не Божи наследници на нашата грешна планета?

После оттеглянието на офицерите ред покровителски работи се случиха, които още един път ни показаха доколко братските свръзки са силни. Дордето двете войски, турска и българска, се готвеха да се ударят при Мустафа паша, покровителката извърши следните две братско-евангелски постъпки: първо, посланикът Нелидов в Цариград отиде при великия везир и му каза: „Какво се маете още? Защо не стъпчете румелийските бунтовници? Вие мислите, че те имат войска? Техният кураж е за два деня.“ А в Петербург, там, гдето е източникът на нашите добрини, нашият княз, който стоеше начело на българските войски, се отчисли от руска служба като престъпник. Кой му е крив? Защо той не отиде да целуне Иверската Божа матер в Москва, преди да тръгне за Пловдив? Защо той не прие 3 000 000 рубли, които му се предлагаха от Йонина? Нека сега завижда на черногорския сокол, Никитка. Как го посрещнаха в Петербург, колко слова му казаха. А пък колко камбани му биха – то остава настрана. Посрещат го и ще го посрещат, защото слуша човекът каквото му се заповяда.

После това покровителката милостиво настоя да се свика конференция, в която нейният представител енергически се бори за Берлинския договор и за съществуванието на Румелия. Някои си прости казват: „Че защо покровителката защищава Берлинския договор? Нали в тоя договор вързаха газово тенеке на нейните дипломати?“ Тъй разсъждават простите хора. Не си чел книгата на К. Леонтиев, бивши руски консул, та да видиш каква е работата. Тоя православен мъж казва: „Защо в днешно време няма вече светци от православните народи? – Защото няма теглила“ – отговаря той. Е, разбирам вече каква е работата. Пак доб-

рото ни мисли. Май че лошавичко ще ни бъде, ако имаме изпомежду си някой светец.

Но подла Англия, както е известно вече, разруши плановете на покровителката с конфренцията. Пък и нашият княз Александър, човек нечувствителен, хич не мръдна от покровителския приказ, с който го отчислиха. Покровителката ни обаче, веднаж решена да прави добрини, не се спря в конференцията. Тя се обърна сега към човек чист славянин, като видя, че душманите турци не я послушаха. Думата ми е за Милана и за неговата държавица, сестра наша Сърбия. Тоя Милан, със съгласието на нашата покровителка и с одобрението на тройния свещен съюз, се изпрати да отиде в София и накаже непослушните. След това наказание вече, след като изпиеше шампанското, което му готвеше в София консулът Коянд р, то покровителката щеше да излезе начело и каже: „Стойте! Аз съм кръв проливала, аз ви желая доброто."

Тогава, ех, тогава щеше да тържествува православието и славянството. Черногорският сокол Никита щеше да ни дойде за княз. Колкото черногорци има, всичките щяха да станат жандари в България с изключение на полицмейстерите и становите, които щяха да бъдат от страна на покровителката. Обер щеше да бъде Ремлинген, помощници: раховският Токмачев, русчукският Каменски, разградският Манаев и пр. Конституция щяха да ни проводят от Азиатския департамент, три-четири парахода камбани щяха да дойдат, друг един параход с онова културно оръдие, на което едната половина е от дърво, а другата от уплетени каишчета, и пр. Ех, че благоденствие ли щеше да настане за нашето отечество? Няма депутати да избираме, няма да има партии; училища, настоятелства, български граматики и други подобни работи щяха да бъдат ликвидирани, на всекиго щеше да бъде широко около врата, туй, гдето така го чуваме, Сибир, Сахалин, щяха да го видят някои и мн. др. Храни Боже като (в) Болград и Бесарабия щеше да стане. Едно време, додето разпасаните власи владееха тоя Болград, какви не щете гюрултии: бе депутати ли щете, бе избори, бе гимназия, бе кавги и крамоли. А сега? Сега мирно, тихо, спокойно, благополучно. Глас се не чува, като че да не са живели там някога българи. В някогашната българска гимназия българският език не се чува вече. Но това са малки работи. Трябва всеки българин да се зарадва, че гимназията е прекръстена наместо българска – Александър III. Повече какво искаме? Ами ако цяла България се прекръсти на Александровска губерния? О, тържество! О, радост! Народното събрание в София за какво го намираш мунасип? Каква тюрма става то, или пък някоя черкова. Да му обесиш една камбана от 300 пуда, да загърми из София? Чудо!

Нашият идеал трябва да бъде гореизложеното. Хем с братята покровители не трябва никакъв писмен съюз, нещо, което е противно на славянските обичаи. Едн о ур-р-а от наша страна, едно хлебосолие, а от страна на покровителите едно быт по сему – ето нашите съглашения.

Онова, което ще ми бъде най-приятно, то е да получа от вас второ писмо по тоя въпрос. Пишете.

За повишението на Ласелс, английския консул, и за наградата на Габдан ефенди аз не заспах от яд. Но се утеших с това, че и г. Бал, който изхвърля в Дунава запалителните вещества, купени с български пари, и който искаше да откара българската флотилия в Рени, пак също се наградил.

А относително вашето горещо желание да получите награда един червен фес аз се занимах с тоя въпрос по-нашироко и по-искрено. Най-после намерих, че

фесът е нещо позорно за всеки православен човек. Затуй ти, приятелите, та и аз от своя страна да подействуваме да ти се изпише една камбана от Москва, която напук на братя Каравелови да я носиш наместо фес...

Русчук, 5 февр. 1886 г.

Твой приятел: З. Стоянов

ЗАЩО ПЛАЧЕ ЦАРИГРАДСКИЯТ ВЕСТНИК „LE MONITEUR ORIENTAL"?

Плаче той, че го боли нещо. Плаче сиромахът, че му е прободено сърчицето от 6 септември. Времена бяха едно време. Ама че времена ли пък бяха! Стане бал в пловдивския конак от всичките тънкокръсти госпожи и госпожици от двете тепета. Г. Александриди, зетят на г. Кръстевича, засмян и любезен, счесан и наконтен, намазан с различни скъпи парфюми, посреща гостите във вътрешния салон. И какво възпитание, какъв тънък и изящен вкус? С всекиго знае той как да се отнесе, как да си подаде ръката, колко милиметра да си подигне горната устна, за да представи и покаже приятна усмивка. С г. Хаканова например и с шуря его г. Иванча Ст. Гешова той ще да бъде съвсем фамилиарен. Ще да си подаде и двете ръце, ще се бацнат по устата, ще си погъделичкат с показателния пръст ръцете, после ще да се наведе г. Александриди на ухото на г. Иванча Гешова, ще му пришепне нещо, което ще да бъде или че „в съседната стая има нещо кьораво", или пък че на Сахаттепе излели една кофа вода отгоре му. Ще да се дигне смях помежду им, г. Хаканов ще забележи на Александриди, че отива да го обади, гдето се трябва; а челеби Петраки Аврадалъ, с два нишана на гърдите, стои отстрана и понеже само по движенията разбира разговора на двамата си скъпи събеседници, за които и душа дава да им помогне в трудните предприятия, пита: „Где? Кога? Не може да бъде! Аз уведомих комисаря!" – и пр., и пр. „Холан, Петраки! Ти много ми мътиш водата. Нищо

не искаш да ни идирдисаш“ – казва Иванчо Гешов, а си туря единия пръст на Петракиевото лице, за да види и опита дали тоя последният си е турил пудра – нещо, което той употребява в подобни тържествени вечери. Боже мой, и всичко това тъй мило, приятелски и фамилиарно!...

В друг един салон госпожа Александриди, облечена деколте, забавлява скъпите си гостенки с пикантни характеристики, повечето из живота на българи и българки. Между другото, тя разказва, че Петраки бил видял един път как дядо Райчо, уж майор и първенец, копаел лозя и плел чорапи, а друга една майорша, пак българка, която ходи с пайтон на станцията, у тях вкъщи перяла кирливи ризи и пр., и пр. Балът не се свършил още, а г. Хаканов и Александриди, оттеглени в особна стаичка, завзели се за сериозна работа. Пишат те дописка на „Moniteur Oriental“, в която се описва балът в конака: „как бляскаво той станал, колко и кои дами били поканени, коя с каква рокля била облечена, как мадам Александриди била любезна към всички, без разлика на вяра и народност – нещо, което обещавало добри следствия за бъдещето на румелиотите, за търпимостта и за търговията“. „И всичко това благодарение на опитността на главния управител Кръстевича, на интелигентността на д-р Хаканова и Ив. Гешова и на мъдростта на г. Александриди“ – свършва дописката.

„Moniteur Oriental“ печата дописките със съчувствено предисловие, в което казва, че по полетата на Румелия тече мед и масло. Печата ги той – кой му бърка и му завижда на симпатиите; но я гледайте, че роклите от бала стават солени, грациите на мадам Александриди и на нейната пловдивска другарка, мадам Хаканова, се плащат и строят не на техните амазонски гърди, но на попуканите селски вратове и пълни с мекина уши.

Константин М. Константинидис, един от сътрудниците на „Moniteur“-а, дохождал в Пловдив през месец априлий 1885 г. и ето какво писъмце е върнал на д-р Хаканова от Цариград:

(Буквален препис и превод от оригинала)

(Текстът е даден във вестника с две колони – на френски и на български. Тук предаваме само българския текст.)

„Писалище на в. „Moniteur Oriental“, Галата, Перщембе пазар и пр. Цариград, 8 апр. 1885.

Любезно превъзходителство и драги докторе,

Пристигнах тука в неделя вечер, благодарение богу, в добро здраве, като благославям непрестанно вашето име, загдето можах да прекарам празниците посред домашните си. Съобщих на дирекцията (на „М. О.“) вашите желания и тя се обеща да ви напише колкото е възможно по-скоро. Г. Шагуни, чиновник на железницата в града ви, ще ви предаде една кутия с хавански цигари, за които съм уверен, че ще ви се харесат.

Кажете на г-жа Хаканова, че твърде наскоро ще проводя образците с всичките подробности. Моите комплименти така също и ней.

Готов съм за винаги на вашите заповеди, прегръщам ви и остаям ваш верен приятел.

Кон. М. Константинидис

Н. Б.– Поздравете г. Иван Гешова.“

Какво значи това любезно писъмце на кир Константинидис? Какво е това излияние на чувства, тия благословии името на г. Хаканова, което име облекчило скръбта на господство му, който можал да се повесели със своите роднини по празниците, да поядe и посръбне, сиромахът, за здравето и благоденствието

на Източна Румелия?

Прочетете долната разписчица:

(В две колони – на френски и на български)
Л. Т. 100

Получих от г. д-р Г. Хаканова сумата от сто турски лири за абонамент на в. „Mon. Oriental" и за сметка на администрацията от речения вестник.

Пловдив, 3 апр. 1885.
Кон. М. Константинидис от „Mon. Oriental"

С писмо от 29 априлий директорът на „Moniteur Oriental" г. D. A. Bellis известява с нечута любезност на „Cher Exellence"-ът, че той е получил от Константинидис подаръка от 100-те туралии. С друго писмо, носяще дата 9 юни 1885 г., той казва, че получил още 100 танета; а с трето едно писмо се плаче, че 100-те не стигали, трябвало се нещо повечко. Ние задържаме тия писма за друг път (оригиналите им са в ръцете ни).

И така, г. Константинидис и Белис, плачете, братко, двама да плачеме за „румелиотите" и за предишния порядък в Пловдив. Ето на, братко, дето се е казало, светли Христови празници идат с всичкото си величие. Като хора порядъчни трябва се дрешка, ръкавички, цилиндър, яйчица, за Хараклито и Манйото корсети, бяла копринена рокля, нещо за хапване и пийване, разходка по очарователния Златен рог и по сребропоплърхностния Босфор и пр. Насам се обърнеш, нататък се връцнеш – все пусто? С трън да се завъртиш, ще хванеш коконата Кирица за скъсания чехъл... Тъй ли прекарахте вие миналата 1885 година, когато 100-те танета се лъснаха на масата ви? Какво щастие домашно беше! Дечурлигата подскачаха около тая маса като кукличкu. Ах, съдба, съдба! 6 септември похлопа и на вашата порта... Плачете за Румелия!...

ПРИЯТЕЛСКИ ОТГОВОРИ

И така, стари приятелю Георге, ти си изказа мнението в 17-18 броеве на своя „Напред" по турско-българското съглашение и по моя отговор на нен Драгановото окръжно (ръкописно) писмо. Много неща си изказал ти, против множества пунктове и въпроси от станалото и извършеното на нашата дипломация ратуваш. Всичките злини за бъдещето на нашето отечество, за неговата свобода, независимост и самостоятелност ти съглеждаш на едно и също място: в Стамбул и в падишаха. Ти искаш цяло съединение, без никакви органически устави, без назначавания и потвърждавания. А аз, любезни, искам, щото цялата Македония да влезе в пределите на Княжеството ни и столица да ни бъде Одрин или Солун. Може би да се намерят от нас по-сербез патриоти, особено поклонниците на песента:

...Марш, марш,
Цариград е наш!...

на които да се поревне и съблазнителният Стамбул с неговите разкошни брегове. Покойният Аксаков беше определил даже и махалата, в която ще да си намести печатницата.

Ей че пък кьораво ще да ударим, Георге! Да се курдисаме с тебе двамата в някоя майска заран в един партикулярен каик, да го напълним с червоугодни овощия, да заплющят ония ми ти лопати по Босфора и

към Принцовите острови! Вай, вай!... Нека султанът ни гледа от азиатския бряг и се пука...

Ти, бай Кърджиев, си чувал, че велика Русия е дохождала няколко пъти до Цариград, избивала е дотолкова свят, колкото мъже няма в България; но после пак си се връщала към студения север. В 1877 г. братушките пееха около Илдъзкьошек песента на „Камаринския мужик“, подписаха Санстефанска България до носа на падишаха; но бай ти Биконсфилд с едно дръпване на червения карандаш направи тая Санстефанска България да заприлича на Житомирския уезд. На сиромаха Милана му се искаше да сръбне поне едно кафе у София, но мундирят му такъво направление взе към Ниш, щото отгоре му свободно можеше да се броят „звонкови монети“. На, и паликаретата става два месеца как викат „Зимо!“, продадоха си и портокалите, и маслините за пушки, гладни им мрат децата, но не върви пущината напред, макар и Сорокин да е отишел там да интригува.

Ненче ти Драган, ти и други още незадоволени братя, какво искате от българите? Онова, което зависеше от мишците на българите, тия го направиха. Те удивиха цял свят. Българите направиха революция с песни, пред която прехапаха устни и брадати императори, и тънки дипломати, па и различни патентовани революционери. Българите се биха без офицери, без беломустакати генерали, без интендантсва и пр. „Българите внесоха нова теория във военната наука“ – писаха някои знаменитости. Българите поискаха да вървят по-надалеч от Пирот, пожелаха да задържат тоя последния град, дойде султан, всесилен султан, който им предлага ръка – нещо, с което не са се удостоили ни класическите гърци, ни 60-годишните сръбски държавници, нито пък петмилионните румъни, – но навсякъде удряше в камък. Всесилна християнска и покровителска ръка държи над главата ни топуз и маха на четири страни.

Какво трябваше да направим ние, а, бай Георге? Защо ти и нен ти Драган не кажете какво трябваше да правим ние, за да имаме пълно съединение и да не се състои мирът ни със сърбите само от един член? Защо ти, бае Георге, не изнамериш разковничето на злото и не се явиш ангел спасител на България? Защо ти не кажеш как можем да вземем ние Цариград? Защо „беловласият старец“ в своите окръжнине направи това, ами казва само „че желал би да знае какво е мнението на приятелите му“? Най-после защо ти, брат Кърджиев, си се възмутил само от моето писмо, което наричаш идеално? Ти знаеш, че от идеали държава и свобода не пропада. Защо ти мълчиш мъченически към проповядваната окупация от г. Цанкова? Защо ти ставаш дотолкова верноподанен, щото досега не си обелил зъб да продумаш нещо за поведението на „покровителката“, за толкова мерзости, подлости и шпионства, писани в нейните вестници, за „звонката монета“ и пр.? Защо не кажеш кой накара Милана да ни нападне разбойнически? А защо ни излъга в един от преминалите си броеве, че Русия въздържала турците да не навлязат в Румелия въпреки настояването на Англия? Казвай де? Нали си уж нещо като социалист и пр.? Нали преди 6 септември пишеше в „Напред“, че Русия желаела да направи България на „Задунайска губерния“? Отгде сега имаш гаранция, че тая губерния няма да стане?

Не, не, приятелю! И ти стана въжарин. Тая пуста софийска мъгла накара те да месиш Изток със Запад и обратно. Казваш, че съм бил тържествувал от турското съглашение. Това е вярно. Аз и днес тържествувам и ще тържествувам, макар и да няма никакво съединение. Доволно е, че притежаваме 6 септември,

Сливница и пр. Думите „кровь проливали" и упрекванията на цял свят, че сме били готованци и не сме дали никакви жертви за свободата си, бяха петно за България. Ето защо авторите на 6 септември решиха, че и главите им да паднат в конака, и турска окупация да стане, но в историята да бъде забележено: „че братушките протестирали". Ако ние знаехме, че Русия ще направи Санстефанска България на другия ден, 7 септември, то пак трябваше да въстанем. Чу ли, приятелю! Нека сега дойдат пак руските офицери, нека тия пак си разпуснат саблите и викат: „Кровь проливали." Знаеш ли, като щяха да те заколят един път у вас на масата, когато живееше в къщата на поп Томя? Е, че блажени времена бяха тогава! Сега тия руски офицери, ако ни сподоби пак Господ с тях, трябва да вървят с наведени вратове. Аз се възхищавам от турското съглашение просто затова, защото н. в. султанът се яви покровител, когато представителите на кръста и на „господи помилуй" искаха да ни удушат. Ами я кажи, ти възхищаваш ли се от статуквоантето на покровителите до сръбската война и от тяхната Санстефанска България после войната? Защо преди два месеца покровителката беше за Румелия, а сега, когато се призна едно съединение, тя иска Санстефанска България? Не усещаш ли ти тука нещо такова като камбана? Или „нен Драган не дава"?...

II

Ами ти, чичо Пантелей Кисимов? Тебе где да те туря? Аз те мислех, че си нещо, но писмото ти до мене (печатното) доказва противното. Аз те съжалявам, че си ритнал толкова назад. Ти си се преобърнал, драги, цял-целеничък на камбана, на която си стиснал топуза, па удряш ли, удряш! А на ехото, издаваемо от това прогресивно оръдие, може ли да се отговаря? Жално. Московската камбана, която ти препоръчах, ти си я сравнил с пиротската. Какъв анахронизъм. Пиротската е гола-голеничка, само с топуз, когато московската е цяла култура. Тя съдържа много работи, но защо да ти ги разправям? Няма да ме разбереш!... Колко добро ще да бъде за тебе, ако ти се определи една пенсийка от нашето правителство, па да си мируваш...

Едно право и класическо нещо има в твоето писмо. То е писмото на Л. Каравелова преди 15 години до сръбския княз Милана. Гледай, гледай! А пък хората се чудят, джанъм, защо тоя Милан да ни обяви война, отгде-накъде? Никому не дохожда на ума, никой се не сеща, че това е вследствие на Любеновото писмо. Ах, тоя пусти Любен! Та как ти дойде на ума бе, приятелю? Как можа да отгатнеш? Как успя да схванеш юздата на днешните обстоятелства? Кажеш думата, а че я залепяш на мястото, бей! Сербез перо ли пък имаш! Като чете човек писаното ти, сякаш че през турски гробища върви. Да живееш за многая лета!...

З. Стоянов

ОТВОРЕНИ ПИСМА

II
ДО ГЕОРГЯ КЪРДЖИЕВ, РЕДАКТОР НА В. „НАПРЕД“

Ти пак си се обадил, любезни. Аз не можа да те разбера на кой Господ се кланяш. Въртиш-сучеш, но на моите въпроси все не отговаряш, все гледаш да пречупиш жегъла. Аз те питах в писмото си да ми отговориш без обаче и понеже: одобряваш ли политиката на нен си Драгана и покровителството на матушката, а ти си се запънал като тетива да ме питаш: „Защо издаваше „Борба“? „За кеф я издавах, ей така, да ми се прослави името. Ама ти защо издаваш своя „Напред“? Тухав въпрос. Ти му казваш 2 и 2 са равно 4, той си криви устата и вика 5 са! „Защо разбърка цяла България?“, „Защо стана причина за толкова кръв?“, „Защо направи преврат?“ и пр., и пр., пишеш ти по-надолу. Че крал Милан ли съм аз бе, приятелю, или съм Наполеон III да правя преврати и да лея кръв? Имам ли аз хазна, войска, топове, шпиони и раболепни калугери, та да върлувам и душа народите? Холам, нали си уж нещо пусти историк, популяризираш късата история на Френската революция, почитател на Дарвин и на Бокля? Ти, брат, „такую ерунду“ пускаш в ход, щото и сам Икономов ще да кихне от смях. Най-после вестникар си бе, Бочка, от един еснаф сме. Че чул ли си ти някъде, чел ли си, щото да е бивало девето чудо на тоя свят: вестник да прави революция? Има си хас да си въобразиш, че твоят „Напред“ е повикан над софийския небосклон да дигне една заран червеното знаме. Де джумбуш, де? Революцията и кризисите ги правят вестникарите, Георги, ама знаеш ли кога? Е тъй, като си легнеш някога, без да си чистил зъбите си с кибритена клечица. Насам се обръщаш, нататък се превиваш, а по гърдите ти като че дращят котки.

Аз, любезни, издавах вестник, служех за оръдие на цяло едно население. С мене заедно в същия град се издаваха още пет вестника. Аз казвах черно е, противниците отговаряха бяло е, а останалите смъртни, т. е. ония, които един вестник може да разиграва като мечка, стояха отстрана и слушаха. Вижда се работата, че и те са казвали: черно е. И ето ти един прекрасен ден, чуква 6 септември. Чуква той не с топори, брадви и ножове, но тих, засмян и весел, като че пашата се женеше тая заран. В два часа време, в две минути, догдето слънцето подскокна на една копраля, по цяла Тракия, по коритата на Марица, Тунджа, Стрема, Луда Яна, Тополница и пр., от Трояновата врата до Бургас, навсякъде „ура“, „да живей“, „да е честито“, гръм от камбани, ехо от молитви, благославяние и целувание. „Ама това твоята „Борба“ го направи, ти излъга народа“ – ще да ми отговори твоя милост. „Бошлаф, приятелю!“

Да, чуква 6 септември, всичко тръгва по мед и масло, народът ликува, войниците тичат от четирите страни, дохожда княз, министър и пр., бе туй беше, онуй беше, турци нападат, Русия държи тънка политика и нам що си още, догдето най-после се обади бачо ти Милан. Ех, сиромаси хора бяхме, нямахме генерали, висши офицери, интендантство и др. т., но даде Бог – ритнахме софийското кафе на бача ти Милана, накарахме неговата Саша и буля ти Миланица да сънуват гръцки кола. В туй време, именно, щастие го кажи или резултат на тънка политика, ето че руското воинство начело със своя, а не наш военни министър напуща

земята ни. Бе иди, бе кому, бе какво стана, шум и смут навсякъде; но всяко чудо за три дни. Ония, които са изпитвали по плещите си офицерската златокована нагайка, сепват се и трият ръце от радост, че отиването на руските офицери е паднало като небесна манна. То ще рече, приятелю, такава една печалба. Представи си ти, че ние двама с тебе отиваме на лов, санким пример, а то аз те зная, че ти не обичаш кърската работа. Да, представи си, че ние отиваме на лов, излиза едно сиромашко зайче, ти стреляш отгоре, катурваш го, но докато се наведеш да го вземеш, гледаш, че по-настрана паднала лисица, съшибана от твоя един и същи куршум! Е, няма ли да я вземеш? Няма ли да се зарадваш? Месото – хакикат не се яде, но тя има добър кюрк, който може да послужи в нещо на дечурлигата.

Питаш ти защо аз тържествувам, когато нямало пълно съединение. Тоя въпрос аз бих го разбрал, но ако той ми се задаваше не от един вестникар, от човек интелигент, но от някой сиромах алъшверишчия, кръгозорът на който не отива по-далеч от бъчовката с маслините, от сарафското сандъче. Повтарям, че аз тържествувам и ще да тържествувам довека, макар и да няма никакво съединение. Аз тържествувам за 6 септември, за Сливница, Драгоман и Пирот. Аз три пъти съм бил повличан от народната бура: от сто души двама сме оставали, видял съм как гори Панагюрище и Перущица, бил съм свидетел, когато Тракия е миришела цяла, но пак тържествувам, пак не съм пишман. А 6 септември и Сливница? С колко Панагюрища ги трампяваш? С какво ни се курдисват днес нашите съседи сърби, гърци и пр.? Не със своите ли 1815 и 1825 години, когато и те са направили един 6 септември? В какво най-много ни обвиняват нас хората? Не в това ли, че сме били пипкави градинари и земеделци, хора, ненаправили нищо реално за свободата? От кой наш цар се възхитяваш ти, когато четеш старата ни история? – От ония, които са отивали във Византия да целуват полите на меките гъркини, или от дяда си Крума, Симеона и Самуила? Казвай де? Чул ли си ти да хвали историята ония народи и поплювковци водители, които са били смирени, кротки и мъдри, които са се допитвали, които са чакали да обърне керемидите на къщата кръстникът Петко? Да потропаме ли и на по-голяма капия, пред която ние стоим като мравички? – Слушай. Ти знаеш какво стана във Франция през 1789 г. Знаеш още колко се кръв проля, колко народни мъки и страдания, глад и съсипия, които най-после родиха Наполеона велики, който стъпи на всичко, който стисна Франция десет пъти повече в силни клещи, отколкото тя беше до 1789 година. Наместо свобода, братство и равенство Франция се сдоби с фригийска шапка, с шпиони, цензура и бесилки. Храни Боже, тя спечели това, което ние би спечелили от 6 септември, ако хлебосолието се явеше на Варна, т. е. – разбираш ме. Но я гледай, приятелю, после сто години оттогава, после толкова кавги и крамоли, славни победи, знаменити херцози, смиреномъдрени архиепископи и пр., и пр., я гледай какво се готви да стане в Париж в чест и памет на тая революция (без пълно съединение и свобода)? Пет години ще стават приготовления, цял свят ще бъде поканен, шест месеца ще държи празникът, цяла Франция е на крак, второ Христово пришествие се очаква!

Още отсега брадати богопомазаници треперят в своите богати палати, предвещават те нещо, боят се, че като милионната тълпа извика ура около Бастилия (Бастилия ще да бъде построена, както е била в 1789 г., а после пак ще да се разруши), да не би стане някоя хата с престолите им. А милион други същества, които нямат педя земя, които спят по улиците,

чакат и се надяват, че тоя ден именно ще огрее слънцето и за техните голи плещи. Ти се догаждаш, господине редакторе, какво аз искам да кажа с тоя пример. Аз искам да кажа, че ако един злощастен ден руският генерал каже „Здравствуйте, братушки!" във Варна или Бургас, то Русия няма да си остане все в поредък, рано или късно ще да се чуе и там един ден гласът на народа. Тогава ние, на 6 септември или на 8 ноември, ще бутнем хлебосолието в Дунава.

Ето защо аз тържествувам. Румъните имат само една Гривица, но я иди ги виж. Май с хора, като че оживяха изново после тая Гривица. Населението им, което до войната беше стадо на различни бибесковци и статолесковци, сега е вирнало глава, търси си правото. Аз ти пиша тая върволица примери, защото все още съм убеден, че ти мислиш с мозък. А ако си от партията на не му беше времето, ако съжаляваш, че не сме се допитали до голямата капия – тогава, братко, кажи си го, да разделиме брашното, додето е рано.

Но чакай, ти имаш нещо минало, което е написано на челото ти. Ще познаеш ли следните редовце, че са писани от тебе? Чети!

„В нашия млад и още, току-речи, девствен народ и от външна, и от вътрешна страна – за добро или за пакост – много вредна рол играе Русия. Зачекнем ли се с Влашко, ето ти Русия напред; скараме ли се със Сърбия, Русия се промъкнала и раздухва пламъка на крамолата; разправяме ли се помежду си, тутакси Русия изниква да прави преврат; излезем ли из хаоса и понаредим ли се някак, изведнъж Русия ще се пъхне с някоя интрига и ще сюска и задразва. Русия, Русия, навсякъде и на всичко Русия, а нас ни няма никъде в нищо... Днес ние нямаме нищо свое: нито политика, нито граница, нито партии. Всичко е останало на заден план: всичко е погълнато от руската политика, всичко става по нея и за нея. А за туй, как искаме ние и как е добре за нас, никой не ни пита... Какво е това? Где е тук логиката? Или руската политика е била някога си луда, та гонила Каравелова и последователите му, а сега – е дошел умът в главата, пази, котка, закриля и милва. Все тъй е безсмислена руската политика и в туй, гдето тя поддържа в Румелия тези, които са против Каравелова. Що за неразбория е това? Що за хула с логиката?... Какво иска от нас Русия – защо не ни го каже? Нов и по-ужасен преврат ли иска тя да направи у нас? Освободителката Русия иска да ни освободи от нашата свобода и самостоятелност ли? Или какви големи добрини таи тя за нас?" (брой 2 от „Напред").

...„Тук Русия вече по-осетливо туря пръст. Изявено е вече от нейна страна, че тя не ще княз Александра и иска да ни доведе някого си Валдемара, и днес за днес ние се намираме май в една криза по тоя въпрос. Какво е това, та не един вид разполагание с България? Отгде знаеме ние, че ако – се вдаде да умъкне от българския трон Александра I, утре с новия свой любимец и натрапен български държавен глава тя не ще ни наложи един режим катковско самобитен? Или отгде знаем още, че новият български княз не ще бъде дори и руски генерал-губернатор? Дадено едното, до постигание на второто разстоянието не е голямо. А кой не знае, че самостоятелна и независима България и Задунайска губерния не е все едно?...

Остава сега питанието: какво можем помогна ние с възбуждението на тоя въпрос? Можем ли промени с това волята на силната Русия, стига тя да иска да ни стори туй добро – да ни подчини под себе си, да ни наложи своя протекторат или да ни направи своя губерния? – Можем, отговаряме ние на нашите всепокорни „благоразумията". Нека всеки помни, че нашето съществование като самостоятелна и независима държава

е гарантирано от цяла Европа. Нека всеки знае, че нашето положение в Балканския полуостров е, както казват, изключително и че ако един се полакоми за нас, то другият няма го остави – стига в тоя случай да се не вдадем ние доброволно, стига сами да не си турим ярема, и ние ще сме спасени" (брой 4, „Напред")

...„Какво? Руските консули наместници ли са на руското управление у България? Нашите управници сянка ли са там? Кажете, можем ли да мълчим ние подир това, можем ли да мълчим, кога крачка по крачка ние губим своята самостоятелност? Войска в руски ръце, външна политика Русия води, министри Русия ни туря и снема, чиновниците ни руският агент назначава и отчислява. Кой прочее управлява България? Независима държава ли сме ние?" (брой 5, „Напред").

Е, приятелю, как си? Всичко това ти си писал преди една година време, когато пакостите на официална Русия бяха сто пъти по-дребни, когато тя не беше си вдигнала офицерите, не бе съветвала Милана да ни нападне, не беше поддържала правото на султана да ни нападне, когато нен ти Драган не беше искал окупация, когато, когато – много когато. Тогава ти се боеше от Задунайска губерния; казваше, че нищо наше сме нямали. Русия иска да ни погълне и пр. Тогава, казвам, когато и тия, които правеха против тебе митинг, днес са се въоръжили против руските замисли, въоръжили са се и децата, а ти съветваш благоразумие и осторожност! Какъв е тоя шашкънлък? Какви са тия палаври и карагьозчулуци от тебе? Отгде ти имаш сега гаранции, че Задунайска губерния се е отстранила, че княз Александър не се гледа вече със зло око от Русия? Казвай де! Защо играеш на въже? Или нен ти Драган има някакви си тайни, които отстраняват злото? Питам те аз да ми кажеш – не на шега вече, но сериозно,

в името на българската самостоятелност, – где виждаш ти, че Русия се е възгещисала от своите планове за България? Питам те аз като българин: кой е днес виновникът на всичките наши несполуки в Цариград? Седнал си да ми дрънкаш като кречетало, какво съм искал със своята „Борба", защо съм се радвал от станалото, съединението било окалпазанено и ред други бошлафлъци. Ами какво трябваше да направехме? Аз те питам втори път – защо ти не обаждаш разковничето, за да можем да направим не пълно съединение, но да вземем и Едирне? Хайде де? Момъкът седнал да разправя, че с турчин не бивало приятелство. Знаем го ние, но благодарение на тоя турчин, че ние днес имаме и това. В 1881 г. помниш ли, като пишеше в „Братство": „Ах, няма вече зеленото парцалче!" Или твоята съвест и убеждения са разпределени на долапчета, в които турят буквите по печатницата?

А нен ти Драган? Какво великодушие, какво убийствено снизхождение пазиш ти към тоя нен Драган? Аз те питам да ми обадиш одобряваш ли окупацията на тоя нен Драган, а ти ми отговаряш: „Да, тая окупация е средство на дяда Цанкова, макар и лъжевно, да дойде на власт!" Да живееш, юначе, за многая лета – отговаряме ние. И как меко, как верноподано, как отеческо, как молитвено го изказваш? „Средството лъжевно наистина, но нали е за власт?" – няма нищо. Простено е на човека да продава своето отечество на различни гирсовци, стига целта му да е власт. Холан, Бочка, че това по-чапрашик излезе, отколкото ерундите на в. „Демократ" бе, приятелю? И твоята съвест чиста остава при това калугерско мнение? И тая съвест не се възмущава, когато в днешно време над нашата глава висят гладни орли, а някой си нен ти Драган седнал да лъже, за да мине на власт? И пред тоя резилик ти стискаш очи? Имаш ли гаранция, че с тия лъжи нен ти Дра-

ган ще да направи пълно съединението? Вярваш ли, че „задунайската" ще да бъде отстранена? Че България ще благоденствува? Че няма да имаме руски министри и камшик? Хайде де! Отговаряй! С лъжи и с тайни управлява ли се отечество? Аз искам от тебе отговор на горните въпроси не за белите косми на нен Драгана и за черните очи на бая Петка, но за бъдещата съдба на твоето и моето отечество. Отговаряй! Как можем да направим пълно съединение!

Казваш ми още, че си бил от мене по-голям русофоб. Не, това е лъжа; вземи си думите назад. Аз никога не съм бил русофоб, няма и да бъда. Ако аз мразя например Цанкова и Каравелова, които са българи, с които се познавам и пр., то ще стиснеш ли очи да ме наречеш българофоб? Съгласи се, че това е беловски демократизъм. Така също аз мисля, че ако човек се не съгласява с Катковото православие и с Гирсовата политика, то не значи, че мрази Русия. Моля ти се, втори път недей излиза така бос. Аз съм тиранофоб, приятелю! Мразя всичките тирани по света, които бият и бесят, били те българи, турци и пр.

З. Стоянов

СЛЪНЦЕТО СПРЯНО!

Слънцето спряно в Пловдив! Марица бяга от леглото си, тепетата се бунтуват, Родопите си чупят върховете, „Търновска конституция" излезе на притурка, Средна гора иска екилибр, Гюлбахча протестира! Защо? – Че на О. Бурмова била направена овация в Пловдив!

Ние казахме вече в колоните на нашия вестник, че не симпатизираме на тая овация, че тя е прекалена, че формата е бодлива, че съдържанието е малко варварско. Това ние казахме, па и занапред ще да го кажем, завинаги сме готови да поддържаме святия принцип, че насилията си нямат място в днешния век, че там, гдето има свободна арена и могущество на свободното слово – там е престъпник всеки, който си служи с монархическо оръдие: револвер, кама, тояга, плесница и пр. Водими от тоя евангелски принцип, ние направихме „сухата" пловдивска революция, ние бодяхме с устните си ония, които сами бяха уверени, че ще им метнем враненско въже на вратовете! Тези ония допуснаха, създадоха да легне дядо Райчо под пет шпионски куршума, да падне тоя наш скъп другар в минутата на нашето тържество, да стане той евтина жертва на калното и гнусното! Ние бяхме в апогея, ние държахме с косъм вързани вратовете на нашите противници, ние можехме да си отмъстим законно и справедливо, ние можехме да принесем жертва стотина глави (пак бяха малко) за побелялата дядова Райчова глава! Можехме ние да сторим това, защото 200 души пла-

чеха над падналия юнак, а 500 други викаха: „Где са къщите на тогова ионогова?“ Можехме, но не позволихме. Даже ние ги взехме под защита!

Днешното законно и нормално софийско правителство на основание на своята либерална конституция за едно частно престъпление, за една О., за един предател на отечеството произвожда терор в Пловдив, в същия тоя град, осветен и освободен с кръвта на дяда Райча! „Хванете разбойниците“ – е казано в министерската депеша, ако се не лъжем. И префекти, и градоначалници, и военни прокурори, и всеки дявол е напрегнал силата си да буйствува в Пловдив по това дело. Около 10-15 души са хванати от полицията и ръгнати в Генджаа без всякакъв повод, без всякакви причини. А органът на това правителство „Търновска конституция“ заиграла на въже, заронила фалшиви сълзи, заговорила за геройски подвизи, лепнала и едно „нехранимайковци“. Чакай, чакай, посестримо! Ако е работата за патриотизъм, ние можем да ти натрием носа с такава доза хрян, щото и станимакалийският оцет няма да те възвърне в нормално положение, па и в. „ Славянин“ няма да ти обърше сълзите.

Актът в Пловдив е осъдителен, строг и немилостив; за това не иска и повтаряние. Но я турете вие ръка на патриотическото сърце и разгледайте учено акта на О-та! Днес той страдае от пловдивската овация, но дали българският народ, неговата свобода и прогрес не са пострадали сто пъти повече от него, от неговите пакостни действия? Кой скрои на българския народ нихилистически калпак? Кой приготви почва за преврата в 1881 г.? Кой напълни ловчанската казарма и русчушкия затвор с млади невинни хора? Кой батърдиса милиони левове на държавата за нищо и никакво? Кой ходи днес по чужди земи да кове букагии на своето отечество? Не е ли тоя кой О-та? Не е ли той един от тия изменници? А как постъпят свестните хора с подобни гюбрета? Историята ни обажда, че за предателство на отечеството образованите хора са удряли на предателите не плесница и бастун, но под сатър им се прекрещали вратовете. В това число се съвпадат и няколко императори и императрици, които така също са били „беззащитни“ и „стари хора“.

Така лесно ли мислят другарите на О-та, че българският народ ще да продаде своето отечество? Хемен току-така, като направят един митинг, като съобщят резолюцията си на консула, ще отидат да посрещнат с хлебосолие? Не! Тук не е въпросът за каравеловци и цанковци. Тук ще се продава народ. Прочее, за да отбележи историята едно народно съзнание, тук ще да се потрябва малко пот... Тук се не търпи никакъв опортюнизъм: 2 x 2 = 4!...

КАНДИДАТ ЗА МИНИСТЪР

Не бе ден, не бе два. Близо четиридесет дена чакахме ние над яслата, т. е. бяхме на онова място, от което една крачка остава да се мине на голямата капия за благото, величието и щастието на народа и за интереса на партията. Чакахме, чакахме, и надежди се разбиха, и воля се поколеба, па и някакви си мътни предчувствия ни обладаха. Ако вратата ни похлопаха, ако някой от „видните" депутати ни поздравяваше с усмивка, ако някой от министрите оставяше своята официална трибуна в камарата и дойдеше да седне при нас, то все ни трепваше сърце, все си помисляхме, че ей н-, сетиха се най-после хората и за мене. Веднъж ме поканиха даже на едно място (капия), уж просто на чай и да си поговорим с някои видни депутати, но ние, като шюпелии за оная работа, рекохме и отгатнахме, че хич олмасъ ще ни венчеят с оная работа. Бяхме се наготвили даже какво да говорим, как да благодарим за доверието и вниманието, а после ще да се уж откажем, че не приемаме, че се чувствуваме слаб, че надали ще да можем да оправдаеме доверието на партията, и най-после ще кажем да сме си помислели малко, па за останалото е лесно. А пък един ден – не помним кой ден именно – г. В. Влахов ни изкара съвсем от глава, в добро разположение, разбира се. „Ще черпите" – каза той и замина към Панаха, или Панахова. Какво силно напрежение, какви отгатки и предположения защо именно това черпение, а още повече да го говори г. Влахов, човек, който пие вода от баша на чешмата и видността на когото може да оспорява само Берберов и Видо Монев, и то от злоба и завист, т. е. несправедливо. Още повече че когато г. Влахов ни съобщи горнята шега, излизаше от хотел „България"; а какво се върши в тоя хотел, може да попитате г. И. Вълчева, па и ние самите знаехме нещо, особено за стръмнината на стълбите...

Да се обясниме. Ние долуподписаните, братя, т. е. пишущите тия редовце, криво да стоим, право да говорим и да го криеме, и да го замълчаваме, ножът до кокала допря, ще си го кажеме като две и две четири, па нека народът съди, него оставяме върховен съдия над нас скромните и преданите негови служители. Ние, братя българи, пишущите тия редовце, искаме да близнеме нещо в тия трудни за отечеството времена, като горим от желание да бъдем по-близо до народа си, да му чуваме болките и страданията нò от високо място, и за да може десницата ни да засяга по-надалеко – воля ни е да станем един министър! Доколкото познаваме новата си отечествена история, пръв пример е сега, щото министър сам да си предлага кандидатурата: но що да се чини? Надявахме се, надявахме, никой не ни почете. А пък да не кажем голяма дума, но покрай другите все заслужаваме и ние, време е вече да ни се чуе името, да погледнем малко по-отвисоко.

И така, братя, ние искаме да близнем за доброто на народа си. Настойте кой как може и по какъвто път намери за добре да се осъществува това ни народно желание и ние ви уверяваме, че ще да оправдаеме надеждите ви. Като чисто народен труженик ние няма да се посвениме да си обадим и програмата на бъдещите ни действия в кабинета. Драго ни е още да ви явим, че тъй като отдавна сме се заинтересували по тая работа, то не сме пропуснали и случая да си изработим всевъзможни програми, планове и предприятия,

които ще да турим в действие, щом поемем браздите на управлението, разбира се, с вашето съгласие.

Тук съм длъжен да ви обадя, че като човек, който не лапти само за 1000 лева и който се задоволява само с паперки, ние се отказваме да ви правим главоболие, т. е. да настояваме, че това или онова именно министерство искаме. Не. Ние се туряме само да ни имате предвид, па каквото ни заповядате, за дето ни видите мунасип, там и ще да приемем. Само един портфейл ли ще ни дадете, или два – което не е рядкост в парламентарната ни история, – ние сме готови да преклоним врат.

Като хора, които желаеме да оставим име между народа си, щото да се имаме предвид и за втори път, ние сме изучили нуждите на всеки град и място, за всички ще бъдем баща, никаква сепарация и хатър няма да гледаме. Ако ни се паднат вътрешните дела например, към които чувствуваме най-добро разположение, то ще го извършиме слеующето:

Града София ще да реформираме издъно, както подобава на една столица. Между другото, понеже с очите си видяхме, че тя има твърде изменчив климат, от който немалко страдае висшето общество, особено в своите разходки, т. е. додето госпожите и господата отидат до „Дълбок зимник“, то плисва дъжд или почва буря – ние ще изцерим злото на самото му място. Знаете, че Витоша е много удобна за метеорологически наблюдения. На самия връх като курдисаме една обсерватория с опитни хора, като простреме един телефон между нея и столицата, всеки час гражданите и гражданките ще имат най-точните сведения дали подир един час ще бъде добро или лошо времето. Турили сме още намерение, щото да доведем в столицата вода от езерото на р. Искър, т. е. от самата майка. Чували сме, че това езеро е пълно с риба пъстърва и жълти мренки. В проекта ни за тая канализация съществува такава една статия, щото с водата заедно да може да се спуща и риба, така щото, който си налива сутрина вода, да му падат в кофата и по няколко танета риби. Особен правилник ще да бъде изработен за това с помощта на градския съвет. В Кюстендил, като град, който туря разкоша на заден план, ще гледаме да направим нещо практическо. Там сме намерени да устроим едно „винарско училище“ по най-новите образци. В Дупница ще изгоним харамиите и ще отнемем част от земите на Рилския манастир, които ще предадем във владение на жителите от тоя град. В Трън засега няма да предприемаме нищо, тъй като отношенията ни със Сърбия не са се още подобрили. В Берковица и Враца ще съградим болници. В Орхание засега е добро. Там ще направим само една реформа, именно ще изменим името на града, което е турско – на султана Оркана. Съгласете се, че е позорно в днешно време един християнски град да носи агарянско име. Във Видин ще изсушим блатата и ще насадим лес от борика; а Белоградчик остава в положението на Трън. В Лом ще направим гимназията или на казарма, или пък на арсенал, тъй като присъствието на толкова ученици в тоя мирен град се доказва вече, че е вредно за добрите нрави и обичаи... В Плевен ще направим завод за волове; в Свищов – железница; в Ряхово и Никопол – поправка на улиците; в Русчук, Тутракан и Силистра ще се вземат мерки против праха. В Разград ще отнемем голямата джамия от турците и ще я направим на черква, в Джумая и Хасково ще подновим панаирите с първото им комерческо величие, в Осман пазар – фабрика за сливовица и маджун. Във Варна ще обърнем внимание на пристанището, в Балчик и Добрич ще да отнемем търговията от ръцете на татарите, в Шумен ще да направим трамвай до железницата, а за Провадия ще да помислим относ-

ле. Сега да отидем до старата столица на Асеновци. За нея ние сме намислили да правим такива преобразования, които ще да обадим само при закрити двери. А вам, севлиевци, не зная вече с що да ви се угоди. Вие сте такъв капризен народ, който с нищо не се удовлетворява. Направиха ви нашите предшественици „табашко училище" като кутийка, вие пак щръклеете. Право да ви кажем, ние се затрудняваме да намислим с що да ви се помогне. Наистина, че в това училище има два недостатъка, именно, че то е далеч малко от Росица и няма химическа лаборатория; но това са работи второстепенни. Ако сте съгласни, да канализираме реката и да проведем един ръкав вода през училището, т. е. през двора му, да минува. После, на втория етаж от училището прозорците са малко нарядко поставени, не може да става проветряване. И това ще имаме предвид. На вас, ловчени, като ви прекараме железницата през града и като направим станцията до Башбунар, ще си натиснете парцалите, стига да се не скъпите в гласуването на заемите. Вас, братя габровчени, отсега още можем да ви поздравим с окръжно управление в града ви. Хем табашко училище в Севлиево, хем да имат и окръжен управител – ще им преседне. И новата братска страна, Южна България, няма да оставим в първобитност. В Пловдив ще сградим на княза палат и ще го поканим да си има там лятната резиденция, от което немалко ще мръднат алъш-веришите. А вие, татарпазарджичени, понеже не сте се погрижили и за домашните си работи, то ние ще да ви ги наредим, па тогава ще видиме и за останалото. Най-напред ще срутиме три-четири джамии в града ви, които бъркат на красотата му, а после ще ви донесем един вид върби да насадите по улиците. На станимачени ще направиме някои улеснения в изнасянето на оцета. На чирпанци – един здрав каменен мост върху Марица и една станция до него. Доволно се е мъчило населението да ходи на Хаджи Елес. Най-приятно ще бъде на нашето ведомство, ако средствата ни позволят да извършим нещо особено и за Стара Загора. Най-напред ще се потрудим да въздигнеме паметник върху гроба на заслужившия патриот Наумова; второ, ще гледаме, както и да е, да не се дава преднина на казионните, особено на Ваклидова, за когото ще вземем мерки, щото, ако влезе в града, да се постави вън от съществующите закони. За Нова Загора, като не – познаваме засега нуждите, остава да вземем мнението на либералната дружина. За Ямбол не иска вече дума, че той ще бъде окръжен град начело с г. Влахова. Сливенци ще се начумерят, но в замяна на това ще им проведем един клон от железницата. Те са търговци хора, нека си имат комуникации. Котел за наказание, гдето са избрали депутат Иван х. Петрова, засега ги оставяме в румелийска първобитност, която ще трае три години. На айтосчени ще позволим да си имат кози, на които гората да бъде на разположение, а в Бургас ще употребим влиянието си, щото враждата, която съществува между Бъркалова, Ив. Цанкова и Ив. х. Петрова, да се премахне и те тримата да си живеят братски. В Казанлък ще направим алеи на Кайнарджа и ще забраним на Д. Папазоолу да се каши вече в Михалакевото кафене. Калоферци, карловци, сопотненци и клисурци ще ги удовлетворим с това, че ще заповядаме на чиновниците си да носят само шаячени дрехи. Може би в Сопот да направим и едно училище за адвокати, като турим за професори Фратя Попова и Йероним Аретова Попович. За Копривщица ще издадем указ да се нарича град, а не село, както се подиграваха досега нашите. Това ние ще направим още за отмъщение на конарци.

Министерството на просвещението бих желал да взема само по две причини. Първо, да намаля гимназии-

те на две. Е, не е за търпение вече бе, джанъм. Тия ученици не ни мислят доброто. Трябват се някои радикални мерки. Второто мое педагогическо мнение бе, че най-добра духовна мярка щеше да бъде, ако през време на ваканцията учениците от горните класове се изпровождаха да постоят малко в Рилския манастир на молитва и сухоежбина. Гледайте тогава мирни и послушни граждани. Но като чух обясненията на г. министра Каролева в Народното събрание, като видох, че той се дотолкова грижил, щото и в сандъците на учениците не оставил да търси пагубни книжки и вестници, „всичките нихилистически", както благоволи да каже той – то се отказвам и снемам шапка пред способностите му. Немалко ми подействува за това и статията в „Търновска конституция", брой 37, под заглавие „Училищата и в. „Независимост".

Министерството на войната така също бих поискал, но ако това беше преди 2 ноември. Сега обаче, като имаме Сливница, Драгоман и Пирот, които родиха във всяка дружина и по един кандидат – то нека бъде халал другиму.

Ако взема пък външните дела, то тая добрина ще има за отечеството, че самото ни име ще произведе добро впечатление по Европа, особено на нашата приятелка Турция, към която сме били толкова верноподани. За свещените връзки с освободителката ни не иска и дума. Не е чудно да отслужат и молебен...

За Министерството на правосъдието и дума не може да бъде даже. То си е наше и по право, и по старшинство, така да се каже. Пет години сме били ние под неговото ведомство, било следовател, било секретар, било писар и пр. Какво-годе сме и попрочели по правото: било статиите на г. Оджакова във в. „Българин", било ония в „Т. к.", които не носеха подпис, и пр. Чели сме даже и Бентама за „доказателствата". От това министерство ние се не боим, то ни е в джеба.

Остават финансите. Тук артък яма йок. Но я чакайте. Да са живи приятели: като изберем добър състав от помощници, с Божата воля можем да я караме криво-лява. Кой се е родил научен? Например да ни се отпуснат по отчетната част и по контролата двамата наши еснафлии бай Никола Живков и бай Георги Кърджиев, не едно, но всичките министерства можем да вземем на ръка. Мястото не ни позволява да направим някоя характеристика на тяхна милост по финанциите и политическата икономия. Г. Кърджиев е например дотолкова лют в своите сметки, щото една година по-напред знае вече колко разход и печалба ще има от вестника си „Напред". Не би бил излишен и за главен инспектор Стоянович Аджелето. Тоя момък стои по-горе от всяка хвалба и реклама. Идете му в къщицата и погледнете какъв ред, каква наредба и строга икономия диша на всяко кьоше. И водата, с която заранвечер полива градинката си, е с мярка и теглилка. Дръвцата му дръвца, зимовището му зимовище...

С другарите си министри се обещавам да бъда в най-изрядно съгласие. Ще ни бъде за правило, щото завинаги да си даваме мнението най-подир, след като изслушаме другите, така щото да не произлиза карамбол. На премиер-министъра ще отдаваме нужното почитание повече, отколкото прави сега г. Каролев. Въобще да бъде работа братска, даваме отсега дума, че свое мнение никога няма да имаме, т. е. ще съзнаваме своето положение. Тия работи са деликати; тъй хемен не се може да дрънкаме неврели и некипели. „Покорна глава я сабля не сече"...

60 000 ЛЕВА ИКОНОМИЯ В ДЪРЖАВНИЯ КОВЧЕГ!

Истината, доказаната и потвърдената вече истина от толкова учени глави, че в днешното демократическо време и течение и отделни хора, нищо и никакви (изключва се вагабонтствуващият елемент), можат да бъдат полезни на отечеството и на държавата, ни е вдъхвала завинаги насърчение да впуснеме и ние своята скромна лепта в празнината на отечествения жертвеник. Макар и да не сме съгласни с програмата на „Народний вестник“, че политиката на нашата покровителка спрямо България е идеална, но то не значи, че ние сме осъдени на мълчание.

В денонощно бдение и трудение да роди нещо и нашата глава днес ние тържествуваме, че сме приготвени вече да обадим на родолюбивите си читатели наш един план, който ни най-малко не се боим да наречем оригинален. Дошли сме ние до убеждение, че работите в България биха тръгнали с много по-бърза стремнина, ако се направеше в централното управление една коренна реформа. А именно, как би погледнал българският народ, неговите народни представители, особено „видните“, ако господа министрите се ликвидираха in corpore, т. е. ако от шест, както са днес, останеха само един. Тоя един само по себе си се разбира кой трябва да бъде: премиерът. Пази Боже, ако ние сме помислили даже да даваме предпочитание на друго някое министерство от останалите. Не, не! Не желаеме ние на стари години да си почерняме хубавото име с разцепление и неуважение. Ние сме човек либерал-консерваторджа или пък само либерал, но „стараго покроя“, както например са Н. Михайловски, Илия Цанов и други някои сдържани елементи. Ние се кълнем в своето православие, че нищо общо нямаме със съсипителните начала и с хора, лишени от всякаква собственост. Ако едно време сме погалили малко сопо-шайко-вагабонтотълпистите, това са били временни пориви. Грешно ли е, ако човек за благородни цели стъпи на някого на раменете от тия последните и оттам извърши нещо добро за народа си? Руските например държавни мъже, които за думата само републиканец, радикал, социалист и пр. пращат в Сибир, техен един генерал в Париж се целува и държи реч с тях около паметника на генерала Шанзи. Щом си постигнеш целта, то кой ти пречи да ритнеш всичките ония, които са ти служили за кираджийски кон?

Силни са нашите мотиви и съображения, които са ни подбудили днес да предлагаме тая реформа. Най-напред нашата народна философия още от незапамятни времена е въстанала против всички колективни учреждения, които за нищо и никакво не чинят. На всинца ни е позната пословицата „Много баби, килаво дете“. Защо ни са на нас, българите, народ вчерашен, чисто демократически, както доказа г. Белов, шест министерства, шест души министри с по 1000 лева месечно? Не можем ли да си намерим такъв един саморасъл българин, който да дръпне браздите на управлението с мъжка ръка, който да олицетворява в себе си и шестимата било в работата им, било в атрибутите им? Моля ви се, какви са тия министерски съвети, тия протоколи, мнения, отговорности, свои ведомства, вишегласия, особени мнения и пр. Шест души хора, които си събрал от улицата от немай-къде, можеш ли да ги вразумиш и дисциплинираш, щото едно да мислят, а най-главното и най-важното, да не му мислят много-много,

но на един път да го отрязват? Търпи ли държавната машина такива лигавения? Какво ще каже то: „Аз мисля", „моето мнение е", „отговорен съм пред народ и събрание" и не знам що си още? Бе, чоджум, че като се боиш да се съгласиш и да подпишеш, защо не си стоиш у вас? Кой те е карал да станеш министър? Хората ти направили добро да те избавят да пишеш прошения в някое дюгенче или да си блъскаш главата с неправилните глаголи, а ти си седнал да го усукваш... Не, това не е за търпение вече! Где е да си е човек сам. Станеш заран, не си се умил още, половинката на чая не си прихлебил, а от всичките учреждения се натрупали на стълбите ви млади, пресни и подчинени вам службаши с вързоп писма под мишница. Наредиш ги напреде си като почетен караул и се захванеш за работа. „Какво е това?" – питаш едного, да кажем, от Министерството на вътрешните дела, което тогава няма да бъде министерство, но проста секция. „Околийският и мировият се сбили в канцеларията на последния" – отговаря служителят. „Първият да се арестува на седем деня; а вторият да се отчисли" – отговаряте вие. „Слушаме" – ще повторят служителите един подир други и ще си излязат, нещо, което ще трае около час-два.

Ама колко ще бъде добро! Няма интриги тогава, няма криза, няма разцепление. Ние вярваме, че някои бъдещи и настоящи министри сто пъти биха предпочели да се явяват с книги в ръката при едного, отколкото да се потят и дават мнение.

Па е и мъчно да се намерят хора, а, кардаш, които да мислят и работят заедно без задни цели. Защо досега не може да се намери още човек за Министерството на вътрешните дела, ей го нà, става вече повече от година? Хора се не намират бре! Има ги тях много, но отгде ги знаеш какво мислят на сърцето си. Днес го гледаш много добър човек, сладък и гладък, но уверен ли си, че утре няма да ти вирне нос и поиска да има свое мнение? Светът е сега дявол.

Ще ни възразят мнозина, че министрите трябва да бъдат двама, защото гражданско лице не може да управлява и военните дела. Лъжете се. Съвременният ни историк и на тоя въпрос може да отговори удовлетворително. Например г. Каравелов не можа ли да се обхожда и справлява, както трябва, с военните по време на войната? Нямаха ли те нужните почести и дисциплина към него, макар и да нямаше той мундир? Попитайте пиротския и софийския коменданти във време на войната. Първият от тях влиза при г. Каравелова гологлав, а тамам посегнал да се ръкува, тоя последният му извикал: „Под козирог!" Ама не може, това е против дисциплината и нам що си още, г. Каравелов, който желае нова реформа във всяко ведомство, вика: „Под козирог!" А софийският комендантин влиза при г. Каравелова, върви човекът палдър-кюлдюр, и тамам поискал да кацне върху стола, първият му извикал: „Във фронт! Докладвай като на началника си." Комендантинът следва: „Г. министре, дойдох" и пр. „Ха сега налявo" – повтаря г. Каравелов и „марш из вратата". Значи, може това ведомство да бъде в едни ръце.

На мнение сме ние, че и по други браншове трябва да се направи икономия и реформи. Търновската конституция „святиня", „святиня", но май че захвана да омръзва на партията. Защо ни са на нас толкова депутати, от кол и въже хора, които не ти са ни в клин, ни в ръкав? За черни очи ли са в камарата видьомоневци, Кръклисийски, Иванчо Фарисеина, Стоица Тавалички, Духовников и други? Ако бяха по-малко, избрани измежду нашите приятели, можеш да се споразумееш за всичко. Освен това, за да бъдем последователни, трябва се, щото, като направим министерството едноличнo, същият вятър да вее и из камарата. 50, най-много 80 де-

пътати като си имаме, било с тупкание по гърба, било с други някои средства ще можеш да ги окоткаш. Ами на 250 души дава ли се джуван? Все ще се намери някоя крастава коза, която да ги оскверни.

Излиза, че освен горните 60 000 лева икономия, като се съкратят депутатите на 80, ще капне още 150 000-200 000. Това за парата. Ами колко по-скоро, по-успешно и по-съгласно ще се вършат работите?

Тия добрини можем да направим ние на българския народ, стига нас да спомни и постави на държавното кормило...

СТАРИ И НОВИ РЕВОЛЮЦИОНЕРИ

Чудни и необясними времена са настанали. Който до вчера се е считал и минувал у нас за краен елемент, за революционер, радикал, неблагонадежден; който се е гордеел, че продава кураж и гражданска доблест, като критикува и не благоговее пред коронованите глави, то тоя (е), който трябва днес да си посипе главата с пепел, да се откаже от своите идеали и пр., и пр.

Ние знаеме, хората мислят, историята обажда, че хората, които се бунтуват, които протестират, които оспоряват, които не зачитат, които отхвърлят всякаква божествена санкция, различни наместници на Христа спасителя и на святаго Петра, на дядо владика и пр., завинаги и навсякъде са били от демократическата сиромашка класа, от ония, които са били лишени и от чин, и от имущество, движимо и недвижимо, и от всякакво богатство. Зад техните гърбове не се чували гласовете, с много малки изключения, нито на любезна стопаница, нито на дребни дечица, нито на различни съдружници от дюгеня, контората, маазата и чифлика. Били са те чисти боляри, на които нито е брякало, нито крякало.

Колкото нашето минало и да е кесат на революции и съзаклятия, пак имаме възможност да кажем и определим кои са се бунтували, кои са били бесени и заточавани. Търсим, търсим – никъде ключове от желязна каса не са бивали изложени на дъжд и вятър, пример не съществува да е била изложена някоя диплома

на изтезание и изнасилване. Всичко си е вървяло и крачило по своя начертан път.

Но какъв преврат се е почнал с 1886, 1887, а може би и с 1888 година? Боже мой, Боже мой! И то именно с тия години, в които се изпълня тъкмо сега единът век от Великата френска революция! 1789 година трябва да си издере очите с 1887-ата или деветата. Преди един век в тъмната феодална, аристократическа и монархическа година революционерите режат главата на своя и на своята богопомазани монарх и монарша, а сега, в 1887 година – сам такъв един монарх, сто пъти по-реакционерен и по-мракобесен, отколкото бе монархът преди сто години – държи в ръката си червено знаме! Боже мой, Боже мой! Какви гладни години настанаха за нас, уж революционерите и крайните! Отвори се, бездънна земльо, и прибери своите отживели вече чада Димитро Папазоолу от Казанлък, търговец на най-чувствителната и нежна артикула – гюловото масло, – в градинката и в лозето на когото най-напред пропява пролетно време красивият бюлбюл и планинският кос; Димитрото Папазоолу, който, като раздава пари с лихва, взема по два чифта кифили; Димитро Папазоолу, който две години подир нашето освобождение носеше сетре алатурка, без яка, да не би да го обвинят, че е станал русофил; Димитро Папазоолу, който в 1885 г., като видял в Копенхаген руския цар, казал на своите другари: „Ах, защо не можем да станем и ние, българите, руски поданици, за да имаме такъв едър и юнак цар" – днес тоя Димитро Папазоолу е революционер, а ние сме консерватори! Димитро Папазоолу крои в Цариград планове заедно с руския посланик Нелидова как да се възбунтува България, той е член в конспиративното дружество на румелийските директори, а ние пишеме статии за в полза на правителството и искаме статуквото на България!

Но не е само това. И стопаницата на Димитро Папазоолу, госпожа Стефани, на която и обущата миришат на гюлово масло, и тая демократическа госпожа, която си е изписвала салата и зелен фасул по Иванден от Цариград, се намира днес в София, запряна в един от полицейските участъци! Защо? – Нека почакат читателите до идущия брой на „Свобода", и ще да видят исторически подвизите на нашата казанлъшка Луиза Мишел.

Нов век наближава земната планета, нови идеи, нови протести, нови революционери. Нека посмеят, нека само си позволят да се подадат от хладните гробове Кромвел, Робеспиер, Дантон, Бакунин, Кошут, Вера Перовска, Кибалчич, нашият Левски, Ботев и пр. Нека заповядат и видят нашите революционери. Чернокапият Климент, по лицето на когото и по килада кацат мухи; Бурмов О-та, Балабанов калугерът, Гешов сойтарията, Бобчев, който носи името „всемирен" подлец; Маджаров, който е получавал от пет калема заплата; Павлитов, който до вчера е говорил на гръцки; Мусевич, който 20 години е продавал протестантски библии; блаженият Йосиф, който дойде в 1881 г. да благослови преврата; Светослав Миларов, който е бил платен шпионин на Али паша; Радко Димитриев и Бендерев, които дадоха адрес на Каткова, че той бил поборник за свобода на печата; поповете от свищовската черкова „Свети Кирил и Методий"; Найден Геров от Пловдив, който в един ден открадна на Свищов 100 000 рубли; дядо Рангел от Перущица, на когото цялото тяло изобразява турско теманe; Петър Станиславович Каравелов, който говореше, че ще избеси авторите от 6 септември; Иван Славейков с букварчето; Антон Теохаров, който си заръча обуща от Москва; най-после капитан Набоков, с руския мундир; командирът от клепера „Зебяка", за когото думата революция е сто пъти

по-опасна, отколкото морската буря „смерч"; одеския́т генерал-губернатор, в канцеларията на когото горят три кандила пред три икони – всички тия почетни люде са днес революционери с динамит, със съзаклятие, с огън и желязо работят!

Революционерите от старата школа Херцен, Л. Ролен, Гарибалди, Л. Блан, Бланки, Бакунин, Хартман, Засулич и пр., от които мнозина само на книга са правили революция, не можаха да намерят гостоприемна стряха и във федеративна Швейцария, и в парламентарна Англия, и в конституционна Белгия. Колко диви, перфидни и сурови са били тогавашните времена, колко цивилизацията и хуманността са били наназад! Днес нашите революционери се приемат на аудиенция от царьовете, блокирали са посолствата, третират с великия везир! Гарантирани са и от сухоежбина, която е морила едно време Луи Блана и Кошута по цели дни. Щом удари часът 12, наредят се в царското посолство или пред канцеларията на градоначалника, който по списък ги вика и те отговарят: „Я!" Всеки за своя пай подава ръка, която се изстудява с по 4-6 франка. Иди после това и недей писа прокламации.

*

Шегата настрана, но ние чисто и просто ще да заключим своята статия със следующето: Ако руската дипломация, ако чиновническа Русия да не плащаше богато-богато и не поддържаше всичките вагабонти и предатели в България, то селото би било мирно. Що нещо пара, колко шиника рубли е предадено и платено на тия черни и мерзки души, като захванеш от Цанкова и свършиш с Кронослав Херуц! 6000 турски лири – не е това шега, – около 40 оки наше злато, което г. Нелидов, руският в Цариград консул, е искал да излее в гърлата на българските патриоти, за да направят измяна, за да продадат своето отечество, за което престъпление в Русия стрелят без съд! Честно ли е това? Покровителски ли са тия хапове? Но идиотите, които са щастливи само тогава, когато ги плющят по вратовете, алъшверишчиите, които пазят своето вино и водка да ги продават по 2 франка оката, размесени с вода; Петър Станиславович и маститият, които, ако България излезе с победи – ще да трябва да се самоубият – стискат очи пред подлостта, казват, че „лукът е крем, а кремът е лук".

Ако руското правителство е покровителско, ние друго не искаме от него. Да затвори капиите на своите посолства в Цариград, Букурещ и другаде, да не дава гюнделик на вагабонтите и нищо повече. Ако Димитрото Папазоолу, Гешовчето и няколко офицерчета не дойдат в София гологлави да целуват ръка, то ние вяра променяваме.

Но едно ни нас одързостява и тика да крачим смело за в предстоящите борби. Тая наша поддръжка и сила е чистият и трезвен български народ заедно със своята интелигенция. Докато тоя народ сам не подигне фатална ръка да се заколи, никакви покровители няма да посмеят и няма можат да го унищожат. България ще да живее!

МАДАМИТЕ: ADAM В ПАРИЖ – ОЛГА НОВИКОВА В ЛОНДОН – СТЕФАНКА ДИМИТРО ПАПАЗОВА – В СОФИЯ

Те са три. Три слънца, три нежни половини греят днес по европейския континент. Три са те, които се подвизават за майка Славяния. Две бяха досега само. Мадам Adam в Париж и Олга Новикова в Лондон. На техните нежни плещи е тежала досега благородната рол да се борят с подлите елементи по света срещу славянството. Колко мъки, колко борби неравни, какви страдания. Но доказаната вече истина, че мъчениците за идея и страдалците за право печелят и добиват симпатии и сподвижници, в скоро време сѐ притече на помощ на двете славянски слънца.

Кална е пустата му София, далеч е тя от цивилизования Париж и от класическия Лондон, нищо общо няма тя с тия центрове; но идеята е всемогъща, ни щикове, ни затвори и синджири могат да я спрат. И когато се най не надяваш, когато София изгуби вече славянско лице, когато узурпаторите бяха турили ръка на всичко, когато волята на царя покровител се подмяташе като халваджийска хартия, в тия именно тежки за славянството времена нашата София се засмя, подаде ръка на Париж и Лондон, тия два града, дето горяха две слънца, мадам Adam и Олга Новикова. Думата ни е за Стефанка, тая казанлъшка мъченица, която претегли в София повече от Мария Египтянка. Щом мадам Adam се научава за появяването на своята нова съмисленица и за нейното нравствено изнасилване, подала адрес да насърчи страдалицата.

Интересни са тия три светила. За Стефанка знаят вече нашите читатели как тя купи хайвера в Цариград, как го раздели и изяде; но за останалите две нищо не е писано досега в нашата журналистика, нещо твърде понятно, тъй като – казахме вече – в нас не е останало нищо славянско. Мадам Adam е божествена жена, жена с благо сърце, топла душа и естетическо чувство с различни вариации. Тя има в Париж салон, гдето се дават твърде начесто литературни вечеринки. Наситена вече на отживялата парижка цивилизация, презряна от всичките фракции, мадам Adam се сетила с време да направи зигзаг в своята обществена деятелност. Познала наблюдателната жена, че Русия, нейните генерали, дипломатите – и агентите на тайната полиция са нова генерация, на тях принадлежи бъдещето.

Като хора туристи, заинтересувани от всичко задгранично, мадам Adam става балсам на тяхното интелигентно същество. Стара по години, но нова по ум и по сърце, тя се грижи отечески, така щото литературният – салон за винаги бива разнообразен както по възрастите на посетителите, така и по външните сортове. На всякого посетителя, щом той иде от земята на белия цар и е сънародник на генерал Скобелева, мадам Adam не се е скъпила в изборите, уважавала е всичките вкусове, бивал е всеки удовлетворен от артикулите.

Казахме генерал Скобелева, па славянските ни чувства моментално пламнаха! Знаете ли вие, че тоя генерал е гостил у мадамата цели седмици? В своите монографии за него тя сама се признава в журнала си „Nouvelle Revue", че като него приличен човек, с културни отношения, тя в живота си не виждала, при всичко че е ратница по тоя предмет още от време на втората империя. Душа дава мадам Adam за славянството. Тя е като музей, събира различни и разнообразни колек-

ции от всяка славянска раса и потекло. Когато нашите храбри борци в Цариград Гешов, Хаканов и Попов подадоха меморандума до великия везир, с който го молеха да си възстанови правото в Румелия, то мадам Adam, щом чу, че в Цариград има колекции, които с гордост би украсили нейния музей, написа им любезно писъмце, в което рицарски им говореше да държат, да се борят против софийските узурпатори, но да не забравят да посетят и нейния салон. Пък че е и себапчийка жена нашата мадама! Мило за драго дава, но никога не би си притворила портите пред северните гости. За да им произведе по-силно впечатление, тя ги въвежда в салон, нареден по чисто руски вкус, със самовари от различна форма и величина. В салона – – литературния – на първо място ще да видите бюстовете на руските императори, генерал Скобелев, княз Мещерски, Шуваловци и други много.

Олга Новикова е съвсем противоположност на своята парижка посестрима. Първо, че тя живее в Лондон, който постоянно е в мъгла, и, второ, че в нейните жили не тече гореща френска кръв, а студена северна. Олга Новикова, която е по-млада и от мадам Adam, при всичко че тая последната според някои опитни оценки е по-апетитна в маниерите и в жестикулациите – не е дотолкова откровена, във всяко отношение дава да се забележат следи от първобитна славянска застенчивост, за която се има надежда, че с време може да изчезне. Освен това официалната „ситуация на положението" не е една и съща в двете тия амазонки. Олга Новикова е като титулярна чиновница по отношение на централната висша полиция в Петербург, т. е. на института за благото на отечеството, когато мадам Adam пада нещо като волноопределяюща се. И тя има вземане-даване с института, но го прави косвено, чрез някои свои посетители на салона – в Париж.

Но тая субординация не важи твърде много. Главното е, че по отношение на нашите български работи и двете госпожи гледат през едни очила, в създаването на нашата Стефанка Папазова и двете са участвували по строго определени паралели. Мадам Adam пише в своя „La Nouvelle Revue", че българите са нация варварска. С време може би, ако някои наши сънародници се удостояха да оставят някои редкости в нейния музей – мнението – да се изменеше спрямо нас. Олга Новикова под влиянието на английския скептицизъм хваща предмета по-издълбоко, насам го върти, нататък го обръща, додето най-после го усвои коренно. Като стрък от славянско дърво, Олга Новикова не отива дотам, щото да каже, че българският народ е варварски. На основание само на православието тя не би си позволила подобен парадоксизъм. В „гнилия Запад", „в развратната интелигенция" и в неправославието на княз Александра I вижда тя причините на нашия кризис. Нашите обществени деятели в България Олга Новикова им познава и зъбите, гдето се рекло. На всичките дава кратки характеристики. Между другите тя знаела едного, който се занимавал в Одеса с практически и теоретически нихилизъм. Разбира се, че това последно обстоятелство твърде чувствително е наранило нейните нежни бъбреци; но щом перото премине в сферата на руските деятели, отведнъж чуваш и гледаш вече мекост и елегантност в биенето на струните. „Каулбарс, човек безукоризнен, предаден на своя дълг, постоянно готов на самоотвержение, добър и състрадателен." О, Олго, Олгашо! Птиче сърце и сърненска кръв може да тече, милостива госпожо, в твоите жили! Кога целият свят ще да се облагороди като тебе? Цял мизерен мир да тръби, че твоят ангел Каулбарс е жесток и мошеник, глупав като сто английски свини, а ти, Марийо Египтянко, да плетеш венци с тънките си пръстенца! Хвала ти!

Ето защо никой не трябва да се чуди как нашата Стефанка е била наелектризирана от двете слънца из Париж и Лондон. Нашата Стефанка, разбира се, че не може да пише в „La Nouvelle Revue“ и в „Pall Mall Gazette“, няма салон за артикули, но признайте, хей, хора непризнателни, че нашето слънце пече от друга страна! Да пише всеки може, но и да яде хайвер цариградски – не е така лесно. Някои завистници може да ни възразят, че Стефанка, вратът на която прилича на самовар, стомахът – може да счупи и орехи. Да, но хайвери има различни. Ами ако – се падне някой вкиснал?...

ПОДЛИСТНИК

СЛАВЕЙКОВЩИНА И КАРАВЕЛОВЩИНА. ДЕРТОВЕ И МЕРАЦИ. ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ И НЕГОВИТЕ СЪЧИНЕНИЯ. НИЕ, ДОЛУПОДПИСАНИТЕ

Боже мой, Боже мой! Отгде да захванеш и где да свършиш? Кое по-напред? Дали за Иван Славейкова да говорим, че той е бил революционер, дали за Петър Станиславовича да доказваме, че той е стилист, или за „Times“ и „La Revue de l'Orient“? Или пък да съжаляваш, че не се позволява на бившите министри до 9 август да излязат и се оправдаят, те да разкрият как и по кой начин са вързали своя господар? Ами за храбростта? Храбростта, която „Искър“ излиза да оспорява в нашето лице? Не си ли чини да поговорим за тая храброст? Не трябва ли да посочим като пример, че образец на храброст има само един, а тоя един не е друг никой освен един от стълповете на в. „Искър“ Константин Никифоров? Моля ви се, в Сливница гърмят топове, кучета скимтят по улиците, бае Петър Станиславич си обул една ботуш, другия го държи в ръка, като че се огледва вътре, а купето на храбрия военен министър Константин се търкаля по главната улица като вълшебна колесница.

Много и много трябва да кажем ние, но преди всичко сме длъжни да направим една малка протестацийка, нелишена от обществено значение. Кому е вестник „Искър“ орган? На Мингрели и на Каулбарса? Не и пак не. Погледнете го и кажете кои имена се мяркат наймного в неговите колони. Прочее, той е наш орган, на

нас, долуподписаните и на Д. Петкова.

Нашият орган „Искър" твърде болезнено го каза в един от броевете си, че щял той кавалерски да обади на своите многобройни читатели как стана патриотическият акт на 9 август; но „перфидна" цензорска ръка не го оставяла да пролее светлина върху народния жертвеник. Пластарски лъже нашия почитаем орган. Аз, т. е. ние, публично каниме Петър Станиславича, К. Никифорова и другар техен по либерализма Цанова да проводят своите ръкописи до нас. Ние ще да им дадем място във в. „Свобода". И нещо повече: ще им държим коректура. Едно дребничко условие ще да поискаме и напомним ние на храбрите пазители на българската корона: първо, да говорят само за преврата, т. е. за съзаклятието до 9-и и за самия акт. Искаме ние от Петра да ни обади, без цитати от английски автори, защо той заран, като изгряваше слънце, казваше на депутатите „Князът е наш", а вечер при захождание с няколко офицерчета кроеше план в дома на Никифорова как да се върже тоя княз? Искаме ние да ни каже той какви мотиви и гаранции го накараха да хвърли страната в тая пропаст? Защо той на заранта 9 август нямаше за една асприца кураж да поддържи своето дете, а се затвори в дома си? Какви му са били преговорите с руското в София агентство и като какви гаранции е давал царят-покровителят, за да се реши той да направи подобно престъпление, което влачи подире си 15 години окови? С това обаче ние не му даваме право да си отваря устата да хвали Каулбарса и Мингрели, че те са благодат Божия за България, защото те блещят вече в друга покровителска фраза. Второ, че няма да му позволим да бъде дертлия и маразлия по отношение на днешното правителство, което така също е чуждо на 9 август. Освен това Петър Станиславович, който се подвизава сега за руската конституция, трябва да бъде последователен, т. е. че тя не позволява да се напада правителство. Наистина, че днешното правителство е виновато, гдето остави Иван Славейкова да бере днес зазъбици, но тия въпроси ще бъдат разрешени по-после.

Всички тия условия изпълнени, ние ще да отворим колоните на в. „Свобода". Но вярвате ли? Предполагате ли даже, че Петър ще излезе с подпис да изповяда истини? Виждали ли сте го вие досега да има той тая смелост, щото лично да се защищава и бори? Той се е убедил с време, че един път ако направи това, то берберското му огледало се попуква вече. Ние обвиняваме редакторите на нашия орган „Искър", че те закопаха една държава, а те седнали да ни дърпат като палета, че как сме можли да пишем на „Times", като не знаем английски, защо сме турили ж наместо ъ, присъствували сме, когато убили Бенковски, били ли сме въстаник и пр., и пр. ...

Пък как се преструвате бе? Като че не знаете всички тия работи? Ами че като убиха Бенковски, нали ти бе, бай Иване, беше там, в долчината, от лява страна? Не видя ли? Не помниш ли, че беше наблизичко, на две крачки, под бука, гдето пишеше своето „Букварче"? Как да не си видял по кой начин стана това убийство? Пуста скромност! Тя те кара да си мълчиш и да се преструваш, че уж не знаеш. Също и Петър Станиславич. И той беше там, с английската конституция в ръце. Ако не вярвате на мене, попитайте тетевенци, в землището на които стана това убийство. Те са ви видели по всяка вероятност.

Изказвате съмнение и твърде справедливо: бил ли съм аз революционер. Питайте другарите си Цанова, Никифорова – те знаят работата. Ами вие, любезни, в коя година и в кой окръг на България сте дигали червено знаме? Кажете си, не се срамувайте: отечеството

знае да награждава. Бае Ивана Славейкова и да се крие, и да се страхува, хората го знаят, че той е огнена душа. Чувството му показва, че той е расъл и порасъл все в революции. Опасно чедо е тоя момък!

А ако има нещо, което да ни запуши устата, то е критиката за съчиненията на Л. Каравелова. Безпристрастно и строго аналитическо перо сте употребили в тая критика. Сълзите, които леете над Любеновия гроб, гдето викате да се съживи и погледне в какви безграмотни ръце е попаднал, всичко това произведе на нас твърде тежко впечатление. И колко сте вие безпристрастни, как патриотически може да угасва у вас личната вражда! Но разбирате, а, кардаш! В състояние сте да оцените, иде ви отръка, умеете. Кои сте вие? Оная статия за конституцията, която П. Станиславович написа в „Наука", какво нещо беше? Шест месеца я писа, на двадесет души я чете, но като излезе от печат, никой не можа да я разбере. Простите се смееха и казваха, че Петър не е в състояние името си да напише, но умните и критическите умове заключиха, че статията е трябвало да се яви в XX век, та тогава да я разберат.

А вие, Иванчо Славейков, вие сте букет на българската литература. „ Юлий Цезар" например? Тоя класически превод. Наистина, че ти там пишеш на края на глаголите ъ, но кой знае, че с тая си реформа не готвиш някоя гениална революция в българското правописание? В предисловието на тая книжка се говори, че тя била мачкана под острото перо на господството му цели осем години, нещо, което ненапразно е било, защото „Юлий Цезар" се разпродаде като топъл хляб. Само „Логиката" на Джевонса има паралелна конкуренция с „Юлий Цезара", но Данов, като си е хитър спекулант, скри продажбата – враждебно, остави да я продава покъсно и пò за скъпо. Освен преводи Иван Славейкова има

и нещо свое. Помнят читателите, когато той от Враца, гдето беше даскал, се провикна с една статийка във в. „Ден", че и мъжете се залибвали от змеици, както и змейовете. Статийката полетя като небесен гръм по учения свят, три академии моментално изпратиха куриери да канят ученото светило от Враца да увеличи числото на техните членове. Но отгде се взе тоя Любен Каравелов? Отгде той чу чак от Влашка земя? Подбуден от черна злоба и завист против нашия отечествен талант, той излезе „перфидно" в своето „Знание" и твърде неприлично и неподобаващо каза, че Иван Славейков е „глупав като чутура"! О, Любене, Любене! Каква рана нанесе ти на народната ни книжнина! Знаеш ли ти, че оттогава, от 1874 год., като е млъкнал Иванчо, нашата гордост, обади се чак в 1884 година? И то не с философски предмети, какъвто беше оня за змейовете, но със скромно букварче и граматичка. Поизлез, Любене, от гроба и погледни какво става днес! Иванчо Славейков е най-горещият твой защитник, твой обожател! Ще да попиташ ти: „Че не ли ти е сърдит?" Не, не! Благородните души, високите натури и гениите малко обръщат внимание на частностите.

По-малкото братче на Любена, Петър Станиславич, мило и драго дава за паметта на покойния си брат. Когато бяхме в Пловдив и когато, о, съдбо проклетнице, не беше минала помежду ни още черната котка, той говореше за Любена твърде начесто. Но тогава времената бяха благоприятни за Любеновите идеи, Петковото огледало светеше от друга страна. Сто пъти ми е говорил той сам, че аз съм бил длъжен да напиша биографията на брата му и да му издам съчиненията. Но когато това време наближи, Петковото огледало беше направило зигзаг, правеше наклонение към север и ето защо, като му поисках книгите на Любена, единствения почти екземпляр, който той беше взел от

съпругата на покойния, уж да ги чете, отказа да ми ги даде. Вследствие на това ние бяхме принудени да дирим втори екземпляр по Сръбско и Влашко, да правим грамадни разноски, да се маеме и бъркаме, тъй като в първите екземпляри имахме и своите бележки.

Тия са хората, които днес плачат за Любеновото име. Тяхното сърце е наранено, че в предисловието съм бил заместил ъ с ж -та, смъртни погрешки, които ако Любен излезе от гроба да види, щял да умре втори път. А когато Любен бе нападнат твърде подло от оная куха кратуна Кисимова, ние го защитихме с писма и брошури, печатани в „Търновска конституция", днешния „Искър", които брошури се пръскаха даром от самата редакция, т. е. от каравеловщината и славейковщината. Ех, но тогава си бяхме наши, огледалото тъмнееше откъм ломското шосе.

Викат хората Любена да им дойде на помощ, т. е. да се подаде от гроба и се види омаскарен от нас. Где го? Где го да излезе да види своя едноутробен братец Петка? Где го да види как низко и позорно е паднала славната фамилия Каравелов? Как тоя Петко продаде милата негова България за пуста власт и богатство, да има къща в Пловдив с балкон, а в София – места по центровете? Где го той да види, че всичките негови идеали и всички принципи, за които гърди изгни, днес Петко ги тъпче по-позорно и отколкото хаджи Иванчо Пенчович ефенди? Где сянката на тоя славен патриот и списател да прочете и напише още един път стихотворението:

Сърце мое, сърце мое,
що си нажалено,
чегато си от есенна
слана осланено?
А сърцето отговаря
тихо, нажалено:
– Земи жена от добър род,
куче от корито!

Но защо ни е Любен? За какво да безпокоим неговата сянка? Той знаеше това и преди нас. Знаеше той, че на Петка е по-черна душата, отколкото кожата му. Цели години не се срещал той с него, а на смъртния си час, когато му спомниха, че ще телеграфират на брата му Петка да дойде, той махна с ръка и произнесе тихо: „Не искам да го видя!"... Днес Петко милее за братовите си съчинения, негодува неговата ангелска душа, че тия съчинения са попаднали в безграмотна ръка! Ние сме положително уверени, че ако Пандели Кисимов се стряска от тия съчинения, то Петко трепери, защото тяхното излизание на бял свят окончателно ще да смъкне от него шарлатанското було, с което той е лъгал досега хората.

Нямало право Наталия Каравелова, съпругата на покойния, да издава тия трудове, тая нещастница, която е въртяла в Букурещ тежкото колело да се печатат тия трудове; която е продавала вестници боса на гарата Филарет; която се е хранила по три деня с един гювеч; която, доколкото сме уверени, няма намерение да става министерка, а пък върти машина да си изкарва хляба и да купи свещица да запали върху забравения гроб на съпруга си, с името на когото Петко е станал Петко Каравелов? Кой познаваше тая тъмна личност от първото Великотърновско народно събрание? Не за името ли на Любен Каравелова той бе избран за подпредседател? Нямала право Наталия? А кой има това право? Надутият и пустият Иванчо Славейков, който знае да пише само A, B, C, D? Чавговата Катерина от Русчук? Авторът на 9 август, Петко? Васил Стоянов от софийската библиотека? Тая библио-

тека, в която ние намерихме кореспонденцията на Любена захвърлена и смесена с парцали, с които слугите трият лампите?

Не и никога не! Няма да оставим ние скъпоценните съчинения на покойния наш учител да ги гризят и мундарят подобни хрътки, в сърцата на които е открита чифутска чаршия. Ние, долуподписаните Захари Стоянов, ще да издадем тия трудове, ние ще да напишем неговата биография, напук и на инат вам, Мингрелиевци! Ето н-, ние ги издаваме! Какво ще да ни направите? Вие стоите раболепно зад гърба на Мингрели и на Каулбарса, а с нас е колосалната сила – българското поколение. Нас то ще послужи във всеки случай, а вам ще каже: „Подли изменници на всичко свято за България!“...

ФОН ЛЕПЕР И ПЕТ ЛЕВА

Едва ли дипломатическият свят подозрява съществуването на Фон Лепера. Па и не може да стори това, защото едно, че господство му е още млад в дипломатическата кариера, а, второ, че той е нов. Фон Лепер има честта да бъде представител на германската империя в Русе, а в същото време и защитник на руските поданици. Тая последната негова длъжност, станала по проста случайност, че няма руски консули в България, е спечелила име и слава на нашия герой, тя именно, а не Бисмарк е причината да се занимаем днес с него.

Фон Лепер е човек на 30-32 години, тънък, висок, с римски нос, а най-главното – той носи на лицето си белег във вид на славянската буква е, произведен от дуел, по всяка вероятност във време на своето студентчество, между което дуелите са исторически. Но преди ние да говорим за петте лева, с които сме удостоили настоящата си скица, нека ни бъде позволено да заведем читателите си в друга една сфера на Фон Леперовата деятелност.

Ние държим бас, че по всичкия свят, гдето има руски консули, трудно ще да бъде да се намери някой същински русин, който така да трепери за руските интереси и величие, да бъде горещ поборник на славянството. Где остават Кояндър, Сорокин, Богданов, Шатохин и други? Вода трябва те да полеят на фон Лепера. Тоя последният е достоен да стои на една дъска с генерал Каулбарса и с негова наследник Гадбан ефенди.

На неговите немски гърди трябва да виси най-високият руски орден. Голяма доза съмнение съществува, че в жилите на фон Лепера тече чисто славянска кръв, московска. Кой знае тия работи? Ние ще да говорим онова, което знаеме.

Като такъв фон Лепер, първо и първо, той никога не крие, че е против съществуването на България. Ето защо патриотическото движение, което стана в Русе на 19 февруари, знаеше се от по-рано от фон Лепера. На 18 число дойде от Хитрова страна капитан Болман, който донесе плана на бунт. През нощта един солдатин е сновал постоянно между дома на фон Лепера и консервативната квартира на патриотите, като е носел разписки. Тия разписки са били да даде фон Лепер германски паспорт на Болмана за черни дни и да гледа в случай на несполука да го защити. И едното, и другото било изпълнено.

Рано заранта, 19 февруари, пушките гърмят из града, никой не знае още освен пионерите в що се състои работата, птичка не може да прехвръкне, а фон Лепер излязъл по улиците облечен в униформа и се кара със солдатите и караулите. Знаел той на кого в ръцете е градът, затова бил безгрижен и спокоен. Дохожда на телеграфната станция и иска да влезе и подаде депеша, при всичко че станцията била опустяла, жиците изрязани от руските патриоти, военен караул пазел на вратата. Всички тия обстоятелства не смутили фон Лепера. Кара се той, псува българската грубост и напада да влезе. Но когато няколко щика се посочили да го убодат по тесните панталони, нашият герой отстъпил с доста солидност и се упътил да търси удовлетворение и наказание на солдатите. Трябва да ви кажа, че тия последните са били поставени от царските слуги Узунова, Филова и други; но тъй като волята на царя-покровителя не се почете и уважи от

населението, то станцията стоя пуста цял ден.

Тръгва фон Лепер към казармите, гдето мислел, че господствуват неговият Болман и Узунов. Дохожда на мегдана, който бил неутрален между 5-и дунавски полк с капитан Вълкова и пионерите от друга страна с Узунова. Тук той протестира и вика да му обадят где се намира комендантинът на града, а куршумите пищят наоколо. Майор Узунов вика от една страна: „Аз съм комендантин, дойдете при мене.“ „Майор Узунов е бунтовник, ако тръгнете към него, ще да стрелят!“ До едно време нашият герой поддържал равновесие и достойнство, но като почнали да свирят куршуми, той се смотолевил. Неговите симпатии естествено са за майор Узунов и той клони към него, но тъкмо-що пристъпи, капитан Вълков вика, че ще да направи от него кавал. Няколко минути положението на фон Лепер било такова: забит като кол, той стои посред мегдана, единът му крак към майор Узунов, другият към капитан Вълкова. Щом го покани майор Узунов, той си мръдва десния крак да отиде при него; но щом извика капитан Вълков, че е готов да му направи дупчица на сините панталони, левият му крак печели място към тоя последния, така щото, в общи черти взето, фон Лепер представлявал от себе си совалка, платно тъкал на мегдана. Най-после могуществото остава за Дунавския полк в лицето на капитан Вълков, нашият герой припознава истинския комендант на града и като му подават една миша пътека, форменият мундир на почтения фон всекиму можал да послужи за масичка за четение на всякаква монета. Минал той още покрай много барикади, пълна възможност и право имали да направят от него решето, без ни най-малко отговорност, но българите са народ благоразумен, всеки фон Лепер е у тях неприкосновен.

Както и да е, но фон Лепер станал още по-непри-

мирим към всичко, щото е българско. Той не виждал вече хора в Русе, но варвари и зверове. Па е имал и право благородният фон! Защо да му се не позволи нему да си подаде тоя ден депешата? Защо Дунавският полк, който го е видял в пълна униформа, да му не държи почетно оръжие, а да му казва, че ще направи от него кавал? Господа, слушайте консулите! Погледнете на Турция, колко е тя прокопсала от тия консули...

На другия ден съдба в Русе. Борците за волята и за славянството извадени като мърша из дунавския пясък, се съдят при грамадна публика. В тяхното число и Болман, комуто, както видяха читателите, фон Лепер му извади паспорт през нощта на 19-и. Тоя благороден немец и русин, който дошел да се бие за величието на България, българите варвари му залепили такъв мартински куршум, щото едната му плешка заприличала на парадната шапка на фон Лепера. В заседанието на съдбата присъствува и тоя последният като запрегнат пищов, готов да гръмне на всяка секунда. Действително, като се почва изпитването на неговия Болман, той става и заявява, че българското съдилище няма право да съди един чужд поданик, т. е. тогова, който е станал причина да умрат в Русе 40 души! Па има и право. Българите ли са по-силни или буквата на капитулациите? Какво има, че няколко българи умрели! В същото това време, когато фон Лепер се бори с капитулациите в ръка, Болман си вади германския паспорт и го подава на съдилището. Прокурорът отговаря на фон Лепера, че той не разбира неговия език, тук е българско съдилище, а не немско! Гледай сега каква дума! Фон Лепер се черви и тихо шепне: „Варварство!“ Подир съдбата решението не се изпълва, бъркат капитулациите, Болман се остави на свобода. Фон Лепер тържествува. Облечен пак парадно, той отива да го изведе из болницата и го проводи в Румъния. Не стига и това, ами претендира, щото и военният прокурор да бъдел във файтона, който ще да носи ранения престъпник. Още повече: фон Лепер иска, щото трите лева за файтона, който ще да пренесе оногова, който е убивал български граждани, да бъдат заплатени от хазната! Правителството отказва, фон Лепер отговаря, че това е варварство, достойно само за българите!

Двама други борци за славянството, Тодоров и Губиделников, изволили подир 19-и да се скрият в дома на един руски чиновник, от 12 години назначен за консул в Призрен, а все в Русе стои, на име Елесницки. Полицията подозира тоя дом и известява фон Лепера да присъствува на обиска. Разбира се, че нашият герой протестира и ругае тая груба мярка, заканва се, че ако не се намери нещо в дома на тоя почтен човек, то той, фонът, не знае що да направи. Търсили там, търсили тук, най-после пипват двама артикули. Бабата, която развеждала полицията, вика: „Излезте, синко, излезте! Хората са наши, не се бойте!“ Полицията гледа, гледа в стаята – четири стени само; няма отгде да излязат. По едно време бабата подига едно газено сандъче, после две тенджери, една дъска – и дупка се показва! От дупката се показва една жълта четка, увита в паяжина, която прилича и на лалугер, и на къделя, и на животно, трепери и се люлее като кречеталото на воденицата. Тая жълта четка била брадата на Т. Тодорова, наречен в София рижий! Въпрос е дали Тодоров и Губиделников са били повече сконфузени, или нашият герой фон Лепер. Тоя последният избягал, като заявява на прокурора, че България е страна варварска и терористическа и че той, фонът, не би живял в нея, ако да не беше консул!

Само руските параходи кога дойдат, фон Лепер се усеща, че е в положение да стори нещо, да разгражи българите. За свой помощник той е честит да има ед-

на нежна душа, гореща патриотка, предана славянофилка. Думата ни е за Анна Стоманякова, рожденная Гавриловна. Тая последната е съпруга на Спиро Стоманяков, който за един пакет чай е готов да трампи България с Одеския окръг. Като застрелват брата на Анна Гавриловна А. Цветков, като написва тя едно писмо на честития си стопанин, че ако се върне в Русе, ще го разкъсат на парчета, Анна Гавриловна си затъква едно бяло перо на шапката и подръка с фон Лепер ходят да се карат с жандармите на скелята и се молят на капитаните от руските параходи да не се унизявали и говорели с тия свини българи. Анна Гавриловна има вече устроено общество в Русе, състоящо се от мадамите Корабарева, Везенкова, Кръстева и други, които са дали клетва помежду си да не говорят български, но руски. Почетни председатели на това дружество са били фон Лепер, Якобсон и други мъже от ветвата на славянството. Ако ние драснахме тук няколко реда за тая нежна баришня, причината е тая, че всяка Анна и Катя, които обичат със своите светли очи да играят на политическо, да не кажем, шпионско въже, трябва да паднат под общия топор.

Ако България изкара на края своя кораб, то не знаеме що би станало с фон Лепера. Неговата кавалерска душа не би намерила вече простор в неговото същество. Когато срещнаха г. г. регентите и народът викаше ура, то фон Лепер, който седеше на стол в градината, всяко ура го бодваше като с шило и той неволно ставаше да взема вятър от Дунава. Италианският консул в чест на регентите дигнал знаме, а фон Лепер кълне по улиците, че наместо знаме сам италианският консул трябвало да се обеси на дирека.

Но онова, което е най-велико от страна на героя ни, т. е. историята на петте лева, ще бъде във втория брой на „Свобода“.

СИТНО, ДРЕБНО ФЕЙЛЕТОНЧЕ

Ваше царско височество!

Прошение против сухоежбина.

Коленопреклонно припадаме пред държавните ви стъпки и молим минутно внимание.

Господарю!

Болките и охканията на народа и на гражданите ни са заставили да вземем това положение. И България, и просветена Европа, и светът, и нашата сюзеренка Турция най-после уверяват, че дохождението на Ваше Ц. Височество в земята ни е било предтеча на щастие, благоденствие и прогрес. Но уви! Една година време беше в състояние да се разбият святи надежди и светло бъдеще като морските вълни в скалите. С горест на сърцето го казваме, В. Ц. Височество, че гражданите от ден на ден пъшкат все повече и повече. Кризата, смесена с терор, наближава да дояде костите на народа. Болките на последния има се страх, че скоро ще да се преобърнат на гангрена, страшни облаци, в които се предвижда деветдесет на стоте грозна и неминуема катастрофа, пъплят вече по хоризонта.

Вие си направихте длъжността да излезете и се запознаете на мястото с нуждите народни, но ние като истински тълкуватели на ония, на които защищаваме правата, не можаха да доближат до вас, чужди ви бяха техните болки и страдания. Наместо някого си Стамболова и Начовича, В. Ц. Височество, трябваше да вземете със себе си някого от нас долуподписаните, ние да ви придружаваме, ние да бъдеме тълкуватели между короната и неговите поданици. Патенто-

вани и злобни хора лъжат В. Ц. Височество, позорят престола ви, злото ви мислят. Объркали вече концие, те са се забъркали, мисълта за тежката им отговорност ги кара да не стискат очи пред никакво престъпление. Такова е горе-долу плачевното положение на гражданина. За да не бъдем голословни, апелираме към високото ви внимание да благоволите и изслушате какво става във вашата държава, какви работи се крият от знанието ви.

Господарю!

Ножът е допрял вече до кокала, раната взема направление да се преобърне на гангрена и да зарази цялото тяло. Нашият добър другар Тодор Иванчов е дошел до самоубийство. Знаете ли вие, любезни княже, в какво се положение той намира? Позволете ни да бъдем откровени. Терорът дотолкова е заседнал в цялото негово същество, така го мъчи и гризе, щото, като си отивал вечер късно дома, там наблизо имало две съседни кучки, които го лаели така безцеремонно, като че минувало мор из улицата. Причината на това била, че болестта сухоежбина, вероятно малко позната още на Ваше Ц. Височество като нова в държавата ни, смесена още с терор, така обтягала червата на тоя гражданин, щото те постоянно издавали някакво си скрибучание, което именно и плашело гореспоменатите две животни. За теглене и за търпение ли е това още? Предполагаме, В. Ц. Височество, че вашето наблюдателно око е съгледало по софийските улици една мъченическа физиономия, изпита и измъчена, като че е извадена от земята. Особено става сцената сърцераздирателна, като се погледне тая мъченическа физиономия изотзад или в профил, тогава се влиза в центъра на положението, тогава се явява картинността на днешното състояние на гражданите. Ушите на поменатата жертва, особено краищата им, са дотолкова прозрачни, щото един приятел ни уверяваше, че видял една вечер през тях градските фенери, като вървял случайно подир поменатия. А за носа му? О, днешните управляющи само от това трябваше да се вразумят, ако у тях е останала капка съвест! Носът му е изстинал и се е префинил като употребено вече глицериново сапунче. Ако искате да знаете името на тоя мъченик на днешното положение, той се казва Стоянович Аджелето.

Същото владее и в провинцията. Приятели ни явяват от Котел, че един гражданин, Божил Райнов, постоянно съхнел и тлеел. Казват, че с губерка да се боднел от едната страна, върхът – щял да се подаде от другата. Това са то гражданите на България, ваше царско височество. Ние спираме, защото ръката ни трепери, кръвта ни прави приливи. Няма ви споменаваме името на наш един представител в Букурещ, М. К. Марков, комуто казват още и Сакантия. Съобщават ни от вярно място из румънската столица, че около владеела такава криза, отражение от България, щото той лепнел, като вървял из улиците, особено като припече слънце. Известяват ни още, че той ходел с галоши, а може ли да има по-голямо наказание от това да носиш тия обуща лятно време? „Пущините, сякаш ли отдолу им гори постоянно мангал" – ни пишеше тоя гражданин. Вие от нас по-добре разбирате, Господарю, доколко нашият държавен авторитет е компрометиран в чуждите земи. Последният докторски консулт категорически констатира, че главните причини да се опасе така главата на гражданина Илия Вълчева не е друго нищо освен кризата. Та може ли и другояче? Когато един член страда от тялото, то цялото рискува да се зарази. Болестта е от прилепчивите, скоро ще тя да обгърне цялото население, ако не се вземат мерки за предвардване на злото.

В. Ц. Височество!

Турете си ръката на отеческото сърце и размислете: как може да се търпи, как можем да бъдем ние спокойни при такова положение на народа? Смилете се, Господарю! Кому да се отнесем, кой може да стане лек на болките. Другарят ни Тодор поиска да подаде ръка на местната домашна партия, но Ив. Славейков, разбрал неразбрал още, хвана Тодор, стисна го между колената си и го надупчи така безбожно, както касапите дупчат пресните суджуци. Душата ни е дошла между зъбите, т. е. на гражданите. Зима като калъч иде, В. Ц. Височество, нима ще да зазимеем в същото положение? О, това е убийствено. Ако не друго, Господарю, то поне да ни се обадеше: като кога мислите да уважите желанието на народа и да му станете лек на страданията. Тия благи думи ще да поддържат нашето съществувание поне нравствено.

Сме най-верни поданици:
Манол Ненов
Д-р В. Радославов
Тодор Иванович
Вярно с първообразното:
З. Стоянов

ХУДОЖЕСТВЕНА ПУБЛИЦИСТИКА ОЧЕРЦИ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИ ЛИЦА И СЪБИТИЯ, ПЪТЕПИС, РЕПОРТАЖИ

ИСКЕНДЕР БЕЙ

Разказ из българския живот

„Тамо, гдето няма свобода,
има престъпления."
H. T. Buckle

I

Между европейския феодализъм и турския спахилък има голямо сходство. Допреди танзимата на много места в пространната Отоманска империя, най-много в Балканския полуостров, гдето природата е щедра, всичко се ражда и бърза да възнагради трудолюбивия рая, като да иска с това да го подкрепи още повече в неговите тежки трудове, в разни села бяха се утвърдили независими спахии, повечето султани от десета и дванадесета степен. Тия държаха по няколко села или само по едно, които им се отстъпваха с ферман. Всичките данъци от тия села като беглик, бедел, ашар и пр. се събираха от населението чрез спахията, който от своя страна заплащаше известно количество на царската хазна. Техните права към раята, границите на властта им не бяха определени от никакъв ферман. Това зависеше от произвола на тяхната воля. Двама спахии не можеха да се намерят, които да управляват по една система и да вземат по равно число данъците. Тия бяха почти независими в своите действия. По тая причина щастието и благоденствието, страданията и неволите на раята не бяха постоянни, но временни. Аз бях на десет години него време и можах да запомня в нашето село трима спахии, които като всеки хора как-

то в своя частен живот, така и спрямо подчинените си съвсем не приличаха един на други. Един от тях беше върл гонител на беззащитната рая; от бой и страшни изтезания той умори няколко души, които от по-напред впрягаше наместо волове в ралицата, гдето други аргати ги биеха немилостиво изотзад. После това, когато милостивата майка, сестра или нещастна вдовица-съпруга скубеха космите си над убитата жертва, спахията се явяваше в тяхната къщица, утешаваше разплаканото семейство, обещаваше им, че ще ги подкрепи и същия още ден им изпращаше няколко чувала брашно и други потребности. Това благодеяние той не правеше от лицемерие или други подбуждения: защото нямаше защо да лицемери, но просто защото така му продиктуваше неограничената воля и развеленият характер. Не се минуваше една неделя и ето че той направил друга по-варварска постъпка. Зная, един ден, когато се беше върнал от Едирне, гдето го беше викал пашата, за да го посъди по причина, че деребейликът му достигнал вече и дотам – донесе на поп Марина, свещеник в нашето село, един чибук и тютюнева кесия бакшиш, като му позволил в същото време да пуща пушек из устата си, колкото обича, и да не си крие чибука зад гърба, когато срещне на улицата някого от агите. Тая постъпка на нашия спахия приведе във възторг всичката околност. Българите се радваха до висша степен, а турците мислеха, че султанът станал гяурин. Тук съм длъжен да ви кажа, че по него време на българите не се позволяваха и такива невинни неща, които днес престанаха да служат като гордост даже и в лагера на тюркменските цигани. Например на българина не се позволяваше да си запъхне тютюневата кесия под пояса на открито място; не можеше да си затъкне чибука зад врата; той чибук не трябваше да надминава сапа на една тесла; в присъствени места, кафенето и селския боклук на нас не се позволяваше да пушим открито тютюн, да изпущаме по много дим и да сърбаме нависоко, когато пием кафе; никой не можеше да излезе на улицата с наметнатата аба и пр., и пр. Вследствие на това много наши селяни на по 40-45 години не бяха посещавали в разстояние на всичкия си живот кафенето и не бяха пили кафе. Ташо Акатмата, наш съселянин, който беше отишел в Едирне да продава овни за курбан-байрама, влязъл в едно турско кафене да чака някого, който щял да му дава пари. Стоял той няколко часа до чекмеджето близо при вратата, изглеждал с любопитство другите посетители, които сърбали монотонно горчивите си кафета; но него било страх неизвестно от кого – оглеждал се наоколо си и не смеел да се обади нищо. Практичният кафеджийски слуга, шейретин грък, попитал най-после Акатмата не обича ли да пие едно наргиле или кафе, на което смутеният Акатма след едно колебание отговорил: „Дай ми за сто пари кафе." Всеки знае, че турските горчиви кафета чинат пет пари, които, разделени на сто, излизат 20 чаши.

Можете да си въобразите като какъв куриоз е произлязъл в кафенето, като в какво положение се намирал Ташо Акатмата, когато му поднесли двадесет турски чаши, които, наредени по масата, приличали на чифутски дюкян. Тоя бедният не знаел по колко се дава едно кафе.

Но на думата си. Мнозина от селяните не бяха успели още да видят новия чибук на дяда поп Марина, една неделя не беше се изминала още, откакто му беше подарен, когато султанът го счупи по гърба му и накара един циганин да му рита калимявката из беглишкия харман. Вторият от тях, който от по-напред беше харачерин, а после стана спахия на нашите села, в неговите дни положението на населението, а особено

на раята беше донейде си завидно. Новият ни спахия беше сладострастен до висша степен; а освен това той пиеше и твърде много. Населението видя добро при неговото управление, не че той издаде добри наредби, не че имаше предвид успеха и благоденствието на страната; но че той, както казах, повече обичаше да се занимава с „бяла Рада“ и със своя многоброен харем, а по тая причина малко искаше да знае що се върши по вън. Скоро неговият грамаден чифлик запустя, конаците му, харемлъкът и селямлъкът, гдето в дните на другите султани денонощно работеха сиромаси българи, обраснаха в трева. Така също и неговите гавази и сеймени, като видяха, че господарят им обръща малко внимание на тях, напуснаха му работата и тръгнаха по своя кеф. Много селяни от околните села, на които заповядваше друг султан, и които, щом минуваха в нашата мера, при другия султан, вземаше им се харач, сега тия свободно можеха да дохождат чак до конаците на султана, без да им каже някой нещо. Когато дойдеше време да се събира бегликът, мнозина можеха да укрият половината от овцете си; а други изкривяваха по цяла сюрия.

На дните на другия султан ставаха много престъпления, при всичко че гавазите бяха сербез и сам султанът не преставаше да обикаля по селата, да дири уж лошавите. Отпред конака му всеки ден беше препълнено с хора, бити, ограбени, ранени и пр., от които за малките работи той виждаше давията, а за убийство и други изпращаше виновните в Едирне. Сега обаче, при всичко че нашият султан беше станал като ханъмка и гавазите му се занимаваха с ловджилък и да мерят нишан, никакви убийства и обири не ставаха. Нашите общи работи от ден на ден ставаха по-добри, защото ние сами си ги вършехме; ако някога по невнимание сбърквахме нещо, то нямахме на кого да се сърдиме и за в бъдеще злото ни служеше за пример. Селски чорбаджии, кехаи, мераджии, пъдарин, говедарин ние сами си избирахме, и то такива лица, които ни бяха познати и които бяха „ербап“ за работата си. Освен това тия последните, като знаеха, че както сме ги избрали, така можеме да ги натирим при първата им погрешка, гледаха си дикат работата и не си пъхаха муцуната там, гдето не беше тяхна работа. В пиянството си султанът можа да направи едно добро на страната, което окончателно отърва раята от разбойническите нападения, които ставаха по пътя. Един ден, когато той бил на „мастика-кефи“ между своите полуголи кадъни, двама души българи дохождат да му се оплачат, че арнаутинът Байрам, който изпълняваше от по-напред длъжност харачерин, с още един свой другар нападнали ги на пътя и им взели едно-друго. От една страна, пияното състояние на султана, а, от друга, Бог знае в какво положение на духа се е намирал, той си подал главата от прозореца и издал заповед „жив или умрял“ да му доведат арнаутина Байрама. Гавазите, които се натовариха да хванат тоя последния, по някаква лична вражда убиват го, под предлог уж че не се предал, и след малко донесоха келявата глава на Байрама, която синца можахме да познаем. Това стресна всичките нехранимайковци, арнаути и турци, които се махнаха от нашата околност, след като убиха едина от двамата българи, които се бяха оплакали, а на другия изгориха плевницата заедно с един чифт биволи. Няма нужда да ви разказвам, че на другия ден, когато пренесоха тялото на Байрама да го заравят, султанът присъствува на погребението му и плака като малко дете. Той се разкая горко за постъпката си.

Чувал съм от стари хора да приказват, че навсякъде, дето съдбата на народите е поверена в ръцете само на едно лице, бил той цар, султан или крал, много

пъти една негова каприция, два-три филджана ракия, махмурлукът вследствие на дълго пируване или друго някое неразположение на духа ставали са причина да загинат хиляди невинни сиромаси. Дядо Герги Бучукът, който беше ходил в Стамбул 15 години наред с войниците, разказваше, че един султан бил умъртвен в два часа в сараите си вследствие дебелото невежество на друг един султан, победител, когото, като посрещнали накрая града няколко души високи велможи, попитали го как да постъпят с победения султан, т. е. жив ли иска да го види или умрял. „Леша му искам", отговорил горделивият победител и след няколко часа довлекли напреде му окървавен труп. Нашият селски дюкянджия, който наскоро беше се завърнал от Елада, гдето от най-напред отиде с една гръцка гемия, още момче, а отпосле се записал волентирин да се бие с турците, разказваше, че имало един цар, не от турските, който, като видял, че хората му не можат да сварят да избесват или изколват осъдените от него невинни сиромаси, във време на пиянство издал заповед, че когато седне да вечеря и прехвърли няколко чаши вино, да му не дават да подписва никакви официални книги и никой да го не безпокои с общи работи. Тоя същият дюкянджия, който имаше една голяма книга, като Софронието, разказваше ни от нея, че и до ден-днешен имало такива царе, на които думата била закон.

II

Не след много вторият наш султан умря. Неговата смърт беше напразна. Вечерта до късно време зурнаджиите и два големи тъпана свиреха в селямлъка, а той се веселеше в харемлика си. Сутринта рано халаиците изплакаха от сарая и начаса цялото село се

извести, че султанът умрял на леглото си. От най-напред се мълвеше, че той е умрял от пиянство, но отпосле се пръсна слух, че бил задушен от най-старата си жена Зюмбюле ханъм. Както и да е, но ний българите оплакахме смъртта на султана и всеки каза „Бог да го прости", защото благодарение на неговото поведение в разстояние на няколко години ние прекарахме щастливи дни, каквито не бяха запомнили нашите бащи и деди.

Поп Марин беше продумал даже пред някои от по-горня ръка наши хорица, че ако да не беше султанът поганец, то му се стояло една литургия за душата.

След един месец неговите конаци се запечатаха от едирненския паша, защото, тъй като той не грабеше сиромашта, както правеха другите, остана длъжен на хазната. Дълго време ние стояхме без ага и мнозина измежду ни захванаха да се боят, че овдовелият спахилък ще бъде разпределен измежду околните султани, свирепствата на които нямаха граница. Един ден обаче – на самия ден Гергьовден – два пищова, един подир други, изгърмяха над селото. Двама души на коне, които едвам можеха да се виждат из праха, защото много бързо препускаха, довтасаха в село. Ние разбрахме, че има нещо, и няколко души, между които беше и дядо поп, излязохме насреща им. Тия бяха гавази, потънали в сукно и сърма, които обявиха на населението да се приготви, че нов султан идел, не от Едирне, както биваше обикновено, но от Цариград, проводен от султана. Понеже не оставаше време, само до четири села можаха да се съберат в нашето село на посрещането.

Новият султан беше придружен от десетина души свои приятели и гавази. Щом пристигна той до мястото, гдето бяха се събрали селяните, спря коня си и поблагодари на народа, който се беше стекъл да го посрещне. Въобще той се показа много учтив и любезен.

На втория ден, като си почина от пътя, събра по няколко първенци не само от селата на нашата околност, но и от други далечни села, пред които прочете своя ферман, даден нему от самия султан из Стамбул, от който ставаше явно, че спахилъкът на новия наш султан се увеличаваше три пъти повече.

Сега да ви кажа какъв човек беше тоя султан и как е той сполучил да завладее толкова села. Искендер бей – така му беше името – се родил в Цариград. Баща му бил християнин, хиотски грък, който от малък изпаднал в Цариград и приел мюсюлманството само с тая цел: да може да остане на служба в сарая на султана, гдето той двадесет и две години приготовляват шербет и други сладки напитки за своя господар. Майката на Искендеря, която била критянка, тоже се намирала на служба в султанова харем, в отдела на хвърковатите животни, които хранела и пояла. Когато настъпила шестнадесетата годинка на Искендеря, благодарение на благоволението на някоя от баш ханъмите, между които той бил известен като дилбер чоджук, лесно можал да завземе в султановия палат една от доволно завидните служби. Той станал зенги-аасъ (да държи зенгията на коня) на султана, която длъжност изпълнявал девет години. Първите три години той бил длъжен да чака всеки ден при султанските порти заедно с другите многобройни зенги-аларъ, с които стоял на равна степен; но от по-насетне, по някои протекции, пуснати от таинствения харем, Искендер доживял да чуе една заран, на първия ден на курбан-байрама, когато обикновено стават повишенията, монаршеско благоволение от устата на баш перде чауш, който му обявил, че оттук-нататък той се определява само петъчен ден да държи зенгията на господаря, когато отива на джамия, а през другите дни е свободен. Радостта на Искендеря нямаше граници.

Било пролетен ден. По целия Стамбул владеело голямо движение вследствие получените известия, че него ден пристигат султановите войски откъм бреговете на Дунава, гдето след упорито сражение с неприятеля сполучили да заключат доволно вигоден мир за Османската империя. Двата бряга на Босфора били накичени с червени знамена; от много пунктове се чувало свиренето на музиката; мало и голямо отивало към Сиркеджи скелеси, гдето щели да излязат военните кораби. Не по-малко движение владеело и в палата на султана, който сам се готвел да посрещне храбрите защитници на своята империя. Още от заранта първите министри, многобройни паши и други сановници начело със садразамина в пълна блестяща униформа чакали пред двореца на падишаха. Техните арабски атове, държани от по няколко души сеизи, цвилели и се изправяли на задните си крака; по-нататък стояли улемите с бели чалми и сини сукнени джубета, наредени двама по двама; няколко крачки по-далеч, от лява страна, се групирали различни табори от султановата гвардия; а надясно на широкия мегдан се притискали децата около сойтараджиите арапи и арменци, възседнали с очите назад на магарета, с кюлафи на главите, от които висели лисичи опашки с тучено звънче на края. Изпомежду им се виждали и няколко души наши българи, които не преставали да си удрят на земята големите калпаци. Те били приготвени от заптием-юшури да вземат участие в тържеството. В двора на султана присъствуващите отваряли път на седем приготвени атове от различен косъм, държани от няколко души, на един от които щял да възседне падишахът, като си избере оня, който му се ареса. Искендер чакал близо при мряморните стълби, облечен в червен чепкен от шкодренско сукно и с колчаклии потури от същата материя, които били нашарени с клаподанска сърма и със стамболско бюкме.

Щом се подал н. в. султанът и махнал с ръка на баш сеизина да му доведат белия ат, на който само два пъти се бил качил, Искендер се втурнал с подобаващия възточен етикет, направил три теманета до земята, целунал скута на господаря си, после целунал двете позлатени зенгии на коня, хванал дясната с едната си ръка, а с другата предницата на седлото, като се мъчел в същото време да представи такава фигура с всичкото си тяло, че действително неговата служба е една от най-трудните. Турил, нетурил още падишахът крака си на зенгията, военната музика, състояща се от сто седемдесет и седем души, засвирила един от най-любимите маршове на господаря; старите топове изревали от двата бряга на Босфора, гърлястите миралаи изкомандували „селям-дур", сойтараджиите завзели своето от маршрута определено място и калпаците на нашите българи, които минували от ръка в ръка, измежду децата, дигали праха по улиците.

Султанът бил възхитен до най-висша степен; чувствата тържествували над разума; фантазията на славните му праотци гърмяла в главата му и идеята да прави благодеяния, която естествено трябва да последва в подобни минути, блеснала в него.

– Поискай каквото желаеш – казал падишахът, като се обърнал към Искендеря, който припкал още от дясната страна на коня, уж да управлява зенгията, при всичко че нямало за това никаква нужда.

Искендер, поразен като от гръм, паднал на колене в краката на султановия ат и облян в сълзи, викнал: „Милост, милост и прошка искам, шевкетлю падишахъм!"

Султанът спрял ата си и с отечествена усмивка попитал втори път деветгодишния си зенги-аасъ що желае.

– Някой спахилък в пространната ваша държава, ако е възможно в Румелийските полета, да си бъда кенди башина, да си зная моето, шевкетлю – отговорил Искендер, като си кръстосал ръцете на гърдите.

– На седемдесет и седем часа от моята славна столица, към където засяда слънцето, да властвуваш над седемдесет и седем села, от които да събираш харача, и оттук нататък да носиш титлата бей – отговорил султанът и смушкал ата си.

Гиздав и приличен беше нашият бей и аз мисля, че тия му външни качества са спомогнали най-много за неговото въздигане. Както сега, него време още повече се ценяха засуканите мустаки, тънките кръстове и широките гърди, а нашият бей ги притежаваше. Той беше млад, едвам на 25 години, с тънка като топола снага, тънки възчерни мустачки, на които краищата да вденеш в № 4 игла, очи винени, които показват повечето изнеженост, отколкото бабаитлък, вежди черни, та вити като пиявици и лице червено като на момиче.

Не се минаха десет дена и беят, придружен от своите гавази, излезе да обиколи своя спахилък или по-добре – царството си. Отгдето минал, той проповядвал любов и братско съгласие между турци и българи, още повече че от всяко село, през гдето минувал, земал със себе си по няколко души старци, турци и българи, които го придружавали в пътуванието му и които той разпитвал за разни неща по стопанството и икономическия бит на населението. Навсякъде произвел добро впечатление нашият бей, гдето ял и спал, заплащал и обсипвал с разни бакшиши децата и младите моми. Ако преминеше през някое село, в което да играе хоро, той се спираше почтено, канеше с усмивка момите и момците, които гледат отстрана, да се хванат на хорото и на отивание сам с ръката си разхвърляше дребни фурлини в хорото, които младите се трупаха да събират.

Преминеше (ли) покрай кръчмата или селския бок-

лук, където обикновено се събираха нашите старци, беят се спираше при тях и започваше да се разговаря за обикновени неща.

– Не ви аресвам аз, като си приказвате така мъртвешката – казваше той и хвърляше на земята един-два гроша за вино.

Населението беше във възторг от младия бей, който на всяка своя стъпка правеше добрини. Неговите уста не знаеха какво ще каже псувня, на която турският език е доволно богат.

III

Три години наближаваше вече да изтекат, откакто Искендер бей властвуваше в нашите войнишки села; цели три години се изминаваха вече, а населението не можеше още да се нарадва на своя като от бога проводен ага! И как нямаше да му се радват и обичат, когато той ден се не минуваше да не казва: „Комшу раялар, моят господар, н. величество падишахът – аллах йомюрлер версин, – ме е проводил не да ви грабя и бия, както досега е било, но да се трудя за вашето добро и щастие, в полза на което съм готов да пожертвувам и моето спокойствие. Ако падишахът има от мене полза, то той от вас чака пет пъти повече. Работете и не бойте се."

– Господ да му продължи живота – казваха млади и стари.

Поп Марин, който начесто ходеше в конаците на беят да пият кафе заедно, беше в най-добри отношения с него. Баба попадия, която не си държеше твърде устата, изпъгала се един път да каже пред жените, че беят поръчал на дядя попа да му занесе в конаците иконата на св. Богородица, която, като му подал, той си свалил феса и я целунал, и че често, когато се разговаряли помежду си за верите мюсюлманска и християнска, беят се удрял в гърдите и тежко въздишал.

Тия слухове, лъжовни или истински, които не бяха чужди и за малките деца, още повече въздигаха беят в очите на населението. Две нечути до него време обстоятелства дойдоха да потвърдят горното. През Великата неделя беят позволи да си турим дървено клепало отпред къщата, която ни служеше за черковица; а на самия ден на Великден, рано сутринта, като излязохме от черкова, той гръмна два пищова от конака си.

Освен това много други преобразования бяха станали в неговото време. Ние свободно влязвахме в кафенето при турците, пушехме тютюн, гдето пожелаем. На един наш селянин, Гани Хлебо, който се занимаваше с кръчмарство и други дребни работи, даде му се воля и да бръсне, с което занятие изключително само турците имаха право да се занимават; някои от младите си ушиха къси абички и гудиха по няколко ката гайтан на крачолите си, което тоже премина незабележено, при всичко че един от гавазите беше казал на църковния епитроп: „Вълко чорбаджи! Всяко нещо си има мярката; вие, както сте я отпуснали, скоро време, като влезем в кафенето, не ще знаем кому да кажем мерхаба и кому добро утро." В едно от околните села снахата на селския чорбаджия минала покрай турското кафене обута с желти чехли, които наскоро свекър – донесъл от панаира и които нашите жени не можеха да носят, както и ние мъжете не смеехме да опашем червен пояс. Един от агите, който стоял в кафенето, като не можал да претърпи това, гдето гяурка да носи желто, извадил си ножа и съсякъл чехлите сред улицата, които взел по-напред от краката на чорбаджийската снаха. Оплакаха се селяните на беят за това, който начаса докара вързан турчина, когото накара да

купи нови чехли, като му удариха гавазите и петдесет сопи.

Беят, като всеки млад човек, роден и възпитан между баснословни салтанати и разкош, страстно обичаше и сега салтаната и славата. Всяка неделя той меняваше своите накити. Най-напред когато дойде, той поправи само стария конак, а на годината започна други нов, който щеше да му служи за харемлик. От всичките села се стекоха по няколко моми и момци да носят камъни, кал и пр. Че то не беше меджия! Сякаш че не се правеше султански конак, но че беше панаир или сбор. Само до двадесет тъпана и толкова зурли и гайди имаше. Около новия конак се въртеше пъстро хоро по няколко пъти на ден. Бъчовите с вино и ракия обикаляха наоколо, на които за украшение имаше и няколко байрачета. Сам беят ходеше из хорото да благодари на населението за чувствата и предаността, които хранят към него. Един ден, когато излязваше с кочията си от конака, мнозина се втурнаха да изпрегнат конете и да го теглят, но той се причерви от срам и не позволи да направят това, като казваше, че не е прилично в днешно време на человека да се впряга като кон. Дядо поп Марин, който не липсуваше да пречи измежду тълпата, позволи си да играе един ден на ръченица пред бея, за което владиката го аргоса, като му взе и една глоба от две кесии пари.

Когато наближаваше жетва, тя се извършваше със същото тържество. Беят дотолкова беше се уверил в населението, щото захвана да пътува надалеко без гавази и без оръжие. Нощно време около двора на конаците му наместо въоръжени от петите до зъбите гавази, които пазеха птичка да не прехвръкне и никого не оставяха да приближи, сега се разхождаше свободно, който обича, и младите момци до късно време причакваха момите на чушмата, която се намираше до самата порта на конака. Та и кой би посмял да отръгне един косъм от главата на бея? Кому би дошла в главата подобна мисъл? И на най-злобния човек, колкото той и да беше със зверско сърце, добрините и скромното поведение на бея трябваше да вдъхнат почитание и уважение. Ако царете и другите големи хора, когато седнат и хляб да ядат, не оставят никого да седне от дясната им страна, за да не би да ги нападнат, и когато ще пият вино, накарват слугата да кусне понапред, то това го вършат по тая проста причина, че тях всеки ги мрази и ненавижда, защото се гоят от чуждия пот. Но що ни трябва да ходиме надалеч. Аз ще ви представя едно просто питание, което всеки един от вас, който тъпче по Божия свят, ще може да разбере. Защо царете, които живеят във високи до небесата сараи, обградени с крепости и кули, вардени от топове и иляди солдати, много пъти нощно време в съня си душат малката възглавничка наместо неприятел? Защо при толкова вардение повечето от тях са умирали сгърчени на кълбо от силната отрова като гергьовско агне в тавата или са ги намирали, че стискат с две ръце острия ханджар, който верният им слуга сполучил да забие в сърцето от по-напред? Ние, сиромасите, много пъти се случва да замръкваме и осъмваме по пътищата, но никой ни не закача, защото никому не сме сторили зло, освен ако ни нападне някой с грабителска цел.

Ако някой клетник, комуто е почерняло на очите от глад, открадне за пет гроша нещо, наказват го и всеки го презира. Той се счита за виновен. Но колко трябва да бъде виновен оня, който е турил юзда на милиони хора, от които беси по няколко души на ден, защото му мътят водата.

IV

От едно време обаче населението можа да забележи, че беят се безпокои за нещо. Той излязваше твърде нарядко от сараите си и макар да се мъчеше да се покаже, че е весел, тъжната усмивка едвам можеше да отвори устата му. Твърде начесто захвана да ходи в Цариград и Едирне, гдето се бавеше по няколко дена, и пак се връщаше още по-замислен. От много села първенците и чорбаджиите често го посещаваха, а поп Марин не излязваше от конаците му. Немалко се безпокояхме и ние, като гледахме, че толкова любезният ни бей не е задоволен от нас. А най-тежкото беше това, че не можехме да отгатнем с какво именно бяхме го оскърбили. Едни казваха, че той е умислен, защото не може да си доизкара новия конак, който остана непокрит и на който стените бяха захванали да се рутят от дъждовете; други мълвяха, че той поискал ръката на една пашова дъщеря, отгдето му било отказано само за това, че няма добър харемлик и добри пътища, през които да минуват кочии; най-после трети и четвърти бръщолевеха, че уж другите околни султани се били присмели на нашия бей, че не разбирал от високото си назначение и сам убивал своя сан.

Неизвестно откъде, скоро се разпространиха слухове по селата, че беят ще си отиде и нашите войнишки села ще бъдат разпределени измежду околните султани. Няма съмнение, че тая горчива новина като гръм порази всички ни. Всеки се питаше коя е причината на това, кой е виновният изпомежду ни, да го убием с камъни.

Поп Марин, който трябваше да знае повече от нас, на многобройните ни въпроси обикновено отговаряше: „Кой ни е крив, ние сами си го направихме."

В това време именно пристигна от Стамбул извънреден „бумбашир" на име Емруллах ефенди, бивш сеизин на падишаха, за когото казваха, че във време на първата завера сам с ръката си бил изгорил няколко села в Гърция. Щом той пристигнал, в конака стана мезлиш, в който присъствуваха и някои наши първенци, между които беше и поп Марин.

За Емруллах ефенди казваха, че бил изпратен нарочно от султана. На втория ден той проводи скороходци до в по-големичките села да изпъдят пазарените от нас пъдари, а на тяхното място тури свои или по-добре бейови хора, които бяха дошли откъм Стамбул.

Нас ни побиха студени тръпки.

Докато ставаше това, от една страна, от друга бейските гавази сновяха по селата да привикват по-първите хора при бея, като ги заплашваха, че ако го не послушат каквото ще им каже, ще бъдат предадени на другите султани. Когато вече от всичките села бяха дошли призованите, беят се подаде на конашките стълби, придружен от Емруллах ефенди, поп Марина и други и обяви с решителен и сериозен глас на събравшите си, че той е намислил вече да си отиде назад в Стамбул, защото трудните обстоятелства и тежките масрафи не му позволяват вече да управлява.

– Не те пущаме ние тебе, бей ефендимис – отговориха едногласно първенците.

– Само под едно условие мога да остана помежду ви, и то за хатъра на падишаха и защото съм дал обещание – отговори беят. – Това условие е да ми дадете емза за седем години и седемдесет и седем дни, в разстояние на което време аз да се разполагам с вашата съдба, да ви показвам пътя на истинското щастие – работи, които вие, като прости хора, не може и да проумеете, и пр., и пр. Вашето пламенно желание да си имате бяла черква с желязно клепало и да носите оръжие

ще бъде изпълнено начаса, щом аз получа емзата.

Турците въобще имат големи суеверия към числото седемдесет и седем. В 1877 г., казваха те, ще стане девир; народните им предания говорят, че в г. Къзъл Алма имало закачени с ечемик седемдесет и седем хиляди конски торби, които били приготвени за техните войски; така също и в народните им песни числото седемдесет и седем играе важна роля.

Нашите хора, които бяха далеч да се догадят като какви последствия можеха да се породят от емзата, не знаеха що да отговорят на бея, а просто му казаха, че те имат на него доверие и на всичко са съгласни, каквото той направи. Но както в една народност, държава, град или село не може да няма и някои свестни и по-разумни хора, така и в нашето село се намериха такива. Когато предложенията на бея станаха известни и на малките деца, една вечер много селяни бяха се събрали в кръчмата на даскал Петка, който, както казах, беше живял дълго време в Гърция. Аз бях чирак при тоя последния.

Разговорът се въртеше около емзата. Мнозина изпомежду събраните бяха се ухилили до ушите, че беят им отсега нататък наздраво вече ще захване да излива своите добрини над раята. Вълко Дармоня дотолкова беше се възхитил, щото правеше сметка колко пари ще му отидат, ако си отвори големи прозорци на къщата.

Даскал Петко от най-напред слушаше с внимание думите на селяните, а отпосле, като не можа вече да търпи, каза им:

– Много ще си хапете вие длантa отпосле, но всичко ще бъде напразно. Как смеете вие, защо сте дотолкова късогледи в своите работи, да отидете да си поверявате живота в ръцете на един человек млад и неопитен? Отгде вие вярвате в неговата искреност? Кой изпомежду ви може да гарантира, че на бея след година или две няма да му дойде други ум? Той като смъртен човек, не дай Боже, може да изгуби ум, може да се удари на пиянство и пр. Тогава кой ще ни отърве от неговите ръце, когато ние сами сме му дали сенет да ни пасе като говеда? Всеки изпомежду вас се счита като глава и дирек на своята къща. Не ви ли се е случвало, че много работи, които преди малко сте направили в гнева си или пък не сте разсъдили по-изтънко, подир малко захващате да ахкате и охкате, че криво сте постъпили? Това същото може да се случи и с бея, защото, каквито вие сте глави в своята къща, така и той става глава на толкова хиляди народ; а между погрешките на един баща на някое семейство и погрешките на човек, който ще има право да се меси на всичките ни работи, има голяма разлика. Аз, дето се рекло, се считам един нищо и никакъв кръчмар. Дайте ми сенет за пет-шест години да управлявам аз кръчмарите, и вие ще видите какви пакости можа аз да направя. Една бейска погрешка е в състояние да съсипе всинца ни. Освен това вие слепи ли сте, че да ви водят други из пътя на щастието? Не разбирате ли кое е добро и кое зло? На пияния султан на дните лошаво ли ви беше? Заради това мислете що правите.

Тия думи на даскал Петка произведоха своето действие. Присъствующите в кръчмата се позамислиха и захванаха да се оправдават, че по-добри неща не им идели на ума, но че когато се направи сенетят, тия няма да го подпишат. Даскал Петко им обеща, че ще ги научи що да правят; но до вечерта той биде хванат от двама души гавази, които го запряха в старата кула, гдето подир малко докараха и други лица от околните села. Някои от по-разбраните селяни опулиха очи и захванаха да се безпокоят, но нямаше що да правят; страх и трепет завладя навсякъде.

Емруллах ефенди не се спираше нито един ден. Казваха, че той въртял всичко.

V

Два месеца не бяха се изминали, откогато беят обяви какво иска, и работата така си остана. Една заран обаче всеки остана зачуден, като видяхме, че около тридесет души дюлгери започнаха да размерват и копаят беглишкия харман. Много коли, натоварени с дървен материал от околните села, изпрегнаха на това място. В късо време на беглишкия харман бяха готови стените на някакво си тайнствено здание, което никой не знаеше за какво ще служи, защото не приличаше нито на къща, нито на кошара. Едни казваха, че ще запират вътре царски коне и катъри, които щели да докарат на чаир, и затова се дигали толкова високи стени; други предполагаха, че то ще служи за салхана; трети думаха, че е казарма, и пр.

Най-после работата излезе наяве. Щом дюлгерите свършиха гробницата, както от по-после захвана да се нарича това здание, купове селяни, придружени от гавази и пъдари от околните села, захванаха да вървят. Тях ги разпределиха из къщята и никого не оставяха да ги приближи. Много зурнаджии и тъпанари, всичките пъдари, гавази и субаши, въоръжени като телалски дюген, кръстосваха из селото, а най-голямо движение се виждаше около „гробницата", близо при която съградиха колиби и чардаци от шума, в която пазеха караул. На вратата стояха четирима души арнаути с гегалии пушки, с дълги памучни пюскюли и с чифте пищови, тепелиците на които приличаха на кантартопузу. Тия не пропущаха птиче да прехвръкне около „гробницата".

Рано една заран тъпаните и зурните засвириха, гавазите и субашите, кой на кон възседнал, кой в пеш, тичаха по улицата, и първенците, които бяха докарани от селата, запряха ги като добитък в „гробницата". Никой от жителите не смееше да се подаде на улицата и всеки се безпокоеше за живота на ония сиромаси, които затвориха. Но справедливостта го изисква да кажем, че измежду тях имаше и такива, които не бяха под стража и които на драга воля отиваха към „гробницата". Тия бяха повечето султански аргати, имаше двама-трима потурчени българи, няколко души цинцари и други от тъмно произхождение личности.

След малко беят, възседнал на кон, придружен от много гавази с пушки в ръцете, от дясна страна на когото вървеше Емруллах ефенди с пиринчен топуз в ръката, излязоха от конака и взеха пътя към „гробницата". Тъпаните и зурните още по-силно засвириха. Мнозина любопитни бяха се покачили да гледат от таваните на къщите. Аз като малък бях се пъхнал в комина, отгдето свободно можеше да се види „гробницата". Щом беят се подаде на вратата на „гробницата", два-три гласа извикаха яша! До 30-40 пушки изгърмяха наоколо, тъпаните гръмнаха оглушително и втори път по-гръмогласно яша се чу, което приличаше на глас от счупени звънци. Тогава видяхме, че вратата на „гробницата" се отвориха, от която запрените излязоха навън с наведени глави; а беят се върна в конаците си, придружен от тъпаните и всичките си гавази, които не преставаха да гърмят като на байрам. Три дни и три нощи зияфетът продължаваше в бейските конаци.

Същия още ден ние можахме да се научим, че всичката тая гюрултия, като правение нова кошара на беглишкия харман, много тъпани и зурни, гърменето и пр., били за емзата, която беят можал да вземе вече.

Лицата, които бяха запрени вътре, разказваха отпосле, че изпомежду им имало преоблечени гавази, които ги заплашвали със скритите си ханджари, че ако някой се обади от тях да попита нещо, ще бъде убит на мястото си. Те били научени, като видят бея, да извикат яша; а отпосле Емруллах ефенди поднесъл един махзар, написан, както казват, в Стамбул, на който си ударили емзите. Други един сенет се дал на Емруллах ефенди, в който се възхвалявал неговият топуз, че наредил всичко. Тоя последният набързо замина за Стамбул, след като се свърши всичко; а нашият бей стана сайбия на един „махзар", обсипан с емзи, който му даваше неограничена власт над неговата рая и със силата на който той имаше право за седем години и седемдесет и седем дни да коли, да беси и да прави всичко, без да е задължен да дава някому „джеваn" за своите дела.

VI

И така нашият Искендер бей стана втори султан подир стамбулския падишах. В махзара се притурило още, че той има право да нарежда нови закони и да ги разваля, когато му скимнеше. Но можа̀ ли той да стане по-силен чрез този махзар и дали действително печелеше нещо, аз ще се помъча да ви разкажа в тая глава, доколкото съм можал да запомня от него време.

Тук съм длъжен да ви разкажа, че от всички тия действия на бея големият султан от Стамбул имаше известие и мога да кажа,че той скрои плана, а Емруллах ефенди изпратил да го туря в действие.

– Моите раи са вирнали глава да си правят бели черкови и високи клепала – казал беят на султана, преди да беше взел още емзата. – Заради това аз мисля да им се стегне гемът.

– Аз отдавна знаех, че това ще бъде така, но що да сторя, когато баща ми не отстъпи и настоя да се издаде известният ферман – отговорил султанът. – Съгласен съм с тебе и мислех даже да ти пиша да вземеш юздите в ръцете си. Чрез това ще запуша устата и на моята рая, която не престава да ми набива в очите, че за един спахилък в Румелия сме дали „ферман", а за нашата пространна империя няма. Провождам ти сеизина Емруллах за всеки случай. Да бъдат проклети нашите бащи – продължил султанът, – които не са знаели що да правят.

Щом той – Искендер бей – се видя емзалия, найнапред се разпореди да си намери мустакати гавази, които облече в чохена премяна и без които нигде не излязваше. Втората му длъжност беше да разхвърли по сто гроша на къща харач за доизкарването на захванатия конак, а третята – да извика нечута до него време меджия, състояща от мъже, жени, деца и стари баби, за да правят път към Едирне, отдето щяла да мине младата му ханъмка, която работа се продължи цели шест месеца.

Всеки вече може да разбере какво значение е имала емзата и защо се е тя искала. Вълко Дармоня, който се облизваше, че ще си направи къща с големи прозорци и джамове подир няколко дни, най-напред той опра меха, че не станал на крака на двама души гавази. Тия последните го намазаха с черни сажди, разбъркани с масло, като го държаха цял ден пред чешмата да го гледа мало и голямо, старо и младо. На момчетиите, които си бяха скроили къси абички с по няколко ката гайтан, скъсаха ги по главите им. Белите черкви и клепалата, с които лъжеше беят, че ще ни надари, когато вземаше емзата, нито се споменаваха вече. Той, беят,

даде сербезлик на гавазите, които преименува от гавази на делибашии. Наистина, тъпани и зурни свиреха, когато се работеше пътят, но тяхната мелодия никого не веселеше, при всичко че пъдаринът арнаутин не преставаше да вика: „Гел кефим, гел!" Никой не го последваше. Всеки изпущаше дълбоки въздишки, всекиму беше мъчно. Скоро беят забележи това народно негодуване, от което, разбира се, не му стана добре. Ако преди емзата народът му ставаше на крака и го поздравяваше с усмивка, когато минуваше, сега това се вършеше в по-голям размер, но разликата беше тая, че преди емзата почестите бяха искрени, а отпосле лицемерни и продиктувани от страх.

Това напрегнато положение обаче беше взаимно. Колкото повече се увеличаваше народното негодувание, от една страна, толкова повече беят ставаше гузен и недоверчив към себе си. Той захвана да се бои и от най-невинните случайности. Близо до конаците му имаше вятърничава мелница, при която един ден, като се събрали няколко аргати и други селски момчета, от които някои, като разказвали по кой начин бесели в Едирне, отгдето наскоро бяха се завърнали, изписали с въглен една бесилница на речената мелница. Щом беят съгледал това, взел го за капитал и същия ден затвори трима-четирима души. Друг път една от най-любезните му хрътки влязва по обикновеному в конака и можете да си въобразите като какво ужасяюще впечатление е почувствувал беят, когато видял, че на врата на хрътката му виси свързан куршум с лична върва. На часа зъбестите гавази се разтичаха из селото да питат где е била хрътката и видял ли е някой кой я е хващал. Кулата на стария конак се изпълни с хора, върху които уж имало подозрение. Беят тълкуваше, че вързаният куршум на хрътката е предназначен за него от неприятелите му. Но най-смешното беше следующето обстоятелство. Една нощ беят, въоръжен, сам излязъл да обикаля стражите. На връщание, когато наближил да влезе във вратата на конака, мярнало му се отпреде му, до стената, стои человек. Начаса той изпразнил кобурите си на тоя предмет и извикал колкото си може: „ Баскън, баскън вар!" Многобройните гавази, които се намираха на стража, като вихрушка се разбягаха около конака да вземат позиции, като гърмяха в същото време и викаха: „ Сарън, тутун!" Викове и крясъци, придружени с кучешкия лай, гръмнаха из селото. Мало и голямо трепереше. Най-после един от старите гавази тури край на тревогата. Той можал да увери и разтреперания бей, че душманинът, когото той видял до стената, не е било нищо друго, а неговата собствена сянка, която се отразила от стената от запаления преди няколко дни сазлък близо при селото.

Както и да е, но беят не можеше да се успокои така лесно. Неговата участ беше решена вече. Той сам си създаде това положение и сам трябваше да си блъска главата, за да намери изход, без да пострада от това силата на махзара с емзите, който беше източник на всичкото зло. Казват, че когато оставал сам и захващал да мисли как беше и как стана, удряло го на подлуда и по цял ден не можел да си намери място. Но най-после нашият бей го ударил на бяла Рада, която много беше захванал да употребява. Възползувани от тая негова слабост, гавазите му мъчеха и биеха до умиране раята.

Думите на даскал Петка, който беше противен на емзата, сега захванаха да се ценят.

Пролетта беят тръгна неизвестно за къде. Но войниците, които си дойдоха от Стамбул, казваха, че го видели там много умислен. Той бил се установил на един хан, находящ се в Галата. Мнозина наши лековерни хорица притълкуваха това. Всички бяха уверени, че

беят е отишел в Стамбул да се оплаче на султана от лошото положение на работите и да поиска неговите съвети втори път, който уж му се бил разсърдил и не го приел, та заради това стоял в хана.

Наскоро обаче ние се известихме, че беят е приет в султановия сарай, което приемание по своята оригиналност заслужава да се разкаже.

Щом пристигва беят в Стамбул, както всеки път, той се отправил в сарая при падишаха, гдето му се доложило, че негово величество не приема никого. Напразно Искендер убеждавал царската стража, че той е деветгодишен зенги-аасъ и верен человек на господаря, който е благосклонен да го приеме във всяко време. На другия ден той отишел втори път и след три часа чакание в отдела на евнусите получил отрицателен отговор, че султанът е неразположен. Това се продължило няколко дни.

Най-после Искендер бей написал дълъг арзухал, който бил съчинен от един софта-арзухалджия и в който беят падал на колене със сълзи на очите пред султана, че ако и той не му помогне, то трябва да се обеси в новопостроената гробница на средния дирек. Едвам на неделята последвал отговор на арзухала, който бил съобщен на бея чрез третия пердечаушу, че падишахът благоволил да го приеме.

Искендер не губил време. На първата придворна стража той бил задържан около два часа по причина, че се намерила в него една тузлушка чекия, за което трябвало да се доложи; на втората стража той бил разтърсен и под ноктите; на четвъртата го съблекли, както го е майка му родила, и му надянали една риза върху дрехите без ръкави, като на лудите; а на петата му завързали очите и го повели из широките коридори на палата. Искендер се зачудил и не знаел що да мисли за това. Нему станало жално, че така постъпват с него.

След като го преминали през много стаи, четиримата души, които го водили, оставили го в една тъмна стая само с един прозорец, и то отгоре на тавана. А те затворили вратата, като се спрели да пазят навън. Очите му били отвързани в тая същата стая. Повече от един час чакал и разглеждал наш Искендер това чудно помещение, което приличало повече на керемидчийска пещера, отколкото на султански покой. Всичката стая била обкована с дебели железни плочи, помежду които имало разни заврангачки.

Отведнъж се зачуло трясък и скърцание на дебели бурми като изпод земята. Искендер скочил на крака и отстъпил към вратата. Но като посегнал да я отвори, той не можал да познае мястото. Под кревата, който бил поставен от дясна страна, се подала човешка фигура, в ръката на която имало призренски пищов, насочен право в гърдите на Искендеря. Той, Искендер, бил готов вече да извика за помощ. Но гласът му се задушил, като упознал, че тайнствената сянка е неговият господар, на когото паднал в краката и заплакал като дете. Падишахът познал своя зенги-аасъ, припомнил си времето, когато той служил при неговия баща, сравнил го с настоящето и най-после заплакал и той жално-жално. Плакали и двамата. Но всеки от своя точка зрение оплаквал своята съдба. Искендер бей плакал, защото се подиграли с него и го приели по такъв начин; а на султана му домъчняло от недоброто положение на работите, поради което е бил принуден жив да влезе в гроба.

– Какво съм прегрешил пред вашите светли очи, шевкетлю падишахъм? – казал най-после беят, като си отрил сълзите.

– Нищо не си прегрешил, любезни Искендере; грешно е времето, в което живеем – отговорил султанът и дигнал от земята коленичилия още бей.

– Кажи ми: що да правя? Завераджиите, които

от няколко години насам безпокоят вашата пространна държава, появиха се и в моя спахилък. Няколко души има вече хванати.

– Искендере, Искендере! Мой верни слуго! Кажи ми по-напред ти какво аз да правя, па после да дойде ред до тебе – отговорил султанът и сълзите му отново покапали. – Вярваш ли ти, че цели седем месеца ще стане, откакто аз не съм ходил на джамия? Три пъти става, гдето отлагам сюнетската сватба на сина си; три пъти бях принуден да се връщам от Ая-София джамия, гдето според обичая на калифите трябва да отида, за да завия чалмата на Мохамеда; деня и нощя стоя тука в тоя гроб, както ме виждаш. Имам войска грамадна, топове от най-новите, пазачи баш пехливани, но нищо не помага; неприятелят е страшен. Останалите ми верни хора се мъчат да убеждават света, че аз съм калиф над калифите, наместник на Мохамеда, Божи избраник и пр., но всичко това е бошлаф. Светът се изменил, не иска да вярва. Подигнаха се хора „неблагонадеждни“, които искат някаква си свобода, т. е. сербезлик, и ще им се да ми заповядат, и които, както си чул, тичат на смъртта като на сватба. Тия хора са страшни, мой Искендере! Деня и нощя мисля как да ги победя, но напразно. Те са като оная баснословна змия, която, пресечена на няколко парчета, всяко парче се съживявало. На никого нямам поверение. Пред очите ме гладят и мажат, а отзаде ми гроб копаят. По тая причина аз се колебаех да те приема. Лошо, лошо, Искендере! Ние сме артисали вече на тоя свят. Аз съм по-долен и от най-последния си сеизин, но трябва да се държим още и когато паднеме, както старият зъб, да разрушим всичко наоколо си.

– Аз дойдох при вас нарочно, да ви искам три неща – отговорил Искендер малко по-свободно: – а). Ако е възможно, да ми отстъпите едно малко местице от

вашата пространна държава, откъм северната страна, за да изпращам моите завераджии, защото в моя спахилък няма подобно безопасно място. Едного от тях изпроводих нейде си, в едно затънтено кьоше на моя спахилък, уж за наказание, а жителите излезли да го посрещнат и на ръце да го дигат.

– Какво предателство – извикал султанът и тропнал с крака си като овца, от който шум заведнаж се отворили четири таинствени врати на стаята, отдето нахлули мустакати гавази с голи ятагани и аджемски ханджари.

– Повелете, шевкетлю падишахъм – извикали тия.

– Няма нищо – отговорил спокойно султанът и вратата пригърмели.

– в). Да ви питам – продължил беят, – как да постъпя с ония, които не ме слушат и които ме принудиха да дойда при вас без време, и с). Да ми изпратите на помощ Емруллах ефенди баш сеизина, без когото се не може.

– Много ми е жално, че всичките ти желания не можа да изпълня – отговорил султанът. – Казах ти, че моята сила е парализирана. Наместо Емруллаха други пехливанин ще ти изпратя. С непослушливите постъпяй, както знаеш. Колкото за местицето, засега не можа да ти дам.

Беят взел темане и си излязъл задоволен, като говорел в себе си: „Пак го проводих за зелен хайвер.“

VII

Няма нужда да ви разказвам от своя страна, че беят е лъгал пред султана, когато му казвал, че завераджиите се появили и в неговия спахилък. До него време

никой не помисляше за това. Но щом беят се завърна от Стамбул и започна да бие и затваря когото му скимне, мнозина от по-напред мирни и трудолюбиви хорица, от мъки и неволи, биени и запирани всеки ден, причерняло им на очите. Те напуснаха деца и жени и отидоха по усоите и пътищата да търсят отмъщение.

Беят от най-напред се показа, че от нищо се не бои. Но скоро крилете му малко по малко захванаха да падат и стана още по-мрачен и умислен. Разни други обстоятелства съдействуваха на това. Освен че на много места из турската империя бяха се дигнали различни християнски племена да търсят право с пушката в ръце, разпръсна се още слух, че в Стамбул ще се издаде танзимат, чрез който всичките спахии падат, а на раята се дават широки правдини.

Тия слухове, които не бяха чужди и за бея, изчерпаха последнята му силица. Той изпрати двама гавази в Едирне да чакат пощата, която ще донесе известието за танзимата. Един месец се измина от тяхното заминуване, а още никакво известие не беше се приело. Само ходеха разни слухове, истинността на които се опровергаваше един ден. Ние си работехме по старому, но не губехме надежда, нито пък преставахме да гледаме към едирненския път кога ще да се подадат гавазите. Никакъв знак на непокорство не давахме от наша страна; но всичко беше напусто. Беят престана да излязва вече. Едни казваха, че бил болен, други – че удряло го на полуда, и пр. Ние бяхме останали на волята на гавазите, които ни печаха на шиш.

Една нощ обаче, като пяха първите петли, няколко души, препускащец, влязоха в селото и се спрели право на бейските конаци според разказванието на баба Димовица, която била подранила да меси нафора. Източни сведения ние не можахме да съберем; но щом се съмна, заранта можахме да забележим извънредно движение в конаците, от което се позна, че бейската власт е унищожена. Това наше предположение се потвърди и от други източници: гавазите и пъдарите от околните спахилъци започнаха да си отиват, отгдето са дошли; и нашите гавази шаваха умислени и убити духом, докато най-после започнаха да липсват един по един.

На четвъртия ден, когато мнозина от по-първите селяни бяха се събрали на черковната кръчма, гдето свободно разискваха приетите новини, един от старите гавази, който се въртеше още около бея, влезе в кръчмата и обяви пред всичките, че Искендер бея ударило дамла и се поминал миналата нощ в спалнята си, заради това трябва да се потрудим за погребението му, а той ще отиде за ходжата от близкото турско село.

Беят се погреба в новопостроеното от него здание, т. е. в „гробницата“, гдето той взе емзата. Същата вечер гайдите и тъпаните гръмнаха из село и хорта се залюляха. Когато притъмня добре, ненадейно гробницата пламна и в късо време потъна в червени пламъци. Населението издаде радостни гласове и момците потеглиха хорото към нея, гдето цяла нощ се чуваха песни и свирни, а на заранта ние видяхме куп от пепел, струпан върху бейовия гроб, който се не познаваше вече...

БЪЛГАРСКИЯТ КАВУР

От учените ще пропадне светът
Н(ародна) п(оговорка)

Само оня може да се възползува от уроците на историята, който, като захване нейното изучаване, не е бил заразен от други предубеждения, несъвместни с духа ѝ.

Дж. Ст. Мил

I

Беше той син на богати и знатни родители в своето време. Неговото раждание се предшествувало от две знаменити произшествия, които учудили всичкия град. Първото от тия произшествия било, че него ден обесили двама души разбойници; а второто, че една значителна част от града изгорял него ден. От най-напред баща му бил бегликчия, но след като чукнала седмата годишка на едничката му мила рожба, то той продал врания си кон, за който три пъти бил нападван от златиишките читаци, по причина, че конят бил от добра порода, и оставил завсякога бегликчилъка. След като събрал всичките си вересии, останали от първото му занятие, той се занимал изключително с даване пари под лихва. За да стане това променение в комерческия живот на баща му, най-много е повлиял Кавур, разбира се, нравствено, който твърде много е обичал сина си. Скоро бъдещият Кавур бил заведен от баща си в българското училище, който го препоръчал на учителите да бъдат малко снизходителни към него, да не упражняват върху му училищната дисциплина и – най-главното – да го не оставят да играе с немирните кръчмарски и абаджийски синове, които ходят в празничните дни да опустошават хорските лозя и градини, да дирят птичешки гнезда; още повече че неговата рожба е нежна и благородна. Разбира се, че молбата или по-добре приказанието на старателния баща, който бил касиер на общината, се изпълнило буквално. В училището Кавур имал познанство само с двама-трима ученика, бащите на които по богатство не стояли по-долу от неговия отец. Другите той или презирал, или просто ги считал като същества, неравни с него по произхождение. Вечер той, като се завръщал в дома от училището, нигде по улиците не излязвал сам, без да не бъде придружен с някого от родителите си или ратайкинята, която сам той научил да върви подире му, на две крачки разстояние от него. Той подражавал в това кадийския син, който бил на неговата възраст и който за винаги ходел с гавазин подире си. Неговата дума не ставала две в семейния кръг; заради това, колкото го обичали родителите му, то и той отговарял със същите чувства. Само една негова мечта, едно нещо, което той желаел най-много и към което го теглела невидима сила, не можало да бъде осъществувано. Това било мъничката сабийка на кадийския син, която той опасвал в петък и която топяла сърцето на нашия герой, който нарочно излязвал в петъчен ден по улиците и вървял подире му – да я слуша как тя дрънка по камъците. Това си горещо желание, да има и той сабийка, обявил един ден на родителите си, които с прискърбие отговорили на любимия си син, че те са българи, царска рая; а кадийският син е турчин, заради това на първите се не позволява да носят сабли. Бъдещият политически мъж дотолко можал да се запознае с тефтерите на баща си, а особено с един от тях, в който се бележели сроковете за дадените с лихва пари, щото баща му, без да погледне в книгата, вярвал на

него, който знаел един месец по-напред кому кога ще да се свърши вадето. Понякога, когато сумата била незначителна, то синът се разчитал с длъжниците наместо бащата, който въртял на шиш покорния длъжник, като например не харесвал монетите, настоявал да увеличат процентите, заплашвал с полица и секвестро, с една реч, давал надежда, че ще стане човек на обрадваните родители, които не можели да се начудят на хитрините му и на комерческите му способности.

– Аз мисля, че ние би направили по-добре, ако наместо да изпращаме нашия Костаки – така му било името – да се учи в ябана, по-добре щяхме да сторим, ако го оставехме тука, да поеме твоята работа. Стига му толкова учение. Ти, като не си учен, и хаджи Калчо, като знае само един ракам, нима не можете да си гледате работата?

– Времената няма да отидат все така – отговорил разчетливият стопанин. – Турското царство готви реформи, на българите ще дават черковни правдини; а най-утешителното е това, че от нас може да се направят и паши; заради това нека Костаки отиде да се поучи няколко години за голям човек.

– Аз искам да отида в Цариград да се уча в онова училище, гдето дават на учениците сабийки и носят ширити на ръцете си – отговорил Костаки.

II

Една година после тоя домашен съвет родителите и всичките роднини целували за последен път Костакя до с. Папазлии, гдето отишли да го изпроводят за чужбина. Той отивал на учение, но вместо Цариградското училище, горещото желание на Костакя, отгдето той бълнувал да се върне после няколко години със сабля и пъстри ширити на ръкава, по решението на домашния съвет той бил изпратен в Германия. Победите на тая последната в това време над австрийците и френците и славата на Бисмарка и Молтке, която циркулираше по целия свят, станала известна и помежду българите благодарение на г. Дановия „Летоструй“, който беше литографирал портретите на великите мъже. Ето защо била предпочетена Прусия, а не Цариград, на което се съгласил и Костаки, като го уверили още, че пруският цар, който е най-силен между царете, на всичките ученици из държавата си подарявал сабли и разни други нишани.

Упоен от тая радост, наш Костаки не усетил даже кога влязъл в държавата на Вилхелма, ако негов един спътник не му показал пруската стража, която пазела на границата. Той се възхитил още повече от дългите сабли на жандарите и подумал в себе си самодоволно, че ако не може да постъпи в училището, то ще се помъчи да си издейства да се запише жандарин, която мисъл дотолкова го пленила, щото си и въобразил даже как ще да си държи ръката на саблята, когато се фотографира и изпрати портрета си в България. Когато стигнал в града, гдето щял да постъпи в училището, изгубил цяла неделя да стои пред полицията и да обикаля по военните лагери, за да изучи жестовете на жандарите и да се понагледа на различните униформи. Той можал да се увери наздраво, че действително пруската държава била силна, че много добре направил, гдето дошел тука.

Тук съм длъжен да ви кажа, че в това време именно, когато Костаки отишел в Германия, току-що били се възвърнали храбрите пруски войски от Франция, увенчани със славни победи, вследствие на което и найвърлите противници на милитаризма били възхитени от храбрите подвиги на своите съотечественици. Да-

же и в училището нямало ни един ученик, който да не произнася с гордост името на Бисмарка, Молтке и други. Но скоро тия последните престанали да бъдат вече предмет на разговор; тяхната звезда, ако и да блещяла още в известни кръгове, то помежду мислещите люде отдавна вече заседнала, както обикновено бива с ония герои, славата на които е основана на човешки черепи. Падането на най-големия тиранин в света Наполеона III, неговото подло предаване в Седан, последно петно, нанесено на благородния френски народ от диктатора му, избягването му в Англия като най-последния авантюрист; публикацията на секретните документи от „черния кабинет", от която явно ставаше с какви подли средства, с колко проляна невинна кръв, тайно и явно се държал на престола си богоизбраният идол; най-после Френската комуна, провъзгласяването в тая последната републиката, движението в Германия на работническата класа, вълнуване умовете на мнозина, вълнували се най-много на студентите, с които Костаки имал най-голяма интимност. Няма нужда да ви разказвам, че студентите навсякъде и завинаги са били против коронясаните глави и за в полза на угнетените и по тая причина тия симпатизирали на Френската комуна, били за в полза на германските работници и нерядко издигали глас на негодувание против Бисмарка и пълно презрение към Наполеона III.

Костаки стоял и слушал техните разпалени препирни. Той се намирал между два огъня, между две разиграни морета. Неговите понятия и предубеждения, които той имал за големите хора и военните авторитети още от малък, от една страна, а, от друга, възгледите на другарите му и онова, което слушал да говорят, идели в голям контраст. „Възможно ли е човек, велик човек като Наполеона III – казвал той в себе си, – княз Бисмарк и други още знаменити мъже да желаят злото на отечеството си и да струват погрешки на тоя свят? Ако да се предположи на минута, че са сгрешили нещо, то нима тия са длъжни да дават отчет пред ласаловци, рошфоровци и тям подобни луди глави?

За подкрепление на своите доводи той поискал един ден мнението на швейцера, или по български гавазина, който пазел на портите и който бил стар оставной солдатин с декорация последна степен гърдите.

– Аз през живота си не съм разсъждавал никога за подобни работи – отговорил той, – но от практика зная, че най-доброто на тоя свят е да се повинява човек на своето началство, да му не противоречи никога и нищо повече.

„Колко си щастлив!" – казал в себе си Костаки и останал да се бори сам.

Но человек – взет той отделно – е нищо, положително нищо в обществото. Той се ражда, живее и умира, без да е направил нещо извън границата на своя мъничък кръг, който му е определен от естеството; движи се безсъзнателно в обществеността море, гълта и възприема всичко, щото се върши около му, много пъти се увлича в работи, които нямат нищо общо с неговото разумно същество. Ако старите философи, Платон и Аристотел, са защищавали робството, това е било само за това, защото безсъзнателната среда възпитала в тях чувства и идеи, несъвместни с техните теории. Ние въобще дишаме социалния въздух, защото нашите мисли в значителна степен зависят и се вообразоват не от нас самите, но от това, „какво са казали другите". Но що ни трябва да ходим далеч? Нашата народна пословица ясно и определено говори, че „между каквито хора живееш, такъв ставаш".

Така също и наш Костаки, бъдещият български Кавур, като индивидуум не е можал да противостои на тоя общ и неприличен закон. Не само че той не можал

да замети, но и не му идело на ума даже да поразмисли, че любимата му мечта да препаше един ден сабля отдавна беше изчезнала в него. Сега него го интересуваха други неща. Заедно със своите другари горещо разискваше той от критическа точка зрение Френско-пруската война, дали е не можело без нея, каква полза тя докара на народа, на производителната сила, в интересите на цяла Франция ли е била обявена тя, или само за поддържанието на Наполеона III. Заключението беше таково на младите събеседници, в числото на които ораторствуваше и Костаки, че съдбата на угнетените народи никога не се е подобрявала и няма да се подобри от кървавите войни, макар победата да е била блестяща, което е още по-лошо, защото упоеният от слава владетел не знае вече що върши и захваща да си играе със съдбата на своите поданици.

III

Кавур постъпил в Юридическия факултет. Деням той слушал лекции по различни отрасли на старата и нова юриспруденция, по политическата икономия и статистиката; а в дома си нощно време и в свободните си часове с голяма жадност изучавал списанията на най-прочутите мислители по социологията и историята на народите. Между другите по-важни съчинения на неговата маса държали място „Позитивната философия" на Канта, „Историята на умственото развитие" от Дрепера, „Основателната и описателна социология" от Спенсера, „Политическа икономия и логика" от Мил, „Историята на цивилизацията" от Бокля и пр., и пр. Четял той всичко с голямо внимание и правел за себе си отделни бележки от всяко съчинение наособено, като се стараел чрез това да схвати напълно плана и мисълта на автора. Чрез старателно изучвание на горните списатели философи той можал да открие много доказани истини, които до това време били за него terra incognita. Той дошел до убеждение, че всичките народи във всяко време и навсякъде са страдали най-много от три главни фактора: правителствата, съсипителните войни и духовенството.

За да даде гласност на своето знание, в което той вярвал като в Бога, държал лекция в едно ученическо дружество, която отпосле публикувал в едно научно списание, за да проникне божествената истина както в разкошните палати на шкембестия богаташ, така и в порутената къщица на изнурения работник. „Старите понятия, от които са се поддържали много знаменити глупци, че е опасно да се казва истината пред всекиго, трябва да се затиснат под разрушителния натиск на съвременността." „Народите не са диви зверове да хапят, ако ги пробудиш от съня."

За любопитство на читателите ние цитираме следующите по-главни точки от поменатата лекция:

„Великите гении, господа – казал Костаки, – не тия, които са употребили своя талант в дипломация и политика, главната основа на които е съзидана на лъжата и интригантството; не ония держиморди генерали, които мислят по кой начин да се убиват по-лесно хората – а славните мислители, мъченици на истината, които са подтикнали нашите знания и на които трябва да благодари съвременното човечество, че не се повтарят вече Констанцки събори и инквизиторски съдилища, – доказали са след дълги изследвания и наблюдения, че откакто са се устроили държавите, ни един монарх, бил той император, цар или султан, нито той, нито неговото правителство, нито някой от славните му законодатели са можали да улучшат що-годе съдбата на народите и да под-

тикнат успеха на науката. Там, гдето тия са били най-способни, с неограничена власт и разни атрибуции, тиранията и робството са цъфтели. Тия по собствена инициатива никакви реформи не са предприемали, докато не видят дебелия край. Който мислител предвиждал злото и си издигал гласа да станат преобразования, него затваряли в тъмни тъмници, като го наричали в по-старите времена еретик, а после бунтовник. След години, когато невежественият монарх или крал виждал, че не може вече да се спре натискът на новата иде я, всемилостиво издавал манифест, че с Божията воля той е намислил да прави това и това. Начаса придворните оближисахановци проглушавали света, че техният господар е цивилизатор, и подкупеният историк записвал вече: „освободител и баща на народа еди кой си..."

„Същото е правило и духовенството; то е управлявало съвестта на демократическите монарси и благославяло техните беззакония. В по-старите времена то било единственото съсловие, което се занимавало с умствена работа. Но когато се захванало великото движение, когато човеческият разум започнал да се възмущава и знанието, истинското знание преминало в ръцете на светските люде, то устроило мрачни духовни съдилища, ужасни инквизиции и други различни средства, чрез които се мъчело да установи течението, отправено против него. От това време се е започнала отчаяна борба между светлината и мрака, между защитниците на изследването и защитниците на вярата, между разума и слепата вяра."

„...В ония нещастни страни, гдето то е сполучило да си забие ноктите по-дълбоко, там народите още не можат да дойдат в себе си, при всичко че са се изминали цели векове. То е проповядвало сляпо вярване, покорно послушание, но не разсъждение и изследване, негови непримирими врагове..."

„...А военното изкуство, тая официална узаконена плячка, тоя бич на трудолюбивите народи, което се е поддържало и насърчавало, за да служи само като средство на няколко души да живеят по-развратно в своите разкошни палати и да придобият нови сили за борба с угнетената нация – е най-голямата опасна рана на народите както в старо, така и в ново време, с някои изключения.

...От друга страна, седналият на престола властител чрез правото на грубата сила, щом узнавал от своите шпиони, че онеправданият народ негодува и се готви да поиска отнетите си права, за да отвлече вниманието на патриотите, за да им спечели още един неприятел и по тоя начин да отслаби отправения против него самаго удар, отварял война с някоя съседна държава без никаква цел и причина. Примерът е още пресен, господа, в нашата памет. Погледнете на седанския герой, Наполеона III, който за собственото свое могъщество принася жертва цял един народ. Позор на XIX век!...

Благодарение обаче на съвременното човеческо знание, придобито най-много чрез разработването на естествените науки, народите от много европейски държави, като например в Америка, Англия, Франция и други, от давно време са погледнали на военното поприще и слава с приличното отвращение. В много градове окиченият с декорации и палетори генералски мундир не може да премине с подобающата нему надутост в други страни из многолюдните улици, защото събира подире си децата и други любопитни, които гледат на него като на нещо смешно или остаряло, вроде на египетските мумии. В Англия, гдето общественото мнение се е сложило съобразно с духа на новото време, щом някой предусмотрителен ро-

дител се увери, че син му е набит глупец и за друго за нищо не е способен, освен да стане комарджия или матросин в някой параход, то за недостойното чедо оставят още две кариери, които може да прослужи и в които не се търси разлика между разума и тъпоумието: той става или поп, или военен..."

Шумни ръкопляскания и апплодисменти заглушили залата от страна на младите слушатели, които чувствително били трогнати от строгите наведения на оратора. Тоя последният обаче не се отървал твърде евтино за своето буйство. Отеческото охранително правителство, което има четири очи и осем уши и назначението на което е да бди денонощно да се не появи някой вълк между стадото, на втория още ден имало копие от цялата лекция. Ако Костаки беше казал в тая лекция, че на месеца живеят человеци като нас, че под земята има други свят, че той пътешествувал по небето, гдето имал случай да се запознае с Цезара, който и там бил император, по само себе си се разбира, че никой не щеше да обърне ни най-малко внимание на тия куриози и никой не би си дал труда да изследва тяхната действителност. Но щом въпросът се трогне до неприкосновения скиптър, до свещеното расо и рицарската сабя, всяко разсъждение трябва да престане, инак спокойствието и порядъкът рискуват да бъдат нарушени. На втория ден Костаки бил повикан от страна на ректора, който му направил строг виговор, като му напомнил още, че ако той повтори да говори още един път подобна лекция, ще бъде изключен от училището. Разбира се, Костаки не бил дотолкова непрактичен човек да рискува своето положение. Той мирувал, но в същото това време вътрешно се въоръжавал против тиранията.

IV

Година и половина после това произшествие на Балканския полуостров се започнала вече драмата, края на която всеки можел да предвиди, че ще се прекрати веднаж завсякога нашето робство. Събитията в нашето отечество неволно трябваше да привлекат вниманието на всеки българин, макар той отдавна да беше вече забравил своето бащино огнище и едва ли помисляше, че ще го види през всичкия си живот. Гласът, божественият глас „Русите минали на Свищов и назначили българин за паша", в същия тоя тържествен ден биде известен навсякъде и на всекиго българина. Който си приготовляваше скромна кариера народен учител, отведнъж си въобрази, че ако не паша, то навярно ще бъде каймакамин; други, че ще завладее конаците на Дервиш бея; трети, че ще пие поганска кръв; четвърти, че Божи гроб и Света гора ще бъдат освободени от агарянска ръка, и т. н. Всеки може да си въобрази с каква радост е посрещнал Костаки тая новина и как той е ламтял да дойде в своята страна. Като човек, на когото вече познаваме убежденията, той не посмислил даже, както другите, да заемят висок пост и други облаги, когато се върне в България. Той се въодушевлявал с по-високи неща, а най-главното – той се интересувал твърде много да узнае като каква форма на управление ще да бъде уведена в бъдещото българско княжество. „Ако нашите благодетели – писал той на един свой приятел в България – след освобождението ни предоставят на нас самите да си изработим форма на управление, то аз, като българин, който е готов да пожертвува всичко за благоденствието на своя народ, съветвам Ви да уведете конституционно управление в България по образеца на белгийската и румънската конституция, като се стараете, доколкото е възможно,

върховната власт да се остави в ръцете на самия народ. Съвременната социална наука е доказала вече като две и две четири, че народите само тогава биват щастливи, когато тия се управляват сами чрез своите представители, сами решават своята съдба и издават такива закони, които, като знаят, че ще се управляват над тях самите, разбира се, че няма да бъдат противни и вредителни за страната. Мнозина може би да се намерят между нашите съотечественици, които ще ви препятствуват, под предлог че ние нямаме свои хора, които да разбират от парламентарния живот. Това е заблуждение. Когато ние самите не сме в състояние да разберем своите нужди, то и най-прочутите европейски гении не можат ни помогна. Нека Турция ви служи за пример. Султанът заложи своите елмази в това време, когато започнаха да му се управляват финансите от специалисти. 200 и 300 души народни представители, излезли из средата на народа, колкото и невежи да бъдат те, пред техните постановления всеки трябва да благоговее; те заслужават внимание хиляди пъти повече, отколкото гласът на едного, бил той кой и да е.

Най-голямо внимание трябва да обърнете да се гарантира свободата на словото, печата, личната неприкосновеност, събранията и др., за които в днешно време всичкият цивилизован мир се бори да ги придобие. Нашият народ, който в много отношения стои погоре от някои европейски народи, само за това е останал назад, защото се е лишавал от гореспоменатите фактори, без които никакъв успех е немислим. Недейте мисли, че с махването на турското иго всичко е свършено. Ако тия последните търсеха барут и топове из черквите и подозряваха в невярност най-много ония градове и села, които имаха камбана, едно деспотическо правителство начело с неограничен владетел, което, разбира се, че ще бъде по-просветено, отколкото турците – само може би да ви окачи камбани от най-голям размер; но, от друга страна, то ще да нанесе чувствителен удар на ония жизнени елементи, които турското правителство не можа да убие в нашия народ благодарение на неговото невежество, без които е невъзможно политическото съществуване на един народ. Свободата не е средство; тя е сама по себе си цел. Нека ние бъдем лишени от всичко, само свобода да имаме и пр., и пр.“

За да се запознае по-добре с различните форми на управление в европейските държави, Костаки си доставил всичките конституции, които разглеждал внимателно и от които съставил един проект, по своя инициатива, за България.

V

Когато руските победоносни войски бяха разположили своите бели палатки покрай живописния бряг на Мраморно море, до малкото селце Сан Стефано, и когато в България ставаше вече приготовление за Велико народно събрание, в което трябваше да се покаже дали българският народ е бил достоен за свободен живот, Костаки поздравляваше от парахода високите върхове на своето отечество. Колкото повече се приближаваше той до своето бащино огнище, толкото повече балканският вятър му напомняше нещо свое, разбъркано със златните детински възпоминания – толкова повече часовете му се чинеха години, а минутите – седмици. Каква блажена минута! След толкова години да преминеш всички злощастия, които се срещат на чужбина, да гледаш отпреде си своята родина, която си оставил закована във вериги, а днес я намираш свободна.

Във Великото народно събрание, което изработи българската конституция в г. Търново, Костаки бил депутат. По някои твърде тъмни съображения той отстъпил от първите си убеждения, но отпосле пак дошел в нормалното си положение. Наскоро неговото щастие се усмихнало напреде му. Той бил повикан да занимае един важен пост в своето отечество. Тук съм длъжен да ви кажа, че това било против неговите убеждения и той едва ли не бил на мнение да се откаже от най-напред, ако не го задържали съветите на приятелите му. Неговият свободолюбив дух желаел друго поприще, поприще, което да го постави в по-близки сприкосновения с народа. Той знаел, че колкото човек се дига на по-голям пост, толкова повече се отстранява народът от него. „Може би чрез своето влияние да принеса по-голяма полза на народното дело" – казал най-после Костаки в себе си. И действително това било така. Скоро на Костаки се представил сгоден случай да пътува из цяла Европа, гдето той, по важността на своята мисия, можал да се срещне със силните на деня и много работи сполучил да научи.

Когато пристигнали в столицата на славянството, там, гдето нейният неуморим белобрад вожд се бори деня и нощя с „гнилия Запад", както ламанчанският герой се бореше със злите духове, то високопочитаемият старец, като приветствувал гостите с добре дошли, прибавил:

– Ние сме чада на великата славянска майка, седалището на която е нашият древен град. А защо е тя избрала нашия град? Защо тя не отиде да прегърне матерински и другите свои рожби, разпръснати по бреговете на Дунав, Сава, Морава, Висла и Марица? Трябва ли за това питание, нужни ли са обяснения? Нейното прадядовско свещено огнище е поругано и осквернено от „скупщини", „сенати", „волни слова", заети от „гнилия Запад" и „скверния либерализъм". Славянинът е демократ по своето естество; той знае само небе и земя, Бог и цар и е щастлив, когато самобитно се развива и усеща, че над него стои мощна монархическа десница, готова всяка минута да го запази от новите разрушителни идеи. Затова, като ви приветствувам, славянски деца, нека тоя стар храм, завещан нам от златните времена на славянската непорочност, бъде свидетел, че погрешката, която нашите съотечественици с помощта на някои наши заблудени направиха, скоро ще бъде поправена за гордост на славянството.

Дълго време Костаки бил в недоумение от това слово на славянския вожд. Той захванал да подозрява почтения старец да не би да си е свършил сметката с кукувиците, още повече че облеклото на оратора, маниерите му, брадата му, всичката мебел били от тоя същия „гнил Запад", против който се обявявало война от византийско-татаро-монголски характер.

Когато се завърнал в България, Костаки имал вече около 5-6 от различни степени декорации, подарени нему от европейските дворове, които той приемал само за приличие; но всъщност гледал на тях като на неща излишни и отживели вече своята важност. По това време в България работите отивали доста добре, по желанието на Костакя, и той бил задоволен, че е подпомогнал това добро. Втори път нему се случило да пътува из Европа, гдето в един цар било дадено бал от висшите кръгове в чест на гостите. Балът бил великолепен, присъствуващите били избрани, облеклата и декорациите на танцуващите дами и кавалери блестели ослепително. Всичките кавалери, с изключение на няколко души, били в пълна форма, със златни и елмазени медали на гърдите. Костаки, разбира се, че бил облечен твърде скромно. Макар той да бил препоръчан на всичките, които го знаели кой е и какъв чин занимава, но

скоро можал да замети, че нежните високопоставени дами повече обичали да кокетничат с неговите в синя униформа спътници, отколкото с него, който и по чин, и по знание стоял по-горе от тия последните. Колкото и да се не интересувал той от това, колкото и да се мъчел да запази свойственото си хладнокръвие към подобни вънкашности, когато засвирил оркестърът и когато в осветления салон се образували два реда един срещу други, единът от високогърди амазонки в бяло атлазено облекло, с разкошно разпуснати дълги коси, които като да се готвели да подхвръкнат нагоре, а другият от прищипнати адютанти и изнежени гвардейци, потънали в злато и декорации, когато, казвам, тия два небесни легиона се размесили и от техните движения се изпълнил салонът с ароматически миризми, Костаки, който стоял настрана, неволно настръхнал и по цялото му тяло преминала силна конвулсия.

Същата тая нощ, когато Костаки се оттеглил в спалнята си после полунощ и е останал сам, недоволен някак от себе си, впуснал се в различни размишления за световните работи. „Чуден е тоя свят! – подумал той в себе си. – Постът, който занимавам аз в своето отечество, съществува и в други някои европейски държави с много малка разлика. Лицата, които го занимават в тия последните, едва ли не играят най-първите роли в държавните работи; всяко добро направено се приписва на тях; титулират ги светлост, втори държавни глави и пр. Без тяхното съгласие нищо не става. А аз в какво положение се намирам? Кой припознава в мене поне частица авторитет? Никой. И най-последният чиновник в България знае кръга на своята власт и неговият подпис има съответствующата важност; а моята обязаност е само да надписвам прошения, да призовавам на угощение и други дребни занятия, които може да извърши и един лакей...“

Преминали още няколко месеца, в разстояние на които Костаки още по-добре можал да се убеди, че неговото положение е безизходно. На една станция кавалерът на толкова декорации бил приет за келнер от един доволно вежлив кондуктор. Той не харесвал своето положение. Но кому именно трябвало да се сърди за това, не можел да определи още. От ден на ден той започнал да мисли сериозно, захванал да се вестява нарядко по улиците, никакво занимание го не интересувало, от нищо не бил благодарен.

VI

В такова разбито положение го заварил един ден един от българските архипастири, които, след като посетил други по-високостоящи авторитети, намерил за нужно или по-добре било му поръчано да изпита отблизо мнението и духа на това доста способно момче, което в някои отношения добра надежда давало.

– Не можете да си въобразите, ваше високопреосвещенство – казал Костаки, – доколкото ми е приятно и доколко ми олекна на душата, като ви видях.

– Другояче не може и да бъде, чадо – отговорил старецът с пастирско виражение на лицето. – Ако аз да не бях уверен, че няколкото минути, които ще премина с вас, ще оставят добро впечатление и в двама ни, то не бих и помислил да ви безпокоя.

Двамата представители – един на светлината, а другият на мрака, – след като си стиснали любезно ръцете, седнали около масата един срещу други.

Голям безпорядък владеел в кабинета на Костаки, който, взет съвместно, на часа отпечатал в тънката наблюдателност на стареца: „бездействие и отчаяние“. Отгоре на масата, върху която били наведе-

ни погледите на двамата събеседници, лежали няколко листове бяла книга, черна мастилница с талерче отдолу, на която имало отдавна загорено перо и два карандаша, единият обикновен, а другият от едната страна червен, а от другата син; кутия с черни цигари и пръстено, от зелена краска тасче за пепел, което не било чистено от няколко дни и на което имало около десетина недогорели, а някои що запалени цигари. Листовете от бялата книга били нашарени като географическа карта от карандаш с различни фигурки, безверни фрази и недоизкарани думи – български, френски и прочие. На някои места било захванато фраза, но след две думи карандашът се установил и без никакво направление въртял колелца с неправилни краища. По-нататък следвали няколко номера, цифри и главни букви; после идели продълговати линии, бързо-бързо теглени, от които се скъсала книгата, и пр. Наймного имало недоизкарани фрази; но цели думи, над които лежал дебел пласт от син карандаш, т. е. били зачеркнати.

Старецът изгледал внимателно, а после си дигнал очите да погледне Костакя, от когото очаквал някакво обяснение; но тоя последният нищо не отговорил, не че намирал това за излишно, а просто от недоговеждание, от несъзнание.

– Не ме радват нашите общи работи – подкачил старецът, като се мъчел да запази убийствено равнодушие и не гледал към Костакя. – Наместо да съсредоточим нашите погледи там, где то българинът пъшка под ятагана на варварина, което се изисква от славянството и което е наша свята длъжност като християни и като патриоти, ние се ограничихме само с някои маловажни наши работи.

– Да... но знайте, ваше високопреосвещенство, че въпросът не е съвременен, от една страна; а, от друга... ние не сме... Народното събрание решава подобни въпроси.

– Разбирам... Но малка е надеждата. Аз получих писмо от прочутия вожд и горещ защитник на славянството, виновника на нашата днешна свобода, който не се отзовава твърде благоприятно за нашите работи от славянска точка зрение... Той, както можах да забележа аз, иска му се да направи заключение, че ние не сме оправдали целта и показваме непризнателност; а знаете, че неговата дума може да хване по-голямо място, отколкото решенията на сръбската скупщина, както се изразява нашият събрат, отец Михаил Белградски. Утешителното е това, че той не е изгубил надежда за поправление работите.

След свършването на тоз разговор старецът впил хлътналите си очета прямо в Костакя. Тоя последният се помъчил да отговори нещо, но не можал. Всичкото му късо същество се привело в движение, туплестите му странички почервенели и наместо звук вътрешно безпокойствие изкривило устните му.

– За това вие имате право – казал най-после Костаки самодоволно, че сполучил да се освободи. – Аз познавам вожда на славянството, но не съм съгласен напълно с неговите взглядове.

– Подобен именно отговор мислех да чуя от вас – казал старецът с котарашка усмивка. – Но аз ви не обвинявам, защото сте млади още и всичко е вам позволително. Не съм обаче от поклонниците на оная рутина, че младите не са в положение да извършат нещо. Напротив, ако аз бях на вашите години, с вашето знание и на вашето място, но със старческата си опитност, то чудеса щях да направя... млад мъж, пълен със сила и деятелност, знающи източниците на много работи, наместо да управлява съдбата на един народ, за което ще да го запише историята в аналите си – да се

занимава с писанието на нумера и колелца, не разбирам! Тук на тая маса – извикал по-натъртено старецът и ударил костеливата си ръка у масата, от което движение подскочил ученикът, – трябва да се чертае границата на нашето отечество и да се съставя програмата, по която ще следва вътрешната и външната политика на младата ни държавица. Тук трябва желязна воля, а не нам какви си интерпелации, болшинства и вишегласия. Ако Италия е обединена, Германия съединена, а Русия могъществена, то това се дължи на Кавура, на Бисмарка и Горчакова. Ето нам какви хора ни са нужни. Прочее, дерзай, чадо! Нищо не ти препятствува да станеш велик човек и да унищожим злото, докато не е пуснало още корени. Има кой да те поддържа. Засега сбогом. Скоро ще се видим.

Дълго време след заминуването на стареца Костаки стоял неподвижен, опрян върху масата с наведена глава между ръцете си; дълго време той мислил кой път да хване и где именно трябва да потърси средства за поправление на положението си, защото старецът, макар и да му разкрил няколко въпроса, трогнал най-чувствителната му струна, говорил много таинствено и отвлечено, щото никакъв път не му посочил. Няколко нощи наред той не можал да заспи спокойно. Различни планове и разсъждения се въртели в главата му, които той не можел да приведе в порядък и които противоречали един на други. „Защо поне печатът не е малко нещо по-ограничен – често говорел той сам на себе си. – Той е най-страшното оръдие в днешно време. Въобразявам си какъв ще шум да подигне той, щом нашето намерение намери съчувствие, „гдето трябва“."

Няколко пъти наред Костаки имал аудиенция на „надлежното място“, гдето между другото бил попитан имал ли е разговор с негово високопреосвещенство.

В една от тия аудиенции той намерил и други посетители, в числото на които бил и негово преосвещенство. Костаки, който бил най-последният между посетителите, отведнъж можал да забележи, че важни предмети се разискват и всякакво приличие било нарушено, тъй щото не се познавало кой е главата, кои са послушниците. Между събеседниците стоял млад човек, с черни подсукани мустачки, краищата на които приличали на счупени гевреци. В неговото лице се забелязвало колебание и нерешителност. Всеки от присъствующите, който имал думата, обръщал се да говори на младия човек, комуто като да натяквали и да го обвинявали в нещо.

– Народът, който ние познаваме още от детинство – говорел човек от средня възраст с мрачна и таинствена фигура, – гледа на вас като на божи помазаник. В неговите очи вие сте източникът на всяко добро, възползувайте се от тая народна слабост, както са се възползували мнозина ваши предшественици, макар и в други страни. Думите Струма и Вардар, Охридското езеро и Марица ще ви възвишат до стъпалата на оная точка, отгдето последующите ваши действия, каквито и да бъдат те, ще се обличат във формата на историческите ви стремления. Твърде са рядко ония скептици, които ще пожелаят да подигнат бълото.

– Обстоятелствата благоприятствуват на нашето дело. Денят 1 март измени всичко – казал един стар измежду присъствующите, думите на когото не обърнали особено внимание както на младия човек, така и на присъствующите, понеже това било известно всекиму и от по-напред разисквано. – Можете да си представите, господа, като какво ще бъде впечатлението там, гдето високо се държи знамето на славянството, когато пристигне нашето писмо, че и в осво-

бодената страна се е зародил сухият плод, подпомогнат най-много от „скърпения дрипел" по образец на гнилия Запад, конците на който се усукаха от самите представители, така да кажа, на нашата добродетелка. Но който е в състояние да направи добро, той направя и зло, още повече че тук не са нужни гласоподавания, а едно бит по сему. Особено ако авторът на тия думи е сънувал нея нощ дим, убит кон и че колесницата на св. пророк Илия, наместо да хвръкне цялата, то само двете – колелета се дигат към Всевишния. Заради това минутата трябва да не бъде скъпа.

– Снощи се срещнах с моя събрат, който се беше завърнал от епархията си – поел думата негово високопреосвещенство. – Той обещава добър плод. Само в едно село, по побуждение на учителя, той претърпял фиаско, гдето му строшили и бъклицата.

После малко разискванията станали по-живи; всичките присъствующи станали на крака. Думите: „Вашата власт е отнета от няколко души", „Вие сте станали сляпо оръдие на техните егоистически цели", „От вашето решение зависи да се даде край на злото", „Вашето знатно произхождение ви налага да постъпите рицарски", „Ще посрещнете съчувствие в три знатни градове" и пр., се повтаряли от всекиго.

След като се приело съгласието на всичките, присъствующите заобиколили наш Костакя, който, макар и да показвал понякога пълно съгласие, но стоял повечето настрана и се виждало, че не приемал за чиста монета всичко, както правел това човекът с черните мустаки. Думите, които му каза старецът, когато го посети в дома му, тук се повториха и потретиха, описа се в най-черна краска сегашното негово положение и бляскавото му бъдеще, което той ще да заеме; напомниха му се имената на много велики мъже на негово място, които са правели чудеса в своето време,

каза му се, че е време вече да направи разлика между философските разсъждения и тяхното приложение в горчивия практически живот, между конкретното и абстрактното; най-после всички присъствующи извикаха в един глас: „Да живей българският Кавур!" и два къси крака, подигнати от много ръце, взеха хоризонтално положение на въздуха...

VII

Вечерта Кавур бил в дома си, гдето се прибрал по-рано от обикновеното време, и заповядал на слугата си да казва на посетителите, че господарят му е неразположен. Той се разхождал с бързи крачки из стаята си и често се спирал пред огледалото, гдето си усуквал малките мустачки, увивал брадлето си на единия си пръст и дигал главата си нагоре. Нищо му се не похващало, при всичко че имал много работа; само на масата му лежали няколко писма от два-три дена, от разни места, които той не успял още да отвори. Като заминавал покрай масата, вземал ги едно по едно в ръцете си; на някои от тях щом поглеждал почерка, оставял ги пак на масата, други прочитал до половина и ги сгъвал, а трети, които не можел да познае, докато не виждал подписа, не мислел и да ги чете. Когато се спрял за последен път пред огледалото, заведнаж му дошла странна мисъл. Набързо той отворил едно малко куфарче, от което извадил ордените си. Те били разхвърляни тук-там из куфара в безпорядък, като неща непотребни. Но сега той ги пипал с внимание, изтривал ги един по един с малка бяла четчица и ги наредил от лява страна на гърдите си. Така той отишел пред огледалото, но както и да се кривял, на която и страна да се обърнел, по никакъв начин не можал да хареса

сам на себе си. Незадоволен от това, той съблякъл горнята си дреха, която преметнал на един стол, и се отстъпил отдалеч да се любува на бездушния предмет.

Вижда се работата, че и от това не е можало да се удовлетвори пламенното му желание, защото два часа после горесপоменатите забавления един от неговите приятели, с когото служили при един господар, получил от Костакя една визитна картичка, на която било написано следующето: „Драги ми приятелю П... изпрати по приносящия твоята парадна униформа, синята, заедно със сивия калпак и сабята, защото довечера ще бъда на бал-маске.“ Щом Костаки приел исканите неща, първата му длъжност била да затвори вратата; втората – да изтрие огледалото; а третата – да си направи тоалета на главата. Тогава той облякъл дрехите на приятеля си, турил калпака на главата си, препасал сабята, която дълго време не можал да нагласи, и най-после турил ордените на гърдите си. Това кичение траяло около двадесет минути, което се извършило с голямо хладнокръвие, и докато всичко не било готово, Костаки не се явил пред огледалото, защото искал чрез това сам на себе си да направи сюрприз.

Когато всичко вече било готово, той запалил четири свещи на масата и отведнаж като актьор или като борец застанал отпред отритото огледало, като стискал с лявата си ръка дръжката на сабята, а с дясната държал под козирог, като когато поздравляват генералите. И действително, приготвеният сюрприз произвел своето действие. Щом Костаки се видял в това положение, цялото му късо същество затрепепало, при всичко че ако го погледнеше някой от вратата, щеше да помисли, че пред огледалото стои ромено батлачи – начаса той си въобразил младите години, върнал се няколко години назад, припомнил си кадийския син с късата сабийка, която като че се влачела из стаята му, и на това ощущение и той подрънкал своята и си опънал едното мустаче, като да покаже, че си има вече и по-добра даже; стоял той и правел различни фигури и жестове, на които съответствувало и выражението на лицето му – на минути той ставал мрачен и начумерен, което произхождало в него, когато си спомнял за лекцията, която беше държал в Германия; после това лицето му светвало и тънка усмивка се готвела да отвори устните му; а това самодоволствие било следствие на новите му убеждения, които той си съставил, според както му диктувал практическият живот и състоянието на работите в неговото отечество, още повече че това потвърдил негово високопреосвещенство заедно с другите събеседници. Най-после, когато изтеглил сабята из канията, звънтенето произвело силно сътресение в нервическата му система, ушите му писнали, сторило му се, че свири и тропурка конница, от която треперела земята, в огледалото му се престорило, че се групират в линия два батальона един срещу други, които искат да му представят почетен караул; той дошел още повече в изступление, поискал да командува; но глас не можал да издаде, изгубил съзнание и паднал на земята в безчувствено състояние...

VIII

Прекрасно и живописно е положението на град Шумен; хубава и разнообразна е неговата околност в топографическо отношение; весели и трудолюбиви са жителите на тоя исторически градец, свидетел на много важни събития, повечето от военната хронология. Неговите зъбести скали са изпитвали ехото на страш-

ния дядо Иванов топ много пъти, течението на бистрата като сиромашка сълза Камчия е бивало много пъти задръстено и от широки шалвари, и от тесни панталони; плаващите по гладката повърхност букови мостове, взети в плен от недалечния Преславски богаз – много пъти са били спътници на казашки шапки и махмудии фесове; бялата катана на Дибича Забалкански и арабският ат на славния Юмер паша са къртили камъците на неравните калдъръми около Канътабия; най-после, тоя важен във военно отношение град не е изгубил своето значение и в настояще време. На равните му поляни, там, дето неотдавна се слушаше грубият командующи глас на анадолския син „Омузааал!“ – днес се чува „На плечок!“ Там, гдето преди четири-пет години командир паша надуваше своя кехлибарен чибук заедно с българските първенци, днес неговият наместник, дружинен командир, възпитан в сферата на подчинеността, кавалерски удря шамар не на някой бакалски чирак, че продавал ексик на аскер чоджуклара, а на председателя на окръжния съд. Каква разлика!...

Беше зимен ден – началото на месец февруари. Три дни и три нощи непрестанно идя сняг, придружен с виелица. Термометърът Реомюр бележеше 12 степени студ под нулата; лакът и половина беше навалял снегът. Не само гражданите не можеха да сведат своите магарета на чушмата, но и дисциплинарните войници не се наемаха да изведат хранените си коне. Никой не смееше да се подаде от вратата навън, даже и решителните салепчии. На четвъртия ден обаче през нощта грозните сиви облаци, които висяха на хоризонта на разсъмване се разбягаха към Черното море, над които ясното слънце изскочи като победител и почна своя път към запад, зарите на което най-напред осветиха някои по-високи здания из града, между които държеше място и военната казарма. Всеки може да си въобрази после тридневното обсадно положение доколко жителите бяха весели, до каква степен движението беше живо още от захващането на хубавия ден. Докато трудолюбивите еснафи и търговци не бяха още разчистили големите преспи сняг отпред дюгените си, високите порти на една от шуменските казарми се отвориха, от които един по един излязваха младите българки кавалеристи, закопчани в шинелите си и с башлъци на главите, които отиваха да поят конете. В двора на казармата от минута на минута се чуваше дрънкането на конско чесало. Късо-дебело солдатче с воински шинел, дълъг до петите му, с две бели ширитчета на раменете върху червените пагони, с високи лачени ботуши на краката и с хусарска сабля през кръста обикаляше около един черен кон в едната ръка с чесало, а в другата с козенява кесия. Проклетото животно, от една страна, жадно, а, от друга, останало само без другари, не преставаше да хаханиже и да се изправя на задните си крака. Не беше добро и на късото солдатче; при всичко че камък и дърво се пукаше от студ, неговото набърчено чело беше росясало от дребен пот.

– По-добре отпашете шашката, господине, от която още по-много скача пущината, или пък дайте на мене да го очеша аз – казал не без почитание други един солдатин, който стоял със сгънати ръце, пъхнати една до друга в ръкавите на шинела.

– Нито едното, нито другото – отговорил късото солдатче. – Ти само му дръж главата да не скача и ми показвай где да чеша. С това благородно занятие са се занимавали великите пълководци Александър Македонски, Карл Велики и други.

– Остави чесалото настрана, от което няма вече нужда. Плюй на кесията: дръпни един път по гърба му да легнат космите. Плюй пак; ха сега дигни му опаш-

ката нагоре; натискай добре да лъсне.

И ученикът внимателно изпълнявал заповедите на своя инструктор, който бил от Врачанската „8 дружина, родом от с. Телешово.

А кой бил ученикът, който се сравнявал с Александър Македонски и Карл Велики? Читателите може да са се сетили вече, че той е българският Кавур Костаки, който от гореща любов към военното занятие, против което едно време, увлечен погрешно, водеше кръстоносен поход, беше дошел в Шумен да се изучи нагледно и да се запознае на дело с всичките му трудности, като имал за пример Молтке. Той беше станал вече велик човек. Благодарение на неговия талант и на неуморимата му деятелност важни изменения бяха станали в държавното устройство. Местата на Канта, Джон Стюарт Миля, Херберта Спенсера, Хенри Томас Бокл, Дрепера и др. сега занимаваха мемоарите на прочутия интригантин Метерних, които той беше си доставил на два езика в оригинал: „Il Principo"-то на Макиавели, тоя образец от дипломатическо коварство; „Катехизисът" на Наполеона III, „Memorial de Sainte Hйlипе", неговите съчинения: „Rkveries des Politiques" (политическо мечтание), „Idйes Napolйoniennes", „Etudes sur le passй et l'avenir de l'artillerie" и пр., при които той четял като молитва заран и вечер.

Според както му беше обещал старецът, наместо номера и колелца той съставлявал денонощно различни устави и проекти за правдините на жандармите и тяхната неприкосновеност за безпристрастното действие на администрацията във време на изборите; за деятелността на спомагателната полиция отвътре и отвън на държавата, която кариера дотолкова му станала любима, щото той останал няколко нощи без сън да обикаля покрай една къща, гдето имало събрание от неблагонадеждни, заедно с двама души

македонци, на които било обещано голямо бъдеще, след като се разпространи „историческата задача" и в злощастната Македония. Той бил в тясна кореспонденция с повечето архипастири из България, в много работи искал техните съвети и препоръчвал им да обръщат строго внимание на училищата от своя страна. В епархията на едного от архипастирите се случило доволно скандальозно дело. Един селски свещеник прегърнал протестантското вероизповедание и преспокойно обявил в един прекрасен ден на своя духовен глава, пред когото се явил в цивилни дрехи, че той престава вече да свещенодействува. Може да си въобразите зачудването на архипастира за това нечувано дело. Той поискал съветите на Кавур как да постъпи, който му писал следующето: „Прегръщанието на протестантизма на свещеника, за когото ми пишете, само по себе си е нищо; но тук трябва да се гледа на въпроса от друга точка зрение. Знаете доколко голяма надежда е възложено на вашето влияние за осъществяванието на „историческата задача", което влияние чрез подобни постъпки в духовенството може да рухне един ден. Заради това, да се предвари злото още в своя зародиш, вземете най-строги мерки за поруганието и унижението на тоя свещеник пред очите на населението, като, от друга страна, подбудите тайно да разори дома на отстъпника и да го изхока из селото заедно със семейството му като убиец за пример на другите. Веротърпимостта, за която се говори и в нашия дрипел, трябва да се закачи на гвоздея за няколко време."

Между другите проекти и програми в кабинета на Кавура имало списъците на всичките така наречени неблагонадеждни чиновници, които той отметявал с червен карандаш и ги изпращал за изпълнение.

Не по-малко се привязал той и към военните лица, клубовете на които посещавал всяка вечер. По не-

гово ходатайство в един военен клуб се турил член в устава, чрез който не се давали същите правдини и на гражданите, каквито имали военните. Обикновено той четял „Московските ведомости" и „Русь". От омраза към първата си библиотека, която го смущавала, той заковал в дървени сандъци всичките си книги, които изпратил до един евреин във Виена, да ги продава на стария пазар.

И така, светът ще пропадне от учените; но не от ония учени, които са се учили как по-добре да помогнат на неучените си братя, а от ония малцина пиявици, които употребяват науката като средство как по-добре да напълнят своя джеб.

КАК СЕ ПОРОДИ „НИХИЛИЗМЪТ" В БЪЛГАРИЯ И БЕ ПОДГОТВЕН ПРЕВРАТЪТ ОТ 1881 Г.

Глава II

Нямание почва за превратаджиите. – Щастливият за тях ден 1 март. – В. „Работник", неговият варненски дописник и нихилизмът. – Кой е бащата на нихилизма? – Нихилизмът и филджанът на Стоила Попов. – В. „Свободна България" и Т. Шишков. – Протести. – Идването на княза из Петербург. – Ломският окръжен управител и неговите селски депутации. – Преосвещеният Григория Доростоло-червенски и неговата турско-българска депутация. – Свищовските патриоти Д. Бръчков и Юркевич. – Характеристика на русчукските нихилисти С. Златов, Г. Кърджев и М... – Шум в София.

Но да се върнем пак в Свищов. Министерството на Каравелова оправда мнозина негови жители и жителки, а в такъв случай борбата трябваше да вземе по-разрушителни размери. Но бъдещите херои за 27-и и 1-и нямаха още строго приготвена програма на действия, не бяха намерили поне още разковничето, което да съответствува на епохата. Да кажат московци не можеше, защото, първо, че нямаше турците, а, второ, че самите московци бяха в нашата земя. Да рекат комити, да напишат позорен махзар против букурещките луди глави[1], против Тотя и Хаджи Димитра – пак не уйдисваше, защото тия „луди глави" и другарите на

[1] Гледай в. „Дунав" от 1867-1868 г., гдето са печатани махзарите чорбаджийски против Х. Димитра, Тотя и пр.

Х. Димитра жънеха лаврови венци из България. Тук се трябваше ново средство, трябваше се гъделичкане на силните. Може би мрачният Начевич, ретоградният Т. Бурмов и младият чорбаджия Стоилов да са си говорели помежду си за новите средства, но всичко това е ставало в техните антинародни кабинети.

Но мина се месец февруари, съмваше вече за 1 март 1881 г., телеграфът извести по цяла България за убийството на император Александра II. „Той падна убит от разбойническата ръка на нихилистите" – говореше телеграмата, същото това повтаряше и свещеникът в черкова, когато се отслужи панихида за душата на усопшия император. „Тия нихилисти от турците трябва да са по-лошави хора" – тълкуваше народът. А съзаклятниците на българската независимост, всичко мрачно и изедническо, което пъплеше из България, потри ръце тържествено: „Ето нашето спасение, ето ново средство за борба, ето ново название за „комитите" – казаха те.

Градът Варна, тамошният морски пясък или тинята на Девненското блато роди най-напред българския нихилизъм. Младо едно момче, по народност сърбин, скромен работник в печатницата на Блъскова в гр. Варна, написва една дописка до в. „Работник". Понеже известието за царьовото убийство в Петербург било още прясно из града, той казал в заключение и няколко думи по повод на това убийство. А редакторът на в. „Работник", спокойният и непридирчивият Георги Кърджиев, който е человек днес за днес, който не е скъп на новите фрази и идеи, поместил тая дописка с единствена цел да изпълни само една празност в колоните. Аз вярвам, че той и не я е прочел даже; но той настояваше да уверява отпосле, че му хрумнало нещо на ума, когато я коригирал, но пред вид, че няма да се намерят хора, които да експлоатират със смъртта на един покойник, махнал с ръка. Но за да уверя читателите в пустотата на тая безграмотна дописка, аз я поместям цяла, напечатана в 14 брой на поменатия вестник от 7 март 1881 г. Слушайте:

„Току-що приключвах писмото, пристигна известие, че всеросийският император, царят освободител Александър II Николаевич, е свършил дните на живота си с ужасна смърт, причинена от две бомби. Наистина, жалостни новини. Колкото се тиче до цар Александра, взглядовете на различни люде са различни. Един мисли така, а други мисли инак. За мене си аз ще да кажа, че положението на работите ако не другаде, а то поне в Русия, ще да се обърнат на добро; но на всеки начин за нас, ние, като се намираме на Балканския полуостров, трябува всякога да сме на мъртва стража и да вардиме своите традиционни права, да се удържим като народ, мощен да се грижи сам за себе си. Може да настанат мъчни и тежки времена не само за нас, но и за другите народи на Европа, ала затуй трябва да сме готови на всеки миг против нашите двойни неприятели – турците и немците. Да, моето мнение е, че ситуацията в политическото поле ще се промени със стъпването на престола на Александра III Александрович; но дали ще излезе на добро, или на зло – отиваме да видим."

Тия десетина редовце родиха българския нихилизъм, те са най-долният основен камък на Великото свищовско народно събрание, те позлатиха дръжката на Ернротова камшик. Да не би да помисли някой, че след напечатването на тая дописчица общото внимание беше обърнато върху нейното съдържание. Пази Боже! Тя щеше да си остане незабележена от никого, нямаше да има 27-и и 1-и, ако едно странно съвпадение не беше разтълкувало нейното съдържание. В Русчук живее Стоил Д. Попов, бивши редактор в турско време на в.

„Дунав“. Преди няколко месеца негова милост беше председател на Варненското окръжно съдилище, отгдето бе изключен не твърде почтено. Когато получил той в. „Работник“, най-напред обърнал внимание на дописката от Варна не да търси нихилисти, но да види няма ли да се пише нещо против неговата председателска деятелност или въобще да види какво се пише от град Варна, нещо, свойствено за всекиго – да се интересува от съдбата и работите на оня град, в който е живял неотдавна. Обърнал г. Стоил Д. Попов колата на друга страна, щом прочел тая дописка. Още повече той скрипнал зъби, когато четял дописката, защото се намирал на кеф под ароматическите изпарения на бадемлията мастика и на нейния душманин – киселите краставички, нарязани на дребни колелца и турени в една малка пиятка. Уверяват, че в това време близо до колянотo на г. Ст. Д. Попов стоял с пастирско смирение и негово преосвещенство свети Доростоло-червенский митрополит Григорий, с когото той разделял моабетските апатични минути, и че уж тоя последният направил най-напред откритието. Трябва да ви кажа и това, че г. Ст. Попов е дясната ръка на дядя Доростоло-червенски. Те са помежду си твърде фамилиарни, нито единът, нито другият приемат да изпразнят по един филджан бадемлия насаме. Ако г. Попов например получи отнякъде някоя дамаджана сакъзлия или бадемлия, запечатана с печат, то той не само че няма да я изкуса сам, но и не приема да я отвори даже. Така постъпва и святият старец.

Така или инак, но на другия ден се яви във в. „Българин“ писмото на г. Ст. Попов с подписа му отдолу. В това писмо, което миришеше на камшик, потопен в бадемлия мастика, г. Попов оплакваше България, че и в нейното лоно се намерили цареубийци и разбойници нихилисти. „О, то не може да бъде! Ръката, която е написала тия редове, не е българска, тя е гръцка или гагаушка.“ Сърдеше се още г. Попов, че думата император била написана с малка буква, което немалко докачило неговата вернолакейска гордост. „Вижда се работата, че варненският нихилист за унижение счита това“ – говореше той. В това отношение аз не намирам вина на г. Попова, защото, когато той редактираше в. „Дунав“, то всяко ефенди от конака имаше право да го опъне за ухото, ако той не му напише с главна буква името. И така, вие виждате, че г. Попов е авторът и херонт на българския нихилизъм. Аз предвиждам, че по тоя предмет може да стане силен спор между юрисконсултите на превратa А. Шопов и Петър Василич Оджаков, та за това именно налягам да призная заслугата на г. Стоила Попов. Т. Бурмов и редакторите на „Български глас“ спорят да се нарекат само второстепенни автори.

Това писмо на г. Попова, публикувано във в. „Българин“, т. е. неговата стрела, удари на място. Това и чакаха всичките наежени мрачни бухали. Според уверението на мнозина г. Ст. Попов бил написал това писмо по внушения от консерваторския лагер в София. Где щото имаше подло и окаляно, мрачно и безчестно из България, от един път издигна глас частно против редакцията на в. „Работник“, а въобще против либералната партия в Княжеството. „Нихилисти! Цареубийци имало в България“ – говореха тия неплатени шпиони. От Габрово някой си Манафа, който е пил мастика с турците, когато бесели неговите братя, и друго едно кречетало, именуем Недю, протестираха пред министерството защо то не вземе мерки да се изтребят българските нихилисти. От Свищов се изстъпи в колоните на „Български глас“ една личност, именуем Юркеевич, човек с тъмно произхождение, пропаднал в Свищов от интендантските коли. И той констатира същес-

твуването на българските нихилисти. Друг един военен мъж, майор Попов от Шумен, телеграфически насърчава Юркеевича за борбата му против нихилистите. Майор Попов влезе в положението на оня грешник, който, като захванали да го бият по задницата в един черковен двор, изревал, колкото му е силата: „Оставете ме, че черковата се запали!" А всъщност припалила се била само неговата задница от тоягите. В гр. Варна Д. Шишков и някой си Папанчев взеха на гърба си да умият петното, което се роди във Варна, а се изпрати в Русчук в ракиената чашка на г. Ст. Д. Попов. Тоя Папанчев беше и опълченец още, бил се за свободата на своето отечество, та затова именно взел отгоре си тоя труд.

Съставил се протест, който се облякъл в обвинителна форма от г. Шишкова (тогава прокурор във Варна), и се изпратил за надлежно разпоряжение. Сам Папанчев с револвер на юнашко бедро ходил да подписва тоя протест. Когато един наш приятел във Варна, Ив. Мавров, се отказал да подпише тоя протест, който нарекъл „донос", то Папанчев си похванал дръжката на револвера и казал патриотически: „Аз съм опълченец, зная и да убивам!"

Разбира се, че тия протести биваха обсипвани с много подписи от страна на простодушното население. Никой не запитваше какво нещо е нихилизъм, где се намира той. „Против убийците на Царя-покровителя" – говореха инициаторите. За тях нихилизмът бе толкова близък, колкото им е комшия и дядо месечко. Ако против обиколката или затъмнението на дяда месечка станеше митинг, то кой не щеше да присъствува? Освен това сега нямаше вече поганци. Едно време и най-безсъвестният чорбаджия, когато подписваше присъдата на някой комита, все ставаше прелив на неговото християнско сърце. А сега всичко ставаше в името на християнски цар и български княз, имена, които бяха свети за всекиго. Препис от всички тия протести се обнародваше в колоните на съзаклятническите вестници „Български глас", „Българин" и „Свободна България" (какви хубави имена!), които биваха придружени с най-безсъвестни коментарии, че в България се породиха нихилисти, сам Каравелов и неговото министерство са такива. От друга страна, подкупени агенти от страна на съзаклятниците кръстосваха България да четат лекции против нихилистите цареубийци.

I

За малко време бедното българско княжество, което не беше престанало още да сънува заптийската касатура и кърсердарския даяк, започна да се пита: „Що за хора са, аджеба, тия нихилисти? Какво те искат от нас? Отгде са дошли в страната ни?" А враговете на българската свобода и любителите на държавното съкровище се целуваха един други от радост, потупкваха по гърба тия верните си съюзници бесарабци, че успехът е вече потръгнал. Македонците, живущи по онова време в Княжеството, като по-недалновидни в подобни бугарски работи, дигаха само нос и се мъчеха да познаят какъв вятър ще да подухне, няма ли и те да спечелят нещо за своята поробена страна.

Всичко това ставаше в отсъствие на Н. В. Княза, който на 2 март още замина за Петербург. Наближаваше той да се върне, а свирепата ненавист на гладните за злато чорбаджии се увеличаваше от минута на минута. Те приготвяха депутации от няколко града да посрещнат господаря на България още на границата и там да му съобщят за заразителната болест на страната – съсипателния нихилизъм. Немилости-

ви! Те никак не си помисляха даже колко щяха да наранят сърцето на младия ни княз. Връщаше се той от печалното шествие на Петербург, гдето разбойническа ръка беше потопила в жалост целия град, а сега трябваше да слуша, че и в неговото мило отечество се е завъдила тая живеница. И как скоро! Преди един месец всичко спокойно, народът тържествуваше своето избавление от турчина, радваше се на свободата си, а за няколко недели, отведнаж – нихилизъм! Вижда се работата, че това учение да има голямо сходство с холерата, която тича безцеремонно, за няколко деня прескача широките морета.

И в изпращанието на тия депутации градецът Свищов пожена палмата на първенството. Той изпрати трима свои избрани съотечественици, които според „Български глас" били приети твърде учтиво от господаря, който ги разпитал за болките на народа, особено за нуждите на свищовчани, а най-после им казал, че желанията им ще бъдат чуени от неговото правителство. Какво се е говорило още пред господаря, аз не съм в положение да зная, но според в. „Българин", който си палеше чибука от голямото място, станало дума и за новата епидемия – нихилизма.

– Господарю, нашите надежди са възложени на тебе, на твоите благи намерения. Тебе познаваме ние за глава на народа си, твоята рицарска воля е нашата конституция и свобода – казал г. Бръчков, който така също правеше част от свищовската депутация.

По повод на тия думи г. Петър Василич Оджаков беше написал във в. „Българин" юридическа статия, в която доказваше, че това мнение е съгласно със славянската земеделческа конституция. А знаете ли вий кой е Петър Василич Оджаков? Почакайте малко. Малко по-долце ще ви го представим във всичката своя голота. В Русчук народната воля бе изразена в лицето на святи Доростоло-червенския дядо Григорий, т. е. нему се падна жребието да отиде и изрази в София на господаря болките на русенската епархия. Другарите на светиня му бяха повечето делиорманци, наши мюсюлмански събратя, с бели чалми и с червени емении. В тяхното число влизаше и Иван Попов Хърцоят, жител беленски. На тоя последния именно имаме ние да благодарим, защото ни даде някои сведения за действията на тая депутация. Не можем само да си припомним добре дали тая депутация беше изпратена пред или после 27-и. Във всеки случай нейната цел е била една и съща, следователно тук датите не пречат в нищо.

– Преди да тръгнем от Русчук, на брой девет души, дадоха ни се пари, неизвестно от кой джеб – говори Иван Хърцоят. – Каза ни се още, че ние се изпращаме в София да помолим господаря на България да намали данъците, да го уверим, че всичките ни надежди се облягат нему, и пр. По пътя обаче негово високопреосвещенство Григорий твърде често ни говореше: „Ще науча аз тоя Каравелов как смее той да се подиграва с богатите и духовните лица в България. Ще му докажа аз нему, че който не почне своята деятелност, била каквато и да е, от моята десница, той е осъден на смърт..."

Вървели и стигнали нашите депутати благополучно до София. Когато пристигнали там, святи Доростоло-червенски ги оставил на хотела и отишел да се види с някои от голямото добрутро, па и да разпореди потребното. Това потребно се състояло в това, че няколко души шпиони пристигнали на хотела, гдето била кондисала депутацията. Тяхната поръка била да наглеждват депутацията да не би да се доближи до нея някой либерал (т. е. нихилист). На втория ден било вече всичко готово; господарят изявил пълна готовност да приема русчукската депутация.

– Вие няма да говорите нищо, да не би да сбъркате някоя дума, тъй като не сте виждали други път големи хора – казал святи Доростоло-червенски на тръгване.

– Бей, кой се надяваше да бъде дотолкова дявол тоя пусти калугер, кой мислеше, че той е дотолкова опачина в душата си – говори Иван Хърцоят и си върти главата. – Щом излезе насреща ни Н. В. Князът, то дядо владика, кротък и мирен до това време, изрева насреща му, като че наляха в гърба му горещо масло, разтърси си дългото джубе и така силно махна с ръце, щото събори чалмата на Осман ефенди, който стоеше до него.

Словото на святи Доростоло-червенски, което той казал пред княза, се почвало така според думите на Хърцоят: „Ваше височество, любезний княже, баща и господар на България! Отърви ни! Нихилисти и проклети либерали погубиха народа! Градът Русчук, най-любимата ваша резиденция, пропадна! Градският кмет Симеон С. Златов е главата на нихилистите...“ Иван Хърцоят иска да увери, че негово височество бил трогнат твърде чувствително от тия пастирски думи, така щото очите му се налели със сълзи.

– Ваше високопреосвещенство! Уверете народа, който ви е изпратил тука, че техните праведни желания ще бъдат взети твърде наскоро във внимание. Патриотически дълг ме кара да взема браздите на управлението в свои ръце – казал господарят.

– Ченелия владика сте имали – говореше по-после Осман ефенди. – Когато той започна да говори пред княза, когато си подигна ръцете, то ние замръзнахме на мястото си.

Тук съм длъжен да ви кажа, че святи Доростоло-червенски е бил някога и нихилист, ял и пил е с тия последните. Неотдавна, преди той да отиде в София с турската депутация, беше се целувал по устата със същия нихилист, Симеона С. Златова. Това се случи в царството на либералите, при министерството на Каравелов-Славейков. Беше някакъв си празник, официален на Русчукските либерали, кружокът от в. „Работник“, който се поместяваше в девет файтона, покрай другите посещения, които направи из града, посети и палатите на Доростоло-червенския старец. Щом той последният зачува, че файтоните пригърмели покрай неговата порта, оставя своето пастирско бдение и излязва да ги посрещне. Дотолкова светиня му бил трогнат от това посещение, щото сварил да напълни една чаша с вино, с която излезе да ги посрещне.

– Чадца, русчукски граждани и любезно мое стадо! Желаете ли да телеграфирам ей сега на Н. Височество, нашия любезен господар Александър I, че народната партия (така се казваше кружокът на „Работник“), на която аз имам чест да принадлежа духом и телом, пие и се весели днес в моето скромно жилище за ваше (князово) щастие и дългоденствие? Искате ли, питам ви аз, грешният и смиреният старец? – каза светиня му.

– Святий старче! – отговори Митко Маринов, един от видните и преданите членове на народната партия в Русчук и член от редакционния комитет на „Работник“. – Святий старче! Вашите пастирски думи са небесен глас, те падат като мехлем на нас младите. Дано от сърце и душа ги говорите!...

Няколко наздравици и ура се казаха после това. Тук присъствуваше и Андрей Манолов, председател на Апелативното съдилище, но той се взираше повече в чашката с черното вино, която държеше старецът в своята десница.

– Пивко винце коландаросвате, дядо – каза той. – Нашето Габрово е кесат от тая страна.

Аз споменах по-горе името Симеон С. Златов, против когото се оплакваше най-много дядо Григория, че бил главата на русенските нихилисти. Наистина, че страшен нихилист е тоя С. С. Златов. Ако аз знаех, че нихилистите са все като него хора, то кълна се в своето славянско име, че аз първият би станал един нихилист, да плаша мало и голямо из България, да бъда предмет на една лекция от страна на г. Петра Василича Оджакова[1]. Негова милост, т. е. приятелят С. С. Златов, може да се опише в две думи. Най-напред ще да ви кажа, че той се не сърди никому, няма зло и отмъстително сърце. Второ, че десет нощи наред да не съмва, той няма да запита слугата „Каква е тая работа", т. е. искам да кажа, че е душманин на сладкия сън. Кога говори, думите му излизат като из фортепиано, не е и скъп в езика си, особено пред селяните. Па обича и да заповядва. После преврата, когато беше отишел с една депутация в София, в която имаше и селяни (из Дишварош), накарал тия последните да му носят из София пардесюто и чантата. С една реч, хасъл човек да проповядва из народа нихилизъм и да хвърля бомби.

Понеже зачатнахме да описваме нихилисти, то нека ни бъде позволено да дадем портрета още на някои и други такива, да се увери г. Шопов, че действително в България е имало нихилисти през 1881 г. В числото на страшните ние можем смело да турим и Георгя А. Кърджиев, отговорния редактор на „Работник". Ето човек да хвърля железници и да убива с кама по улиците. Първо, че той има тая добрина, че не може да бяга, защото главата му тежи като гюлле на рамените, а гурбетските му чепици, които никой път не можат да бъдат здрави, спъват го още повече. Второ, че той през живота си не е хващал в ръката си студено желязо, нож или пушка, при всичко че Димитър Черкински уверява да го е видял един път да гърми в лозята с евзалия пищовче. А пък в емиграцията, т. е. в бяганието зад границата, Хартман и княз Кропоткин трябва да му целунат ръка. През 1882 г. в качеството си на редактор на в. „Братство" той беше даден под съд d'office цели четиринадесет пъти: а) че нападнал разградския окръжен управител Кюстата; б) че казал във вестника си, че в Делиорман имало разбойници; в) че препечатал едно антрефиле от руския вестник „Московский телеграф"; г) че нападнал българския присноблажени екзарх Йосиф I; д) че казал един път във вестника си: „Ах, где остана зеленото парцалче", т. е. Турция; е) че покорил драгуните; ж) че не вярвал в историческата задача на преврата; з) че задал във вестника въпрос: „Дали и свищовският по онова време прокурор М. Юркеевич е неприкосновен монарх на своята държавица Свищов?"[1], и пр., и пр.

Вследствие на тия четиринадесет обвинения любезният ни приятел и съмисленик Георги Кърджиев и ангел да беше, и звездите от небето да можеше да сваля, то пак не можеше да се отърве от тогавашното безпристрастно правосъдие, което раздаваха бесарабци, а контролираше Петко Горбанов, с правоведските заключения на Петра Василича Оджакова. Кой трябва да се осъди, а кой накаже, не зависеше тогава ни от сухата буква на Временните съдебни правила, ни от изнасилената вече съдийска съвест, а от депешите на поменатия Горбанов, който даваше инструкции от София. По тая причина либералите по онова време в Рус-

[1] По това време П. В. Оджаков се готвеше да чете лекция в Девическото училище за нихилистите, от които теглеше и България.

[1] Защо г. Юркеевич е бил монарх в Свищов, читателите ще видят по-долу.

чук се събраха и решиха: Да помогнем на Георги Кърджиев, отговорен редактор на в. „Братство“, да избяга в Гюргево, гдето да може да продължи вестника. А за поръчителството, състоящо от трийсет лири, подписано от К. Доганова, да се събере тая сума помежду членовете и заплати на Доганова. Прието. На втория ден Г. Кърджиев събра своите чукове и по начин твърде таинствен сполучи да влезе в австрийския параход и да избегне в Гюргево. Триста заръки му се даваха, че прави що прави, строго да се пази, да не пише писма, да не доближава до гюргевската скеля, отгдето може да го повлече някой член на „историческата задача“, и пр.

Успокоиха се всички приятели, нищо не можа да подсети полицията и нейните многобройни шпиони, получи се даже известие, че страдалецът се наместил на квартира. Два часа не се минува обаче от неговото заминуване, ето че брат му Т. Кърджиев с изплезен език търси съмислениците на либералната партия да им съобщава нещо важно.

– Господ да го убие! По-добре да не се беше намирал – говори той и се сърди, а после изважда из джеба си някоя депеша, която чете.

Тая депеша, която носеше смирения подпис на нашия емигрантин Кърджиева, гласеше така: „Сам“ не може да се търпи в чуждия град. Пратете с вечерния параход Пенка“ (съпругата му). Тома Кърджиев изпраща по частен човек известие до брата си и грубо го осъжда за постъпката му, която навярно откриваше местопребиваването; но подир няколко часа ето че се получава втора депеша, по-обстоятелствена от първата: „Не мога, бей, не мога да търпя. Ако до утре не изпратите Пенка, то аз се връщам пак в Русе.“

Да кажа две думи като характеристика и за друг още един нихилист, тоже от редакцията на „Работник“, М., за когото пишеха консерваторите, че бил председател на кружока. В турско време още Митхад паша отива в града на М. Понеже селските кметове, или по тамошному кнезове, били унищожени, то гражданите поискали от пашата с прошение да възобнови тия кнезове. М., като най-епсидепсания човек в града, написал прошението. Когато негово пашовско високопревъзходителство поел прошението и когато той прочел думата кнезове, която претълкувал в популярен смисъл, т. е. че българите искат княз, то пашовското хладнокръвие било нарушено.

– Кой е написал това прошение? – извикал той и тропнал с крака си.

– Ефендим, даскалът М. го написа – отговорили гражданите и целунали полата на повелителя.

– Скоро тоя пич да се яви напреде ми! – повторил той.

Когато М. застанал пред Митхада, дордето се накани да му отдаде приличните почести, последният му зашлевил такава плесница, щото фесчето на М. дълго време хвърчало по въздуха като колело.

– Нà на тебе един княз! – говорел пашата.

Заключението на тоя факт е в това, че според разказването на присъствующите, когато сиромахът М. тръгнал да си отиде, от шаячните му панталони капело вода по дъските. Както виждате, тъкмо човек за нихилист. М. се отличаваше и с други още превратни идеи. Така например, когато някой заговореше за българската шапка на княз Дондукова, за словото на генерал Скобелева, когато той казал на опълченците: „С имени Е. В. императора поздравляю вас, братцы болгары!“ – то от очите на М. капваха по две бистри сълзи.

– Щастливи минути! – говореше той.

Но аз се отчегарих от жицата на своя разказ с

емигрантските способности на Г. Кърджиева и с железния кураж на уважаемия М. Така или инак, но много патриотически градове из България проводиха депутации до в София да поздравят господаря с добре дошел и да изкажат болките на народа от новата язва. Тук съм длъжен да ви спомена още за една отечествена заслуга на ломския окръжен управител, Д. Анев, която той извърши независимо от всякакви депутации. Тук г. Анев въздигна още един път славата на своите съотечественици – свищовлии, – а ние в качеството си на безпристрастен не можем да замълчим онова, което е високо и патриотическо. Когато господарят на връщане тръгнал от Лом за София, то г. Анев се разпоредил или по-добре насърчил селяните от окръга да излязат около пътя и да засвидетелстват своите верноподанически чувства. Когато конвоят на господаря се задал, то верните поданици нападали по пътя пред конете и извикали:

– Любезний господарю! Отърва ни: от Каравелов и неговото министерство; от нихилистите, които са против Русия, и пр. Не можеме да търпиме вече! Ще се изселим! Всичката си надежда даваме на твоите господарски ръце!...

– Аз ви казвах, че не е вече за търпение – казал уж г. Стоилов на господаря, но дали това е вярно, не мога да утвърдявам.

А Анев бил уверил шопите от по-напред, че ако кажат горните думи, даночецът ще да се намали.

По само себе си се разбира, че тежко е било на душата на господаря, когато той е потеглил за към София. Още по-тежко му е станало нему, когато е преминувал през прекрасните върхове на Берковската планина, когато е направил сравнение между природните богатства на своето отечество и теглилата на любимия си народ, който му се бе представил преди малко да изкаже своите болки. Аз се осмелявам да подозря, че тук е узряла най-много идеята за „историческата задача", за 27 април и 1 юли. От друга страна обаче, според думите на г. Каравелова, тогавашен пръв министър, господарят му се показал много весел, когато се видели пръв път после завръщането му от Петербург. Ни дума не станало за „историческа задача". Напротив, той даже благодарил в негово лице всичкото правителство, че в отсъствието му добре управлявало. Кой знае? Високите и дипломатическите свиждания може да не допущат пълна откровеност, каквато си въобразяваме ние, простите.

Вестниците „Независимост" и „Работник", на които беше известно горното задоволствие на господаря, не закъсняха да кажат на консерваторите: „Останаха напусто всичките ваши интриги и подлости."

– Почакайте още малко, и ще видите – беше уверявал Хр. Бъчеваров някои наши приятели.

23, 24 април – всичко благополучно, но чудното беше това, че и либерали, и консерватори се радваха. Тия последните нощно време тайно и мрачно следваха да правят заседания. Либералите от своя страна, щом се срещнеха двама души, и двамата представляваха въпросителен знак.

– Как мислиш? – питаше единът.

– Вижда се работата, че на добре отива – отговаряше вторият.

– Кой знае?! – свършваха и двамата и с клюмнали глави се разделяха.

25 и 26 число замириса вече на нещо откъм София. Редакцията на в. „Работник" получи няколко депеши из София, повечето от Г. Живкова, които депеши, както и да ги четеш, по своето съдържание приличаше на гласа на счупен звънец, па и нищо не можеше да се разбере. „Пишете в „Работник" силно и остро" – говореше една

от депешите. „Казвайте: не си даваме конституцията; тя ни е дадена от Царя-Освободителя!“ – казваше втора депеша. „Много зле отиват работите. Дръжте се!“ – тълкуваше третата и т. н. Но кой ще ни вземе конституцията? Защо работите отиват „много зле“? – ние нямахме напълно правдоподобни понятия. Не вярвахме ние, че за кефа на двама-трима мракобесници, наречени консерватори, за хатъра на Стоила Попов, за черните вежди на свищовлийки и за кефа на десетина души турски петали – ще да се извърши нещо сериозно, ще да стане държавен преврат, ще да имаме най-после черните числа 27-и и 1-и. Княз като ябълчица, както се виражава тате Савич, княз, любим от мало и голямо – кому идеше на ума, че ще стъпи на своята клетва?

ТЪРЖЕСТВОТО НА БУЗЛУДЖА ПРИ ГРОБА НА ХАДЖИ ДИМИТЪР

Седемнадесет години, откак е легнал нашият войвода на бузлуджанските върхове, а тая година е втората, откак българският народ обърна внимание на това свято място. Миналата година на тържеството са присъствували едвам 1500 души. Тая година казанлъшкото опълченско дружество взе на себе си грижата да приготви нещо по-голямо, като напечата за това и обявление.

На 20 того, часа по пет вечерта, тържеството трябваше да тръгне от Казанлък за Бузлуджа, който се намира от града на 2 1/2 – 3 часа. Целият град беше в движение. В двора на мъжкото училище се развяваха две знамена, едното на опълченското дружество, а другото от червен плат в чест на войводите Хаджи Димитра и Стефан Караджата. Около 50-60 ученика, облечени в хъшовски дрехи, с цървули и черни върви и с чанти през рамото, държаха ред под знамената. Стари одърпани опълченци, презрени и подритнати сиромаси, слуги и разсилни тук-там, като да бяха оживели тоя ден, като че да искаха да кажат на чорбаджиите: днес ние тържествуваме, ние заповядваме. Часа на четири всичко бе вече готово – музиката засвири на мегдана, облечените в хъшовски дрехи ученици се наредиха, опълченците издигнаха народните знамена, старата баба Хаджийка, майка на войводата, зае прилично място между тържеството и шествието се отправи за Балкана. Представителите от Чирпан, опълченското дружество от Пловдив, редакциите на „Македонс-

ки глас" и на „Борба" носеха на ръце приготвените за гроба венци. Викове „Да живей свободата и целокупна България", „Да живей Съединението" и пр. цепеха въздуха. На Кюлбоклук, сред Казанлък, ученикът Милев каза едно слово, в което описа накратко славните дела на българските хъшове и мерзостта на чорбаджиите. Всичките улици бяха пълни с народ, присъствието на старата баба Хаджийка, нейните черни дрехи и осемдесетгодишната ѝ възраст караха всекиго да се просълзява.

Опълченското дружество, учениците и някои от посетителите заминаха още от вечерта за върховете на Бузлуджа, а повечето гости останаха в полите на планината, в селата Хасът и Енина. И в двете тия села, както и в Шипка, беше пълно народно тържество, всеки се готвеше да тръгва през нощта, навсякъде се разказваше за Хаджи Димитра, за неговата дружина и за последната битка на 18 юли 1868 г.

През нощта, щом изгря месецът, поменатите села бяха вече на крак заедно с многобройните гости. Мъже, жени със свещи в ръката, старци и деца пъплеха по южната урва на Балкана. Когато се покачихме на първия връх, отгдето се виждаше вече Бузлуджа, то напреде ни се представи очарователната картина във всичкото свое балканско величие. Бузлуджа и нейните околности бяха светнали от големи огньове, които гледахме през шумата на белокожите букове, представляваха нещо тържествено, нещо велико, нещо, с което може да се радва само Стара планина. Нежните поли на Балкана на едно разстояние от час и половина, между Хасът и Шипка, бяха пълни с народ. На един връх свирят гайди, на други свирки и кавали, на трети се играе хоро, на четвърти се пее „Жив е той, жив е", а на пети гърмят пушки от някои разпалени глави. Целият Балкан тържествува, всичката околност слави Хаджи Димитра.

По-настрана, към север, на една великолепна поляна бяха кондисали още от вечерта габровските опълченци, така щото тях отделяше от Бузлуджа само една долина. Те бяха побили своето знаме сред поляната, вардено от караул, бяха поставили наоколо си стражи, с една реч, представляваха настоящ военен лагер. Когато да тръгват от Габрово, завели ги в черкова с отворено знаме, отслужило се парастас, казали се няколко слова на мястото на избесените и придружени от целия град, потеглили за Бузлуджа с песента „Македония плаче". Те продължаваха да гърмят през цялата нощ от своя лагер, което правеха напук на румелийското правителство, тъй като това последното беше забранило гърменето. На Бузлуджа, гдето вее балкански вятър, гдето фетвите се четат от гаргите, забранява се гърменето, а по сватбите и на байряма се позволява сред градовете! Румелийски разправии.

Щом се съмна заранта, на 21 того, габровските опълченци, наредени двама по двама, с отворено знаме, влязоха в оградата на Бузлуджа. Като наближиха множеството, своите тракийски братя, те запяха марша на войводата. Те се посрещнаха от своите казанлъшки братя опълченци и двете знамена, двата лева – северният и тракийският – бяха побити един до други. Тържествена минута, дявол да го вземе! Заедно с габровци пристигнаха още множество граждани, всичките на коне, в числото на които имаше депутати и учители. Техният брой бе около 170 души. После малко дойдоха и севлиевските опълченци и граждани, на брой около 30 души, така също с коне. Имаше още на Бузлуджа депутати и гости от Трявна, от много габровски и тревненски колиби, от Шипка, от Пловдив, както казахме, от Т. Пазарджик, от София, от Калофер и пр. Представители от печата бяха Д. Ри-

зов от „Македонски глас“, кореспондентът на руския в. „Новости“, един от сътрудниците на „Търновска конституция“, П. Пешев от редакцията на софийското „Периодическо списание“ и редакторът на в. „Борба“. Когато огря слънцето, в бузлуджанското усое имаше вече 2500-3000 души народ.

*

Часа къде осем заранта особени пратеници известиха, че майката на бузлуджанския герой наближава да дойде из енинския път. Множеството начело с музиката, с опълченците и техните знамена тръгна да посрещне тая честита майка, виновница на войводата. На една широка поляна сред зеления букак, покрай пътя, се наредиха опълченците, от една страна габровските, а от друга казанлъшките, с отворени знамена, разните депутации и другите гости се притискаха около пътя да видят старата жена как ще тя да погледне на своите почитатели, като какво впечатление ще да ѝ произведе сред тая гора народната признателност. Тя се посрещна малко по-напред от няколко ученика, облечени в хъшовски дрехи, които я взеха помежду си и я поведоха към множеството. Музиката засвири песента на сина ѝ, няколко гърди извикаха „Да живей“, други няколко запяха „Не плачи, майко, не тъжи“, имаше и такива, които се просълзиха; но стара жена, майка на войвода, характер от желязо – окото ѝ даже не мръдна! Поне за очи, за адет, за благоприличие, гдето се е казало – не пожела да измени своята природа, нали не е човек от съвременното блато – не иска да лицемери. Задоволи се само баба Хаджийка да благослови своите почитатели, на които каза да достигнат нейната възраст, да умрат като нейното чедо. Тук беше и малката сестра на Хаджи Димитра, която съставляваше противоположност на майка си. Тя плачеше, тя се заливаше със сълзи. Баба Хаджийка е жена на осемдесетгодишна възраст, както казах; но ако човек съдеше по пълното ѝ и здравото ѝ лице, едва ли ѝ би дал 45-50 години. Тя обича да разказва за сина си без сълзи и без превземание, помни всичките потери и басканлъци, направени на къщата ѝ за немирното ѝ чедо, за царския душманин. Не е забравила така също и ония псувни и клетви, които чула после събитието на Бузлуджа от турци и техни братя чорбаджии, от невежествени алъшверишчии и от глупи комшийки. После войната чак, преди 6-7 години, захванали да се спират пред нейната къщица, почнали да я поздравляват и да ѝ завиждат. Такива неумолими са законите за възтържествуването на новите идеи, на епохите и превратите!

От поляната, гдето стана посрещането, множеството се завърна с песни в долината на Бузлуджа. Там се поемаха около 2000 души, там се умориха да чакат 4000 очи, да видят как се слави и тържествува оная, която е дала син за свобода. Любопитните, наредени на две страни, бяха оставили свободен пътя към оная страна, гдето се намират трите дървени кръста, мястото, гдето е паднала храбрата дружина, гдето почива прахът на Хаджи Димитър войвода. За там се отправи множеството. Понеже местността, гдето са гробовете, е твърде тясна полянка във форма на трап, а наоколо е гъста гора с високи тук-там букове, то скоро върховете на тия букове брояха толкова посетители, колкото и клонове имаха. Всички надничаха от своите високи позиции да гледат на тържеството.

След божествената служба, извършена от трима-четирима свещеници върху самите гробове, почнаха се словата. Най-напред г. К. Тодоров, представител от пловдивското опълченско дружество, поднесе

великолепен венец на дървения кръст, като се поклони в същото време на земята и каза, че задушен от сълзи и вълнение, не може да говори. После него говори напространно г. Гунев, председателят на казанлъшкото опълченско дружество, който описа накратко сраженията на войводата и неговата дружина. Подир излезе г. Костов, казанлъшкият депутат, който говори дълго с чувство и огън. Трябва ли да ви казвам, че хубавата реч на г. Костова не бе за Бузлуджа, за нейните урви и усои, за горделивото – чело? Тя щеше да бъде много на мястото си, ако преминуваше през карандаша на някой стенограф, ако се печаташе в протоколите на Областното събрание. Г-н Костов говори за някаква си атмосфера, косна се до не му е времето, не забрави да препоръча благоразумие. А на една педя разстояние, може би под краката на оратора, де лежаха костите на оногова, който бе най-голям душманин на не му е времето, който е станал велик само за това, че не слушал студения разсъдък, че станал раб не на мозъка си, но на своето юнашко сърце, на пламенните си чувства. Ние се коснахме до речта на г. Костова, защото ни предизвикаха някои местни вестници.

След г. Костова говориха ораторите г. г. Духовников от Шипка, Бабаков – чирпански представител, Зографски – т. пазарджикски, плевенският представител, Ризов – от редакцията на „Македонски глас", един ученик от Казанлък, който писмено възпя Бузлуджа, а Генадиев, ученик от пловдивската гимназия, издекламира два пъти „Жив е той, жив е". Г-н Духовников каза, че между патриотизма на Хаджи Димитра и днешните евтини патриоти съществува голяма разлика. „Главният управител и князът са патриоти – каза той, – но единият получава за своя патриотизъм 400 лири, а другият – 600 000 лева. Кажете им, че ще умрат, те биха се отказали и от патриотизъм, и от пари" – свърши ораторът. Г-н Ризов, като поднесе венеца на дървения кръст, каза, че той се покланя на гроба на Хаджи Димитра от страна на един милион поробени македонци, Хаджи Димитрови братя. Г-н Зографски отговаряше повечето на г. Костовата реч не му е времето.

Въобще всичко се свърши благополучно на Бузлуджа, при всичко че редът и програмата бяха нарушени от само себе си. Тържеството се свърши с изиграването на няколко народни хора. Мнозина изявиха желание да подарят нещо за започването на паметник на мястото, но комисията не бе се погрижила да вземе никакви мерки. Всичката вина е в казанлъшките граждани и тяхното кметство. Пъй, че апатически град! Язък за името му, за местността му, за розовите му долини. Гледаш, всичките миришат на масло, а блатото със своята плесенясала кора ги покрило. Страшно чорбаджийско гнездо! В града свири музика, хората дошли от 20-30 часа, а тяхна милост се наизлягали около изворите на Кайнарджа и всеки захапал по една краставица. На Хаджи Димитра майка му е дошла, стои като слугиня на ханските порти, никой няма да я покани. Бузлуджа се намира на една крачка от града им, а присъствуваха само няколко единици, и то п" от долна ръка. Голямото добрутро никъде се не виждаше. Вечерта младите дадоха представление „Стефан Караджа" с цел висока и благородна – пак никого няма. Блажени мъже! А я да имаше на Бузлуджа нещо като търг за шосета, за гюлово масло, мостове и ботуши? Тогава от симпатични и от шкембета не можеше човек да се обади. Благодарение на опълченското дружество и на председателя му г. Гунев, а то нищо не щеше да има.

Казанлъчени не се сещат, че величието на тех-

ния град и берекетът на гюловицата много зависи от Бузлуджа. Те не знаят, че ако тая година Бузлуджа броеше 3000 души, подир година, подир две ще бъдат 10 000 души. Не им иде тям на ума, че Бузлуджа ще играе историческа роля, че тя ще бъде съвременна Света гора. Дано за в бъдеще се вразумят.

ТЪМРЪШКАТА РЕПУБЛИКА И НЕЙНИЯТ ПРЕЗИДЕНТ АХМЕДАА АГА

I

Чували са нашите читатели за Тъмръш и за Ахмедаа. Знаят те, че после нареждането на Източна Румелия двама родопски аги, двама виновници за опустошението на Батак и Перущица, Ахмедаа Барутанлията и Ахмедаа Тъмръшлията стъпиха с крак на Берлинския договор. Събраха те около си своите помаци пехливани, разпръснати от руското могъщество по дълбоките родопски долини, свикаха съвет от първенци, от бабаити и от ходжи под дебелите сенки на гордите ели и борики, запушиха чибуци и загладиха бради, разискваха надълго и нашироко, спомниха стари грехове, наумиха си за отмъщение от страна на черните каури, поласкаха се от помощта, която можеше да им дадат техните непроходими гори и долини, стиснаха с помашка твърдост своите мартини, с които те бяха заменили старите шишенета, и единогласно решиха: да не слагат горди глави пред владичеството на каурите.

Барутанлията Ахмедаа живее в Барутин, ако не се лъжа, Татарпазарджишко окръжие, на южна страна в Родопите. Освен своето село той има още десетина села, така също непредадени на Румелия. Как те се управляват, кому плащат и кой ги съди, не можа да зная. Аз ще да разправя за Ахмедаа Тъмръшлията, когото познавам лично, на когото от държавицата съм се завърнал преди една неделя.

Владението на Ахмедаа Тъмръшлията се намира така също в широките Родопи, на южната страна, от Пловдив на 4-5 часа разстояние до резиденцията му –

Тъмръш. А границата на това негово владение е твърде наблизо до столицата на Източна Румелия – Пловдив, – на 2-3 часа разстояние, току над Дермендере и с. Сотир отгоре, на мястото, наливаемо от помаците Тиклата. Още повече развалините от агова чифлик, или по-добре неговите летни палати, можат да се видят не само от пловдивските тепета, но и от Джумаята. Такъв комшулук имаме ние с тоя владетел, без министри и директори, без камара и Постоянен комитет.

Ахмедаа владее цели 18 села, находящи се повечето на права линия, в долината на кричимската река Въча, на десния бряг. Тия села са Тъмръш, гдето е столицата на президента, Михалково (по турски Михалкьой), Осиково, Беден, Петвар, Черешово, Чуруково, Лесково, Настан, Брезовица, Грохотня, Триград, Мугла, Дьовлен, Кестанджик, Балабан, Каинчалъ и още едно, името на което съм забравил. Както виждате, всичките тия села, като изключим 3-4, които отпосле може да са заселени – носят чисто български названия, каквито се срещат само на едно място в България – в Търновско, Габровско и пр. Имат те названия чисто български, а са населени от широкогърдести помаци, верни и предани мюсюлмани, херои на черквите „Св. Атанас" и „Старата" в с. Перущица.

II

От просто любопитство и без никакви патриотически планове в началото на месец август тая година, няколко души, ние се решихме да отидем на гости на тъмръшкия владетел. Не без интерес би било за всекиго да види тоя човек, за който толкова се приказва в Пловдив, който управлявал Рупченската нахия цели 35 години, който съдел и управлявал по своему, по помашки, който получил тая нахия по наследство от баща си, който най-после можа да противостои цели пет години против едно правителство редовно и законно, с войска и администрация.

Аз се запознах с Ахмедаа за пръв път още през 1883 г. при следующите обстоятелства, които ще да изложа предварително, тъй като ще се запознаят читателите с характера на Ахмедаа и неговите хора. Беше на самия ден Св. Богородица, 1883 г., на мястото на Бяла черкова, Конушка околия, така също в Родопите, гдето се осветяваше новопоправеният стар манастир, разрушен от турците още по онова време, когато се почнало потурчването на сегашните помаци (1600-1660 г.)[1]. По причина на осветяването бяха се стекли много гости от цялата Рупча, чак от Турско. Имаше мнозина и от Пловдив, тук беше пловдивският митрополит, музиката, войска, жандарми, началници, офицери и пр. Множеството надминаваше числото 3000 души. Покрай другите гости настоятелството от манастира беше поканило и много помаци от околията в това число и Ахмедаа, при когото отишла особена депутация. Хората, които познаваха помаците, разказваха, че те така благоговеели към манастирите, както и към своите джамии. Всички поканени бяха пристигнали вече, нямаше само Ахмедаа. Уверяваха, които ходили при него, които го знаеха, че той няма да дойде, при всичко че желае, защото се бои да няма някаква измама, да не би да го хванат насила и отведат в Пловдив като залог от непокорените села. Освен за тая си официална вина той се боял още да не би да му

[1] В документа, който покойният Захариев е намерил в чепинските села, се говори, че тогава, когато почнало потурчването, от Чепино до Станимака изгорели стотина черкови и 28 манастира.

отмъстят за стари грехове.

Божествената служба беше се привършила вече, грамадно хоро се люлееше на поляната пред манастира, когато пристигнаха пратеници, които известиха на висок глас, че агата е пристигнал до чушмата, но не смее да се подаде пред множеството, иска да му се пратят няколко старци и първенци, които да го придружат, додето премине през тълпата и стигне до манастира. Околийският началник и командирът, и двамата турци, се метнаха на своите коне и така бързо полетяха към чушмата, придружени от няколко жандарми, щото човек би казал, че иде не един бунтовник, но техният прям началник. Тях последваха още десетина души стари познайници на агата из околните села, които щяха да служат като гаранция, че никаква измама не чака интересния гост, който от войната насам сега за пръв път стъпваше в румелийска територия. Но не бе само това. Новината „Ахмедаа иде“ наруши реда, тя се носеше от уста в уста. Хорото се даже развали, гайдите млъкнаха, всички се обърнаха към чушмата, мнозина помислиха, че скандалът е неизбежен, тълпата ще направи своето.

А Ахмедаа се приближаваше, възседнал на черен ат, облечен с юзбашийска униформа, със сабля, револвер и с няколко рудбета на гърдите. Свитата му се състоеше от 15-20 души помаци, тръгнали отподире му от селото. Додето пристигне на Бяла черкова, колкото български пъдари и жандарми имало по пътя му, всичките се насосали подире му, така щото конвоят му се състоеше от 40 души въоръжени хора. Напреде му вървяха 3-4 души от неговите хора, от двете му страни толкова, а останалите следваха изотзади. Те бяха въоръжени от петите до зъбите, с по два револвера, с винчестер пушки, които стискаха в лявата си ръка, а дясната им стоеше сложена върху дръжката на дългите им ятагани. Като че нарочно беше избрана тая свита, всичките лични и левент помаци, високи като елите на своите планини, с отворени пехливански гърди, с подсукани мустачуни, краищата на които надничаха в очите им. Тоя кабадаишки конвой и неговият ага представляваха едновремешните турски аяни, войводи, спахии и пр.

А навалицата от черните калпаци малко по малко успяваше вече да задръсти пътя на гостите. В главата на Ахмедаа влязоха лоши предчувствия, той се измени в лицето и бе принуден да слезе от ата си, което, като стар горски питомец, той направи от точка зрение на самосъхранение. Не останаха хладнокръвни и неговите хора. Те се спогледаха един други, захванаха да се отстъпват около агата си, когото само гледаха в очите, да им направи знак. Аз вярвам, че най-малкият знак за нападение от страна на българите, пусиите бяха готови още на мястото, острилото на ятаганите щеше да блесне по въздуха, винчестерите щяха да запукат, при всичко че българите бяха три хиляди души, а помаците – петнадесет.

Но чудо. Наместо нападение и оскърбление българите селяни, мъже и жени, посрещнаха агата, като че той да бе там господар, като че не бе бунтовник, но пак техен кърсердарин. Додето си подаваше едната ръка да му я целуват беловласите старци и стари баби, той бе принуден да подложи и другата. „Добре дошел, Ахмедаа“, „Хош гелдин, аго“, „Хелбетя се накани да ни подойдеш, ние остаряхме, а ти си още млад“ – се чуваха гласове из тълпата, която се провърваше да поздравлява своя четиридесетгодишен цар. Смешно е да се предположи даже, че българите правеха това от страх, когато всички знаеха, че Ахмедаа е просто техен роб. Тук преобладаваха чувствата на минало величие, на настоящо тържество, на отношения между бив-

ши робове и сегашни свободни хора, от една страна, а, от друга, на паднали и оскърбени.

После малко българите кабадаити, пъдари и пандури, които имали злочестината в турско време да треперят пред хората на Ахмедаа, да им слугуват и да се унижават, за да им покажат сега, че не са вече раи, залюляха напреде им хоро под звуковете на музиката. Хоро, но не току-така просто, а с ножове и пищови, дръжките на които стърчаха напред. Хората на Ахмедаа, облегнати един до други на рамената си, подемваха се и критикуваха българите, че не знаели още как да носят ножове и паласки. Тия последните не се стърпяха. Казаха на помаците полусериозно и полушеговито, че ако е рекъл Господ, те ще отидат в Пловдив заедно с Ахмедаа на поклонение. „Охо, късно сте се сетили, комшулар – възразиха помаците и похванаха дръжките на своите ножове. – Колкото инсан има тука, трябва да премине през нашите лешове, па тогава ще видите Пловдив."

И всичката тая дързост на румелийска територия, измежду 3000 души българи, между жандарми и солдати! Българите кабадаити клюмнаха уши.

*

Според съветите на вещи хора за кираджии в Тъмръш ние взехме пак тъмръшчани, близки хора до агата, които били най-добрата гаранция за нашата безопасност. Обща черта във всичките турци (нецивилизованите обаче) помаци, а особено арнаутите, че щом им се повери човек на ръцете, щом възложи на тях своята безопасност, те изпълнят съвестно своите задължения. За безчестно и небабаитско го считат, ако нарушат своята дума. В последните въстания обаче тая турска честна дума се наруши на много места. Ние знаеме в няколко села: Перущица, Батак, Копривщица

и пр., гдето главатарите на башибозуците като ярета изклаха мирните пратеници, а особено ония от българите, които им служеха за шпиони.

От могъществото на Ахмедаа, щом нагазихме границата на неговата държавица, най-напред ни бе привлечено вниманието от един негов чифлик, находящ се отгоре над Тиклата, близо до с. Брестовица. Че то не е току-така прост чифлик, каквото ние знаеме, то е палат, летен дворец, крепост, той ни напомни с първо виждание още дворците на феодалните владетели, които не сме виждали с очи, но сме прочитали поне. Где са чифлиците на нашите чорбаджии и чиновници? Всички, вместо събрани, те не можат направи едната само стена на аговия дворец. Макар и изгорял тоя дворец, но неговите зъбести стени, белите му комини, които още стърчат над развалините, високите стени, напъстрени с множество мазгали, двете чешми, които още текат в двора му със същата бързина, ясно и определено свидетелствуват, че тук е царувало робство, че притежателят е бил силен.

А какво местоположение? Какъв изглед? Какъв връх? На десетина крачки пред лицето на двореца, и захваща зелен буков лес, разположен върху стръмнината на левия бряг от реката тъмръшка. По-долу от леса хучи стремително тая река, леглото, водопадите и пенестите барички на която се виждат тук-там измежду зелените листа. Насреща през реката се издига горделиво друг един връх от Родопите, покрит с високи ели, и зимно, и лятно време зелени, десет пътиповеличествени и по-красиви, отколкото нашите бели тополи. Помежду двата бряга се лъкатуши реката. Нейното грубо корито по причина на дърветата и на дълбочината си представлява такава теснина, щото двата бряга като да са слепени. Разделя ги само краската от листите на дърветата, защото левият бряг от

бук и ясен, е ясновелен, когато десният, от ели, е тъмнозелен. Тук, в тая долина, слънчевите лъчи греят само по пладне.

На север окото гледа тая картина, а на юг от същото здание се простира противоположност в пълна смисъл на тая дума. Вижда се Пловдив, цял-целеничък, Стара планина, Средна гора, Рила, Пазарджик, опърленото корито на Марица, която се протака, сиромашката, по пожълтялото поле, без сянка, без дръвце, и една част от притоците на река Въча. Аз вярвам, че ако някой кабадаия княз, да кажем например, нашият Александър Батенберг, който душа дава за хубавото и разкошното, с първо виждание още щеше да слезе от коня си и да начете на пътя няколко хиляди пари за тоя чифлик. Нашите паши са близо до това място, но не дават и пукната пара за такива работи! Гледай им сурата, па им мисли за млякото.

Но да не помислите, че Ахмедаа притежава само тоя дворец. Не. Такива има той още четири по разните върхове на Родопите; но най-много е обичал тоя, който описахме. Там му е стоял и харемът. Баща му, който не бил покорен на султаните дълго време, имал седем жени, които не се подавали от този чифлик. Чифликът е бил изгорен в последната война от нашите българи от Брестовица и Перущица. Изгорен е той, защото там са се издигнали байряците, които опустошиха Перущица.

III

От тоя дворец нагоре Тъмръш остава на три часа. Пътят все върви по усойнината, над реката, покрит и от двете страни с гъста и непроходима гора, с нож да ръгнат човека, гдето се е казало, не ще може да види. А пък път – пази Боже. На половин час разстояние от двореца излязохме на една широка поляна, дърветата на която се състояха повечето от сливи, круши и пр., нещо питомно и неприлично за буйната планинска папра т. Помаците ни водачи не закъсняха да обяснят причината на това. Те казаха, че на това място, което се нарича Враца, е било едно време тяхното село Тъмръш. Но това време според думите на водачите било много отдавна, когато владеели каурите (българите), когато царувал Марко Кралевич, когото помаците много почитат и го признават за последен каурски крал. Разказаха ни още помаците, че според местното предание селото било преместено в Тъмръш по следующите причини:

Свинарят на старото село Враца си изгубил един ден свинете. Търсил ги дълго време и най-после ги намира в долината, гдето е разположен сега Тъмръш. Понеже тая долина по причина на своята гъста гора и дълбочина била много тъмна, то като попитали свинаря где си е намерил свинете, той отговорил: „Хе-е там, в дола, в тъмнаша.“ От тъмнаш, на тъвнаш, както мнозина го произнасят днес, селото им взело название Тъмръш. Преселението им станало от едно село в друго от точка зрение на самосъхранение, тъй като тогава имало голям карашмалък, заключиха помаците.

*

Колкото любезно и да ни уверяваха водачите ни помаци, че тяхната държавица е свободна, че тя търпи всякакви пътешественици гости, че те не помнят от 6-7 години да е ставало каквато и да е кражба или убийство, но видът на непроходимите планини, тесните пътечки, които приличаха на пловдивската абаджийска чаршия, караха ни да се споглеждаме един други.

От местността Враца до селото Тъмръш пространството е покрито от лесове, принадлежащи на четири вида дървета. Най-напред, към полето, урвите са покрити с дъб (цер, храст, чурун и пр.), дървета, които се раждат само в припеците и ниските места. После тях идеше зеленият бук, напъстрен тук-там с осен (осика по помашки) и с дрян. Зад него, на по-възвишените местности, букът се довършва и на негово място дохожда борикатa. На върха вече, там при студените извори и стръмните усои, пълна господарка е само елата. През всичката тая местност, т. е. през урвата, дето минува пътеката, студена вода, събрана и прокарана през дървени чучури, се среща на всеки десет крачки. Над всеки чучур е направено нещо като чушма и място за сядание и почивание на уморения пътник. На много места над тия чешми има и подигнати кули и кьошкове с прозорци и врати, направени за хаир от някои богати тъмръшлии. Те са служили така също за почивка зимно време на замръкналите пътници. Но храбрите брестовичани във време на войната, подбудени от патриотически чувства, турили ръка на тия богоугодни здания, в това число и на чушмите. Вижда се работата, че патриотизмът им е имал и граници, защото с много здания и чушми направили компромис, т. е. извадили дървения материал и масурите на чушмите, а останалото пожалили. Ако на тяхно място бяха перущени, то прошка има, но брестовичани, които посрещнаха Исмаилаа с медени пити и с подсладена ракия – харам им са такива работи.

Близката балканска нощ, кривите пътеки, понятието за Ахмедааговата държавица, срещата ни с подозрителните помаци неволно ни правеше още повече да бъдем любезни с водачите си. Но напусто. От никого по пътя не чухме лоша дума. Всеки, който ни срещаше, гостолюбиво клюмваше глава да ни поздрави. По мръкнало, когато викаше ходжата, влязохме в селото. Жива душа нямаше по пътя, гъст дим из комините, който миришеше на катран по причина на дърветата, пълнеше улиците; а кучетата, като мечки, плетяха се из краката ни, като да познаваха, че сме каури. Като достигнахме до конаците на агата, няколко души изтопуркаха из стълбите и се впуснаха да ни хванат конете с извънредна любезност. Денят бе 1 август, както казах, като тръгнахме от Пловдив. В последния тоя град се пукаше дърво и камък от горещина, а същия ден вечерта заварихме в стаята голяма желязна соба, която бухтеше и се червенееше като по Коледа. Едно разстояние от пет часа, а каква поразителна разлика! Според казванието на помаците в техните къщи огънят не се изгасва през цялото лято. Разбира се, че и природата се е погрижила за тая грамадна нужда на помашките жители. Искам да кажа за дърветата, които са дотолкова в изобилие, щото на ръце могат да се внасят вкъщи направо от гората.

Ахмедаа беше се успокоил вече от дневните си трудове, пък нямал обичай да излязва после два часа, т. е. подир яци я. Задоволи се да изпрати само двамата си синове да ни поздравят с добре дошли. Любезностите, икрамите, извиненията и каненията нямаха край. Десет пъти може да ни казаха защо не сме известили за дохождането си, да сторят нещо   тедарик за хапване, при всичко че на софрата дигаха пара 5-6 ястия, пилаф от драмски ориз, айрян, студен като лед, и шербет. Сами синовете на агата ни постилаха и слугуваха, а за правение на кафе извикаха ходжата, тъй като бил повече за пред големи хора като нас, ходил по гурбетлик, излязвал и пред други такива хора. А заранта кметът от селото беше повикан да опече   чевермет о, с което ни гостиха. Ако Ахмедаа се разполага

така с най-първите хора в селото, ходжата и кмета, то можете да си въобразите каква власт има той над останалите смъртни. Когато той седне край реката, която минува покрай конаците му, да прави кеф, то, който се случи вече да замине покрай него, той е в правото си да го спре, стига да му е потребен за нещо. Но да не кажете, че тая власт дотяга някому. Пази Боже! Доколкото можах да забележа, всеки го счита за гордост и някакво си задължение да слугува и изпълнява заповедите на диктатора.

Разбира се по само себе си, че нашето отиване в селото бе дело, известно за всекиго. Затуй, щом се съмна, стаята, в която бяхме кондисали, почна да се пълни от посетители, от по-първата ръка хора, на които минува думата. Като хора вън от закона, непокорни на своето правителство, за тях се виждаше работата, че бе интересен всеки чужденец, идването на когото можеше да бъде свързано с техните съдбини. Всеки гост в Тъмръш е нов месец. Няма нужда да ви казвам, че нашите разговори бяха натегнати и неискрени. Лъжехме се един други съзнателно, темите на разговора ни бяха едни от най-неинтересните, такива именно, в които нищо да не може да се попадне за миналото и настоящето на българи и на турци. Ние от своя страна, научени и разгалени вече в петгодишната свобода, мъчехме се да турим цензура на язика си, искахме да заговорим на такъв язик, на какъвто говорят именно раите, с много малки изключения. Но някои от другарите ни, млади и неопитни, които не знаеха какво ще да каже турчин, караха я през просото. Тъй например те излязоха гологлави да се разхождат по улиците, с наметнати палта, като си и подсвирваха в същото време, а младите помакини, които изкарваха говедата, заминуваха покрай тях. Това е смърт за турците, особено като видят човека гологлав. Седнахме да ядем хляб, а другарите, които не можеха да седнат по турски, облегнаха се на една кълка и почнаха да дъвчат. Подобни пози на софрата се считат за едни от най-безнравствените. В друго време и на друго място ние щяхме да бъдем изгонени от къщи твърде позорно.

IV

Ахмедаа е стар човек, на 60-65 години, но балканската му жива натура го показва като да е на 30-40 години човек. Той е слънцето не само на непредадените села, но и на много други околни по коритото на р. Въча. В турско време неговият нафуз е бил много помогуществен. Цели 35 години е управлявал той цялата Рупча, 62 села. Границите му са били подбалканските села: Станимака, Куклен, Водим, Дермендере, Перущица и пр. Каквито закони и реформи да излязвали от Стамбул, тяхната сила достигала до горепоменатите села, а Рупча е оставала да тлее в своята първобитна наредба – под дряновата тояга на агата. Той колил, той бесил безапелационно. Имал подире си 40 души бабаити, слепи и покорни нему, готови да се хвърлят в огъня само по едно натякване с поглед. Когато правителството го припознало вече за владетел на Рупча, определило му месечна заплата 500 гроша, а на пантите му плащало по 60. Това е бил бюджетът на цялата Рупча, която беше много по-голяма, отколкото настоящата нова с нейната резиденция Чепеларе.

КОЙ ЗАРОБИ ПАШАТА В ПЛОВДИВСКИЯ КОНАК?

„Русите и техните в България офицери" – казват австрийските вестници. „Това заробване е било решено от тримата императори в Кремзер" – тълкуват някои френски и английски вестници. „Нито едното, нито другото – отговарят злобно и свирепо нашите побратими гърци. – Агентите на панславизма направиха това" – заключават те. „Не, не! – се обажда от старата Москва оглупял старец и лъжлив славянофил, именуем Катков. – Съединението го извърши княз Александър и неговият радикал министър Каравелов напук и на инат на Русия."

Всички тия предположения са ред безсмислици – отговаряме ние, защото виждате иглата в купата, а самата купа не съзирате или пък тъй ви иде на гайдата. Не е ли било възможно аджеба, че в това дело да са имали някакво участие и ония един милион същества, които плащат данък, в името на които се кълнат и монарси, и кральове, и князове, и патриарси, на които гласът е уж глас Божи? Защо ги игнорирате? Или те ви са потребни само тогава, когато плачат над чуждите гробове, когато си турят сами хомота, когато викат ура и когато ги бият? Не помните ли, че същите тия тракийци тъкмо преди девет години запалиха своите села, направиха черешови топове, издигнаха байряци в същия Пловдив и заявиха своето съществуване? Кой ги научи тогава, когато помежду им нямаше ни князове, ни консули, ни министри, нито пък дипломати и политици? И сега, и в бъдеще, и пред историята ние обявяваме на всеослушание, че превратът в Пловдив и в провинцията на 6-и того (6 септември 1885 г.), събарянето на бившето правителство и заробването на последния паша е извършено чисто и просто с искрени побуждения от самото население, от българския народ, от истинските съединисти, ако щете. Не другиму, а на пишущия тия редове предложи да направи тия разяснения, защото е бил председател на Тайния комитет за обединението на двете Българии. Тоя комитет, който се състави на 25 юли 1885 г. в с. Дермендере, ръководеше настъпающата борба. В него участвуваха: Д. Ризов, капитан Паница, Ив. П. Андонов и Ив. Стоянович. По-главните деятели и хора на комитета бяха: д-р Странски, майорите Николаев, Филов, Райчо Николов, Муткуров, капитан Соколов, К. Калчев, поручик Стефов, П. Зографски, Панайот Войвода, Чардафон Велики, поп Ангел, бай Иван Арабаджията, А. Мумджиев, Киров, Маврото, А. П. Иванов, Манол Георгиев, Стою Пъдарина, Д. Куртев, Ил. Куртев, Отон Иванов, Кръстев, Бакалов, Шилев, Т. Пеев, Гарванов, Ляпчев, Т. Гатев, С. Турчев, Хр. Дюкмеджиев, Спиро Костов, Петър Ихтиманлията, П. Берберов, котленският кмет и градските съветници, Бакалов, Влахов и други много, имената на които не можа да си припомня сега.

Централният комитет беше нещо самозвано. Пази Боже, ако някой си изкриви устата да каже, че той подбуди народа, той запали огъня заедно със своите вестници. Това е идиотизъм. Централният комитет имаше само тая длъжност и цел: да сгрупира развълнуваните само по себе си духове в едно цяло, за да се предварят всякакви преждевременни и усамотени вълнения, както това стана в Чирпан, Голямо Конаре и Панагюрище; и, второ, да скрои плана по кой начин да се грабне пашата и неговото централно правителство.

Говорят мнозина, особено в Европа, както казах-

ме вече, че немислимо и невъзможно е, щото актът от 6 септември да е бил извършен самостоятелно. Ние дадохме по-горе имената от състава на централния комитет. Питаме сега: кой от дипломатите, да оставим европейските, но и нашите, би се доверил на подобни лица, които за всекиго от висшата политика не са друго нищо, освен авантюристи? Освен това централният комитет не е да не знаеше, че щом допуснеше в делата си от висшата било политика, или дипломация, бомбардировката „не му е времето" щеше да почне.

Определен ден за подигание революцията беше назначено разстоянието от 15-20 септември. Нашите по-главни агенти бяха по провинцията на 2-о, 3-о, 4-о, па даже и 5-о число. Никъде приготовленията не бяха взели още остра форма. Панагюрище измени плана ни. На 2 септември двама с П. Зографски заминахме от Пловдив за село Сестримо, гдето трябваше да се срещнем с един от първите деятели в Ихтиман Сестримски. Вечеряхме вече в Пазарджик, когато един телеграфист (дал Господ верни хора) със запенени уста отвори вратата. „Бунт в Панагюрище!" – извика той. Представете си, в Панагюрище ние нямахме не само комитет, но ни едно свое лице. А тоя поразителен факт, да избухне оттам въстанието, говори най-убедително, че не агитатори и централни комитети, но само населението щеше да търсне рано или късно конашките представители. Друг въпрос дали щеше да има тогава такава победа.

Инициаторите на панагюрската демонстрация са трима ученика: Събко Милков, Тодор Киров и Андон Орешков.

Те излязват по пладне сред Панагюрище, побиват знамената, почват да гърмят и да викат: Долу Румелия! Арестували ги, но камбаните почнали да удрят и народът заобиколил конака, като освободил и затворените.

Нямаше вече що да се чака. Комитетът реши да се въстане на 5-и през нощта. Правителството сети вече и почна да взима мерки, но и хайманите му заплащаха със същата монета. На 4-и, когато т. пазарджикският заместник-префект ни четеше в канцеларията си заповедта, че трябва да ни изпрати в София, без да минуваме през Ихтиман, хайманите бяха изместили жандармите от салона на префектурата и чакаха за резултат. Без никакво позволение двама души опълченци, Мумджиев и Маврото, блъснаха вратата и влязоха в канцеларията. „Казвайте скоро, има ли нещо да ви мъчат – извика Маврото и похвана своя револвер, – 300 души въоръжени момчета чакат заповед." Префектът бе толкова благоразумен, щото сгъна заповедта и ни освободи.

На 5 септември куриери и апостоли бяха вече из областта. В Чирпан отиде сам капитан Паница, който провъзгласи Съединението. В с. Конуш свещеникът Ангел и учителят Кръстев така също бяха побили знамето. В Старо Ново село отиде с 30 души Спиро Костов, за да завземе управлението. А в Голямо Конаре буйстваше Чардафон Велики. Той имаше вече роб пловдивския префект заедно с жандармите му. Планът бе, че населението от всичките тия въстанали градове и села трябваше да се намери на 5-и срещу 6-и, часа на 12 през нощта, около Пловдив. От махалата Мараш щяха да излязат 50 души, които, като изгърмят по един път, ще тръгнат към конака. В същото време ще потеглят за в града и другите гости, дошли отвън. Стефанович, черногорски офицер, с 10 души свои соколи щеше да прескочи в пашовската градина за всеки случай. А войската в лагера щеше да потегли да пази конака. Срещата – по улиците с въстаниците щеше да реши

въпроса: дали тя ще остане вярна на пашата, или на народа с българския лев на чело. В превземанието на конака ние предполагахме 150 души жертва.

Правителството даваше вече душа, но пак поритваше сегиз-тогиз. Въобразяваха си неговите главни администратори, че ей така, партизанска работа, няколко хаймани искат да скомпрометират особата на негово превъзходителство главния управител. Но вестниците, като напишат по една уводна статия, ще съборят всичко. През фаталната нощ пазението на Пловдив беше поверено най-главно на жандармите и на тайната полиция начело с Тодорова, Свирачова и изследователя Лютова. Часа от 8-12 ние имахме вече около 30 души арестувани момчета, повечето куриери за в града. Прокламацията, която излизаше от печат часа в 10, запасва я един от работниците наоколо кръста си и тръгва да я донесе, гдето му бе казано. Щом се подава на улицата, двама жандарми го грабват и хайде в Генджаа заедно с прокламациите. Друг един работник с чувал изнесъл същата прокламация. И него в Генджаа заедно с чувала. Часа по 12 поручик Стефов отиде в Мараша да поведе приготвените момчета. Около къщата на Гатева, гдето той щеше да ги търси, намира налягали в тревата 30 души жандарми с голи сабли начело с един шпионин, които малко останало да го арестуват. Вика Стефов, гърми с револвера си, пей, но нищо. Марашчени били в това време накрай града, близо до с. Мичкюр.

Часът удари 12 – уреченото време, – стана два – всичко спокойно, конакът продължава да царува, гласът на Тодорова се чува по улиците: „Ще обеся утре мнозина!“ Общо отчаяние в главната квартира, която беше в дома на Хр. Дюкмеджиев, в стаята на жандармерийския командир кап. Соколова. Часа на 3 тоя последният и пор. Стефов тръгнаха за Каршияка с писмо до нашите там приятели. Мястото, което ни вдъхваше още кураж, бе военният лагер. Славният Араби не преставаше да изпраща куриери и пита: „Какво се маете още?“ Додето кап. Соколов и пор. Стефов отиват до моста, на десетина места ги посрещали жандарми.

В същото това време великият Чардафон и бай Иван Арабаджията начело на 700 души въстаници пълзели към Пловдив по конарския път. А пък в същата тая минута поручик Никушов начело на 20 души конница минал по моста и се управил по голямоконарския път. Той отивал с прокурора Савова и изследователя Шиваров в Голямо Конаре да освободят префекта, да арестуват и въдворят тишината, да подигат кредита на конака. Дал честно слово пор. Никушов на пор. Стефов, тайно, разбира се, че той е най-напред българин, а тогава вече поручик. Нашият поклон на поручик Никушов! Той изпълни словото си.

На един верст и половина от Пловдив Чардафон стоял на почивка с четата, всичката разположена в цеп. Никушов с конницата наближава цепа. Всички готови да стрелят. За щастие, първата стража преварила кръвта по неопитност. Наместо да извести, че иде конница, той изгърмял и другите го последвали. Конницата фръкнала. Пушки, калпаци, седла и пр. постлали пътя към Пловдив. Г-н Прокурорът още не може да си обясни: защо да гърмят върху него и върху конвоя му, когато той бил длъжностно лице? Нека се разправя с Чардафона по тоя въпрос, отговаряме ние.

Четата на Чардафона, споразумяна на тая именно минута с военния лагер, настъпва към града и гърми на въздуха. В същото време потегля и войската към конака, като изгърмява в платон, близо до салханите. Генерал Дригалски излязва да вземе командата, но поручик Стефов се изпречва напреде му, гръмва с револвера си в краката на коня му и съобщава му, че той е

арестуван. Войската и четата на Чардафона се сгрупира около конака, всички се прегръщат и целуват, „Ура" и „Долу Румелия!" ехтеше навсякъде, шпионите бягат като пребити кучета, но като виждат, че с тяхната скотска физиономия никой не иска да се занимава, удрят и те шапки от земята и викат „долу" на тогова, за когото са работили преди минута...

Величествени бяха в тая минута майорите Николаев, Филов и Муткуров. С първо явление аз чух техните гласове, та затова може би да са ме очаровали. Възседнали на коне, с голи сабли, те обикаляха градината и викаха: „Долу шарлатаните", „Да живей Съединението и българский княз Александър!" Хеле пък Араби паша (Николаев). Аз вярвам, че от 1878 г. тук той бе почувствувал, че е военно лице. А в двора на конака нямаше още войска. Всички комисари начело с Николай Филиповича стояха на конашките стълби, пожълтели и позеленели сиромасите, като че да бяха смъртници. А где бе челеби Петраки Аврадалията? Кому, а не нему трябваше да бъде тука? Кой бе изпитал най-сладкия конашки нектар, та не той? Богу да отговаря.

Какво е владеело в конака тая минута, всеки може да си въобрази. Ординарци, жандарми, слуги и пр. подаваха своите главици из тъмния коридор и пак се връщаха назад. „Скоро пашата!" – викаше навалицата. Г-н Александриди се подаде, иска да каже нещо, езикът се не покорява – потъва и той из вътрешността на пашовските покои. Най-после наша скромност, макар и да не беше представляван и препоръчан друг път на негово превъзходителство, има дебелите очи да се изкачи по стълбите. Негово превъзходителство стоеше сред стаята си като статуя и по риза. Както и да е, отрекомандувахме му се. Другарят ми Ив. Андонов казва, че го видял да си облича панталоните наместо палто. Почтената му фамилия чупеше ръце из стаята и се молеше да го не пипаме. Ние се заклехме напреде им тържествено, че един косъм няма да падне от главата му. „И аз съм българин" – каза н. високопревъзходителство. Той бе доволно спокоен, когато чу да го уверяваме, че нищо нямаме против неговата личност. На излизание г-н Александриди се притече и вмъкна нещо в джеба на дядя си. Ние помислихме, че е револвер, а то било вещ твърде невинна: едно алено азизие. Той мислел, че ще го провождаме за Цариград, та затова му турил феса – да се намира. „Табакерката, табакерката!" – викаше навън навалицата. Но кому идеше тая минута на ума за табакерата? Пленникът се предаде на Чардафон Велики, който го отведе в Конаре с всичките благородства на кавалеризъм.

Комитетът имаше още с време своя състав на временното правителство, който се състоеше от П. Р. Славейков, д-р Чомаков, И. Стоков, майсторите К. Паница, Д. Ризов и З. Стоянов. Но тъй като тия лица отсъствуваха повечето от града, а тишината можеше да пострада, то долуподписаният свика за такива други.

Има още много картинки и пасажи от акта на 6 септември, но това остава за по-после.

ИСТОРИЯТА НА ГОЛЯМОКОНАРСКАТА КАМБАНА И НЕЙНИЯ ТОПУЗ

Шегата настрана, но туй камбаните са играли твърде важна рол в съдбите и културите на християнските народи. Появяването на камбаните у нас е било неотдавна – 10-15 години. Гласецът им, ако се не лъжем, се е раздал най-напред по пловдивските тепета. Но и в тоя къс период възпитателното им значение пак не е отишло напусто. Турците, като всеки турци, голямо отвращение имаха към камбаните. Сложило се е даже у тях и твърде умно изречение по тоя предмет. Когато те искаха да кажат на някой българин да помни под коя сянка живее и да се не простира много-много, казваха: „Тук чорбаджи, не се удря камбана, но ходжа вика, разбираш ли?"

Много гонения и преследвания е претеглило това християнско оръдие от поганците. Ние сме виждали много султански фермани от старо време, в които се позволява на раята да си има своя черковица, но камбана – никак. Или пък да има и нея, но да не бъде закачена на високо място, да не тежи повече от толкова и толкова оки, да не – се пуща топузът много-много в ход, т. е. да се не удря силно. По тая причина на много места топузът, от точка зрение на благоразумие, биваше арестуван или пък го обвиваха с платно, да му задушат благородния глас. В град например като Русчук в 1873 г. уж ферман излезе да се тури камбана на една от черквите, но щом русенските набожни християни я удариха една заран, улиците се изпълниха с турци и кадъни. „Жените ни ще пометнат от това страшилище, сън не можеме да спиме" – говореха те. „В 24 часа искам топуза на камбаната да ми се теслими!" – заповяда пашата на русчукските първенци. Въпросът бе взел твърде бодлива форма, мисля, че дохождa даже и особен бумбашир от Цариград, който преглежда виновницата на недоразуменията. Може да се каже без преувеличение и без да се боим, че ще да ни обвинят в ревност към тая последната, че тя е претеглила и патила толкова много в Турско, колкото и свободата на словото в Европа.

През 1876 год. в с. Некюб не бяха си ударили малката камбана цяла година, тъй като времената не благоприятствуваха. На Великден младите решили да направят един риск, т. е. да я залюлеят няколко пъти. „Бей, попе ефенди! Каква е тая работа, та пак се чу гласът на бумбарека (камбаната), за който отдавна сме били петимни" – попитал на заранта селският коруджия. „Нищо, ефендим, в чест на светлия си празник я ударихме" – отговорил свещеникът. „Лъжа е, попе, вие ударихте, защото сте получили някое радостно известие от любимия си чича (Русия)" – отговорил коруджията и метнал мрачен поглед на попеца.

Ето защо после Освобождението ни, когато нашите хора разбраха, че камбаните не само се не запрещават от Русия, но се още и насърчават, и най-бедното село прибърза да се снабди с това величие на православната ни черква. По само себе си се разбира, че голямоконарци, селото на които брои до 500 къщи, не трябваше да останат по-долу от съседните си костиевци, мързянци, цалапичени и пр. В скоро време над конарската скромна черковица се издигна прилична камбанария, на която повесиха новата си камбана в доволно прилична величина. Боже мой, Боже мой! Какво всенародно тържество бяха за конарци първите дни, когато се окачи новата камбана. Щом наближеше време

да се удари тя, всичките богомолци – жени, деца, старци и мъже – излязваха на черковния двор да видят с очите си как се маха и как се удря любимата им гостенка. Поп Тодор беше се оплакал даже на старейте, че лудите глави отивали срещу св. неделя, в първи петли, да я удрят, така щото нарушавали обикновения му правилен живот. Но от всички любители да я удрят най-ревностен беше Ангел Думбулски. Той преминаваше през главите на другите си състезатели и като лъв летеше да я пипне за топузчето. „Холам бей, бая Ангеле! Дай да си я почукнем и ние" – говореха те. Разказват очевидци, че когато я ударили пръв път, всичките селски кучета се събрали около черковния двор и почнали да вият жално-жално! А турците от близкото село Дурутлий се събрали в джамията уплашени и решили да изпратят една депутация в Голямо Конаре, да моли за милост! Те помислили, сиромасите, по едно старо предание, че щом чуят глас от камбана, да бягат към южна страна и да се не обръщат назад. Въобще тоя тържествен ден се помни и досега от всеки конарец.

Мъченица е голямоконарската камбана. Що не е видяла тя, горката, особено топузът! Най-напред, ако сведенията ни са точни, тя е била поръчана на един грък камбанаджия в Пловдив. Подир два дена се пуква, занасят я на поправка, но гласът ѝ прехрипнал после това и хвърли в жалост цялото село. Но благодарение на Георги Данчев, който бе отишел едно лято в Конаре да зографисва икони, посъветвал черковното настоятелство да занесе един път тая камбана на Дюкменджиева да я прегледа един път, да си каже и той мнението защо е прехрипнала. Трябва да ви обадя, че и нашият приятел Дюкменджиев се бе установил в Пловдив да прави камбани. Колко гонение е претърпял и той, сиромахът, за своето благородно занятие! Щом напишеше някое стихотворение против чорбаджиите, ето

че дядо Гервасий по доносението на поп Първана издал заповед до селските свещеници да не купуват Дюкменджиевите камбани, защото не били хас. Един път Георги Данчев ми разказваше – като се оплакваше и той против дядо Гервасий, че зле му рекомандувал иконите, – разказваше ми бай Данчев, че Гервасий изпратил окръжно послание по селата, в което се говорело да не купуват вече от Дюкменджиева камбани, защото месел в тях счукани керемиди и по тая причина не издавали ясен глас. На Ботевия празник, на 19 май, поканихме бая Дюкменджиева да декламира Ботевата „Молитва", но той се мръщи и гледа на земята. „Бе какво има, Дюкме? – питам аз. – Защо не приемаш?" „А бе не е нищо, смешно е да казваме даже, но проклет човек, щом издаде заповед, убива ми работата – отговаря Дюкменджиев. – Завчера говорил на селяните, че камбаните ми били идолопоклонски, а хората вярват."

Както и да е, но след Дюкменджиевата поправка гласът на конарската госпожа пак писна по равните поляни. Но епитропите правили-стрували, гледали сметки, били се и пр., а на Дюкменджиева не плащат за поправката. Бе днес, бе утре, най-после Дюкменджиев обърнал другия лист. Отива в Голямо Конаре уж по разходка, влязъл в черковния двор уж да я прегледа, въртял-сукал, заглавиква селяните, докато най-после откача топуза и го ръгва на пояса си. Цял въпрос беше се дигнало.

*

Но ние се отчегарихме от предмета си. Па и предметът е такъв, щото се не може без разнообразие. Знаят читателите, че едно от огнищата за 6 септември беше Голямо Конаре. Защо именно да не бъде Перущица, Цалапица или друго някое село – това остава за друг път да се разкаже. Тук ще да забележа само това, че в

Голямо Конаре живееха хора от две противоположни крайности, та затуй огънят беше по-силен и по-отчаян. Продаденото, гнусното и безсъвестното имаше за представители чиновниците Фрати Попов, Сейков, Минчев, Бъркалов и пр. Честното, съвременното и идеалното се представляваше от Чардафон Велики, Шилев, Пепелов и пр. Фр. Попов и неговите хора бяха терор за конарския напредък. В училищното настоятелство, в учителския персонал и пр. бяха турени все техни хора, все представители на мрака. Било цензура, било шпионства, било благонадеждност и пр. – всичкото се бе турило в ред. На Великден един от учителите казва словце, в което казал, че както по Христовото време ходели и заблуждавали фарисеи, така и сега имало подобна пасмина хора. Чуват това чиновниците и изведнъж разсъдили и изтълкували, че хич олмас учителят е искал да скомпрометира кредита на чиновниците. Цяло дело се намира днес в околийското управление, заведено против учителя оратор. Главният мотив е, че религията се била нападала, а простата маса се деморализирала.

По инициатива на Фр. Попова чиновниците бяха съставили свое тайно дружество. Нощно време, в присъствието на свещеника, гологлави, със запалени свещи в ръка, те дадоха клетва, че до гроб ще да служат над жертвеника на Източна Румелия. Първо, ще да гледат да удушат всяко вълнение за Съединението; второ, да следят всеки свободомислящ човек, който мисли и който негодува от Сорокино-Кръстевичия режим; и, трето, да не бъдат толкова придирчиви в средствата. А Овчехълмската околия, която видя най-отблизо апостолите на свободата в 1876 год., която си запали селата за тая свобода, не мислеше така. Тя се въоръжаваше от ден на ден все повече и повече. Ние, разбира се, че триехме ръце от радост. Писмата от пощата, вестниците и пр., преди да бъдат раздадени на техните притежатели, внасяха се в гнусния чиновнически кабинет, който им налагаше скверната си десница. Всяко писмо, което носи името на някой малко-много свободен човек, биваше изнасилвано. А на вестниците от опозицията се туряше резолюция. Много пъти в редакцията на „Борба“ се получаваха обратно броеве с такива надписи: „Като не желая да получавам занапред мискинския ви вестник, който напук на велика Русия иска да докара пак Алеко паша, повръщам ви го назад.“ Всичко това се правеше без знанието на стопанина на вестника.

Между това страстите се възбуждаха от ден на ден, негодуванието растеше не с дни и часове, но с минути. Нашите конарски приятели, за да не ударят направо през просото, почнаха фалшива борба срещу градския съвет. Чиновничеството отговори с двойно изгърмяване. То изпрати всичките свои жандарми да хванат и накажат смутителите, но тия последните излязоха масло, принудиха жандармите да отстъпят в безпорядък. Но селяните са си селяни, имат си хората своето занятие, не можат денонощно да вардят и се пазят от нападение, когато противниците им, жандармите, са само за подобни работи. Трябва да ви кажа, че предметът за спор или по-добре борбата между чиновниците и селяните беше с няколко души интелигентни конарци, повечето учители. Тях искаше Фр. Попов да изскубне и заведе в Старо Ново село под конвой.

Какво направят селяните? Какво ще да направят? Да живей нейна милост с топуза. Съгласяват се те помежду си, че където и да са, по нивя, градини и пр., щом чуят да се удари нейна милост, ще оставят всичко и ще бягат през глави и долини в селото. Работата е излязла много по-добра, отколкото се мислеше. Щом се забележеше някое движение от страна на жан-

дармите, ръчицата на някой конарчанин се досегне до топуза и гласецът на госпожата разлюлей въздуха. В петдесет минути всичките улици задръстени, тропот и шум, като че минува хергеле, лай кучешки, като че влизат в селото бегликчии, мегданът пред градския съвет се пълни, жандармите гледат да се намерят все около някоя отворена порта, а ехото на госпожата реве ли, реве! Това се продължи няколко дена. В Пловдив и околията не говореха за друго освен за голямоконарската камбана. Правителството проводи дяда майор Райча с един взвод жандарми, от една страна, да усмирява, а, от друга, да се скомпрометира, тъй като не вярваха, че той ще да може да усмири, догдето не прибегне към сила.

Не познаваха конашките хора дяда Райча, та затова така предполагаха. Конарци, наместо да прибягнат към спасителното си средство – топуза, – излязват вън от селото и срещат дяда Райча не като командир на жандармерията, а като дядо Райчо. Събра той на втория ден цялото село, засмян и тържествуващ, че и българите най-после почнаха да разбират своите приятели и душмани, попитва селяните защо се бунтуват и какво искат? „Долу стария кмет, искаме да го замести еди-кой си, искаме да не ни се месят в работите жандарми и чиновници" – казват едногласно конарци. Какво е правил дядо Райчо, коя страна е държал, не му е мястото да разправям. Ще да кажа само това, че додето той остави мястото на събранието, из една улица писнали гайди и кавали, в друга се залюляло хоро, а от трета викат: „Да живей дядо Райчо, защитникът на сиромасите!" Връща се дядо Райчо в Пловдив още по-тържествующ, долага на правителството за своята мисия в Голямо Конаре. Но конакът недоволен. Пита той дяда Райча: „Ами колко души арестува? Как постъпи с Чардафона?" и пр. Ето защо после

дяда Райча изпрати се в Голямо Конаре префектът Димитров, пак с жандарми, да накаже ония, които дядо Райчо беше турил начело! Но тая работа е дълга и широка, ние ще да я преминем и ще да се заловим за предмета си.

Фрати Попов изпълнява в това време длъжността на околийски началник. Той е съдник (мирови), няма туй право, но нали сме наши? Нали имаше клетва между всички чиновници, че братски ще защищават Румелия? Бил Бъркалов (действителният началник), бил Фрати – все едно и също. Щом тоя последният се натоварва с две длъжности – съдник и началник, – решил и измислил, че е време вече да се тури край на злото, да се омаломощят конарските хаймани (официално виражение). Мнозина Фратеви съмишленици виждаха това в Конаре – кой в учителите, кой в Чардафона и баба Исака, кой във в. „Борба" и пр. Фрати потърсил корена на злото. „Дордето не осакатим ние тая пуста камбана в Конаре, дордето не арестуваме нейния топуз, то конарските бербанти няма да легнат" – казал той на приятелите си чиновници. Казал той, но не само гола дума, а се взел и за дело.

Ето официалната част на това дело:

„Господине командире!

Понеже от доношенията, които ми правите по движението на голямоконарското население, виждам, че черковната камбана е станала оръдие на смутителите на тишината и на онези, които са направили съпротивление на установените правителствени учреждения и власти, без да ви дойде на ума да обърнете преди всичко вниманието си, че тази камбана трябва да стане непристъпна за онези, които си служат, за да събират тълпите пред нейния звон, то ви предлагам, че преди да изловите виновниците, да откачите топу-

за, да съставите потребния протокол и да ми го препратите (топуза), за да се предаде в съдилището, гдето ще да служи за веществено доказателство, а подир това ще почнете излавянието и препращанието на всички виновни лица...

Заместник на окол. началник: Ф. Попов"

Но горнето предписание е официалната страна на делото. След като се убедиха чиновниците, че дядо Райчо не взе тяхната страна, ето какво писъмце е драснал бай Фрати на любезния си приятел и действителен конарски началник Бъркалов:

„19 август 1885 г. Старо Ново село.
Г. Бъркалов, в с. Голямо Конаре.

От слухове научих, че една конарска тълпа, състояща се от 100-тина души, вчера, на 18 того, била показала безобразието си пред властта, ръководима пак от Шилева и другите размирници, като имало и удряние на камбаната (купена с чиновнически пари и харизана на конарските голтаци и колибари), с която свикали населението. Моля ви, попитайте дяда Райча где е неговата мнима конарска тишина или се е повлякъл по умовете на хора бербанти, които подир толкова башибозуклуци пак казват, че не били правили нищо лошо.

Попитайте г. майора, защо жандармерията не откачи досега топуза на голямоконарската камбана, за което в качеството си на ваш заместник бях найнапред предписал? Нали полицията трябва в някои случаи да показва хитрости, отколкото строгости? А откачванието на топуза от камбаната не е ли едно полицейско изкуство за въдворение на порядъка и средство за излавяние на виновните, сбирщина, сганища и тълпи? А това неизпълнено – за продължителното движение на конарци кой е виновват? Не е ли онзи, който не иска да изпълни буквално предписанието на администрацията?

Повтарям, че няма друго средство засега освен арестуванието на топуза от конарската камбана, подир това излавянието на конарските бербанти и препращанието им изведнъж за Старо Ново село. Ако в туй време се яви някаква тълпа от 50-60 души, започнете един по един да ги изпитате какво искат, то ще видите, че всички ще се откажат и ще посочат на инициаторите. В краен случай вий ще да можете да запишете имената на лицата, съставляющи тълпата, че после ще се привикват за изследвание и арестувание от съдебната власт. С една реч, главното е излавянието на Шилева, Средова и с-ие и делото ще бъде свършено най-благополучно. Но топуза не забравяйте.

Лицата, съставляющи самозваната комисия (която дядо Райчо нареди, р.), може да се изловят, че тогава тишината е въдворена. Всичките инициатори, един път предадени под съд, ако и да бъде някой избран за кмет или старея, то според закона не ще бъде утвърден, тъй като обвинението им е от онези, които, като се докаже, лишава ги от граждански права. Следователно тишината в Г. Конаре ще да бъде оздравена само ако се махне топузът и ако извергите се предадат под съд, и ако прокурорството ги позатвори с предварителен арест.

Поздравления от всички,

Ваш Ф. Попов

N. B. – Ами оная маскара Чардафона – чувал ли си го някъде е?"

Но 6 септември чукна по-рано, т. е. преди да се тури в изпълнение мярката на сиромаха топуз. Що стана с нейния душманин Фратя, как той се разправи с

конарските бербанти и пр., това ще да обадим в идущия брой.

*

Но не можа да се сбъдне. Планът на Фратя Попова да тури ръка на топуза не можа да се осъществи, а то Румелия може би да съществуваше и до днес.

6 септември свари Фратя Попов по бели гащи, въодушевен още с успеха на първия си план. Всичките бербанти, голтаци, колибари и маскари от Голямо Конаре съставиха първата революционна дружина, те осъмнаха в Пловдив на 6-и заранта, те конвоираха пашата същия ден до селото си, те го пазиха, догдето се отправи за София. В човеческата природа е, щото след такава бляскава победа да е щукнало на тая буйна дружина през ума и нещо за Фратя Попова, тоя Фратя, който беше бич за тая дружина, който искаше да владее нейното село, който е оскърбявал, псувал и онеправдавал. Не само това, но случи се и нещо повече. След дигането на пашата около двадесет души скороходци с коне и пеша се втурнаха по селата из Овчехълмската околия да дирят Фратя и да му заплатят каквото му се стои. Малко преди 6-и Чардафон беше дохождал нарочно депутация в Дермендере да пита позволява ли комитетът да има бой, защото за удовлетворение на оскърбените и потърпелите той е намерен да удари на Фратя Попова публично около стотина тояги, на шпионина му Минчев – 50, на Бъркалова – 25, и т. н.

– Аз съм противен на боя – казваше Чардафон, – но четох в една книга, че шпионите правят изключение, тях ги бият и плюят както в Швейцария, така и в Русия.

Време ли беше за подобни работи, кой можеше да гарантира поне с пет процента, че пашата ще да бъде наш? Ето защо се каза на Чардафона полусериозно и полушеговито, че той може да посплаши „черните души", като им удари кому плесница, кому юмрук, а на Фратя Попова, за старшинство, десет танета. В Пловдив, докато се срещне Чардафон с тогова-оногова от хайманите, туй било, онуй станало, дошло дума за Фратя, казали, че той е човек за одиране и пр., и току виж, че десетте тояги се покачили на 50. В Каршияка се отворила друга конференция на Търнева дюген, станало пак реч за Фратя, псували го, заканвали му се – танетата порасняли от 50 на 100. Вечерта Чардафон пристигнал живо и здраво в с. Царацово и останал да нощува у бай Ивана Арабаджията. Той последният таман що бил пристигнал от Старо Ново село и разказал между другото, че Франти Попов, за да обърне съдилището на бащина си мошия, в изборите на асесори принудил селяните да гласуват за някого си Христо Стефанов, който се и избрал за такъв. На другия ден те видели, че в съдилището заседава не някой си Христо Стефанов, но шпионинът на Фратя – Минчев. „250 танета!" – извикал Чардафон и тръгнал посред нощ за Голямо Конаре. „Много ви здраве от бай Захария, да правим, да струваме, каза, да хванем Фратя, щом се дигне въстанието, и да му ударим 500 на голо" – казал той на своите конарски другари. „И 1000 са малко на такава „черна душа" – възразил Ангел Думбалски.

Търсили ден скороходците, търсили два, но няма Фратя, няма другарите му. Вчерашен ли е Фратю? Не знае ли той, че каквото е дробил, такъво и ще да папа? Не е ли чул той, че неговите бербанти и голтаци държат в селото си пашата? Един ден, тъкмо когато конарската чета се готвеше да върви за турската граница, обадиха ни, че видели Фратя да го карат двама конарци, които го арестували в Панаир хан. Прибавиха те още, че той бил дотолкова в добро разположение,

щото от добрини и от надежди за светло бъдеще долната му устна се била попукала като на узрял пъпеш кората. Като познавахме своя другар Чардафона и обстоятелството, че той заминува вечерта за границата, гдето по всяка вероятност щеше да се заведе и Фратю, със силата на военен комендантин освободихме го. Сиромах Фратю! Очите му бяха изскочили като на кърпица.

– Бе, брате! Аз чудя се да си наумя какво зло съм направил на тия момчета – говореше той, без да го пита някой. – Знаете ли, че аз съм бил за винаги предан на партията, либерал съм в душата си, бил съм като трън в очите на оня подлец Бобчева и на другарите му лъжливи съединисти?

За да покаже нравствено участие в общото дело и течение, бай Фратю отстъпи от частните дертове, попита за вървежа на работите, за разположението на негово височество, дали е той доволен от пловдивчии и въобще от тракийци, разкланя се учтиво, поблагодари ни за человеколюбивата постъпка, каза, че имал работа, и закриви в една от пловдивските криви улици. „Много-много недей пречи, защото конарци не са заминали още" – каза му за сведение един от приятелите. „Благодаря" – отговори Фратю и крачките му отбелязваха френско метро, а дългото му пардесю се поподигна изотзад, при всичко че вятър нямаше.

– Скоро тичайте на станцията, че Фратю Попов е вече в лагера на Чардафона – обади се един приятел. – Видяхме, че един файтон хвърчеше към станцията, Фратю изображаваше в него Христовото разпятие, а двама конарци, туй с големите калпаци, държеха го от двете страни и следваха да викат на файтонджията: „Скоро, скоро!"

Нямаше що. Захванал си се за една работа, трябва да се свърши. Отиваме на станцията, виждаме с

очите си онуй, за което ни се бе казало. Лагерът на Чардафона на тръгване за турската граница. На една страна свирят гайди и кавали, посред се играй хоро пепеляно. По-нататък Ангел Думбалски, човек 45-годишен, безграмотен, с 5-6 деца, с бяла шапка на главата, дотолкова голяма, щото отгоре ѝ свободно може да седне човек по турски, декламира Молитвата на Ботева, а слушателите му викат: "Долу черните! Да пукнат калугерите! Да живеят сиромасите!" На друга страна, покрай пътя, пазят двама жандарми, а няколко души конарци с подсукани мустаци и с китки на главата задават на тия жандарми такива въпроси: „Защо не позабиколите към нашето село да наредите работите и да сторите запт хайманите? Нашето село знае да приема и изпраща такива като вас скъпи гости! А где е вашият Треперко паш а? Не ви ли е мило за него? Челеби Петраки Аврадала иде! Скоро взимайте му под козирог!"... А сиромашките жандари дигат рамене. Конарци им се смееха с горните въпроси, защото, както е известно, техните другари бяха обезоръжени и арестувани в Конаре. Посред лагера се развява знамето с лъв и с толкова надписи и девизи, щото прилича да е помени к. От едната му страна изписана човешка глава, под нея отдолу изречението: „Човешко право", по-отгоре „Съединението прави силата", после стихотворението от Л. Каравелова:

Аз не вярвам, че калугер
ще спаси раята –
свободата не ще екзарх –
иска Караджата!

А няколко крачки вече по-надалеч Чардафон Велики, заобиколен от щаба си, седи на зелената морава и псува немците, че нарочно мамят приготовлението на

трена, който ще ги води. В това време именно файтонът пригърмява и Фратю Попов изгрява в лагера на своите бербанти и колибари. Първият глас: „Фратя Попова карат!" – беше равносилен с известието „Турците превзели Каршияка." Целият лагер трепна, на минута се образува полукръг около файтона, стотина зъби се скръцнаха, толкова юмруци се стиснаха. „Ах, пезевенк с пезевенк, падна ли ни ти нас на ръчицата" – се провикваше един старец, на който Фратю развалил плета в качеството си на съдия. „Где е топузът от камбаната бе, магаре?" – питаше едно младо момче и правеше такива жестове, които не влязват под перото. „Оле-ле, мамо, пак ще ме бият" – пееше друг един доброволец. „Ах, черна душо!", „Помниш ли?", „Знаеш ли?" и пр. се чуваха други гласове. „Пъй, че мирише на козе месо", т. е. на чорбаджия консерватор, викаха други. „Момчета, вярна дружина! – извика най-после Чардафон с тържествующ глас. – Да постъпим с тая черна и козя душа така, както е постъпил Стефан Караджата с турския чауш, а Христо Ботев с пленните турци от парахода „Радецки". „Да го питаме само за топуза, какво щеше да го прави" (че Фратю иска да арестува топуза, беше известно вече) – се обадиха от дружината. А Фратю се мъдри посред това развълнувано море и блаженствува.

Когато той съгледа, че пристигнахме ние, поиска да хвръкне сиромахът и се закачи за нас. „Чардафон! Скоро отпущай човека, тия работи са неприлични!" – казаха застъпниците. „И вие сте черни души, дошли сте да правите бунт в дружината ми" – отговори Чардафон. „Чардафон! В името на временното правителство ти заповядваме" – казахме ние. „Който отива на границата, не слуша временното правителство" – отговаря Чардафон. „В името на тайния комитет, Чардафон, ти заповядвам" – каза Паница. А тайният комитет беше за Чардафона все едно като буквата на евангелието. Пред тоя комитет няма вече упорство. Но Чардафон е шеговит дявол, той иска да помъчи бая Фратя поне нравствено. „Питайте дружината, ако тя го отпусне и прости, аз нямам нищо" – каза той. „Не искаме! Ние ще го вземем със себе си да носи вода и да ни готви" – викаше целият лагер. „Ние ще да се върнем дома си, ако не ни се даде тоя пезевенкин" – протестира за своя пай Ангел Думбалски и цитира един куплет от Ботйовите стихотворения. „Да живей бай Думбалски" – се чуват одобрителни гласове.

А Чардафон дига култуци, че го поддържала вярната му дружина. Суче си той малкия мустак и намигва с едното си око към нас, така щото неволно ни разсмя. Това чакаше и сиромах Фратю. Той застана пред нас и изрева, колкото си можеше: „Вие бащи, вие майки! Аман!" „От нас виждаш, че нищо не зависи, моли се на войводата Чардафона" – каза другарят ни доктор Ю., без да иска, само да се отърве от страшните очи на Фратя, които в няколко минути бяха порасналии колкото обелени яйца. Повърна се тогава Фратю и на колене падна пред краката на Чардафона с кръстосани на гърдите ръце. Трябва да ви обадя, че Фратю е повисок от Чардафона почти на половин метър, така щото като си подгъна коленете, тамам се изравниха главите им. Фратю е на 40 години човек, а противникът му едва ли има 25. С Фратювите мустаки можеш да запушиш три винени шишета, когато Чардафонските са едвам наперили. „Чардафон! Великий войводо! Прошка ти искам, братко! Сбърках едно време! Моля ти се! Жена, деца имам!" „Кажи непобедимий" – отговаря Чардафон иронически. „Непобедимий" – повтаря Фратю. „Славний" кажи!" „Славний" – повтаря Фратю. „Ваше величество ме наречи." „Ваше величество" – отговаря Фратю. „Ха сиктир отпреде ми бе, пезевенк!" – извика

най-после Чардафон и кихна, та се засмя, засмя се целият лагер, засмя се и който гледаше отстрана. А Фратю мисли, че е наскърбил „негово величество", продължава да стои още на колене и да се моли. „Целуни му ръка" – извика един от нас. Фратю се наведе и едва-що бе извършил това свещенодействие, когато чу думите: „Свободен си вече, ставай и върви!" Показаха му сиромаха една миша пътечка към града, той сне шапка да благодари, поиска да каже нещо, но смехове и викание като на куче го заглушиха. Поотстъпи няколко крачки, пообърна се назад, но когато Ангел Думбалски се показа и направи движение, че ще го гони, а пък други извикаха: „Бягай, че те стигна!" – то из пътя към града се виждаше вече, че се дига един стълб от прах, а зад него кон бягаше или човек – мъчно бе да се каже утвърдително. „Топузът падна, бе пезевенк!" – викаха още от лагера...

ДУМИ ЗА ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

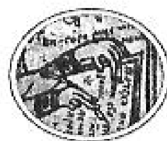

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

Истинското му име е Джендо Стоянов Джедев. Роден е през 1850 г. в с. Медвен, Котленско. Макар че се установи, че като дете е учил в местното взаимно училище, може определено да се каже, че израства като самоук. Започва да се самообразова още от юношеските си години. Като овчарче, бидейки под влиянието на някои религиозни книги, мечтае да стане калугер, но после се отказва. Желанието му след това да постъпи в някое училище така и не се осъществява.

През 1870 г. скъсва с овчарския си занаят и се озовава в Русе. Известно време работи като абаджийски чирак. Важна роля за по-нататъшното му развитие оказва градското читалище „Зора". В него той получава възможност най-сетне да чете книги с разнообразно съдържание и да обогатява знанията си. Постепенно се сближава с Никола Обретенов - син на легендарната баба Тонка, който работи като библиотекар в читалището. Чрез него се включва и в местния революционен комитет (1872 г.). Година по-късно е телеграфист на гара Търново Сеймен (дн. Симеоновград).

Първото му по-значително участие в революционното движение е през лятото на 1875 г., когато се включва в подготовката на Старозагорското въстание. Тогава се запознава и със Стефан Стамболов, дружбата с когото запазва до края на живота си. След неуспеха на въстанието в продължение на няколко месеца се укрива в Харманли.

На 25 февруари 1876 г. се среща с Панайот Волов

и е привлечен за помощник-апостол в IV революционен окръг. Поверена му е подготовката на бъдещото въстание в родопските села. Присъства на Оборищенското събрание (април 1876 г.). Обявяването на въстанието го заварва в Панагюрище, където се намират и ръководителите на IV революционен окръг. По време на въстанието обикаля с Хвърковатата чета на Георги Бенковски някои от околните села, за да повдига духа на въстаналото население. След разгрома на въстанието заедно с няколко други въстаници придружава Г. Бенковски при изтеглянето му към Румъния. Свидетел е на неговата гибел в Етрополския балкан. Оцелял по чудо, продължава да се скита още известно време, докато сам попада в ръцете на османските власти. Разкарван е из различни затвори, докато най-сетне е въдворен в родното му село.

След избухването на Руско-турската война 1877-1878 г. веднага се поставя в помощ на освободителните войски. Заедно със Ст. Стамболов събира храни и фураж из различните краища на Северна България.

Доживял Освобождението, установява се отново в Русе и работи като дребен чиновник и съдебен магистрат. Тези дейности не го увличат и се насочва към журналистиката и публицистиката. Включва се в редактирането на в. „Работник" и чрез него в обществено-политическия живот на Княжеството. Обявява се против режима на пълномощията (1881-1883 г.), както и срещу самия княз Александър I Батенберг, заради неговото посегателство към Търновската конституция.

Подложен на репресии, през есента на 1882 г. е принуден да емигрира в Източна Румелия. Сближава се с пристигналите тук преди него водители на Либералната партия - Петко Каравелов и Петко Рачов Славейков, участва като сътрудник в издавания от тях в. „Независимост" и пр. Сътрудничи и на някои други вестници - „Кукуригу" (1882-1883 г.), „Южна България" (1883-1885 г.) и пр.

След завръщането на водителите на Либералната партия обратно в Княжеството (1883 г.) остава в Източна Румелия и застава начело на борбата ѝ за съединение със свободното българско отечество. По негова инициатива през февруари 1885 г. в Пловдив е основан Българският таен централен революционен комитет, на който става и председател. В края на май с. г. започва издаването на първия си самостоятелен вестник „Борба", от който до началото на септември излизат само 15 броя. Вестникът изцяло е подчинен на идеята за съединението на Източна Румелия с Княжество България. След извършване на историческия акт (6 септември 1885 г.) е включен в състава на Временното правителство.

По време на преврата и контрапреврата от август 1886 г. е на страната на Ст. Стамболов. Избран е за депутат в IV Обикновено народно събрание (1886 г.), а след това и за подпредседател (1887 г.) и председател на V Обикновено народно събрание (1888-1889 г.). Умира в Париж на 2 септември 1889 г.

Като журналист и публицист разгръща изключително активна дейност. Освен споменатите вестници, в чието списване участва като сътрудник или редактор, след 1885 г. издава нови периодични издания - „Самозащита" (заедно с Димитър Ризов) и „Независимост" (заедно с Д. Ризов и Д. Петков), участва и в редактирането на в. „Свобода" (отново заедно с Д. Петков) и пр.

Първите му журналистически изяви са фейлетоните „Знаеш ли ти кои сме?", които отначало подписва с един от псевдонимите на Любен Каравелов - Барон Лулчо.

Сам активен участник в националнореволюцион-

ното движение, още в първите следосвобожденски години се заема да издири материали и опише живота и дейността на най-видните участници в него през 60-те и 70-те години на XIX в. Първата публикация, която пише на тази тема, е статията му „Имената на българските въстаници, които са посягали сами на живота си" (1881 г.), която намира широк отклик сред българската общественост. Под нейното въздействие Ив. Вазов пише цикъла си „Епопея на забравените".

За по-малко от десетилетие една след друга излизат книгите му „Васил Левски. Дяконът" (1883 г.), „Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджата (1867-1868)" (1885), „Черти от живота и списателската деятелност на Любен С. Каравелов" (1885 г.) и „Христо Ботйов. Опит за биография" (1888 г.). Паралелно с тях пише и някои политически брошури - „Заробването на Гаврил паша..." (1885 г.), „Не му беше времето" (1886 г.), „Коронованите нихилисти в България" (1886 г.), „Кои са виновниците за деветий август" (1886 г.), „Какво направихме в Търново" (1886 г.) и др. Сред тях по-особено място заема книгата му „Чардафон Велики", посветена на един от главните участници в Съединението от 1885 г.

Под неговата редакция излизат съчиненията на Л. Каравелов в 8 тома (1886-1888 г.) и на Хр. Ботев (1888 г.).

Най-трайно място в българската публицистика и въобще в българската литература му отреждат „Записките по българските въстания" (в три тома), които са истинска панорама на подготовката, избухването и погрома на Априлското въстание. С тях той си спечелва и признанието на ненадминат летописец на славната априлска епопея.

МИЛЕН КУМАНОВ

ЗАХАРИ СТОЯНОВ – ПИСАТЕЛ ИСТОРИК

Захарий Стоянов излиза за пръв път на публицистичното и писателско поле през 1880 г. В началото на следната 1881 г. той участва най-дейно в редактирането и списването на в. „Работник", а след неговото спиране – на в. „Братство" (1881-1882 г.). Нямащ системно образование, тук той придобива опит в писането, изработва си свой стил и утвърждава перото си, за да се отдаде след това на активна публицистична и писателска дейност, прекъсната от преждевременната му смърт през 1889 г.

Във в. „Работник" покрай публицистичните материали, посветени на текущата политика, на която З. Стоянов отдава по това време много сили, той обнародва очерка си „Имената на българските въстаници, които са посягали сами на живота си", подписан с псевдонима „Един Стар комита" (год. 1, бр. 28 от 29.IV.1881 г.). В очерка се разказва за смъртта на апостолите Ангел Кънчев и Васил Левски, на участниците в Старозагорското въстание през 1875 г. братя Михаил и Георги Жекови и Таньо Пеев, на участниците в Априлското въстание през 1876 г. Кочо Николов (Честименски) и апостолите Георги Т. Икономов, Панайот Волов и Георги Бенковски, както и на четниците от Ботевата чета Георги Матев и Стоян Ловчалията.

Този очерк слага началото на трайния интерес на З. Стоянов към историята на българските въстания против турското феодално и национално иго, в две от които сам той е участвувал (Старозагорското и

Априлското). За засилването на тоя интерес спомогнал и отзвукът, който очеркът предизвикал: достатъчно е да се каже само, че по повод на него Ив. Вазов написал своята „Епопея на забравените".

Наскоро след това З. Стоянов замисля да напише своите спомени за Старозагорското и Априлското въстание. Първоначалното му намерение било да пише само за онези събития, в които сам е участвувал, и за онези случки и лица, които сам е видял. По-сетне, в края на 1882 г., той променя плана си и решава да пише „за всичко", т. е. да опише цялостната история на българските въстания против турското иго през XIX в., като започне от Шопското въстание (т. е. селските въстания в Северозападна България през 40-те и 50-те години) и свърши с Априлската епопея през 1876 г. С оглед на това той започва да събира материали и за революционната дейност на Георги С. Раковски, и за въстанието на капитан дядо Никола през 1856 г., и за четите през 1867-1868 г., и за дейността на Българския революционен централен комитет през 1869-1876 г., и за биографиите на неговите ръководители, предимно на Л. Каравелов, В. Левски и Хр. Ботев.

По една или друга причина обаче З. Стоянов се отказва от тоя широк план и решава да включи в своите „Записки по българските въстания" само кратката история на Българския революционен централен комитет, в резултат на чиято дейност избухват Старозагорското и Априлското въстание, които именно са обект на „Записките".

Останалият събран материал З. Стоянов решава да използува за отделна и по-подробна разработка на историята на някои революционни акции, предшествували появата на Българския революционен централен комитет, както и за написване на биографиите на някои по-изтъкнати революционни дейци.

Стоянов започва тази група свои трудове с биографията на В. Левски, основоположника и ръководителя в течение на три години на вътрешната революционна комитетска организация в България, най-видния деец на Българския революционен централен комитет.

Писана успоредно с първия том на „Записките", биографията на Левски е вече готова през ноември 1883 г. Месец след това тя бива дадена за печат и излиза на бял свят в края на януари 1884 г. Изданието било изчерпано за няколко дни.

Втората по хронологичен ред книга на З. Стоянов, писана успоредно със „Записките", е посветена на действията на четите през 1867-1868 г., и по-специално на четите на Филип Тотю и на Хаджи Димитър и Стефан Караджата. З. Стоянов планира тази книга още в края на 1882 г., но работа над нея започва след няколко месеца, за да я завърши окончателно през есента на 1884 г. През януари следващата 1885 г. тя отива за печат.

Третата поред книга от тази група е една кратка биография на Л. Каравелов с очерк на политическото, журналистическото и писателското му дело. Това е всъщност доклад, прочетен на едно тържествено събрание в памет на Каравелов, устроено в Пловдив на 3 март 1885 г. З. Стоянов не е успял да изпълни намерението си за написване на една „добра биография" на Каравелов, както сам той се изразява, за която бил събрал необходимите материали.

Следващата поред и последна от тази група книга е биографията на Христо Ботев. Тя се явява в резултат не само на намеренията на З. Стоянов да посвети отделни трудове на по-видните дейци на Българския революционен централен комитет, но и на настояванията и съдействието на Ботевия брат Стефан.

Написването на тази биография З. Стоянов про-

така дълго време. Материали за нея той събира още през 1882 г., нещо е написал през 1884 г., но към окончателното ѝ изготвяне пристъпва едва в началото на 1888 г. Същата година биографията е вече готова и излиза от печат.

Докато в „Записките по българските въстания" З. Стоянов разказва предимно свои спомени, докато той е свидетел или участник в значителна част от случките и епизодите, описани там, в групата книги, посветени на събития и лица от българското националнореволюционно движение, той се обляга изключително на чужди материали от различен вид, на спомени и документи, събрани от него в течение на няколко години.

Преди всичко З. Стоянов се стреми да събере колкото се може повече спомени на съвременници, и то главно на активни участници в българското националнореволюционно движение, макар и малцина от тях да са останали живи. Така например той не намерил жив участник в четата на Филип Тотю, когото да разпита, затова смята сведенията си за тази чета оскъдни. Спомени за действията на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа той събира от седем живи участници в нея и главно от Ангел Т. Обретенов, един от синовете на баба Тонка.

Наред със спомените З. Стоянов събира и всякакви документи – писма, протоколи, дневници, възвания и др. В това отношение той имал ценното съдействие на друг от синовете на баба Тонка – Никола Т. Обретенов, деен участник във вътрешната революционна комитетска организация, а по време на Априлското въстание член на щаба на Ботевата чета. Обретенов пазел още от 1871 г. голям брой документи от Българския революционен централен комитет, а непосредствено след завръщането си от заточение през 1878 г. започнал да търси и да събира нови документи. Н. Обретенов и З. Стоянов подават през 1883 г. прошение до Министерския съвет на Княжество България за парична помощ по търсенето на документи за българското националнореволюционно движение. Те имали намерение да обиколят редица градове и села в България и Румъния, където живеели бивши революционни дейци, у които се предполагало, че може да са запазени документи. Въпреки че тази помощ им била отказана, Н. Обретенов и З. Стоянов събрали значителен брой документи, които последният използвал в книгите си.

Най-сетне З. Стоянов търси материали и във вестниците, излизали преди Освобождението, главно във вестниците на Каравелов „Свобода" и „Независимост", на Хр. Ботев „Будилник" и „Знаме" и във в. „Дунав", официален орган на турското правителство, издаван на български и турски език в Русе.

Разполагащ със значително количество материали, З. Стоянов ги анализира, съпоставя и се стреми по всякакъв начин да извлече от тях историческата истина. В предговорите на своите книги той на няколко пъти подчертава желанието си да установява и излага само истината. Трябва да се признае, че този стремеж на З. Стоянов е искрен, че в това отношение той жъне значителни успехи.

Същевременно трябва да се изтъкне веднага, че З. Стоянов невинаги успява да установи историческата истина, че невинаги изводите му от анализа на конкретния исторически материал са верни. Това се дължи на няколко причини.

Преди всичко З. Стоянов не притежава висока, а – може да се каже – и никаква научна култура. Както е известно, той е самоук, не е получил никакво школско образование, не е получил и образование нито на литератор, нито на историк. Поради това той невинаги успява да пресее материалите си, за да използва от

тях само онова, което ще му помогне да установи историческата истина. Тъй например той твърде много се доверява на данните на спомените особено когато тези спомени разказват за събития, за които няма никакви документи. Обикновено спомените са крайно субективни и твърде анекдотични. З. Стоянов не вижда това и се увлича и от субективността, и от анекдотичността на спомените особено в биографията на Ботев.

На второ място, З. Стоянов романизира всичките си работи по историята на българското националноосвободително движение. Писател художник с твърде развито творческо въображение, той много често прескача нормите на историческото изследване, за да премине към самоволни белетристични построения или към преувеличение на някои факти и събития. Така например той твърде често си служи с пряка реч, когато предава разговорите на своите герои. Очевидно е, при липса на каквато и да е документация, че разговорите са съчинение на З. Стоянов.

На трето място, З. Стоянов подхожда към излагане на идеологията на българските революционери от свое гледище, от гледището, което той има при написването на съответната книга. Трябва веднага да се подчертае, че през осемдесетте години на миналия век идеологическите схващания на З. Стоянов се развиват бързо от ляво към дясно – от революционен демократ преди Освобождението и радикал-социалист, както го нарече Д. Благоев, в първите години на свободна България той постепенно се превръща във върл националист с реакционни в някои случаи схващания. Това идеологическо развитие на З. Стоянов е отразено и в отношенията му към факти, събития, лица и идеи, до които той се досяга в своите книги.

Наред с туй във връзка с външната политика на руския царизъм по онова време и отношението му към новоосвободена България, както и във връзка с особеностите на икономическото и политическото развитие у нас, З. Стоянов, както и по-голямата част от либералната партия, изпада на позиции, насочени срещу руското царско правителство, на русофобски позиции. И той не пропуща при ожесточената по онова време политическа борба да прояви своите русофобски тенденции в книгите си, и то всякога, когато затова ще му се отдаде възможност.

С това се обяснява например и отношението на З. Стоянов към четата на П. Хитов, изпратена в България, както е известно, от организацията на българската едра емиграционна буржоазия, която провеждала русофилска политика. В книгата си за четите през 1867-1868 г. З. Стоянов не включва историята на П. Хитовата чета, а за войводата – прави често недостойни, бих казал, подмятания. Последното се дължи на обстоятелството, че по онова време – първата половина на осемдесетте години на XIX в. – П. Хитов стои на русофилски позиции, за което по-късно, през Стамболовия режим, бил дори затварян.

Въпреки тези слабости на З. Стоянов като писател историк не може да се твърди сериозно, че в своите книги той е изопачил историческата действителност, както това се опитват да кажат някои автори. Може някои факти и събития да са предадени от него не съвсем точно, може някъде да не се е достигнало поради липса на достатъчно данни до абсолютна точност, може някъде да има преувеличения и белетристични измислици, може другаде да се е достигнало до подценяване на нечия дейност, идеи и заслуги, може и тези идеи да са предадени изопачено. Това във всички случаи са само отделни моменти. В цялост З. Стоянов предава историческата действителност през епоха-

та на националнореволюционните борби на българския народ против господството на турската феодално-бюрократична държава такава, каквато е, с нейния патос, с нейния героизъм, но и с нейните противоречия. И когато описва живота и делата на видните революционни дейци, и когато проследява героичния път на четите, З. Стоянов поставя винаги на преден план ролята на народните маси, силата на народа. Неговите симпатии са винаги на страната на народа, неговите антипатии са винаги насочени срещу народните врагове – били те турски султани, паши, бейове и аги, били те български чорбаджии или предатели от всякакъв род.

Реалистичната жилка у писателя З. Стоянов е надмогнала и слабостите му като историк изследовател, и идейните му лутания, и партизанските му пристрастия, и богатото му въображение. Тази жилка е превърнала неговите мемоарни и исторически произведения в автентичен документ за една от най-славните, най-драматичните и най-важните епохи в историческото развитие на българския народ – епохата на националнореволюционните борби против турското феодално иго, за национална независимост, ново икономическо и политическо развитие, за демократични преобразования и културен напредък. И този автентичен за епохата документ не е сух, а наситен с дълбоки чувства на любов към народа, на вяра в неговите сили и възможности, в неговото светло бъдеще.

АЛЕКСАНДЪР БУРМОВ

МАНИФЕСТАЦИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ НАЦИОНАЛЕН ДУХ

Всеки народ трябва да има една такава фигура, ако не иска неговата история да бъде бедна. Но не всеки народ може да постигне такова мощно, внезапно и ярко излъчване на народностния дух, такава завладяваща манифестация на националния гений като Захарий Стоянов. В него сякаш отекват последните трусове на Възраждането ни, достигнало своя апогей в лицето на Раковски, Левски, Каравелов и Ботев. В натурата му е заложена неукротима вътрешна енергия, чиито ослепителни фойерверки в продължение само на едно десетилетие даряват българския народ с най-вдъхновения летописец на неговите национални въстания, с безподобния публицист и обществен деятел, допринесъл с нажежения си вестник „Борба“ най-много за Съединението през 1885 г.

Съвършено прав е Стоян Заимов, когато отбелязва за „Записките“ на Захарий Стоянов, че те колкото повече стареят, толкова по-скъпи стават за „грядущите български поколения“. Днес, повече от век след неговата нелепа смърт, виждаме колко пророчески се оказват тези думи. И ако Мигел де Унамуно пише, че „Дон Кихот“ трябва да стане библия за испанския народ, с не по-малка увереност и ние бихме могли да кажем същото за „Записки по българските въстания“. Защото те са истинската библия на българския народ, те са запечатали неповторимия миг на народностното пробуждане, умопомрачителния възторг от рождението на неговата свобода. Но не само „Записките“ са белязани от знака на непреходното. Ние тепърва ще откриваме мащабите на Захари-Стояновата личност,

едва сега ще започва нашето докосване до неговата светла и голяма фигура. Историята ни налага нов прочит на художествената му проза и особено на огнедишащата му публицистика, ново тълкуване, което ще въздигне пред нас с всичките противоречия, но и с целия блясък, образа на тоя народен апостол.

В българската история Захарий Стоянов е личност сложна и невместваща се в представите на една догматична нагласа, жизненият му път познава извисявания и завои, той е остро конфликтен и противоречив. Но колко от големите ни личности не са били изтъкани от противоречия? И после има нещо, което стои над всички зигзаги и криволичения в неговата дейност. Това е огромната му любов към Отечеството, любов неистова и неудържима. На нея е подчинено цялото му същество, на нея е отдаден целият му живот.

Във всеки ред от неговата публицистика диша тая любов. Още от началото на своята журналистическа дейност той вижда своето призвание в борбата срещу самоподценяването и отсъствието на национално достойнство у българина. У него откънтяват болезнено всеобщото разочарование и покруса, завладели народа след Берлинския конгрес. Националната трагедия с разпокъсването на Отечеството и оставането извън пределите му на Източна Румелия и изтерзаната Македония, тая изконна българска твърд, пронизва сърцето му. И възмутен от липсата на национално самосъзнание у някои българи, Захарий Стоянов ще каже: „Днес не е епоха за патриотизъм, а за гечинмек."

Разбира се, у него няма да открием и следа от униние и апатия. Настаналото време на пазарлък с националните ценности и светини само разпалва неговия гняв. Той не се уморява да издава вестници, в които воюва за обединението на родината и против безродните продажници и „политическите чапкъни", както ги нарича в спокойно състояние на духа. Просто е невероятна неговата работоспособност – от 1880 г. до своята преждевременна смърт в 1889 г. той редактира или сътрудничи в десетки вестници, между които е достатъчно да споменем само списвания почти изключително от него „Борба" и „Самозащита", „Независимост", „Свобода" (началните броеве, 1886–1887), чийто облик безспорно се определя от неповторимото му перо. През тоя период той издава алегорията си за Александър Батенберг – „Искендер бей" (1882), която е веднага инкриминирана от властта; „Васил Левски" (1883); първия том на „Записки по българските въстания" (1884); „Черти из живота и писателската дейност на Любен С. Каравелов" (1885); „Любен Каравелов и неговите клеветници" (1885); „Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджа" (1885); „Заробването на Гавраил паша" (1885); „Коронованите нихилисти в България" (1886); втория том на „Записките" (1887); „Христо Ботев – опит за биография" (1888); „Българският Кавур" и т. н. И цялата тази трескава публицистична дейност той подчинява на една цел – възраждане на българското национално самосъзнание и обединение на разпокъсаното Отечество.

Захарий Стоянов осъзнава изключителното значение на това току-що освободената от турско робство българска нация да има своите нравствени икони и духовни водачи. Ето защо с такава любов, пиетет и възторг той портретува образите на някои от найярките български националреволюционери. В очерците и историко-биографическите бележки, посветени на тези светли имена, той рисува така нужните за националното самочувствие и самосъзнание нравствени икони, които ще бъдат пример и ориентир за бъдещите български поколения. Неслучайно подобни мотиви и патос движат по-късно и Иван Вазов към написването

на неговата „Епопея на забравените". Впрочем върховите постижения в българската литература след Освобождението се определят именно по отношението на авторите към заветите на националреволюционерите. Драстичен става контрастът между чистия, почти ангелически извисен облик на поборниците, загинали за свята кауза (да си спомним свещеното „чиста и свята Република" на Васил Левски), и следосвобожденската действителност, в която тези личности набързо са забравени, а единствен бог става успехът, парата, гечинмекът.

Подобно на Ботевата и Каравеловата публицистика, и сътвореното от Захарий Стоянов е пропито от неизтощимата любов към обикновения народ, тоя народ, в който той вижда истинското въплъщение на националната чест и достойнство: „Аз не пиша за учени и кабинетни знаменитости; когато приближа перото до хартията, не се размислям най-напред дали тая или оная фраза, факт и изражение от написаното ми ще се хареса на височеството, на преосвещенството или пък на негово благородие. Моето перо няма нищо общо ни с техния чай, ни с орденитe, нито пък се придържам към формите на различни авторитети. Аз пиша за ония презрени същества, които със своята простота направиха да прогърми името българин по четиритях страни на света" В преклонението пред тия „презрени същества" и във връщането към героичното минало на българите неспокойният дух на Захарий Стоянов търси противодействие срещу нравствената развратеност и продажничество на обществото, в което живее, общество, поругало великите народни идеали, завещани от титаните на националното Възраждане – Раковски, Левски, Каравелов, Ботев.

Главната причина за страданията на българския народ и за демагогските игри на политическите спекуланти Захарий Стоянов вижда в разкъсването на страната от Берлинския конгрес. Той много добре разбира сложното положение, в което е поставена младата държава, но не е в характера му да се примирява с обстоятелствата. По-скоро е склонен да промени тези обстоятелства. И наистина в известен смисъл ги променя. Неговият вестник „Борба" (28.V – 4.IX.1885 г.), от който Димитър Благоев се възхищава, със своите петнадесет броя извършва за „святото дело на Съединението" толкова, колкото никой може би не е направил.

Разбира се, съединението на Княжество България и Източна Румелия за Захарий Стоянов е само първата крачка към националното обединение. Той нито за миг не забравя своите поробени братя от Македония. Стотици пъти перото му се връща към тоя болен проблем. В статията си „Трябва ли да въстане Македония", публикувана в „Борба", той пише: „Прочее наша свята длъжност е... да обадим най-после и на братята си от злочеста Македония, които простират ръка към нас, свободните, трябва ли те да очакват от нас нещо, достатъчно ли е да им се проводят двама владици, които да им четат „Отче наш" на български, или пък да намажат своя нож, острието на който да лъсне под лъчите на петровденското слънце?" И по-нататък, когато говори за броженията в Македония и за необходимостта българите да се притекат на помощ на своите сънотечественици, Захарий Стоянов отбелязва: „Но всеки малко-много искрен човек, който туря по-горе съдбата на общото добро, отколкото берекетя на своя чифлик и дългоденствието на месечната си заплата, ще да се убеди в душата си, че в Македония има нещо извънредно, че оттам се чува някакъв си глас, който вика за помощ и пред който падат на колене и партизански възгледове, и тънка дипломация; че най-после е чукнал оня час, който произвежда буря, който решава

съдбините из цели народи, който – за голяма жалост – лее кръв от невинни хора, кръв, която трябва да тежи най-много не на Осман и на Ивана, но на безбожните дипломати.“ Възмутен от комбинациите на „безбожните дипломати“, разделили брат от брата и дете от майка, от безкрайните им мъдрувания в европейските парламенти, Захарий Стоянов се обръща към един от тях: „Ние бяхме задали на тоя благороден мъж такъв един прост пример: ако негови съотечественици, братя по кръв и вяра, се колеха и угнетяваха, ако местожителството на тия нещастници беше зад един планински връх, то щеше ли той да съветва, че не е време още да им се помогне? Ние сме уверени, че той сам би грабнал пушката и би полетял още на минутата.“

Само в националното обединение Захарий Стоянов съзира възможността за възвръщане на народа към своя естествен и нормален живот. А дотолкова само страдания и злочестия ще се сипят върху него, защото истинските му жизнени сили ще бъдат оковани. В друга статия, поместена пак в „Борба“, той с горест пише: „Нека някои от европейските дипломати посети трите Българии – Княжеството, Тракия и Македония – той ще се увери в думите ми.“

Непреходното значение на Захари-Стояновата публицистика е заключено в неговата способност да отразява живо и пластично процеса на „ставане на историята“ (по израза на Маркс), да запечатва нейното движение, да съхранява неумиращ образа ѝ. Тая публицистика притежава особен ритъм, ритъма на неспокойната и търсеща мисъл, на неукротимата и непрестанно пулсираща емоция. Тя цялата е действие, движение и невъзможност да се ограничи това движение. Тя реагира остро и мигновено на всеки факт от тогавашните обществени отношения, почти няма проблем, по който да не взема отношение. Но бързите рефлекси

на тази публицистика се определят преди всичко от изключителния дух на полемичност, с който тя е наситена. След Ботев българската литература не познава такъв полемист като Захарий Стоянов. Наистина ураганните му полемики дават основание на Никола Обретенов да възкликне: „А когато пък полемизираше, за да отстоява идеите си, да брани свободата и независимостта на България, тоя беше неумолим и безпощаден в стихията си.“

Предпочитана и любима форма, която приема полемиката у Захарий Стоянов, е сатирата. Тя осветява вътрешно неговата публицистика, изпълва я с колосална енергия, нажежава слога, придава блясък и острота на изказа. Макар и да е дълбоко нюансирана, най-често сатирата на Захарий Стоянов се движи в духа на най-добрите традиции на Каравелов и Ботев, тя е безкомпромисна, жестока и разрушаваща. Захари-Стояновият смях е бичуващ, той окарикатурява противниците си, обезличава ги като личности. В тоя смях резонира тънката насмешка, елегантната ирония и пародията, но най-вече господстват убийственият сарказъм, графично-образната деформация и гротеската. Неслучайно Иван Вазов на едно място споделя, че прозата на Захарий Стоянов е „добила дъх на касапница“.

Ако има нещо, по което Захарий Стоянов да се доближава най-плътно до Ботев, това е неговият език. В лицето на тоя неподражаем полемист българският език постига един от своите най-блясkави изблици, успява да разгърне богатството и гъвкавостта си, докосва се до образа на своята хармонична неизчерпаемост. Мускулестият, цветист и живописен език на „медвенския овчар“ дава основание на Симеон Радев да го нарича „безподобен памфлетист“, а на Александър Балабанов да се любува на „покъртителните контрас-

ти" в словото му. И пак Вазов ще признае, че българският език в лицето на Захарий Стоянов е добил „рядка дотогава сатанинска сила".

Някои ценители на благочинното изразяване, пристрастените към словесните финтифлюшки и стерилната мисъл, навярно далечни духовни потомци на пострадалите преди век от Захариевото перо, не пропускат да отбележат, че изпод това перо понякога излизали и ругатни. Сякаш у Каравелов и Ботев няма да срещнем драстични изрази и словосъчетания, от които девствените уши червенеят. Като че у огромното множинство от колосите на нашето Възраждане и националната ни революция не ще намерим внезапни и яростни избухвания на словото, предизвикани от ненавист към развратителите на народа и от любов към неговите страдалци – от Паисий та до Любен Каравелов!

В публицистиката на Захарий Стоянов може да има жлъч и сарказъм, ругатни и нецензурни изрази, но тя е белязана от светлия печат на пълно отдаване на народното добро. Тая публицистика е въплътеното народно самосъзнание, което търси истината. А може ли за истината да се пише вяло, без страст и патос? Може ли Захарий Стоянов да бъде спокоен и чинно приличен, когато родината му е разделена на части и риданията на поробените му братя отекват в неговото сърце?

В своята публицистика Захарий Стоянов е революционер, както и в живота е революционер, борещ се за националното освобождение и обединение на своето Отечество. Със словото си той руши благоприличните канони. Смешно е да се иска от него сдържаност • хъшовската му кръв го изгаря отвътре, неудържимият му темперамент избликва във водопади от образи. Когато пише, той се ожесточава, словото му изригва в нескончаеми полемики, на ударите му просто няма как и с какво да се отговори. В основата на тая пареща публицистика е залегнал дълбокият стихиен демократизъм на ония простосърдечни люде, излезли от недрата на народа и носещи неговата нравствена чистота и непокВареност.

Има нещо погрешно, струва ни се, в общото тълкуване на неговата личност. Удивляват се на самородния му разказвачески талант, възторгват се пред блясъка на перото му, пред невероятната му способност да импровизира, но не обясняват откъде идва всичко това. Сякаш неговата действителна същност е ограничена само в собствената му личност, като че необхватното явление Захарий Стоянов може да бъде побрано в рамките на личния му човешки живот, на индивидуалния му характер и пр. Захарий Стоянов сам е една вселена, един необятен свят, защото концентрира в себе си квинтесенцията на народната душа. Той е персонификация на българския народностен дух. И затова, макар и отделна личност, едновременно с това е и цял народ, нация, манифестация на националното своеобразие, изблик на народната поезия, най-сетне Захарий Стоянов е ликуването, тържеството на българския дух, познал в свободата своята необятност и могъщество.

ИВАН ГРАНИТСКИ

СЪДЪРЖАНИЕ

Захарий Стоянов
ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?

Съставителство, редакция
и послеслов
ИВАН ГРАНИТСКИ
Биографична бележка
МИЛЕН КУМАНОВ
Графичен дизайн и корица
ПЕТЪР ДОБРЕВ
Предпечатна подготовка
ВАНЯ КРЪСТЕВА
Коректор
ЛЮБКА МОМЧИЛОВА

Формат 84/108/32
Печатни коли 28,5
Издателство
„ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ"
Печат
„ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА" ЕАД

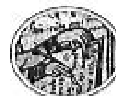

ИЗДАТЕЛСТВО „ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“

Поредица „БЪЛГАРСКА КЛАСИКА“
в 120 тома
2002 – 2005 година

Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

1. Захарий Стоянов – ЗНАЕШ ЛИ ТИ КОИ СМЕ?
2. Иван Вазов – НЕМИЛИ-НЕДРАГИ
3. Йордан Йовков – СТАРОПЛАНИНСКИ ЛЕГЕНДИ
4. Димчо Дебелянов – ЧЕРНА ПЕСЕН
5. Христо Ботев – ПОЛИТИЧЕСКА ЗИМА
6. Пейо К. Яворов – ПЕСЕН НА ПЕСЕНТА МИ
7. Паисий Хилендарски – СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ
8. Софроний Врачански – ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ ГРЕШНАГО СОФРОНИЯ
9. Иван Вазов – ПОД ИГОТО
10. Любен Каравелов – БЪЛГАРИ ОТ СТАРО ВРЕМЕ
11. Добри Чинтулов – СТАНИ, СТАНИ, ЮНАК БАЛКАНСКИ
12. Алеко Константинов – БАЙ ГАНЬО
13. Васил Левски – НАРОДЕ????
14. Иван Вазов – ЕПОПЕЯ НА ЗАБРАВЕНИТЕ
15. Петко Славейков – ИЗВОРЪТ НА БЕЛОНОГАТА
16. Пенчо Славейков – ЕПИЧЕСКИ ПЕСНИ
17. Константин Величков – ЦАРИГРАДСКИ СОНЕТИ
18. Стоян Михайловски – КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
19. Гео Милев – ЖЕСТОКИЯТ ПРЪСТЕН
20. Елисавета Багряна – ВЕЧНАТА И СВЯТАТА
21. Асен Разцветников – ЖЕРТВЕНИ КЛАДИ
22. Пенчо Славейков – НА ОСТРОВА НА БЛАЖЕНИТЕ
23. Димитър Талев – ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК

24. **Христо Фотев – ПЕЙЗАЖ ОТ ДУМИ**
25. **Любен Дилов – ПЪТЯТ НА ИКАР**
26. **Любомир Левчев – СТИХОВИДЕНИЯ**
27. **Кирил Христов – ХЕЙ, ПРОЛЕТ ИДЕ**
28. **Петко Ю. Тодоров – ИДИЛИИ**
29. **Стефан Стамболов – СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ**
30. **Емануил Попдимитров – СЪНЯТ НА ЛЮБОВТА**
31. **Георги Раковски – БЪЛГАРСКИЙ ВЪПРОС**
32. **Захарий Стоянов – ЗАПИСКИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – т. I**
33. **Захарий Стоянов – ЗАПИСКИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ВЪСТАНИЯ – т. II**
34. **Братя Миладинови – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ – т. I**
35. **Братя Миладинови – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ – т. II**
36. **Райко Жинзифов, Григор Пърличев и Никола Козлев – ХАЙДУТ СИДЕР И ЧЕРЕН АРАП**
37. **Неофит Бозвели – МАТИ БОЛГАРИЯ**
38. **Добри Войников – КРИВОРАЗБРАНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ**
39. **Иван Мешеков – ТАЛАНТЪТ КАТО ПРОМЕТЕЕВ ДАР**
40. **Георги Стаматов – МАЛКИЯТ СОДОМ**
41. **Боян Пенев – ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕЛИГЕНЦИЯ**
42. **Цани Гинчев – ГАНЧО КОСЕРКАТА**
43. **Пеньо Пенев – ДНИ НА ПРОВЕРКА**
44. **Георги Райчев – ГРЯХ**
45. **Михалаки Георгиев – МЕРАКЪТ НА ЧИЧО ДЕНЧО**
46. **Любен Каравелов – СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТ**
47. **Васил Друмев – НЕЩАСТНА ФАМИЛИЯ**
48. **Николай Райнов – МЕЖДУ ПУСТИНЯТА И ЖИВОТА**
49. **Любен Каравелов – МАМИНО ДЕТЕНЦЕ**
50. **Петко Р. Славейков – БЪЛГАРСКИ ПРИТЧИ ИЛИ ПОСЛОВИЦИ И ХАРАКТЕРНИ ДУМИ**
51. **Светослав Минков – ДАМАТА С РЕНТГЕНОВИТЕ ОЧИ**
52. **Христо Смирненски – ДА БЪДЕ ДЕН!**
53. **Константин Петканов – МОРАВА ЗВЕЗДА КЪРВАВА**
54. **Стоян Загорчинов – ДЕН ПОСЛЕДЕН – ДЕН ГОСПОДЕН**
55. **Д-р Кръстев – МЛАДИ И СТАРИ**
56. **Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ – I том**
57. **Симеон Радев – СТРОИТЕЛИТЕ НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ – II том**
58. **Георги Караславов – СНАХА**
59. **Петър Дънов – РАЗУМНОТО СЪРЦЕ**
60. **Емилиян Станев – АНТИХРИСТ**
61. **Елин Пелин – ВЕТРЕНАТА МЕЛНИЦА**
62. **Емилиян Станев – КРАДЕЦЪТ НА ПРАСКОВИ**
63. **Елин Пелин – ПОД МАНАСТИРСКАТА ЛОЗА**
64. **Димитър Талев – ИЛИНДЕН**
65. **Димитър Талев – ГЛАСОВЕТЕ ВИ ЧУВАМ**
66. **Дора Габе – ПОЧАКАЙ, СЛЪНЦЕ**
67. **Тодор Влайков – ДЯДОВАТА СЛАВЧОВА УНУКА**
68. **Ангел Каралийчев – РЪЖ**
69. **Димитър Талев – ПРЕСПАНСКИТЕ КАМБАНИ**
70. **Иван Шишманов – ОТ ПАИСИЙ ДО РАКОВСКИ**
71. **Пейо К. Яворов – В ПОЛИТЕ НА ВИТОША**
72. **Никола Вапцаров – ПЕСЕН ЗА ЧОВЕКА**
73. **Димитър Димов – ТЮТЮН – I том**
74. **Димитър Димов – ТЮТЮН – II том**
75. **Йордан Йовков – АЛБЕНА**
76. **Йордан Йовков – ПЕСЕНТА НА КОЛЕЛЕТАТА**
77. **Николай Лилиев – ПТИЦИ В НОЩТА**
78. **Спиридон Казанджиев – ПРЕД ИЗВОРА НА ЖИВОТА**
79. **Веселин Ханчев – ЖИВ СЪМ**
80. **Иван Пейчев – ЕСЕН НА БРЕГА**

ПРЕДСТОЯЩИ ЗАГЛАВИЯ:

81. Теодор Траянов – БЪЛГАРСКИ БАЛАДИ
82. Никола Фурнаджиев – ПРОЛЕТЕН ВЯТЪР
83. Александър Геров – ХОРА И ЗВЕЗДИ
84. Асен Златаров – СЛЪНЦЕТО И ЖИВОТЪТ
85. Пенчо Славейков – КЪРВАВА ПЕСЕН
86. Иван Радославов – ИДЕИ И КРИТИКА
87. Добри Немиров – БЕДНИЯТ ЛУКА
88. Антон Страшимиров – ХОРО
89. Николай Марангозов – НА ПОВРАТКИ В СЕЛО
90. Ст. Л. Костов – ГОЛЕМАНОВ
91. Ламар – ЖЕЛЕЗНИ ИКОНИ
92. Чудомир – НАШЕНЦИ

93. Васил Пундев – ДНЕШНАТА БЪЛГАРСКА ЛИРИКА
94. Владимир Василев – ПАНТЕИСТИ И МАНИАЦИ
95. Александър Балабанов – МЯСТОТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА
96. Михаил Арнаудов – БЪЛГАРСКИ ОБРАЗИ
97. Георги Кирков – ПОЛИТИЧЕСКА ЗООЛОГИЯ
98. Илия Волен – ЧЕРНИ УГАРИ
99. Йордан Иванов – БОГОМИЛСКИ КНИГИ И ЛЕГЕНДИ
100. Иван Хаджийски – БИТ И ДУШЕВНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
101. Иван Хаджийски – ОПТИМИСТИЧНА ТЕОРИЯ ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД
102. Христо Радевски – ПУЛС
103. Сирак Скитник – СТАРО И НОВО ИЗКУСТВО
104. Константин Константинов – ПЪТ ПРЕЗ ГОДИНИТЕ
105. Александър Вутимски – СКИТНИКЪТ И ВРАНИТЕ
106. Богомил Райнов – ЛЮБОВЕН КАЛЕНДАР
107. Валери Петров – СБОГУВАНЕ С МОРЕТО
108. Димитър Димов – ОСЪДЕНИ ДУШИ
109. Антон Дончев – ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО
110. Николай Хайтов – ДИВИ РАЗКАЗИ
111. Генчо Стоев – ЦЕНАТА НА ЗЛАТОТО
112. Андрей Германов – ОЦЕЛЕЛИЯТ ПРИ ТЕРМОПИЛИТЕ
113. Петър Динеков – ВЪЗРОЖДЕНСКИ СТРАНИЦИ
114. Атанас Далчев – ПРОЗОРЕЦ
115. Петър Мутафчиев – ДУХЪТ НА ОТРИЦАНИЕТО В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ
116. Васил Златарски – ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ
117. Димитър Благоев – НАШИТЕ АПОСТОЛИ
118. Христо Вакарелски – БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ОБИЧАИ
119. Георги Джагаров – В МИНУТИ НА МЪЛЧАНИЕ
120. Ивайло Петров – ХАЙКА ЗА ВЪЛЦИ

ЗА ЗАЯВКИ И АБОНАМЕНТ –
адрес на издателство „Захарий Стоянов"
София 1124, ул. „Николай Ракитин" № 2
тел. 943-42-16; 943-32-64

Класическите произведения на българската литература са слънчевите стълбове, крепящи националното ни самосъзнание. Те са кристалните мостове на възторга, по които Отечеството ще премине през огън и страдание и ще пребъде в третото хилядолетие. Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

5 лв.